

САБРАНА ДЕЛА ОСКАРА ДАВИЧА

КЊИГА ДВАДЕСЕТА

Приредила

Роксанда Његуш

ИЗДАВАЧИ

ПРОСВЕТА — БЕОГРАД
СВЈЕТЛОСТ — САРАЈЕВО

ОСКАР ДАВИЧО

НОТЕС

ЕСЕЈИ И ЧЛАНЦИ

БЕОГРАД 1969

H O T E C

НЕУТРОНИ

НЕУТРОНИ

Н Е У Т Р О Н И

ПРОЛАЗ КРОЗ ОНО ШТО ПРОЛАЗИ

У часу кад нас обасја светлост доживљаја, раствори се он сам, продуби, препусти речима, узнесе. Низ његових спољних атрибута нестане, стекне нове особине дошле с речима; настану промене између старих рутинских веза незадовољних везама, између повода који су изазвали то кретање ка доживљају, и њега, доживљаја, између видљиво непокретних повода, и оних померених, и других латентних још; предмет, реч, узбуђење, појавност доживљеног стиче неслућена дотле својства, често у флагрантној супротности с онима на које смо навикли. У фосфорном светлу што га, пратећи, ауреолише, песници престају да се чуде, песници констатују. Је ли Рилке рекао да су они чуђење у свету?

Чуђење претходи стварању. Оно га понекад изазива остајући изван изазова. Оно не ствара. Али створено шта је? Зна се.

Но поезија није само песма, она је и нешто више. То *нешто више* што је саставни део песминог бића, својство је људско, историјско.

Традиционалисти ми окрећу већ леђа. Ах, они их имају бар троја за личну употребу и још толико за извоз. То су људи цели од леђа — све што од њих видим кад се окренем да их видим. Али ја немам ништа против њих, лица ми мог! предосећања ми мог!

Ја не волим ритуале, али ако би један шофер шибao бичем двадесет и осам коња невидљиво упрегнутих у фиџин мотор, ја бих то схватио као антиритуални хумор. То волим.

Антиритуалност не значи несећање. Ја сам и за сећање, против традиционализма, који је неосећање.

Извесни ми модернисти на то (шта се све у жестини оокњижевних борби није називало модернизмом) пружају руке. Некима су чисте, некима прљаве.

Извините, ја бих се руковао радо само с поезијом, том радничком класом, и једино стиснуо руке претеча.

Поетски прогресизам није ништа ако није откривење, јер поезија није само од речи него и од постајања, она се саопштава језиком што је датиран, али полази од бића, које је чин.

Господине опате, ви сте пре тридесет и пет година, између безброј брзо заборављених глупости, изланули и једну која је имала срећу и остала у животу.

Дуговечност глупости није срећа за људе, несрећа је за песнике. Још их је који се успављују с надом да има *чисте поезије*; који се буде са жељом да праве *апстрактне песме*.

Господине опате, умрли сте пре доста година и сад, ваљда, са стрпљивим одушевљењем рајника, да не кажем куплерајника, љубите мртвије од вас скуте, заслепљени мртвијим од њих глоријама. Служим се речима којима сте нас засипали на часовима.

Речима! Чиста песма не постоји. Незамислива ван комуникативне употребности речи, признајем да та историчност не исцрпљује сва значења песме. Разлика између живих и мртвих је и у томе што ови последњи, господине опате, не могу да признају да песма не постоји ван историје. А то је евидентно не само свим читаоцима Улиса него и прочитаном а недочитаном морепловцу по бури и бонаци на трабакули с једром, без компаса и радара, без радио-везе.

Молим? То нису — рекли сте — поетске речи? Ах, господине опате! Авај, господине, поезија је сва од обичних, људских, заједничких речи. Истина, кад се сложе у купу песме, оне, просте и најпростије, постају поетске. Без њих, поетских речи, нема историје, заједнице, људскости. Досетићете се, ваљда, и сами, мртви професоре, да је реч пука сировина коју даје друштво, али да је

песма фабрикат без којег нема постојања друштва као једне врсте наше врло посебне и врло значајне свести о себи самима.

Поезија не своди сазнајна искуства, како то чине наука и филозофија. Нити их препевава. Она не преводи Хераклита у беле стихове о ватри, рецимо, ни Ајнштајна у римоване. Не значи да јој је забрањено мислити своје, поетске мисли. Али оне не извиру из научних формула, не полазе од позајмљених мудрословних сазнања. Живот се не позајмљује. Поезија је живи тренутак који себе изговара, себе мислећег, себе осећајућег се (извините!), себе увек у једном апсолутно садашњем времену, које на потки сећања пева осећања у току, та предосећања.

Песма (не као живи тренутак од ког полази) није исцрпива. Отуд заблуда о тешкоћи разумевања. Али песма, никад докраја одвијена и појмљена, и не претендује да ухвати одмах оног који није припремљен да је прими. Те припреме су друге у свакој епохи. Као и укуси. Али константна је вечност дејства песме на слушаоца или читаоца: оживљавање опеваног тренутка, који, жив, плоди једним видом живота друге, отворене њему, оживљавајући њим но што су били дотле живи, отуд самоосећајнији и свеснији себе.

Живот ни у чисто егзистенцијалном смислу није апстрактан, недруштвен, неисторијски. И кад изгледају присилне, везе песника и заједничких друштвених идеала у ствари су спонтане, природне. Песмама је неопходан онај вишак значења речи који омогућује комуникативни одјек и долази од историје и друштвености.

Али сем те употребности речи што се сад, гледане из њих, јављају као њихов вишак значења (раније, док се гледало из спољне комуникативности на речи, вишак значења се чинио да је у самом артикулисању, у способности речи да именују осећања, мисли, па чак и у оној њиховој сили неутрошеној на изговарање и дозивање света), примећено је да, казујући исто, саопштавају и нешто неисто, друго, нешто што трансцендира изречено.

Сва противуречја између песника и друштва настају у тој тачки. Није утврђиво у коликој мери тај конфликт доприноси стварању историје, али глад речи за апсолутним не чини се да уме да држи корак с рела-

тивним њиховим смислом. Свеједно из које тачке посматрали њихово кретање.

Никад само историјска, реч у песми неспособна је ипак да се извуче из орбите историје. Отуда, говорећи знано, изговара и незнано још што се у нама збива. У нама, за нама, пред нама, под нама, над нама, с нама. Али и све што ми од тих збивања чинимо.

Ново што стваралачки доживљај дарива свету, је ли то његова поетска есенцијалност у смислу у ком га то квасе светом водницом с *малог поља* конвенционалне метафизичке естетизације? Да ли се то преко предмета, посредством уметности, спознаје тзв. »бог«, како би то хтели да нас убеди бавољи адвокати уметности задржане у оквирима мисаоних обичаја и навика што немају више риме у стварности? Тражимо оног кога нема! — кажу они. Зашто? — питам. Ако већ знамо да тога нема, зашто не бисмо тражили шта је то што недостаје појавама а што им уметност евентуално поклања.

Тачно: уметност није пуко одражавање. Теорија одраза, чак и нефланкирана субјективистичком тезом о партијности, неодржива је теоретски, јер је огледалски веран одраз чиста таутологија, будући да постоји *раз*, мислим, постоји предмет који претендујемо да одразимо, тј. да га поновимо једнаког себи. Зашто да то учинимо? Чему? Зар нам није довољно објективно постојање предмета, појава, бића и њихова наметљива употребност? Ствар и јесте у томе што пука појавност света не задовољава. Кога? Нас, разуме се.

Зашто нас не задовољава? Да ли зато што *од-раз* не служи, што подсећа само, зато што подсећање не држи и не садржи и вредновање, да ли зато што естетско вредновање остаје глуво у служби подсећања, као и обротно, глуво и онда кад му подсећање служи. Но да ли је глуво и на интензитет и љупкост којима се врши оживљавање прошлог, садашњег и будућег?

Стрпљења. Задржимо се још мало на првој примедби. Очој од које смо пошли не сматрајући за потребно да је експлицитно саопштимо. Архипозната је.

У уметности има нечега што превазилази лични или колективни повод. Повод је некад животан, тј. предметан, не увек реалан. Да ли је песма зато и реалистична?

Реализам? Неоспорно, док је реч о односу бића према предмету од којег дело полази као од повода. Реализам?

Нипошто као пресликавање, копија или одраз предмета по себи, повода по себи.

Реализам? У реду, кад се већ тако номиналистички држите плота те речи, али реализам не само као поминути однос бића и предмета него као његов, предметов, одјек у бићу и као одговор бића на тај одјек изазван предметом, одговор који је одјек бића одјекнулог на не-одјекнуле позиве свих својих односа са светом предмета, у којем свету, то биће, та пећина која одјекнује, једина није само предмет него и свест о себи, свест жељна да себе, јекну, саопшти, јер биће, та јека, више је него јека света у њему, више него јека односа њега и опредмећеног света, више него однос свести бића према том одјекивању, али и више него однос свих осталих бића према изразу тог једног субјективног одјекивања, однос омогућен захваљујући општој врлини свих људских бића да одјекну на свет, да га доживе.

Да ли само? Престаје ли човек на граници те пећинске јеке?

Предмет не саопштава себе сам од себе, он егзистира равнодушан на своје постојање. Њему оно не значи што и неравнодушном човеку.

Неравнодушност се јавља кад он, предмет, изазивајући покрете у људском бићу, које тим покретима саопштава своје жеље и потребе, снове и страхове, наде и чежње и све могуће своје релације према предмету који је као камен, али не као камен по себи, него као наш однос с каменом, упао тим, рецимо, односом у воду самоосећајности бића.

Покренути кругови унедоглед нису камен, не могу без њега; индиректно јесу он.

Али проблем се не затвара питањем шта је предмет уметности: камен или кругови воде? или камен у води? Он је у води, у сваком случају, друкчији неголи ван ње.

Оно што зовемо реалистичком уметношћу деветнаестог века полазило је, као и све уметности, од импулса стварности и тежило да створи друге просторе за њу да би у њима сместило свест о проширеном, пораслом поводу који ју је изазвао, поводу што је као зрно улетео у биће и тамо, рецимо, процветао.

Међутим, ововековне теорије о реализму не воде рачуна ни о старим ни о новим реалностима на потезу

биће — предмет — биће, што би на крају овог тријадног мутационог плеса, и пре као и данас, морало да изађе из прснудог огледала у виду свих других, а не више као моја представа о мени нестварно одређеном изван мене. Питање зашто сводити проблеме реализма на одражавање не може добити одговор док се не схвате бар основне линије тог двоструког отпора према бићу, отпора већег неголи што је онај према предмету, исто постојећем. Али одговорити зашто теорија одраза има ипак више поверења у спољни вид ствари неголи у уметничку поља доживљајности, мимо проблема слободе што се остварују и не морају да отворе, могла би се свести на лоше примењене и извитоперене премисе материјалистичке филозофије и неразликовање филозофског субјективизма од субјективности, без које нема уметности. Пренаглашено поверење у примарне *објективности*, изгледа, има за последицу свођење уметности на одржавање и самим тим на проблемисање поводом примене заузданих средстава израза на то само, тј. на што одразнију вредност дела, а не поводом њихове упућености на релацију човек-предмет-уметност, схваћену као једну од садржина друштвености, која је, друштвеност, опет облик изван ког нема људског живота.

Већ сад је очито да естетичке теорије одраза пате од претераног упрошћавања ствари не нарочито компликованих, али и да их то упрошћавање, кад их не извитоперава сасвим, замућује више но што их осветљава. Однос уметника и предмета, на пример, останемо ли на плану таквих естетичких схватања, подјармљујући субјективно предмет, завршава исцрпљивањем уметника у напорима да изрази, рецимо, *јабuku по себи*, тј. да себе инкорпорише у њу, да своју субјективност објективнише и збрише пред јабуком. Другим речима, да себе претвори у њу. Што задатак уметности никад није био. У односу човек-предмет, човекова вештина да предмет копира и одрази, тј. одрзцали, увек је уметнички била мање важна од оног што он у том односу људског доживљује, што он из тог доживљаја извлачи као људску противсудбинску судбину. Поменуто је јабука повод. Све што је предмет уметности не мора бити само повод. Може бити и нешто кудикамо значајније. Али од часа кад предмет постане крајњи циљ и једина сврха уметности, уметност се претвара у занат. Примера за то је безброј и пре

Парнаса и после. У трећем делу овог написа покушаћу да утврдим да једини начин да се занатизује стваралаштво није само тај који, из неестетске љубави за *објективности*, хоће да прокоцка улог људкости, што није ни изван вечности објекта, ни у темпоралности субјекта, него је и једно и друго, и више оно што ће да резултира из тог увек неуништавајућег спрега.

Објективно постојећа материја човекове осећајности исто је својеврстан апсолут. Он је променљив у времену. Та променљивост је управо његов апсолут, чија објективност не сме да буде ескамотирана у име друге објективности, предмета који одражавамо. Јер чиме га, објективног, одражавамо (кад се већ толико хоће да га уметност само одражава) ако не својом субјективношћу? Огледало њу нема. Ни фото-камера. Ни телескоп. Ни микроскоп. Ни магнетофон. Ни рендген. Човекову перцепцију ти апарати могу и да превазиђу (они су зато и створени), то не значи да његова субјективна способност да перципира не подлеже објективним законитостима, нити да те објективне законитости, остајући објективне као дате законитости, нису субјективне као људско самоосећање и да одлучујуће не улазе као субјективно самоосећање у однос са предметима да би стваралаштва било.

Истина, еластичније естете тог правца почели су касније нешто говорити и о уметности као о *субјективном одразу објективне стварности*, али тој субјективности давана су значења знатно друкчија од оних која она стварно имају у својој неограниченој несводљивости, тако да су се она, задужена, ограничена, обрњичена, почела да јављају као нов намет на вилајет стваралаштва. *Contradictio in adjesto* тих теорија заправо и потиче отуда што је улога субјективности, у свим расправама поводом тих мотива, увек тумачена или оним што субјективност не сме себи да дозволи да постане, да се не би претворила у »хулиганско малограбанске, декадентне и формалистичке испаде«, или истицањем оног њеног слоја само који би могао бити од непосредне, тренутне користи за политичковаспитну »друштвену« *употрељивост дела.*

И није важно више што се и том *либерализацијом* у суштини пориче сама предметност јабуке о којој је реч, будући да се од ње не тражи, упркос свем објективизму, да буде оно што јабука, рецимо, објективно и *по себи* за нас јесте, нити оно што би она крајнолинијски могла

да друштву значи, сагледана конкретно кроз субјективност уплашеног, храброг, гневног, гладног, тужног, итог, расположеног итд. уметника, него само оно што уметник из комплекса своје осећајности одабере као *тренутно* корисно по друштво. И никад краја једној прагматичкој деформацији што, деформисана, има да донесе пресуду на основу више субјективних и више самовољних но објективних дата о томе шта то у датом часу јесте политички корисно по друштво, шта штетно. При чему се предметово постојање уметничког дела лишавана највећег броја елемената који нормално, на основу миленијумских искустава, учествују у његовом настајању, основног односа с бићем творца односа који је субјективни узрок и разлог поласка у стваралачку авантуру, чиме и сама уметност губи могућност да буде стваралаштво и да као стваралаштво одјекује у људима и, самим тим — делује на њих и у друштвено-педагошком смислу, ако баш хоћете, али не на овај примарно утилитарни и политичко користољубиви начин.

Реализам сведен на луки и глухи одраз — заблуда је што полази од извесних аналогичности процеса чулног перципирања са апаратима за репродукцију слике, звука итд. Заборавило се на разлике. Чула су део бића, његови пишци и извиднице. На њихове се извештаје штаб свести бића ослања, али биће се не своди на њих. Репродукција лишена субјективних одјека, то је, уосталом, извештај који информиса, у најбољем случају, тачно, али уметност се не задовољава с извештајем о кретању и распореду непријатеља, она је и одбрамбени противудар, она је и покрет наших снага, али и изненађујућа реакција изненађеног бића изненађења.

Очито, уметност, упркос променама у све пораслијој и самосвеснијој сили осећајности, не може да се јави изван једног врло сложеног противуречног односа, између извештајне репродуктивности и необавештајних претензија бића. Вечност њиховог дијалектичког спора вечност је уметности. Колико ту љуту борбу ескамотирају вулгарно механицистичке тезе о партијности као могућности политичког самоманифестовања принципа субјективности камуфлираног маском о романтично-револуционарном карактеру соцреализма, најбоље се види из чињенице да ни Јермилов ни Тимофејев нису поменули да је тај линеаризовани и еуфемизовани романтизам

икад и ичим значио противуречје претендованој *реалистичкој репродуктивности*.

Добро. Оставимо соцреализам и његове вулгаризаторе. Нису једини. Има и других недијалектичара у текућим естетикама. Има их који уметност тумаче на други начин ван противуречја уметника и света. Уметник, по њима, одјекује. И то је све. Шта је изазвало те одјеке? Не, то их се не тиче. Такође симплификујући ствари, они се не питају да ли би ти одјеци били могућни без историјски конотираних узрока. Заправо, узроци постоје и за њих. Али ван објективности субјекта у спору с противуречном њему објективношћу несубјективизованог света. Уметник је за њих остао шаман који својим делима, као магијским формулама, уобрује зле духове. Експресионизам, кубизам, дада, надреализам или апстрактно сликарство, све су то, уколико их гледамо као манифесте, само сећања на магијске формуле: Брдо, отвори се! Поезијо, откључај се! Сезаме! Сезаме!

А сликао је Сезан. Тако и рудари отварају брада.

У тим покретима они не виде самоодбрамбене контрарефлексе уметника на ефекат једног деваалвирајућег обесмишљења репродуктивног карактера уметности под дејством техничких средстава што узимају на себе посао репродуковања и раде га прецизније и тачније од иједног уметничког занатлије.

Јасно, уметност није само занат. Она је и друго. То друго све је излишније изговарати гласно. Њихово постојање није мање присутно. Атињани су одсутни из *Персијанаца*, партизани из *Деоба*. Али баш то одсуство је не само потврда њиховог присуства него и начин да се одсутни тријумфаторски егзалтирају. То је разумљиво.

Неразумљиво остаје то што се још није појавио заључак који би то искуство, на длану сваког од нас, синтетисао. А он је у оном плаусу што зрачи из дела уметности у свим временима, кроз све векове, у делима која су и одраз и нешто више, која су реализам (предмет-субјект-предмет) и трансценденција предметног (субјект-предмет-субјект). Тога су свесне многе естете на Западу. Али питајте их чиме се врши трансцендирање, одговориће вам: »Метафизичким постулатима«. Врага!

Трансценденција се јавља, али не у неком деистичком и есенцијалистичком смислу. Напротив. Уметничко трансцендирање предмета ухваћено је »у кости« с из-

разом најмање двеју суштина: физичке, предметне, и морално-историјске, човекове, и оно води испољавању скривеног значења тог односа који нема везе с предметом *по себи*, ни с бићем *по себи*. Тај скривени смисао није ни у некој алегоричности предмета, па ни у његовој свесимболичности, упркос томе што између укуса за алегорије и укуса за симболе, који су извесне реперне тачке на путу *сознања* што именује, стоје векови тражења тог неналажења правог имена. Ипак, шта значи алегорија и симбол ако не — доповање предмета значењима изван њега, смислом, који му може бити близак, сродан чак, али који ипак остаје изван његове суштине? Па ако то значи, немогуће да је у томе суштина оног плуса што уметност даје реалности, од чијих импулса полази да би изрекла не њу каква јесте само, него и уметников, тј. наш, људски однос према њој, који није у њој, него у карактеру људског рада.

Даљемо од тога да тај плус реално видљивог потиче из мигова и откровења невидљивог бога, персоналног или пантеистичког, тј. скривеног у свему и испољеног свиме, без обзира што је све, сваки предмет, свака појава, од ствари до узбуђења, од осећања до мисли, сеф пун мисли, мајдан односа, рудник пун потенцијалних садржаја светлости.

Када, дакле, помињем уметничко трансцендирање предмета или повода, ја мислим врло лачки, врло логички, поносан на те врлине и изразе човековог уздига и ослобођења од оне препасти која је била његов почетак, његов Адам; рефлексии тог страха, тог изненађења, они који су их у њему, човеку, мислили и досмислили, очеви су открића, родитељи доживљаја.

Тај коренски, тај »примитивни« страх извор је људског успона, та фетусно слабићка препаст светом код уметника није затрпана оклопима искуства, није ни пригушена ритуалом. Уметници су деца и када имају пуно година. Захваљујући тој децјој отворености страху, у стању су и да трансцендирају предмет што га изазива, тј. да га сагледају у дугиној призми објективизованог бића у времену што пролази очигледније од човека, који протиче дефинитивније, мада самоосећајно невидљивије од својих тренутака.

Осећање времена је од оних крајњих ствари које су трезвене категорије људског искуства, и с неповредно

ванискуственим, одувек сматрале као храну за своју машту и њено нагонско инфантилно немирење са смрћу. И већ према фазама општег развитака, та храна немирења тумачила се теолошким или научним аргументима, док се није наметнуо један који је доживљајан јер доживљен; време сажимље у свакој жижи што му чини тренутке у трену њиховог прилажења — све три своје артикулације: прошлост, садашњост и будућност. Уочено као доживљај у тренутку уочавања, свест о том уочавању, носећи све три времености то је материја у коју пада предмет што ће њом бити трансцендентиран, то је материја којом се шире концентрични кругови доживљаја, материја из које ниче као лопоч уметнички израз доживљаја, то је материја у коју је пао камен предмета докле о врату песме. Тај трен апсолутне садашњости, апсолутне времености артикулисана одједном у свом трајном манифестовању, то је трансценденција, то је и оно што, демистификовано, остаје као пратећа тријада у тројству певања.

1956.

О САМОБАМА

За мене је суштина о којој се спори: општа жеља за укидањем човекове самоће и путеви који воде томе. Али ма колико општа била та жеља, питања која се одмах намећу, гласиће: Ког човека? Какви путеви? Које самоће?

Одговори који ће се добити откриће да код нас постоје три основне концепције. Од њих полазе сви наши естетички покушаји.

Међутим, у нашој књижевној критици не сусрећемо сасвим чисте илустрације ни за један од три постојећа теоретска нацрта; али »прљави« какви јесу, сваки од постојећих обећава све и не решава ништа.

То не чини ни онај за који ћу очигледно да навијам јер ми се чини релативно најадекватнији реалностима што нас чине да их учинимо.

Другим речима: ма колико се трудио да будем објективан, нећу то бити не само зато што ми се немоја уопштавања не свиђају, него зато што их сматрам непоправно конзервативним и штетним.

Враћам се питањима.

Ког човека?

Овог око нас у простору и времену, нашем по идеалима и свести. Не мислим да је тај човек ограничен на овај дан и комад земље. Између њега и људи свуда данас, везе су очите и многобројне, утицаји наизменични и у свим смеровима, сазнања слична и заменива.

Али тај човек свакако није ни личност неослобођена чопорских схватања ни давније но давно превазиђеног грегарског духа, који је тако блиставо дошао до израза у народној поезији, али тако добро утицао на почетак

наше књижевности 19. века, а лоше на ону с његовог краја, да не говорим о нефастном упливу на ону 20. столећа, где је, у Србији, више но другде, спречио благовремени расцвет романа који оперише човеком слободним да се у сваком часу поновно определи. Неразвијеност нашег друштва, која се иначе истиче као разлог непостојања правог романа, није само економска. Финска, Бугарска, Грчка, Турска и низ других земаља имају роман не будући привредно развијеније. Напротив. Али овде су камфор-инјекције историјских нужности и етичког карактера одржали у животу менталитет хомерских, десетерачких јунака све до позне Брегалнице и Куманова, па и много касније (већ према крајевима), и тиме омеле или необично успориле процес стварања личности независнијих од јавног мњења села, личности кадрних да своје приватне моралне и друге одлуке доносе изван кодекса који је уритуално »живот«. (Тиме се, и обратно, доказује друго: наиме, да романескна литература не описује статичка, ритуализирана стања, него динамични драмски конфликт с њима, конфликт чији је резултат толико неизвесан да и омогућује тензију. А то указује и да је фолклоризам у нашој литератури био нужан све док личности нису смеле да поставе »своје« проблеме против ритуализираних кодекса обичаја макар и без минималног изгледа на успех.)

Револуција је убрзала процес индивидуализације, не толико у борби, кад су и те како биле добродошле кланске и покрајинске повезаности, рефлексне реакције, етичке части, поноса и независности, чији су резултати, уоквирени у велике линије ослободилачког рата, агитирали за независност на свој неми неромансијерски и практични начин.

И, свакако, у једном делу конзервативне литературе која се самозвано и неоправдано назива реалистичком, ти су старински рефлекси толико још вирулентни да, оперишући (разуме се нечисто) с њима, доприносе (истина, донекле само) успоравању процеса мењања епске хомеровске, десетерачке, динарске коже, нарави и схватања за индустријски развијену, социјалистичку, индивидуализирану. Не чисто. Али и не више на нивоу чистог десетерца.

Генерације којима припадам сећају се оног јединства бораца за комунизам из времена илегалних ћелија и са

робија које још нису опеване и сећају се ратног »друга до друга, брат до брата«, тих рефлексних реакција другарства у националним скоро размерама.

Али и памте да су та осећања, изазвана самоодбрабеном неопходношћу, отпевала своју лабућу песму, јер су се јавила на једном нивоу који смо у скоро националним размерама, током ових десет година изградње социјализма, превазишли, »диференцирали се«, а да нисмо зато упали у качамак прошлости опанка и шајка. Данас и по забитима сеоско-планинским људи већ носе »ташну и машину«.

Је ли то онај европски индивидуализам што је, према савременим романсијерима који причају о ситуацији човека у капитализму, потпуна самоћа? Не. Мишо, који је песник, каже за једну од својих књига: »Ce livre, cette expérience donc, qui semble toute venue de l'égoïsme, j'irai bien jusqu'à dire qu' elle est sociale«.

Разуме се, зоон политикон у литератури, која оперише језиком, превасходно инструментом оне стране индивидуине природе која је друштвена, и не може, чак и кад летризира, да претпоставља да није у неку руку социјална. Али питање је ту друго: друштвена је, добро, али каква су обележја те друштвености, јер их, срећом, има већ поприлично различитих? Њих одређује усамљеност експлоатисаног »малог« човека, који, у оквирима своје средине, напуштен од свих, окружен равнодушношћу, мора да развије занимљиве карактерне и интелектуалне особине, насупрот заједници чије га полуге осуђују и које он осуђује, против заједнице, усамљујући се дубље но што су његове потребе за комуникацијом. Давно је прошло време фашистичких похода у пљачке који стварају националну »свест« и уједињују (је ли на помолу већ нови тип фашизма, нови тип агресије?). Чињеница је да још увек тамо, у капиталистичком систему, свако иде за себе а против свих. Клима самоће, кад је општа, даје Мишоу заиста право да говори о социјалности књига о усамљивању.

Али усамљености нису тако различите, нити пружају толико бескрајних варијаната да се не би назреле сличности које повезују гласове певача са разних одвојених локвања у један јединствен хор кризе егзистенције, неидеалних идеала очајања. То је инфантилно и не сувише интелигентно. Али то је тамо тако.

Истина, осуда тог става је лака; али она, што је горе, не води рачуна о неколико ствари о којима уметник мора.

1) О вредности израза, његовом развоју; 2) о нивоу људске самосвести, 3) о њеним прометејским амбицијама.

Та литература је, развијајући у бескрај разлике људских гласова, утананила материју песме, обратила пажњу на њену технологију до реперирања микроимпулса поетске сировине у најудаљенијим слојевима свести, али и истовремено смањила домет, јер је руду вадила из оног дела душе чија је друштвеност најневидљивија.

И не само то: развила је његово, човеково, осећање слободе уперене против осећања себе и човека, његову самосвест, његове амбиције. Што је корисно знати да се никад не би изгубила вера у снаге човечности, у њена домишљања. Неочекивано. Сви путеви њој воде, том Риму, тој рими живота. Људског.

Метафизички изглед тих тенденција није окренут сазнавању колико завладавању неанимираном васионском материјом, њеном приспособљавању људским жељама, које, и кад су најнеодговорније, не могу да не буду израз човекове глади за редом и разумевањем, којим једино смирује своју зебњу егзистенције, онај Хајдегеров »Страх«, онај трагични страх од трагике који само будале могу да негирају на том изолованом биолошком плану кад га посматрају са позиција исто тако глупог, дефектног и непотпуног друштвено-прагматистичког катихизиса.

1955.

У БЕЧУ, У ПАРИЗУ

(ПОСЛЕ ПРЕДАВАЊА)

Сваком човеку који је као ја прошао пре неки дан кроз неколико европских метропола, довољно познатих а давно непосећених, наметнуће се, ако је иоле упознат са стварима уметности, низ питања што ће наћи коначно и извесне одговоре.

Они, ти одговори, не морају све да задовоље, али мислим да питања која су се отворила преда мном на том путовању објективно постоје и да ми нико неће оспоравати њихову егзистенцију.

Јасно, ти проблеми нису изазвани директно моторизацијом, која ипак даје улицама европских метропола једну кола нас непостојећу још тензију вечитог бректања коњских снага, вечитог давања и одузимања гаса колима што у бескрајним низовима не престају да, 24 сата на дан, инфицирајући ваздух бензинским димом, теку на изглед и можда не само на изглед бесмислено, журећи од црвеног до црвеног сигнала.

Али ја не мислим на возила, него на људе за воламом, на те милионе који радећи осам сати тамо где раде, проводе сате и сате у аутомобилима, где, желећи то или не, поред типолошких карактеристика чиновника, занатлија, адвоката, лекара, инжењера, композитора, сликара, радника, писаца, добијају и менталитетне црте шофера.

Јесте: улицама метропола арлауче енергија безбројних НР. Оне су пуне мириса дима нафте и бензола. Пуне ларме, шкрипе бремзи и цијука гума и осовина на завијцима. Али та је енергија сирова, непродуховањена, енергија што брзо само замара и не допушта ни усамљивање, ни концентрацију. То откривају и излози. У њима танки

Бонови ципела нису за пешаке. Непостављене ветровке — такође. Али лакоћа мокасинска и ружно практични ципови говоре и о другом. Четири пута годишње приморавају вас да обновите гардеробу и навучете модне боје — по цену губљења друштвеног и кредитног угледа.

Споменуо сам излоге и начинио дигресију излишно. Хтео сам само да кажем — мало је књижара по метрополама. Мање него некад. Сем тога — у књижарама се продају жвака и хула-хоп, лајке и шестари, тзв. техничке потребе и стрипови, технички часописи и стручна, техничка махом литература.

Неоспорно, нема савремене цивилизације без технике. И на совјетским универзитетима студената који су уписивали егзактно научне предмете до 1930. било је 30%. Данас их је 70%. Пораст једних има за последицу пад броја оних који студирају друштвене науке, уметност и књижевност. Московски универзитет можда предавачи. Али немачки подаци те врсте не заостају сувише. Слично је у Америци. И свуда.

Разумљиво.

Не значи да пораст техничких и егзактнонаучних дисциплина мора обавезно да води некаквом цивилизационом развоју с насловским и првотрансмисионим хуманизмом некадашњих наука и некадашње, вечне уметности. Али тамо где до тога долази, у развијенијим земљама, деградирана људскост отвара нове проблеме. И у области наслеђа и у области откривања новог. Апстрактно сликарство у доба Кандинског, Клеа, у доба Манасијеа још, било је шанса новог психолошко-менталног пејзажа недоступног серијској већ производности кодака. Данас се све више оно претвара у технократско поимање лепог, које је непосредно корисно, по вољи умирујуће или раздражујуће. Једном речи, апстрактно сликарство данас, тонући све убедљивије у декоративност, не поставља проблем повратка старој фигуралности, него потребу за новим, адекватнијим савременим импулсима. То што нам се нуди пркошење је више неголи авангардизам. Једна од нових слепих улица.

Нећу да говорим о позоришту, па ни о филму — то су музеји. Пред некима су редови. За деградацију на коју мислим, пример је варијете, који је још пре 20 година, за оне који су хтели да проведу »пријатно вече« ван нивоа културе или мисленог напора, нудио духовите шан-

соне с политичким алузијама поред сентименталних шлагера, јетке скечеве и тачке класичног балета, степ-нумере и акробацију, велике ревијске програме с пуно пенушавог перја и релативно мало голотиње. Данас, човек који тражи забаву на тој разини, после страховито напорног осмочасовног радног дана и два до три сата шофирања — што је такође рад, и то напоран рад — иде у стриптиз, где гледа како се мање или више лепе жене уз свирку румбе, или тангоа, калипса или мамба — ћутке свлаче, уз мале, ситне, лажне, лоше глумљене изводијаде. И ништа више. Кад остану голе — светлост се на бини угаси, и упали у задимљеној сали — испражњеној од мисли и осећања. Чак и од жеља.

Свакако, радни човек нема у слободним часовима снаге за интелектуалније напоре. Није реч о *времени*, о ком се говори, него о снази, вољи, потреби, интересовању. Крупни новински наслови, радио, телевизија, филм — излазе у сусрет комоцијама, спуштајући човека у партер ненапора. Та тзв. »средства информације« и, тачније, дезинформације у извесном проценту, а у већем — забаве, то су и нове катедрале. Оне које убијају књигу, која је — сећате ли се звонара Богородичине цркве? — убила катедралу од камена.

Је ли у питању освета? Не. У историји нису на снази увек обичаји примитивних крвавих кошуља. Реч је о историјској смени. Садржину литерарних дела ширили су и чували — рапсоди, па преписивачи по манастирима. Гутенберг је дошао касније и готским словима убио готску архитектуру. Он неће, васкрснувши у виду *in octavo*, уступити место утракатим таласима. То не би било трагично кад уметности не би биле због другог принуђене да, хватајући корак с исцрпљеним техничарима-шоферима, то чине на штету уметности.

Уосталом, можда претерујем.

И у метрополама Запада сви људи нису постали шофери. Бар не само шофери. Ако су некадашњи петпарачки романи замењени стриповима, то није тако рђаво. Свакако, број публике која се опире уметности релативно је исти. Оно што је симптоматично, то је чињеница да је уметност у свету технократије јавно потцењена и да се не сматра некултурним и барбарским рећи: »Ја књиге не читам, изложбе не гледам, концерте не слушам. Немам нерава, пара и времена (које је, ах, новац!) за тако што.«

Узмите Беч, данас је без иједног стварно књижевног часописа.

У последњим годинама, пре расапа двојне монархије, тај је град дао Фројда и В. Хофманстала, Рилкеа и Мусила, а непосредно после Фрањине и Карлове пропасти, у доба још вирulentних носталгија, уверљивијих од реалности — Броха. Данас? Чокор? Хајмито ф. Долерер?

Али није у питању само Беч? Он је, вероватно, преосебан да би био карактеристичан.*

Узмимо Париз. Али он се данас разликује од града у ком сам сорбонисао; он тражи себе, не нуди се, али га не траже, он проси, није незаменљив као некад.

Знамо: две Пирове победе у размаку од 20 година, распадање моћног колонијалног царства, скупи и унапред изгубљени рат у Алжиру, као и онај у Индокини. У реду. Али између два рата Париз је дао сликарству Матиса и Брака, Тангија и Масона, Пикаса и Далија, лансирао Арпа и Мироа, Ернста и Грија. Да не говорим о осталима. »Велики млади« сликар — то је сад још увек Бифе, који онима малочас поменутих не допире, упркос издужености својих фигура, ни до чланака. У литератури, поред Пруста, Жида, Валерија, Париз је дао књижевној авангарди света Бретона, Арагона, Малроа, Сартра, Елијара, Мишоа, Рене Шара, чак и Превера, молим, чак и Кеноа. Данас? Данас романсијери типа Битор, Натали Сарот, Роб-Грије, депсихологизују и описују празно провођење, ван збивања — једном речи инвентаризу стојећи у месту, у магацину, ако више волите. У поезији, Бонфоа, који је лансиран као велики песник, не може ни пред ким да сакрије своје валеријевско порекло друге воде, шпиковано надреалистичком сликовницом грећег позива.

Шта је у питању? Не употребљавам појам декаденција. Није о њој реч. Бар не у оном александријском смислу. Па ни у оном ждановски псовачком.

Погледајмо часописе. У Паризу их је безброј. Њихов тираж није много већи од тиража наших часописа, иако је Француза двапут више но Југословена, иако се у иностранству француски часописи троше исто колико и у Француској. Али ти часописи, они десноконзервативни,

* Беч ми је најгнуснији град. Све његове победе — наши су поразни. Сви споменици његових славних војсковођа — споменици су наших тирана.

они леви као и они независни, *центрумашки* и полузависни, сви одреда — и то пада у очи чим их погледате — доносе око 50% прилога преведених с пољског, руског, мађарског, чешког, кинеског. Углавном одатле. Америчку литературу, које је доскора било поприлично по часописима, сада ретко сусрећете или је уопште нема. Зашто? Политика? Не.

Нема је непосредно јер се избегава да директно говори о једном што највише узнемирује и занима људе у лошем или добром смислу: о рату, о миру, о социјализму. У вези са својом општом оријентацијом, француски часописи доносиће текстове ренегата или апологета социјализма, али доносиће текстове, есеје и белетристику људи из социјалистичких земаља. Чак једна тако проамерички оријентисана ревија да се може сматрати америчким часописом на француском језику какав је *Preuve*, пишући о Арагоновом последњем роману, утврђује да су два најзначајнија дела последњих година написана од стране «источњака», од Пастернака, грађанина СССР-а, и Арагона, члана ЦК КПФ-а, и забринуто се пита не значи ли то да је социјализам почео да побеђује и у уметности? Разуме се, ни Арагон ни Пастернак нису више авангардисти, ма колико се чак и могло учинити да то јесу, али питање указује нехотице на корене проблема: непостојање авангардне уметности на Западу.

Да се разумемо: она је спутана на Истоку. Званично тамо, на изглед обљубљено, «цвета» социјалистички реализам, који, знамо, не даје махове стваралаштву.

Нико не бира ни дан кад ће се родити, ни место где ће му се то десити, ни живот који ће бити његов. Али једном на земљи, он мора, он је дужан да учини све што може да би био човек у пуном, у правом смислу те речи. У прогресивном, у авангардном значењу те понекад збуњене речи која увек не звучи гордо.

Не мислите да се уметници и у Паризу не труде да исцакирају нешто. Али *цакизам* нема везе с авангардном уметношћу. Ипак егапе се не могу увек и у свим случајевима да прескоче. Предуго су ствараоци ту били жртве заводника који су говорили о чистој, о неангажованој уметности да не би подлегли сад, између осталог, и шарму ангажовања или вољног отубења као «тражењу», и то «авангардном тражењу». У великој распри која се води око социјализма, нема у Француској

уметника иоле значајнијег који, опредељен, не учествује. Једни, и то су мање вредни, труде се да нађу ахилову пету социјалистичке шансе. Други, вреднији, или бранећи вредности, долазе у ситуацију да усвоје и све импликације његове административствујућке варијанте. Трећи покушавају да једну социологију, коју хоће пошто-пото да претворе у естетику, оптерете у ту сврху егзистенцијално-метафизичким димензијама. Али битно је да ови помешути и они који су обузети другим варијацијама у елаборацији, воде битку око истог зида, осећајући још мутно да су иза њега и острво и благо и судбина и бољи живот не само човека него и његове уметности.

Но конфликт је у току и он гони још увек у анализу, у испитивање узрока појавама, у њихово осећајно разумевање. Многи још траже формуле, многи усвајају постојеће, дабоме, у *новом* паковању. Они се праве да још нису усвојили оно што јесу.

Социјализам још није постао у пуном и правом смислу садржајна суштина стваралаштва свакодневног живота, а реално слободни односи, могући само у једном хуманистичком социјализму, нису још доживљено и практично припали тим уметницима, ма колики био број оних који га слауте жуђећи за њим. И док ће тако бити, а тако ће бити до револуције, било би можда пребесплатно очекивати истински нову авангардистичку уметничку формулу и праву, *савремену* уметност, упркос чињеници да, можда, нема средине где је акумулација хуманистички образоване интелигенције створила толико субјективних повода баш за то.

То није довољно.

Је ли довољно поседовати за то објективне услове само?

Сетимо се времена кад се појављивало ново и револуционарно у уметности. То није било време преврата и изградње новог друштва. Сетимо се такође да је време што је непосредно претходило свеобухватним променама било оно — књижевних духовитости и сарказима више, више оштрих, немилосрдних критика и раскринкавања и, више, још, време полемике и распри. Уједно, то је било и време извесног просветитељства, извесне педагогичности, јевтинијих црно-белих фресака и ефеката, време кад је потреба за дејством и убедљивошћу тако јака, јака до мере да гуши психичку истину о амбивалентној

клацкалице као синониму објективности. Те су свете епохе имале своје Дидроа и Волтере увек. Не мари што су се и другчије звали њихови писци. Рецимо Милтони и Лесинзи, Крлеже и Максими Горки, Арагони и Бекети, Сартри и Кафке.

Револуције у уметности не коинцидирају са самим револуцијама, иако су и њима обнављања потребна као свему живом што своје пролеће иште и налази и ствара.

А проблем је у томе управо: у стварању пролећа за нову уметност.

Време је да се нов корак учини ако нећемо да свет отупи у маразму шоферско-технократске цивилизације. Али тај нови корак, који ће довести до новог стваралачког пролећа и у уметности, може да се учини само из језгра нових међљудских односа према свету. Они не морају већ бити на свету.

Јавиће се. Не у условима какви понегде постоје, где стваралачки неодољиве, а дефанзивно полицијски забринуте структуре принуђују уметнике да се служе методом популаризатора наука, стилем хекеловских вулгаризација, не хегеловских узлета и понирања. Јер Хекел претпоставља постојање Дарвина, као што други, савременији вулгаризатори Ајнштајна ипак полазе од извесних импликација његових двеју формула. У уметности је другчије. Иновација у књижевности или сликарству или музици претпоставља, ако се сме тако рећи, уједињене у једном лицу, и проналазача и његовог популаризатора.

Авангардизам, социјалистички авангардизам у уметности не значи — то су, уосталом, изричито писали и Маркс и Енгелс — директну политичку агитку, као ни пропагирање евидентних научних истина датог погледа на свет, као ни лакирање његове праксе. Мада он не може да се замисли ван реалности његове веће људскости, ван емоционалних дата целе клавијатуре слободе и слободоумља које не ангажује и не буди у човеку да би на њима почивао.

Уметнички авангардизам не може да нема у виду ништа што је људско било и остало; неће се он лишити ниједног грцаја, ниједног трагичног шкргута, ниједног још нужног и нужног потискивања, али нити ће другима препустити ниједну остварљиву наду, ниједну могућност израза.

Ту су тренутно, чини се, повољнији услови но другде да се до нових уметничких формула дође! Оно што је разумљиви минус не долази само од наших наслеђених зрасталости, наших субјективних слабости, није да се та беда не би могла преодолети страховитим радом, стицањем огромних знања, крвавим трудом, оштреним на тоцилу бесанице, интелигенције инвентивности и упорности, и талента, очигледно, него и од чињенице да треба пожурити. Наш повлашћени положај неће вечито бити повлашћен. Друге нације, које имају оно што ми немамо, ослобађају се леда.

Не мислим да нам недостају таленти. Нација смо која се чак расипнички односила према њима. Без много пажње и обзира, препуштала их је општој, националној суровој судбини. Није ли, уосталом, толики број самих талентованих наших људи немилосрдно просуо своје време у јаловим разговорима по разноразним биргијама и тиме давао донекле и подстрека националним нашим историјама за тако честе мамурно тешке неспоразуме?

Оставимо прошлост. Далеку и блиску. Важно је не пропустити шансу коју овај наш тренутак пружа свим младим ствараоцима. Прилика нам се, први пут од незапамћених времена, пружа у тако величанственим светским размерама. Социјализам је несумњива чињеница коју несумњиво живимо. Уметнички импулси полазе увек од таквих несумњивости: од чињеница у које се не сумња. За Башелара разумљиво је да то буду само природни елементи. За нас су то, поред њих, и елементи друштва. Нови авангардизам је остварљив не буде ли заборавио на значај тог елемента који је, ако и не постоји у нељудској природи, саставнији део човекове природе, суштинскије његов (у извесном смислу) но ваздух, вода, земља и ватра.

Што се мене тиче: уз све нужне резерве, које је неопходно чувати, убеђен сам да постоје могућности да се одаваде, из ове земље, на бази свега новог што постаје живот сваког од нас, јаве обнављачки покрети у уметности која ће бити авангардна и социјалистичка јер ће изрицати нову тоталност човека на путу разотуђења. Под условом да субјективне снаге не откажу.

Изгледа да то чине.

1959.

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

I

За последњих 150 година, песнички правци, покрети и групе, у ритму који је у прве три декаде овог века, затим у његовим 50-тим и 60-тим годинама забележио жешће подстицаје, уобичајили су да стваралачке програме саопштавају више прокламацијама и манифестима што претходе збиркама неголи предговорима и поговорима књигама, како је то у старијим временима био ред.

Разлога за то има више. Нећу одмах о њима.

Чињеница да век и по млади људи, док су млади, не показују ни стрпљења ни оног што се некад, у феудално, *ci-devant*-ско време звало васпитање. Тачно је да не маре претерано за постхумне рехабилитације, које би једног, ко зна кадашњег дана, требало да изврши неки објективишући суд историје. Више воле да му сами допринесу и ставе на располагање сва потребна документа са истезираним ставовима и готовим закључцима. Непоходно је да низ недавно утврђених литерарних убиства, и не само њих, продуби немире и зебње а подстакне веровање да није паметно имати увек слепо поверење у повесне праворекe.

Факта те врсте није нужно само иронично уочити и издвојити у сатиричне сврхе. Нужно их је и протумачити у драмском контексту односа. Но то, овог пута, није мој посао.

Који је? А који није? Знам ли их све?

Знам да су и традиционалишући људи некад били ментално млади, али и да су се односи између авангар-

дизма и традицијских позиција, за то последње столеће и по, непрекидно погоршавали. Из колена у колена. Бранећи поетску баштину, ретроградисти су напуђавали све псе овог света на оне који су је, у ствари, обогаћивали. Традиционалисти заиста не би имали озбиљних повода за такво понашање да су им намере биле вазда сасвим чисте од нелитерарних натруха и интереса. Иако често потрзана, мало убеђује њихова прејако наглашена оданост утврђеним вредностима. Зар њих, ако су заиста вредности, могу да доведу у питање песме и плакате за које се тврди да су *помодне* само, *ванквалитетне* једино и искључиво *ауторекламерске*?

О чему се онда ради?

О неконотираном укусу? О недовољној сензибилности ћелавих темена покривених перикама? О црвеном прслаку Т. Готјеа? О кијавици расперићених коленаглаваца? О склеротизованој неспособности неких наших људи да приме и схвате импулсе актуелности? О реуматичности старих, неспособних да држе корак? О одбрани стечених позиција угрожених насртајима младих, који нису гладни само хлеба? Ради ли се само о чисти и угледу, о плати и пензији литерарних пудара? О њиховој пресахлој даровитости, скочањеној бездарности? О зебњи што се понавља из колена у колена, с биолошком неумитношћу? О увек некој анонимној и бучној гомили балаваца који одиста угрожавају не само корицу хлеба него и оно дивно, блажено осећање у које најаподиктичнији класикофилици не успевају да сасвим убеде ни саме себе, а камоли докраја и друге, у преко им потребно осећање да значе много, да су *некоинешто*, да су некакви изузетни фон, оф, отъ вазда неке С. К. академије?

Ко да наброји све психолошке нијансе литерарног нарцизма? Али непобитно је да се за последњих 150 година изградио један савршени одбрамбени систем више регресивних но прогресивних традиција и да он ступа у дејство пред сваким новим поколењем авангардиста. Некад врло сурово, некад мање *врло*. У име неприкосновености језика, једном заувек датог за сву нееволутивну вечност; у име националних звезданих часова поезије на поменутом, тј. за увек датом националном језику!

То су тренуци кроз чије пусте, тако рећи, ходнике одјекују не само ти басови него и крици авангардиста.

Да они, ти крици, нису увек артикулсани, јасно је. Зар би и могли бити? Ометани, гоњени, заглупљивани авангардисти и авангардизам већ 150 година негују миг *уклетих* песника и неки од песника авангарде почињу да верују да испод пазуха смрде на паклени сумпор, да су им душе црње од машинског уља, да су им уста отечена, осећања презрена. Из протеста, али не само из њега, него и из беде, они се одевају у дројке. Али има их и који се кицоше и дотерују изнад текућег *standinga*. Трећи се опет не перу, мада је мање-више усвојено опште веровање да је чистоћа пола здравља. Четврти се дрогирају, пети препуштају инвертитству, размишљају о самоубиству и аутоматским гиљотинама. Неки се понекад и самоубијају, али се готово пуних 150 година сви они осећају на разне начине генерацијом изгубљеном или генерацијом претученом или генерацијом побеђеном.

Ко? Песници? И они. Али и њихови пубесцентни вршњаци.

Њихова се скупна побуна против друштва чини апсолутна понекад. Увек је неефикасна. Али њихов револт против усвојене, текуће поезије често доноси плодове. Треба времена да би се они почели да беру. Обично после смрти аутора се то чини. Али се, врло ретко, деси да традиционалисти још за живота прихвате и уведу у своју »ризницу националних вредности«¹ понеког од сретно остарелих авангардиста коме су до јуче вадили срце и утробу, кога су судили и пљували, проглашавали за националног издајника (читај: новатора) и човекомрца (читај: антитрадиционалисту).

То распемене не опамећује. Они знају: једна ласта не чини пролеће. Мешајући вешто вербалне структуре, традиционалистички критичари на свим меридијанима литерарну критику пишу језиком политичких дисквалификација, али нигде не постају свесни колико су себе али и саму реч тиме девалвирали. Није ни чудо. Уметнички авангардизам, јављајући се редовно у пратњи гнева и срце младих људи чије претензије нису само уметничке, сам пружа материјала традиционалистима за интервенције у прилог утроженом реду, раду, естаблишменту, светињама. Црвенопрслукаши романтизма, футуристи обучени у жуто жуто провокативне кошуље (Мајаковски), свеједно, егзиши, шизе, битници, и како се све не називају те хоровање и хорови апстрактног става

према реалности и обратно, свеједно, те скутоноше енформела, поп-артизма и оп-артизма, ташизма и крајпугашизма, конкретизма, структурализма, поетотипографизма, идеографизма, »4Д-изма«² *sessanttreisma*, *settanttreisma*, *siebenundvierzig-изма*, па и смогизма, те групе совјетских двадесетгодишњака који су пре неког месеца, чујем, поред Савеза књижевника у старом дому Ростових, продефиловали са у црни флор увијеним фотографијама Ахмадулине, Јевтушенка, Вознесенског ита., и који, смогисти, о којима не знам много више, показују благовременог смисла за хумор, називајући се друштвом најмањих генија, за хумор, кажем, који је досад бар у социјалистичким срединама редовно недостајао увек стравично дивној младости.

Свакако, то је добар знак. Ако је знак.

Лакше је ипак уопштено говорити још увек у тешко подношљивој ситуацији уметничке и филоуметничке омадине, која се, наилазећи 150 година на разне отпоре свом испољавању, условљено већ скупља у групе, у нади да ће, удружена, имати више изгледа да успе. Авангарда је, зна се, војнички термин. Треба ли се упитати какве он везе има са уметничким стваралаштвом? Зашто: упитати се? Нисмо ли сведоци да се 150 година млади морају да боре за издавача, за критичара, за читаоца.

За читаоца?

У Хомерово, у Шекспирово и Сервантесово време, уверавају ме, таквих авангардистичких појава није било. Ко друго каже. Строго хијерархизовано, кастизирано и ауторитативно друштво онемогућује овај бучнији можда, разбарушенији свакако, али у понечему и много адекватнији, на жалост, вид манифестовања уметничке младости. Ако се он као систем јавља тек од инаугурисања победничке буржоаске власти, у Француској прво, па постепено и у осталој континенталној Европи, не значи, како то мисле да значи не само Надо, Жуфрота и други него како то верује и низ бугарских, пољских и совјетских литератороведа, који су узимали реч на римском конгресу COMESA, да су појаве авангардизма искључиво везане за грађанско друштво и да су инкопатибилне са социјалистичким државним устројствима.

Не бих хтео да олако и преурањено доносим супротне закључке. Довољно су они били ужурбани у својим судовима. У сваком случају, док не дође до соци-

јализовања, тако рећи, целог света, треба бити више но пажљив кад се говори о појавама тзв. нааградње. Она, логично засада, и кад је социјалистичка и кад је капиталистичка, трпи утицаје са политички идејно противних страна, и док буде истовремености оба система, неће се моћи да говори о чистом облику иједне од њих.

Пустимо предвиђања и упитајмо се зар се икад досад десило да се иједна суперструктура манифестовала у дестилисаном стању? У буржоаској има отворено прузетих елемената из феудалне, у овој од робовласничке. Свакако, социјализам ће умети да се једном ослободи наноса који су излишни његовом човекољубљу. Не значи да ће одбацили ишта од свега што је људскост уметности била. Није, чини ми се, уопште реч о потреби одбацивања. Нужно је само интерпретирати друкчије оно што је друкчије и било, интерпретирати тако да се олакша пут променама света, променама које неће престати док год је живота.

Убеђен сам да је социјализам већ у стању да олакша пут најмањима који тек *постављају* свој глас. Макар и као негацију традиције. Одрицање као техника кретања и услов напретка, ма колико и само условљено, неће отићи у пензију ни после светске револуције. Мање је, можда, уочљиво да ће у будућности начин порицања изгубити довољно од својих жестина. То опет не значи да њих, жестина, неће бити онолико колико је нужно да се не би довело у питање оно што је Хегел називао: Рад Негативног.

Ако се појава авангарде може временски лоцирати и везати за романтизам, не значи да су романтици били буржоазофили. Од Петруса Борела и Нервала, од Новалиса и Рихтера, она у свом штурмундрантовском новаторству није крила свој антиграбански презир филистарства и своју антикапиталистичку мржњу њифтинства. Ако је овде-онде понеки романтик изражавао симпатије за феудалне руине, романтизам је то историјски чинио само док радничка класа није ступила на историјску позорницу као класа *по себи*. Не, није се, штоно реч, случајно седамдесет и прве Рембо борио с комунарима, као што ни Хлебњиков, ни Бели нису случајно стаили на страну радника већ 1905, као што то случајно нису учинили ни Арагон, Елијар и толики други авангардистички уметници. А ако се данас, по понашању типично авангардни

смогисти куну у Хлебњикова а залажу за деполитизацију поезије, то и не чине толико незакономерно, помисли ли се да се та критика јавља тек после четири деценије убацивања под притиском у поезију искључиво лажних и излишних култовско-тактичких политичких тема и преокупација. Уосталом, нису ли се и код нас прве песме 1948. јављале на тзв. ситнољудске »опозиционе« антиполитичке мотиве *переца* и осталих небитних багатела? Није ли то могло бити, није ли то било, упркос својој безначајности, вид разрачунавања с апсолутизованом кубикашком лириком? Било шта било, и од тога је касније, поричући то, поезија имала користи а да социјалистичко друштво није имало штете.

Познато је, уосталом, да никакве забране не спречавају да прави проблеми поезије дођу на дневни ред. Могу бити одагани на године, на декаде; али једном ће бити постављени и решавани. Не кажем и решени. Ни у уметности, која је толико обузета трајањем, ако не и вечношћу, коначности нема и не може бити. Већом толеранцијом према уметности, мислим ту само на нову, на авангарду, постиже се да стасале свакогенерацијске опсесије младих песника што лакше изиђу на светлост дана, како би се избегле оне експлозивности, којом је набија нетрпељивост традиционалства на крми »стваралачког брода«. Без подземног стажа, без улуткавања на изглед, без илегалне фазе на коју би је осудиле наметнуте естетичке норме, увек ће се авангардна поезија јављати хармоничнија и комуникативнија, недеформисанија патњом, незгрченија присилном ћутњом, »необесперспективљенија« очајањем.

Значи ли то да одвајам авангардизам од политике? Не. Све га у извесном смислу условљујем њом. Само треба бити лцидно отворен и спреман за офанзивна, а не искључиво дефанзивна дејства, јер Де Бенедети је ипак само донекле у праву кад говори о политичком амбигуитету младости. Не каже ли се да и девојке нападају оном који им пре стигне? Италијански футуризам није морао да заврши како је учинио преварен демагогијом фашизма. Почео је с изразима симпатија за социјализам. Истина, оновремена политичка ситуација у Италији условљавала је такве забуне, лишена тада антифашистичког правитационог центра. Зато су руски футуристи, с једним јединим изузетком, од самих почетака

прихватила Октобар као своју политичку платформу и, само у Мајаковском, дала социјалистичкој култури »највећег песника совјетске периоде«. Али Русија је тад била у објективно револуционарној ситуацији, а бољшевици су учинили све да она то постане и субјективно.

Није, дакле, у питању политичка двосмисленост авангардизма као полазишта уметничких покрета. Песници који, у свом времену, на свом језику, сензибилизују просторе које нису обавезно сами открили, које су песничкој имагинацији понудиле одређене науке, једанпут социологија, други пут психологија, у једном часу физика или математика, у другом филозофија, чине само оно што је неопходно да би их људи настанили. Несагорива свежина револуционарне поезије није увек исто што и револуција, ни револуционарна политика.

Гласови песника одзвањају на упитнике епохе, али поезија није ни питање које песник себи поставља заједно са својим савременицима, ни заједничко време савременика. Иновације у поезији остају у зони језика који она мења на изглед само друкчије неголи што то захтевају потребне исказности. Она нуди решења најчешће пре но што су нужности комуникације почеле да их траже. Али њих, тих решења, увек је више но што је стварних потреба за њима. Не значи то веровати у логос. Ако је култизам сметао поезији, не значи да и ма какви *окултизам* то не би. Дабоме, ништа се не дешава изван односа с друштвеним контекстом и кад се песнику понекад и учини да се догађа. Важно је ипак рећи да поезија није тај контекст.

Ма колико био наглашен и развијен код свих авангардиста смисао за актуелно, погрешно би било мислити да под том актуелношћу ваља подразумевати само дневну политику, помоћну филозофију или научно-техничка открића и проналаске. И из много дубљих слојева актуелности, сонде авангардне поезије добијају своје импулсе. Дешифрујући их, песници на сектору који је њихов и стварају песме које су, можда, специфичан случај једначине јединствених поља примењене на израз човекове самосвести о својој тоталности, као бића, као члана друштва, као дела космоса.

II

Конгресу COMESA присуствовало је двадесетак авангардиста. Првих дана говорио је само један: Барили. Четвртог, изазван једном интервенцијом, јавио се за реч и Паљерани. Обојица су припадници групе »63«. Али, било је и млађих Италијана, оних из групе »70«. Нико од њих није стигао да отвори уста. На тему конгреса *Авангарда јуче и данас* изгледа да су овог пута наметљивији били ретроградисти од прекјуче, јуче, данас и сутра.

Бутке је радовима конгреса присуствовао и авангардни романсијер Фај, један од уредника *Telquel*-а, парског часописа који не надреалистује у догматском смислу, него, отворен новом, не искључује ниједан од могућих праваца, истраживања, мада окупља најчешће оне што полазе са црте једног мање интрансигентног, једног несекташког неонадреализма, обогаћеног и дисциплинованог тековинама насталим током 35 година. Ни Ингеборг Бахман, ни Баумгарт нису рекли ништа ни о својој групи »47« (групи која је прва у Европи увела моду физикално-математског а можда и питагорејског обележавања својих тражења симболизма бројева), па нити о Мону и другим авангардистима из СР Немачке и Аустрије, обузетим проблемима визуализације поезије.

Барили је зато, уместо свих њих, покушао да буде исцрпан. То је за мало времена којим је располагао било немогуће. Отуда и његова намера да више пажње посвети излагању филозофских позиција своје групе и група сродних његовој (нови роман, бразилска песничка авангарда итд.) неголи да образложи поетске преокупације »63«, новине које је она увела у језик и новине у прилазу мотивима заједно са померањима у сликовници, у тематици и осталом, преокупације које јој припадају, кудикамо примарније кад је реч о поезији но што то могу да буду апостериорна филозофска уопштавања. Он их није избегао. Штета.

Срећнија је нешто била условна подела овековне авангарде коју је предложио. По њему, она старија, »јучерашња«, протеже се до педесетих година. Друга, отада (не акцентујући више стваралачки, као што је прва чинила, појам слободе, слободе речи, слободе асоцијација и детерминисане слободе избора између психолошки индетерминисаних могућности), највише пажње посвећује

испитивању саме нужности. Измичући људској моћи пројектовања, оне, нужности, оформљују и пуне људе садржинама које су или дате или створене, али које стварају свет предмета.

Иако Барили није дао на знање да је материјалиста, имао се утисак да је Хусерлов иманентизам, на који се у једном тренутку позвао, доживео у њему некакав материјалистички обрат *с главе на ноге* (*si licet magna compropege parvi*) и да је зато феноменолошку непрозирност предмета забаталио за рачун савременијег сензибилитета бомбардованог одасвуд предметним сликама и предметима што окружују човека који говори о себи као о реалности, мање битној од оне која се намеће његовом посматрању. Хусерлов математски антипсихологизам, сужавајући домене поезије, не бива оправдан тиме, него се јавља као препрека коју треба емоционално а не само интелектуално превазићи. Позивање Барилија на алијенацију није било вербално, иако је отуђење датирана реч (Хегел, Маркс), иако је данас нико не избегава а свако злоупотребава.

Ово је довољно да би се схватило да група »б3«, нашла истовремено или нешто после француског *новог романа*, не види у његовом војерству, него налази у наглашено чулно-рационалном односу према свету и разубењеном доживљају материје предмета — основне импулсе за низ салутарних, обнављајућих тражења у (италијанској) поезији, загушеној још увек реториком и вербализмом. Али има ту и једног имплицитног разотуђујућег мирења са тим материјалним светом, мирења дезалијенирајућег у оном смислу у ком је могуће схватити и тај дијалектички процес с оне стране која првенствено може да занима авангардисте, с оне која губитке ампутација, принуде заборавља, лишавања, отуђења, разрешава откривањем нових димензија и зона које ће поезија нужно уосећајити и осмислити.

Из те је тачке и сам процес алијенирања праћен супротним током разотуђења, а њихова борба, чије се судбоносне битке одигравају на сасвим другом, на политичко-ослободилачком, а не искључиво на поетском плану, стална је као што су и акценти на слободи и нужности стални, не допуштајући да се ни нужност ни слобода илде манифестују ван тог њиховог односа као посебности што би постојале одвојено и *за себе*.

Избегавајући сваку политичку декларацију и сваку аподиктичку декларативност, Барили је дозволио да се поверује како се поезија групе »б3« антихайдегеровски јавља као пристанак на штанцовани свет индустрије, као капитулација пред њим, али и да значи и извесну критику *државе обиља* и осталих неокapиталистичких крилатица, чиме је ту поезију уједно представио и као израз тежњи да се тај свет измени макар и пре формалне осуде.

Неоспорно да егзистенцијалистичка зебња и лоша савест још увек вирулентују, али тиме није речено да празнина настала »смрћу бога« мора бити настањена само егзистенцијалима без излаза. Пињоти и Мичини из групе »70« налазе места у својој поезији не само за предмете него и за подмете, што значи и за једну антихусерловску психологију. Умножава ли се тиме помињани акценат? Непомерен, једним својим крајем притискује још увек нужности, али другим поново валоризује слободу што је већ дуго у поезији запостављена.

То само значи да до битних проблема авангарде друге половине XX века нећемо доћи поштујући претерано филозофски плашт што заогрће аутентично кризна расположења многих младих људи на овом континенту.

Треба га стргнути, јер је, у суштини, сачињен више од неспоразума с текућим филозофемама, више од налажења неправих рима са стањем духа, стављеног у процес или прогоњеног једном спретном и једном несретном пропагандом, неголи са стремљењима, стваралачким тражењима и стварним иновацијама савремених поезија.

Њих је више, њих је разних.

Не улазећи у вредновања, за све данас авангарде типично је настојање да се поезија визуализује и конкретизује. Да то представља, између свега осталог, и покушај успостављања једне веће комуникативности, да тај напор у крајњој линији хоће да универсализује поезију, спутану или не, али ограничену непреводљивом својом везаношћу за дијалект и језик, ван сваке је сумње.

Фиама, реклаама, саобраћајни знаци, индустрија која је католичка, у својој великосеријалности створили су читав низ нових општељудских симбола, којима авангарда жели да се користи. И то не само у сврхе стварања једног надлокалног него и неког надетничко-групног језика; свакако да су потребе у вези с огромном

продукцијом књига и високотиражне штампе условиле стварање школа за динамично читање (где се учи како да се, уместо 150 до 200 речи у минути, прочита више од 800), свакако да се досад том врстом *dynamic readinga* успева да консумира већа количина страница и стубаца, но питање је да ли, тако прочитани, они допуштају читаоцу да продре дубље у њих и да од тога добије и задржи више од пуне информације. Свакако да се све то засада, у току превирања, још врши науштрб говора и слуха.

Заиста, нова поезија неће да буде орална.

III

Аеди и барди орфејисали су, као што знамо, једном речи — лирисали, цитирали и певали. Реч песник је све то некако сачувала у својој филогенетској структури. Да ли и чињеницу да су гуслари били неписмени као и Хомер?

Тако је негда било. Тако је то понегде и данас. Окуцава рецитије своје стихове пратећи се на гитари.

Александријски песници писали су своје песме. Њих су читали, Хорације је такође писао за читање. Енејиду су, по свој прилици, савременици могли да слушају. И ми бисмо могли, али нећемо. Више волимо да и тај епски спев у тишини прочитавамо, иако је писан. У Вергилијево време писало се тако да су квантитативно доминирали нагласци и слатке битни за певану и рецитовану поезију. Свака има и низ својстава које друга не поседује.

А прву, оралну, карактерише *занимљива* фабула, одржавање редоследа догађања у времену, тзв. реалистички опсервирана уверљивост, тј. илузионизам у приказивању, уз поступност излагања и неописност, уз директност говора и лајтмотивност, уз *мнемотехничке практичне сталне атрибуте* везане за бића и ствари али и непретерано проширена упоребења. Ту је и неизбежна спољна каденца, ту су ритмови, риме и остало што је створило арсенал фигура и тропа, од метафора до алегорија. Начин консумирања поезије намеће чак *књижевне врсте* и облике. Зато они, не само они усменог пре-

ношења поезије него и извесног усмењаштва ширег од поетског, ако су већ давно исцрпили своју виталност, стоје као вредности, значе огромно за људско памћење и самосвест, представљају људску гордост. Светску. Не само европску.

Али Европа, а после ње и други културно европозитропни континенти пишу фонетском азбуком. Дете учи да чита наглас, аналитички, слово по слово. Реч му се не формира зато у оку, него тек у грау. И код начитаних људи који не мичу уснама при читању регистровано је ЕКГ-апаратима — Мира Јевтовић то тврди у једном свом чланку — непрекидно мицање ларинкса. Што, ако ништа друго, успорава читање.

Од фонетске азбуке, дакако, старији су египатски хијероглифи и кинески идеограми. Реч написана њима, изгледа, не мора да се изрекне гласно (или у себи) да би читалац постао свестан њеног значења. Али то на страну. Познат ми је и случај човека који је после једног друмског судара, услед повреда у области уха, изгубио способности да чује и саставља гласове који творе реч. Срицао је, говорећи: З. А. Р. А. В. О.

И слушајући, исто: речи је и чуо на гласовне разделе.

Зна се зашто.

Од два нервна крака што преносе надражаје у слушни центар, њему, човеку о коме је реч, није био повређен онај који их саставља у целине што значе.

То све помињем зато што бих хтео да укажем на природност али и сложеност проблема авангардних поетских преокупација које данас бар тангентно додирују разна не толико поетска колико научна сазнања да би се инспирисала, тј. покренула радилица имагинације.

Је ли потребно после тога и да подсетим на рафинирану типографију Малармеовог *Иштатура* или *Последнева једног фауна*, да бих указао да напори Чехословака Хиршала или Немца Ф. Мона нису без двоструког корена? Код француског се симболисте хотимично продужене белине између речи и редова наизменично смењују са курзивима и верзалом и словима разних гради да би се постигла промишљена и жељена функција. А *Калиграм* Аполинера? За њих су се својевремено угледни људи од пера пожурили да кажу да су израз александријства и декадентства.

Не волим псовке. Прелазим преко ове ступидности о декадентству. У XVII веку песник Панар писао је и слагао стихове своје песме *Чаша* тако да су били налик на предмет из наслова. У *Калиграмима* песма о наочарима написана је у облику наочара, али није немогуће замислити да ће неким песницима пасти на ум да облик поставе контрапунктно према садржају и да том видљивом и одмах уочљивом разликом створе неку аутономну поетску слику како би и њом изазивали одређена расположења. Зашто не би песник покренуо и друге могућности које му пружа типографски изглед песме? Песник је онај који инспирише, казао је Елијар, не онај који је инспириран.

Није од данас, као што видимо, незадовољство поета који пишу фонетском азбуком, што нивелише аналитичношћу, и која, упркос низу предности, има и низ далекосежних недостатака. Изглед фонетски написане речи својим обликом не сугерише, као кинески идеограм, њен смисао. Фонетска азбука дели и разбија јединство између суштине облика и оне садржаја.

С позиција говорне поезије све се то може сматрати којештарењем, а не источним грехом медитеранске цивилизације. Зато осећајност песника данас неће мање привлачити проблеми даљег рада на визуализацији израза, тј. повратка јединства између изгледа и значења.

Нисам против тог рада.

Нисам од оних који су кадри да критикују, у име сопствених убеђења или предубеђења, заосталих или не, све што други раде у нескадају с њима.

О томе и није реч.

Чини ми се да би бар толико битно као та тражења било и одговорити зашто данас немамо ону врсту пучке литературе (коју неки називају стаблом сваке добре *књижевности*, а које, стабло, по њима, треба да буде реалистичко и опсервационо) а не тврдити и данас да би 1965. литература морала да буде налик на ону прошловековну, чије су особине, ваљда, и навеле неке људе да мисле да је *основни литерарни ток* у свакој књижевности и у сваком времену заувек онај који претендује на монопол, онај, дакле, опсервационе реалистичности. Ова није једина.

То узгред.

Већ одавно поезија избегава поређења, метафоре, алитерације и остале звучне ефекте. Слободни стих је одгурнуо римовани.

Занимљиво је подсетити се да нико од теоретичара XIX века, бранилаца слободног стиха — није дошао на мисао да је он, тај стих, само једна од последица тад још скривене, интерне фазе процеса дезорализације, који траје врло дуго, који је започео с првим записаним песмама, али је тек крајем прошлог а нарочито у овом веку добио оне своје импулсе нужне за квантитативни скок у коначно скоро апсолутно визуализовану поезију. Међу хиљадама оправдања за слободни стих, међу хиљадама отровних стрелица одапетих против рима, у доба оштрих дискусија на које мислим, упркос крутој форми сонета, против које су слободностихаши нарочито жустро устајали, ниједна није рачунала с једним непсихолошким аргументом, оним да поезија у овим временима хоће и мора да се визуализује како би задовољила своје читаоце, себе. Али и Бретон, иначе противник рима, изјавио је негде да је уво превасходно чуло поезије.

Заиста, много је чинилаца успоравало процес дезорализације поезије. И предубеђења биолошки условљавана од памтивека.

За уво се мислило, веровало и још увек верује да је маштовито, да је најмаштовитије од свих чула, јер је, уза све, и оно зебње, ћуђења, опрезности и других стања којима је егзистенцијализам покушавао да даде ауторитет општих категорија; међутим испитивања, не само она поменута, испоставила су да слух, тај тако дуго суверенишћући орган поезије, доноси рестрикције и наноси јој непријатност својим преживљањем сећања, својим пасатисањем, својим чврстим држањем за презасићеност, својом упућеношћу да поетски живи готово искључиво од њега. Уво нема, као око, смисла за предосећање, за поимање једне дестинасане садашњости, редуциране на феномен *сад*.

Не чујемо и не видимо сви сасвим исто, ни подједнако добро, ни једначарски асоцијативно. Али око је индивидуализованије а и брже прима утиске захваљујући медијуму светлости, хитријој од звука. Око брже покреће насlage сећања, брже се пробија кроз њих, брже изолира нужна, одбацује излишна (која остају

да звоне, шуме и одјекују у тами слуха). Око је израз светлости и блискости, срдачности и срчаности, оно води јасноћу, разуме несличности, а разлике лучи изврсно се сналазећи међу њима. А од свих његових својстава што се тумаче као предности над слухом, сви ће се сложити, неспорно, да послуже боље и брже, непосредније. Личније и посебније, оно је одиста негретарно. Не значи да нема смисла за заједничко. Ухо се увек мора да напегне, да би повезивало импулсе и сећања, око непосредно види, и то му је довољно да би појмило. Слично као она два живчана кабла што инервирају слушни центар у мозгу, и чуло вида има огранак који преноси детаље и нервни крак који их повезује у целину.

Али без обзира на земаљске дистанце, светлост се простире толико брже од звука да ће у толикој мери брзо спојити слику делова с оном целине, да се у *вези с видом* може говорити о *истовремености* анализе и синтезе. Светлост нема потребе, према томе, за одвијања у времену нужна уху. Она и не рачуна с њим, временом. Она отуд и не мора да поштује реални редослед догађања. Довољан јој је онај сопствених ефеката, никад истих, довољан онај тренутних асоцијација.

Отуд и друге разлике: око не *види* само простор; оно је чуло што с једнаком лакоћом савлађује *све* просторе. И оне времена, које се грана у три своје димензије као и простор. Можда свако од три компартијента времена одговара *на неки начин* једној од просторових димензија: дужини, ширини, дубини.

Да ли је, рецимо, прошлост, као једна дуж времена, везана увек и за једну одређену компоненту простора? За коју? Ако није, да ли је слобода избора обострана? Како се на том плану јавља нужност? Како слобода сазнаје себе, пориче ненужно, превазилази обоје? Да ли се за визуалисту у поезији удвостручена перспектива утростручује? Другим речима, да ли перспективна призма слике увек налаже својом основицом на основицу просторове и твори обавезно само ромбодни тетраедар? Очитледно, не увек.

Сем времена посматрача, постоји и време слике, време за слику и време за време.

Те могућности за стварање нових односа у чапстрактном простору и односа између временског простора и простирања времена, пружају симултаности (као рефе-

ренцију) ту удвојену призму перспективе, ону одавно знану за простор, и ону, новију, за време. Нова поезија, која ће се на тој основици јавити, која се јавља, још је у знаку тражења визуелно сензибилизване речитости.

Ова ће бити друкчија од оралне, али и оне за коју с толико неразумног разумевања, а можда и разумног неразумевања, покушавају класикофилци да увезу из простора хипербореалних магли. Иако смо сви већ свесни да живимо у нееуклидовском простор-времену, они нам нуде норму једне чудне узалуд васкрсаване и невакрснуте псеудокласике. Је ли чудно онда да то што се у последње време ради с толико вашарске таштине подсећа на генијалне потезе неких спољнотрговачких фарсерских предузећа која су послала своје људе чак у Јапан да би тамо купили 1.000 шарених луфтбалона? Но, да су нам класикољупци кренули на њабу тамо где се налазила колевка праве класике, у географску Хелладу, утврдили би да у Грчкој класика није никад ни било код куће и можда би се корисно по себе упитали: Зашто није? и можда би схватили зашто се није настанила код Т. С. Елиота, и није сасвим искључено да би појмили да ју је, мада предивну код давног Вергилија, прогутало време, немилосрдно према епитонима.

IV

Покушао сам, водећи рачуна о ограничениости простора који ми је *Борба* ставила на располагање, да саопштим своја размишљања о неким од координата једног од савремених токова авангардне поезије. Оног од њих чији напори, упркос свему, имају највише изгледа да у извесној мери обележе своје време и да се уграде у трајање људи.

Не мора се бити више уклет да би се комуницирало с личним *дајмоном*. У свету многи универзитети данас хоће да имају свог песника, чак и авангардистичког. САД улажу огромна средства у лабораторијска поетска испитивања. У Европи нека велика индустријска предузећа, уз дизајнерске атеље, отварају сервисе и лабораторије за поетску врсту истраживања. Има више од десетак година како је париски радио омогућно

Шеферу да при Институту за испитивање звука окупи групу најдаровитијих композитора из целе Европе. Тамо они заједно раде са врло предузимљивим инжењерима акустичарима. И није чудо што се оданде јављају најинспиративнији савремени музички подстицаји за значајна дела.

Без сличних институција тешко је данас помишљати на авангардно и сасвим своје уметничко стваралаштво.

Научна испитивања светлости, уз врло дубока физиолошка истраживања, уз понирање у тајне чула, у њихове односе и везе, услови су који би у ово време требало да опстоје упоредо с поетским радом, тешко замисливим више без електронских машина. Не да би оне писале песме; да би то чинили и даље прави песници, они који су на нивоу и таквих могућности ове епохе. Не само да би проверили имагинацију и слутње него да не би пропустили ниједну. Прошла су времена миржеовске боеме, бодлеровског дендизма, мајаковскијевских кошпуља од јуте, Хлебњиковљеве јастучнице без перја али пуне крилатих рукописа. Да би се песник винучо, требају му данас ракете, не пегази.

Било добро, или лоше, то је тако. Дух времена у ком смо нећемо изнети ни блејањем ни арлаукањем. А заостаћемо ако не будемо с њим, не његови, него своји. Људскост на путу самоостваривања неће знати за своје граничне зоне; њих други већ прелазе и почињу да настањују.

Немамо разлога да их са репа поетских догађаја посматрамо усхићени својим заостајањем.

Богатији смо сад; раднији, самосвеснији; па чак и претенциознији.

Не ипак довољно, изгледа, не онолико колико је нужно да бисмо одвојили потребна средства за сва по уметност животодајно концентрисана истраживања; једном речју, за уметност која би била толико наша да би могла претендовати да буде и свељудска.

Овако, не стварамо у правом и пуном смислу; не отварамо игру, драму поетских игара овог века, пратимо их. Из далека.

Да се помиримо с тиме?

Овде-онде се дешавало да понеки наш уметник успе да први осети и саопшти нешто што још није изражено. Треба ли то да нас задовољи и сад кад су се у тој нашој историјско-географској зони више но икад досад, уза све недовољности материјалне врсте, јавили, биће, најзначајнији и најнаметљивије свестрано прогресивни импулси нужни стварању.

У чему су ти импулси? Где су? Који су?

О томе, можда, другом приликом.

1965.

НАМЕЊЕНО IV БИЈЕНАЛУ У КНОКЕУ

За овогодишњи IV бијенале поезије у КНОККЕ-LE ZOUTE-у требало је и ја да кажем неколико речи. Са своја три потпитања у стилу поетског сајанс-фикшна: а) хоће ли развој технике да онемогући поезију? б) хоће ли јој средства савремене дифузије — филм, радио, телевизија — упућујући је све више на усмено преношење — изменити природу? и с) да ли ће под дејством тих и других средстава доћи до једног новог, универзалног језика? — главна тема *Поезија и будућност* пружала је могућности и мени за дивагације, али и за прецизнија размишљања, утолико пре што сам већ дуго убеђен да оно што је од вредности у нашој уметности настаје у емоционалној калми једног преаујма будућности и садашњости и да, језиком ограничена, искуства једног од југословенских писаца могу да буду занимљива за песнике из 43 земље.

Почетак свог говора оставио сам да напишем у Кнокеу, како бих евентуално могао да одредим према непредвидљивим девијацијама до којих је могао доћи с обзиром на различите тенденције, предрасуде и претпоставке од којих полазе 400 песника са свих скоро континената.

Међутим, позван да говорим ускоро после бриљантног ретора и одаличног француског песника Пјера Емануела, одлучио сам да не прочитам припремљени говор.

»Место да дискутујемо о теми којој прилазимо готово сви као да је састављена од три комада магле компримиране страхом, стидом од страха и неизговореном надом да га једном неће бити, волео бих да сам вас чуо, драги пријатељи, да говорите у вези с будућношћу о оним искуствима која имате као техничари претварања у речи не само човекових самоћа и зебњи него свих у стихове претворљивих импулса постојања у оба могућа смера: и од света ка човеку, и од њега, човека, ка свету, који он хуманизује и осмишљаје. Улажући у тај посао напора, зноја и крви, он то чини као да се заверио ако не против самог себе а оно бар против једног дела себе, или као да више не уме да се отме неком од себе јачем судбинском налогу.

Можда сам, говорећи тако, само искрен (што не значи и добро васпитан, тј. како треба припремљен за салонске благоречивости), али слушајући мисли неких од својих предговорника на тему будућности, препознавао сам, поред отпадака брбљарија с амвона неких цркава, и закључке драге недељним бројевима извесних новина чији је циљ да, подгрејавајући исконске страхе и зебње, овековече послушност законима израбљивања човека човеком. И шта сам на то друго могао? Помислио сам што сам помислио. То што сам рекао и што потврђујем питајући вас: шта ви, шта ми, песници, знамо о наукама које, стојећи на челу ових дана, не продубљују боре на нашим лицима? Заиста, откуд претензија онда да, кад је тако премалено наше знање, саопштимо о оном што долази ма шта што не би било ни новинска белешка, ни црквена инвектива?

Истина, неки су, у похвалној жељи да не застану, предлагали да одазд пишемо само песме за краљеве научних искустава, за Сједове, Винере, Ростане, Капице и Опенхајмере.

Што се мене тиче, посаветовао бих им да брзо повуку свој предлог.

И без анкета знамо да тим и сличним научницима њихов напрегнути рад пружа, поред осталог, и већину оних заноса које поезија саопштава и због којих јој се ретки читаоци и обраћају понекад. И да су ти страстници истраживања закључани за сваку другу опсесију сем за

ону која их опседа. И да ако, у предању између две мисли, две комбинације и два експеримента, чак и прочитају с времена на време понеку песмицу, можемо бити сигурни да ће то бити стихови научени у школи у време њиховог пренуклеарног детињства и прекибернетске младости. И да, враћајући се тим строфама, ако им се икада и враћају, они подлежу више оној тако људској чежњи за конзервирањем младости преко васкрсавања неких њених узбуђења неголи потреби за поезијом која — уосталом — није ни намењена у првом реду људима одговорним за прогрес научних сазнања.

Очигледно, не напредује само наука. И у поезији се за последњих четрдесет година дошло до открића која су је ослободила вековних предрасуда, лаицизирајући јој представе о сопственим коренима и омогућивши јој да, после епохалних проналазака Андре Бретона, овлада не само оним што се звало инспирацијом.

О томе сам очекивао да говорите, о неким својим искуствима, о оним првим секташким годинама робовања догматски схваћеном аутоматском тексту, који није продубљивао постојећу дезагрегацију човекову иако је играо у извесном смислу на њој, с обзиром да је и настао у пукотинама између спратова отуђености; али и о поезији, што се коначно отворила слободама које је један друштво, виши ниво њене самосвести омогућивао: о томе како се почела да остварује (тамо где су за то постојали одговарајући услови) извесна отворена синтеза између свести и подсвести, мисли и нагона, могућности и остварљивости; о доприносу поезији доњих простора психе, оних који су припадали догле, како знате, власти бога или Бавола; о њима који нису осветљени и интегрисани у људско разумевање да би се пустили сви дизгини ирационалом, него да би се проширили домени којима човек господари пошто их је осећајно спознао.

Штета што нисмо о томе говорили.

Нисмо.

Али без обзира на то све, дозволите ми да вас подсетим да је осећајност што носи истински савремену поезију и ствара сликовницу епохе, искупише, с разлогом, горда и пуна поверења у своје снаге да би се могла задовољити свођењем на плаћање таксе привидима које би требало, како су неки предлагали, што верније само да описује, инвентарише и одражава. Човек који већ

конструисхе најфантастичније машине, чак ако га оне и превазилазе у физичкој снази, брзини рачунања и сигурности памћења, нема потребе да, слободан коначно од добрих и злих духова, добровољно ступи у подређен однос према роботима које није стварао да би заподоо дијалоге с њиховим изгледом, него да би га они учинили још моћнијим и умнијим, још слободнијим од контингенција и случајности нужности.

Тачно је да друштвена уређења нису свуда још рационализована и чињеница је да мисли о губљењу битке с машинама настају у ситуацијама где растућа противречја између производње и расподеле смањују кругове човекове слободе и, држећи му осећајност у запту традиционалног, намећу принудне асоцијације и крче пређим правце који га задржавају у месту и воде у ништа.

То је, како и сами осећате, стварни смисао свих враћања дескрипцији, у поезији, нарочито у роману, који под изговором да хоће да критички изрази човекову изгубљеност и самоћу у датом друштву, прибегава инвалидирању четири његова чула, целе психе, свести и свега што би човеку баш помогао да превалада изгубљеност и самоћу, а што он, препуштен само чулу вида, није у стању да учини. Јер видети не значи још разумети. Једнолинеарност, ма колико била широко приступачна, не представља јасноћу која се постиже тек синтетисањем предмета и подмета, противуречних планова и линија људске комплексности сажете у израз који, разбијајући оквире и предрасуде времена, може да њој данашњој обезбеди будућност у уметности.

Но ова, не остајући на привиду, ипак не хајдегерисхе, како неки мисле, тражећи да иза облика, семантичким игријама досегне енс, есенцију свемира, тј. бога кога нема. Уметност такође не трпи ни позиве на оквирно братство без укуса, боје и историјског датума: као ни понуде једино спасавајућих поступака, звали се социјалистички реализам или не.

Елеменат човековог живота, поезија, настаје са њим, али факат да је помињани Бајрон интервенисао у Дому лордова у корист лудита говори више о тренутку његове племенитости и способности саосећања неголи о поетским коренима његовог Дон Жуана или путевима песничтва. Тврдим то без обзира што спадам у оне који су

уверени да изван страсног, опсесионалног, активистичког опредељења нема ни поезије, ни открића.

Рекавши то, мислим да је нужно разликовати ангажованост поезије одређених песника, што је поетска стратегија сутрашњице, од активности песника као друштвених бића обузетих тактичким циљевима. Тежећи увек нечему што их превазилази, људи, па и песници међу њима, дају само маха својој судбини, својим нагонима обасјаним свешћу, која их нема потребе да укроти да би појмила себе као њихов врхунски бич у свету, што постојање и тог стално бичеваног односа не престаје да преображава све већом количином слободе, која је све већа љубав и поимање, све већа храброст и све већа моћ.

Али и све већа количина стронцијума у плаћима модел 1959.

Кад би стихови били противоружје кадро да угрози печурколике облаке, ко не би њима засуо и небо и земљу и допринео разоружању блокова? Не кажем шта могу стихови, знам шта могу песници-грађани и шта могу песме. Овима је свакако потребно време да би се утиснуле у самосвест људи, чијем формирању допринесе, ако су у оном што данас акутно узбуђује наше елементе који ће их сутра и прекосутра и дуго узнемиравати. Из власти траве и обичног шљунка поетски се може извући исто толико грозе колико из ножа; не мање свакако неголи из А-бомбе. То не значи да се поезија исцрпљује једним од видова њене применљивости и не, да ужас акумулисаних количина не доживљава скоковиту метаморфозу, мада после прелаза у нову каквоћу бројање почиње изнова.

У случају даљег нагомилавања масе стронцијума, нове би серије живота почеле за нешто што не би више било овај људски род.

Али ко каже да смо се помирили с мишљу да се истребимо? Чини ми се да све видљивији постаје други закључак: нови квалитет убилачких оружја ишчашује рат из зглобова стварности, па евентуално и могућности. Штавише, постају све наметљивији услови за васпостављање свуда на земљи нових односа и решења за друштвене и производне проблеме. Па ипак, значи ли да на новим висоравнима за човека нема ни море ни зебњи и да је

свет у настајању онај лајбницовски најбољи могући свет?

Упркос свим коренитим променама у току, разлози за немирење с неким од услова и неким од нужности настављају да гоне људе да сањају боље и хватају корак са својим жељама. Незадовољство постигнутим, природа човекова, узрок је сваког прогреса и није од данас и јуче, будући одувек.

Немогућа нису, према томе, очајања. Но док год се човек буде не мирно са смрћу у име живота, који је можда до даљег само њен специјални случај, његови ће песници говорити све речи, речи-јунаштва и речи-малодушности што вапију за храброшћу, јер све оне својом људскошћу подижу кулу Памћења у језику, тој најкуманијој од свих енергија, том арсеналу револта против закона и безаконја смрти и смртног страха. Јер судбина јесте храброст.

Њени су извори далеки и дубоки; тамо негде где су и они човекове врлине или мане лудности или лудила помоћу којих он може своје снове и жеље да схвати ако не увек као постојећу реалност, а оно као реалност што може, и према томе и треба, да се оствари. Из те способности извиру и веровања примитиваца о предсказивачком карактеру сна, и не само сна; извиру параноидне заблуде свих Дон Кихота; сва дела и сви отпори Прометеја, све замисли револуционара, сви проналасци научника, све вредности које су уметности оствариле да се не би чекало у месту дуже но што треба, да би се у скорој будућности остварила дослућивана непостојећа још открића, одмаштале нове осмишљеније лепоте.

Дотичем се поново фактора будућности.

Не занима ме будућност поезије у неком ближем или даљем футуру. Откад сам престао да се играм кликерима, не бавим се предсказивањима о томе како ће људи за педесет година помоћу радија и телевизије у четири димензије и у свим бојама емитовати поезију.

Техничка еволуција, укључивши и све техничке револуције: парну, електричну, нуклеарну и оне долазеће, иако су олакшале живот домаћица, захваљујући фрижидерима и шведским кухињама, нису, изменивши још пуно којечег и значајнијег од убрзаног савлађивања даљина, промениле човеков нагон за уметношћу, и његову радозналост и већу још смелост, и његову жељу да се

осети још више човеком но што је, још јачим, још слободнијим, нерањивијим, бесмртнијим.

Све упућује да се с порастом слобода и неvezаности, с порастом самосвести и научних сазнања довршио и један други историјски процес, мислим на замену последњих трагова анимистичког тотемског начина мишљења логичним, и да смо, с тим у директној вези, престали да се осећамо у оној претераној мери зависни од душа мртвих очева и толико дужни прошлости колико је то било досад. Не значи да је престала глад за трансцендентним, коју осећање зависности, манифестујући се као култ прошлог, имплицира, али истина је да су од Пруста и Кафке преко Фокнера до Бекета и Јонеска све трке за изгубљеним временом, сва чекања Годоа и тражења Молоа («са те на крају»*) изрази ниhiлистичке зебње пред празнином, настале тим стварним померањем глади за трансцендентним из смањених простора прошлости у друге просторије, у будућност. Стари видови трансцендентног, религиозни и предрелигиозни, не држе се више, и човек који хоће да се вози аутом или лети авионом, служи телефоном, који пристаје да преко телевизије, рецимо, присуствује великој папској миси у цркви св. Петра, ма колико мислио да је побожан и ма колико практиковао веру, објективно отпада од логике откривења, будући да су резултати логике искуства на свој начин неспособни да се помире са јововском скрушеношћу и осталим јеванђеоским таштинама. Књижевно могу бити од велике вредности дела која изражавају ниhiлистички пресек тих двеју црта у душама једног дела наших савременика «осталих» »без трансценденције«, у ствари, процес у току намеће друге мотиве, пре свега оне емоционално освајања будућности, која је за човечанство, коначно ослобођено данка боговима и царевима, једини демистифицирани, искуствени, дакле природни облик трансценденције одрживе на овом сазнајном нивоу. У основи човекове поезије одувек се налазио импулс за нечим што превазилази тренутак у трену протицања. Тај је нагон био и остао материца свих ранијих па и садашњих потреба за трајањем што има да надживи смрт наметнуту као дужност свему, али поражену засад само памћењем. Хоће ли јој будућност донети новије, ефикасније поразе? Ствар је науке и уметности да о томе маш-

* Према ортографији писмених Књижевних новина.

тају. Ми, везани за њене планове и речи, треба управо да то и радимо како би та машта постала стварност. Будућност у садашњости осећање је тако често сретано у југословенској поезији ових дана да његова лаичка а трансцендентна енергија у чистом стању не може не бити одређена формама и садржинама једне садашњости што не зебе више од своје будућности као што је то чинила у прошлости па може да се с њом унапред граи.

Будућност као слутња, као стрма раван маште, изазивач нових жеља, мамуза снова, као подстрекач слутњи, као инспирација зрна да израсте у клас, као нагон мисли да се преобрати у енергију, као део судбине и свемира, као све наметљивија потреба за његово подвргавање мери човековог разумевања, будућност као нови простор додат прошлости, с којом смо донедавна само интимни живели у садашњости, та све савладанија, све ближа, дража, заноснија будућност, твориће осећање апсолутног времена, осећање и живљење вечности којом ће се поетски укинути једног дана можда још постојећа потреба за трансцендентним.

Не градите ме, молим вас, што пледирам за даље дефлорације невиности које нас превазилазе. Не убеђујте ме да оставимо небу тајне анбела, иако их тамо није никад било. Све су тајне ту, на земљи. И ту ће и бити пробијене. Судбина је то наша.

Сведоци смо тог процеса. Неогољене тајне биће свучене. Успон иде кроз тунел расвођених мистерија.

И док буде сутрашњица, певајућих или не, људи и њихови песници бориће се да досегну, ухвате, захвате и схвате све што их превазилази. Попети се на врх онога што нам нависује постојање за главу — то је наш начин да постојимо и будемо присутни.

Зато ми се и чини неумесним вешто или невешто скривени песимизам предговорника. Не могу да прихватим ни плаћи још а лажни, у ствари, оптимизам оних који су се позивали на факат да је човек увек налазио излазе из тешкоћа. Машине што нам олакшавају живот и дају снагу и подижу тонус нашег поверења у себе не би требало да буду повод ни боље образложене лакоћемо радости ни боље прикривеног очајања.

Борба у току изван је таквих уопштавања.

Не, битку нисмо изгубили; нисмо закаснили на воз у сутра. Ми смо и битка, и воз, и то сутра; ми

смо и перон судбине на који ћемо стићи, и станица на којој стојимо пред вечити полазак у вечније вечности.

Ништа нисмо бирали. Изабрани смо. Баш зато и желимо толико да сами овладамо свим правилима игре и по вољи мењамо и игру и правила.

Од извршења наших дужности као грађана зависи колики ће бити наш удео у делу будућности што данас отимамо од њеног каменог блока. Али од нас песника зависи друго: речи остварљивости жеља, чију неисцрпљивост саопштавамо — још један је начин да у крвау сећања уградимо од смрти отету с једним тренем садашњости и нашу, у њој вечну будућност.»

Нисам прочитао овај прилог јер је Пјер Емануел, говорећи пре мене, сасвим оправдано и, ако хоћемо, квалификовано (као верујући католик) напао неке песнике који су порицали земност, свакодневност и људскост поезији, мистифицирајући њен смисао и импутирајући њене поруке богу. Но пошто се обрачунао врло успешно с том групом дијетаната, П. Емануел је неочекивано узвикнуо да баш зато што је поезија ствар човека само, што су њене инспирације искључиво животне, он позива салу да се изјасни у слању телеграма Кадару, којим би се тражило пуштање на слободу Тибора Дерија и осталих мабарских писаца. Снажан и дуг плесак поздравео је и бриљантног говорника и његов захтев. Учинио ми се неуместан, политички и иначе.

У Кноке смо дошли да говоримо о теми прилично конфузној и мутној; дошли смо да је покушамо разјаснити. И не само: потреба за међусобним упознавањем оних који пишу данас песме, ако се очигледно не своди на прављење личних веза, искористљивих за пласман сопствене поетске производње, не би требало да се користи ни у сврхе стицања поена за текућу политику овог или оног блока. Много су ближи циљу таквих бијенала они песници који су приказивали дух, тежње, прекупације, резултате своје националне поезије. Али и они који су били кадри да схвате и асимилују тенденције у песништву света, како би оним што недостаје њиховом могли да оплемене и развију своје.

Треба да споменем: бијенали у Кнокеу, почели пре девет година, у време највеће замрзнутости на линији

Исток-Запад, били су први весници толеранција и напора за међусобним разумевањем. У том погледу они су, у оквирима који су њихови, учинили колико су могли. А то није ни тако безначајно ни тако мало. Дијалог је успостављен. Било је то тада најбитније.

Зато ми се закључак говора П. Емануела, ма колико био по себи апстрактно хуман и субјективно можда и леп, учинио, по свему осталом, од оних који могу да штете духу и смислу сусрета у Кнокеу и унесу нетолеранцију ту где јој је најмање, по дефиницији, место.

Како нико између 400 присутних није реаговао после аплауза, па ни после говора представника иранске поезије, сматрао сам, позван на говорницу, да треба својим иступом да спречим слање телеграма. Место да прочитам спремљену дискусију, ја сам импровизовао. Доносим тај говор на основу скраћеног стенограма:

»Пријатељи, спадам у оне који имају пуно поштовања за поетско дело Пјера Емануела. Мање за његову реторику, која вас је, из мени несхватљивих побуда, толико одушевила. Несхватљиве су ми зато што сви ми, као песници, претпостављам, обично не бирамо лакши, већ тежи пут. У поезији, која је наш живот. И у нашем животу, који је корен наше поезије. Изгледа ми да мој пријатељ П. Емануел то овога пута није учинио. Тражећи од нас што је тражио, подсетио ме је нехотице на једну причину популарну у време Стаљина. Чули сте је сигурно. Подсетићу вас. Један Американац, хвалећи пред Русом своју демократију, рекао му је да они могу кад год хоће, у Њујорку или Вашингтону, да стану на среду улице и викну: »Доле Рузвелт!« Рус му је на то одговорио: »И то ми је нека слобода! То можете да вичете и усред Москве!«

Да нас је Пјер Емануел позвао да пошаљемо телеграм Де Голу тражећи да пусти на слободу Алега и стотине и стотине алжирских интелектуалаца и не само њих — а подсетићу вас да су они недавно били принуђени на дуге штрајкове главу по суровим казнионицама данашње Француске — рекао бих да је изабрао тежи пут, онај храбрости и хуманизма, онај Бајронов. Овако то не могу да кажем, ма колико био леп сваки захтев за слободом и ослобођењем. Међутим, нисмо ту дошли да споримо о тим стварима. Сваки поредак има својих

политичких противника. И мислим да бисмо се недопустиво, као странци, мешали у унутрашње ствари наших земаља кад бисмо почели сад да тражимо сваки од свог ближег или даљег суседа оно што је Емануел мислио да треба да захтева од Кадара. Ефикасност је мерило правог хуманизма. Сваки песник је дужан да се, тамо где је позван једино да то чини, у својој земљи, бори против неправде и самовоље. Ако је њих свестан. Вратимо се зато радије теми која нас је окупила и која нас тако уједињује упркос свим разликама у мишљењима и анализама. Мислим да ћемо тако испунити знатно боље мисију коју имају ови наши сусрети. А сад, ако хоћете, можете ми пљескати.»

Аплауз нисам добио. Врло мали број је конвенционално запљескао. Али председавајући је замолио скуп да одустане од слања ма којој влади апела за ослобођење њених затвореника. Што је и усвојено.

1959.

ЛИТЕРАТУРА — СЛОЖНЕ РАЗЛИКЕ

Основни подстицај за овај округлостони разговор видим у све неодложнијој потреби да заједнички потражимо излаз из једне праксе према којој је реално стање све негргепљивије, али коју одржава инерција. Одиста, не видим потребе да литературу и даље притискују рефлексни односи насталих са економским и другим ситуацијама које више не хране славу *метропола духа*, чијем су сјају толико допринеле. Па ипак *градови светлости* још блистају. Не значи да још увек персистира у књижевностима на идиомима локалног значаја оно некадашње једносмерно интересовање за све што се објављивало на светским језицима. Чита се на њима још увек, јер се све више асимилира помоћу њих. Не само оригинална литература. Нове радозналости све се више обраћају светским језицима као релејима преко којих се каптирају безбројне литературе малих народа под условом да су преведене на њих.

Можда је нека врста уврећености због те медијумске улоге, коју јучерашњи робови намењују језицима господара, један од *подсвесних разлога* што се у последње време осећа тако ужурбано дефанзивно сужавање бледи светских језика за превођење стварних вредности књижевности малих народа. У обрнутој сразмери са својим растом, али не и значењем, оне због тога остају закључане у просторијама овог говора.

Подсвесни разлог није једини. Само непознавање »локалних« *наречја* не представља оправдање. За свако се од њих може наћи довољно племенитих и радозналих који ће научити ако их већ не знају. Нису ли хладно-

ратовски интониране кампање, вођене из четири-пет метрополских центара, који су уједно и центри светских језика, у име тобожње одбране слободе мисли и речи против оних самозаштитних мера које су неке мале нације, тек изашле из ослободилачких револуција, биле принуђене да примене мање-више неспретно, представљале не само флагрантне примере мешања у унутрашње ствари независних држава, не само покушај дезинтерпретација чињеница и лажног представљања сопствених побуда, него и доказ да се, кад год то затреба, могу да пронађу познаваоци и најнепознатијих наречја: дела аутора чија су схватања одговарала политичком укусу инспиратора тих кампањи бивала су превођена и штампана симултано на 15 и 20 језика, на не светске и на не локалне. И то за цигло месец дана од примитка рукописа.

Хоћу да кажем да не недостају билингвални знаци способни да преводе. Има их за све постојеће комбинације свих тих језика. Библијско друштво их нам, можда, не би могло да понуди за све баш говоре. Али уз мало добре воље сличних друштава и служби, сигуран сам да би се покрили и сви земаљски дијалекти, да не споменем књижевне идиоме. Значи само да не мислим да се и даље треба служити знацима језика у сврхе које не служе зближавању култура и уметничких домета. Напори за подизање свести о једној свељудској и свеземаљској књижевности у настајању неће се остварити наметањем једне од оних четири-пет најзначајнијих, једне од њих или свих њих само, него уграђивањем свих етничких, несводљивих а тако различитих, резултата свих култура, уз пуну равноправност њихових друкчијих система вредновања. Јер саучеснички рад на остварењу синтезе моћи ће да претендује да се позабавимо истинским укидањем националних особености кад ће успети да их, укинуте, сачува на једном вишем нивоу.

Овај наш сусрет и овај започети разговор и нема друге сврхе него да допринесе бољој употреби постојећих знања. Он потврђује да смо свесни и значаја и нужности тог, мимо нас, текућег процеса деметрополитације, процеса даље унификације литературе.

Ова друга, позитивна деноминација није ми се наметнула без разлога. Као ни она прва, која је, осетили сте, у извесном смислу негативна.

За последњих десетак година опао је, ствар је ису-

више евидентна, квалитет прилива младих људи у некадашње европске метрополе. Они и даље пристижу у великим таласима, и даље се они надају да ће тамо да науче нешто више но што би могли код куће, у провинцијама света. Неки од њих још увек верују да само тамо могу да остваре славу какву су раније стицали Пикасо или Хуан Грис, Макс Ерст, Миро, Арп, Бранкузе, Заткин, Шагал, да останем код сликара и не споменем ни Јозефа Конрада, ни Бекета, ни Јонеска, ни Тристана Цару. Је ли им Целан раван? Можда Мило Дор? Па ко? Циоран? Фејто? Не. Али они који би могли постати сада знаменити остали су код куће. У Риму се више не благосиљају краљевске круне, нити у Паризу, Лондону, Минхену сликарске палете.

На страну та врста поддилема, остаје и друга њена половина.

Издавачке куће, које се још називају кућама, претвориле су се у огромне фабрике књига с продукцијом на текућој траци. На то их није нагнала логика преуопште-ног стваралаштва (нека ми опрости Изидор Дикас), него она тржишта, која и траже да се у излоге убацује преко 5 000 наслова годишње, да се сваке сезоне лансира која десетина свежеиспиљених генија (од 7—70 година) и која стотина ремек-дела, уз асистенцију најквалификованијих, најпоштенијих, најбуднијих, најкритичкијих и најначитанијих жирија и осталог звучно-светлосног комешања око награђених писаца. Али у таквој све диорскијој стваралачкој клими пушта се годишње у промет и по неколико нових књижевних праваца, чији творци, с трансцендентно вазнесеним светотерезијанским изразом на боље ухрањеном лицу, поричу све живо до њих, а кад им неко од живих, упркос порицању, одговори, онда настављају да прекопавају гробове, где налазе потврде да је Балзак читао мање Жорж Сандову, а више извесну госпођу Маргарит Дира...

Но нису то разлози због којих метрополе престају да буду оно што су биле. Огромне су трансформације захватиле свет. У последњих су се десет година десиле промене дубље но раније у столеће, и још раније у миленије. Још ће се судбоносније десити у току следеће декаде. У сваком случају, биле Александрије свесне тога или не, притисак које новоослобођене нације својим литературама врше на савременике све радикалније мења

схеме естетичке свести и делује на наше промењене критерије о томе шта јесте и шта није литература. Хеленско-римска традиција постаје само једна од могућих; Аристотеловско *лепо* узмиче пред *пријатним*, које је Индусима служило као мера вредности. Аутор *Гилгамеша* још је овај круг трчао мртву трку с Хомером. Можда ће га у следећем већ престићи? Данте, Сервантес, Расин, Шекспир, Гете, Пушкин свакако! Свакако. Али са срамним закашњењем сазнајемо за египатске песнике, за поезију Индонезије. Све нам то припада, тачно, али, на жалост, све нас то још не твори. А треба. Треба ли? Је ли могуће да ће нас творити? Зашто да не? Па онда и Мицкјевич и Словацки? И они, дабоме. И Безруч, и обојица Неруда, и Незвал, и Волкер. И Ендре Ади и Јожеф Атиа. И Еминеску и Његош и још многи. Не нас само. Него све. Мораћемо се зато лишити понеке националне друге виолине да бисмо начинили место за оне прве, људске, ако не и националне. Усталом, питање је да ли су лишвавања неопходна. Довољно је поставити пред знање веће програме, не мислити да уметност почиње у границама неких европских држава и престаје иза њих. И будимо спокојни: количина знања која се може апсорбовати нема граница. Размичимо оне које су садашње. Размичимо их непрекидно. Чинимо то без хегемонистичких интенција, у равноправности, чију азбуку још морамо сви да, учећи — стварамо, и стварајући је — научимо.

Нисам навлаш споменуо Ибзена и Стриндберга. Ни Дојса ни Бекета. Они су имали утицаја на метрополску самосвест Европе овога времена а и сами су били условљени њом. Али за нека од набројаних имена, Европа је сазнала с таквим закашњењем — инсистирам на том закашњењу — да је и то њено *сознање*, остајући по дејству на спрату формалне рехабилитације, било, у ствари, једна врста необавезног скидања шешира у пролазу. Крлежа и Андрић свакако живе више од по педесет година у језику својих народа, али свет је за њих сазнао пре неку годину. Је ли их примио, присвојио? Негде сам вани прочитао да је Крлежа — брехтовац. А Брехт је писао искључиво песме кад су се Крлежине драме већ играле. Не значи да мислим рећи да је Брехт крлежијанац. Но, да је Крлежа писао на једном од светских језика, био би одавно, с више разлога неголи многи који

су то постали, један од дејствујућих и присутних у људској свести аутора света. При чему не мислим на Брехта.

У реду, ништа се ту не може: постоје велики, постоје мали језици, постоје нације са стваралачким континуитетом од 10, 11 векова, и оне које су се ослободиле и почеле да литерарно живе пре једног века или много мање још, пре десетак година; постоје проблеми и различити углави гледања, нужне дистанце и нужна калирања вредности приликом превођења, различити општеобразовни нивои, различитим историјама и судбинама условљена схватања о оном шта је уметничка истина, та грчевита искреност, апсолутнија неголи и у једном акту контриктије.

Али ако је тако, ако сваком остављамо на вољу да замишља срећу и слободу на свој начин, шта можемо да урадимо ми? Ми сад?

Ако не много, а оно онолико колико можемо: да се отворимо. Не преостаје нам друго. У пуној трпељивости треба се отворити за дела настала у апсолутним грчевима искрености. Ма откуд долазила. Ма шта саопштавала. Ма на ком језику.

Расклопите каталоге наших издавачких предузећа, разгледајте репертоарске листе позоришта, приказаних радио и ТВ-драма, омиришите мало свакомесечну жетву 50 и више књижевних часописа који излазе у овој земљи па ћете закључити да је наша отвореност више него потреба за литерарном обавештеношћу, више него радозналост, а да није ни снобизам, ни схизоидни дијалог са сопственом развијеношћу.

Добар део нас Југословена никад и није имао метафизичку вијугу; неки су је се ослободили у самој борби за ослобођење, коју нису замишљали као личну само. Свакако, код нас има и побожног света. Па ипак ми преводимо и Кладела и Елиота. И један и други су играни и играју се на нашим сценама. Не значи да смо слепи и глуви за извесне идеолошке еманације тих дела које нама комунистима могу изгледати превазиђене. Али ми остајемо мирни пред њиховом религиозном пропагандном шаржом. Нама је довољно сазнање да су та дела уметнички снажна или да су само од извесног литерарног интереса. То нам је довољно да не бисмо ни у сну помишљали да лишимо извештан број читалаца или гледалаца задовољства и вредности које носе дела цитира-

них аутора. Уверени смо, притом, да су наше социјалистичке институције економски и друштвено довољно приамљиве и за верујуће, да бисмо сами могли поверовати да ће религиозна милитантност неких литература имати политичке консеквенце и однети превагу над системом који градиво. Из много једноставнијих разлога приказивали смо Сартра, Бекета, Јонеска и Диренмата. Не знам да ли смо с довољно књижевног оправдања преводили Битора, Роб-Гријеа и Саротову... Преводимо их. Свеједно.

Наиме, превели смо их и објавили им дела годину или две после првих издања.

Међутим у метрополама духа, Крлежа и Андрић су се појавили, као што је речено, у ограниченим тиражима, али са 50 или 55 година закашњења. За Ујевића или Растка Петровића није се још ни чуло. На губитку су они који их не знају.

Међутим у таквој ситуацији треба отпочети сарадњу на делу изградње једне свељудске литературе.

Дошао је час кад би требало из разлога хигијене заборавити многе горчине. Између осталог, и ту су вековима војнички слабији обезглављивани, али и обескултурисани, обезуметничени, обескњижевњивани. Али време — простор правде јесте ово данас. Конкретни простор, са свим етничким последицама изолације које је намећу, разједињавао је. Постизиве брзине су га укинуле. То не значи да он не постоји какав је и пре био, али он у негативном (да ли само у негативном?) не представља оно што је значајно раније. Јединице времена које нам преостају неће служити мерењу трајања само, него и његовом стварању — међусобним упознавањем, признавањем, разумевањем.

И пошто смо уредници часописа, мислим да ће све бити теже њихово припремање. Формула дајдеста није она која на сектору који је овај наших преокупација има антиципаторски да ради на оном што нам већ претходи: чињеница је да постоје у свету многе литературе. Треба их стално конфронтирати. Имамо ли формуле за начин на који ћемо то урадити? Што се мене тиче, ја бих у сваком броју часописа који бих уређивао волео да добар део простора посветим једној од стално нових, непознатих литература. Сигурно да би због тога било у таквој серији мање места за извештаје о збивањима у

мом дворишту, кварту, граду, земљи. Било би простора само за оно од тога што би по вредности било у стању да се мери с оним што се ставило стране поред њега. То је појмљиво. Цела земља је за наше сараднике двориште интересовања чије је осећање за правду слично језичку на ваги. Квалитети се засада јављају у давању свих шанси зрачењу различитости. Данас. Да би се сутра већ јавиле на различитим местима различите синтезе остварене на основу конфронтираних вредности. И — поново. И опет. Другог пута нема за свељудско јединство на плану тоталне искрености, односно људске тоталности, што ће, и кад се буде манифестовала као братство свих, морати да љубоморно сачува све личне и етничке индивидуалитете. Али ту и јесте наш задатак: бити усхићен сваком разликом као још једним проналаском шанси за све већу и дубљу људскост. То је и једини начин да останемо оно што смо — живи људи!

1965.

СКИЦЕ ЗА ДНЕВНИК

XV

Данас се прастари библијски слободни стих јавља мање-више несрећно прилагођен актуелнијим акцентима кога извесног броја даровитих песника у потрази за новим формама.

И било би бесмислено не споменути том приликом да, с једне руке, тај версет као мртвим оловом вуче у неактуелну хипнотисану простротост пред величином не-човека (док данашње песме полазе од рембоовског: *ја то су други*, ја — то је, дакле, и трећи и пети, те сви, према томе, певају величину човека) и одвезује, упркос основном расположењу песника, често њему супротне асоцијације и сећања («И би дан»); а с друге, да је важно за песника и да зна много више од два извора нашег поетског језика (десетерца и исто Вуковог препева Старог завета) ако жели (а ко то не жели) да се кристализација његове песме изврши што даље од случајних, помодних разлога изазваних појавом превода Вигмена (који долази из времена и средине у којима је читање оба јеванђеља спадало у ритуал сваке послевечере), или неспоразумима, незнањем или ма чим забрињујуће неозбиљнијим.

XVI

У сваком је времену било артистонда који су се препуштали алкохолу, вашкама и брадама. Може се рећи

да је свако време имало своје браде и да је међу многима који су у једном времену осећали у себи позив уметника, био увек извештан знатан број оних који су подлегали интензитету тог позива. Нису они били мање даровити. Него мање физички припремљени да издрже муњевита схизоидна раслојавања и делиријуме параноидних фиксних понирања. Толико је несрећника који здрављем и животима плаћају службу уметности. Колико их одлази у луднице. Колико подлеже алкохолу. И те жртве у људима не би требало да изазивају онај познати сажаливи подсмех. То су људи пали у свакодневној борби за откровења. Тражим више разумевања за њих. Више поштовања. Један део оног што се даје академицима и другим помодним уметницима. Поштовања које изгледа да је амбивалентно и поливалентно као много које-чега из области осећања. Ако једва дочекујемо да се испримо на платили количину свог усхићења којим смо себе унизили, дајући га тамо где је ред дати га.

Реч је о љубитељима утврђених вредности.

XVII

ПОЧЕТАК НЕВИНОСТИ РЕЧИ

Идем улицом и чујем у пролазу »девица« и одмах осетим да бих то могао да кажем само подсмешљиво. И почнем да анализирам: пре свега реч је застарела јер је потучена у револуцији. Мит о блаженој девици скинут је са програма са све њена чуда. Друго, та реч не игра ону улогу коју је играла некад, будући да је девичанство било услов за брак. Треће, смешна су извесна неискрства која та реч наноси. Четврто и пето и десето: односи су постали други, идеали, живот; девојке не чекају женика иза мџебака. Корзирају. Живе.

Реч је необично застарела. Девице се рабају и девичанства нестају, али појам, помало гора, нарогушен и свечан, делује и удара устајало на зној и киселине. Јер девојка остаје незастарела са својих вечитих 16 година. Мада појам девице није створило друштво само, ипак, с друштвом које га је створило, одлази и сам у не-поврат.

Нека песници зато пазе на своје речи и с те друштвене стране. Има их јако краткотрајних, јако пролазних. И неке су песме зато пролазније но што би требало.

XVIII

Једном сам писао о демодираности која обично после 30—40 година захвата сваки уметнички израз. Није мало писаца који за живота дочекају да им у младости цењено дело буде одбачено од читалаца довољно нестрпљивих да виде себе само, и довољно таштих да би се поваздан огледали. Али зато и неспособних да и сами у уметничком делу потраже и нађу историју.

Код нас многи су старији писци угрођени, а не схватају неминовност обрта укуса који се развија, мења, и мисле: »Све је готово, хоће да ме торпедирају«. Ниједан прави писац то не жели свом старијем другу, јер зна да ће то, кад-тад, задесити и њега. У срединама где критичари не суде само него и интерпретирају слободно и смело смисао дела, демодираност не траје; чак се и не јавља. Али код нас тога нема. На жалост.

XIX

ЦЕЛЕР, КАРФИОЛ И ОСТАЛИ ЗАРЗАВАТ

Укуси су разни, неукуси исти: о њима дискутујем

Стварање доноси напад М. Јурковића на З. Мишића. Зашто баш то чини М. Јурковић? Који је под псеудонимом *Целер* стекао одавно већ скромну и знојаву херостратску славу једног од Крлежиних негатора.

Крлежу, ипак, *Савременик* изгледа да у последње време цени бар колико и М. Богдановића или Б. Зихерла. Јер је из Крлежиног говора на пленуму — да ли с дозволем писца? — изабрао оно чиме се хоће да обележи одређена тенденција часописа. Међутим, Божидару Ковачевићу много боље полази за руком да то учини кад у рецензији на *Југословенску књижевност* хвали и похваљује Барца, Барца, који је толико »наиван« да не треп-

ћући може да напише за Крлежу да је у официрској школи у Пешти »научно манире«, а за Б. Ковачевића да је »велики српски песник кад пише стихове«.

Не знам откуда, дакле, сва та папазанијада, да не кажем литполитика, али верујем да ће *Савременик* пазити убудуће да не куди наопако и не хвали недотупаво. Јер ако редакцију занима вредност Барчеве књиге, нека се обрати ма ком стручњаку за стару, средњу или нову литературу. »Чуће громове«, што рекао Бура, да не кажем псовке. Не сме се тако неозбиљно хвалити књига само зато што је књижевно академска и концептуално естетски конзервативна, ни кудити нешто само зато што то није. Поготово би требало престати с примитивним политичким квалификацијама од ока (целеровског) и на брзину.

Утолико пре што то у крајњој линији не води ни процвату уметности, до које нам је стало, ни добрим личним цивилизованим односима — такође.

XX

Зашто је потребно делу да проведе 25, 50 или 100 година на лежарини критичке преоцене да би извесни неукуси и мањкавости естетичког суда В. Глигорића могли да важе за критику? Он се још увек либи да призна Диса за песника, иако је о том великом песнику досад двапут писао а двапут мењао из основа оцене о њему; али тако — да је на испиту песник падао а критик чачкао самозадовољно своје професорске лажне зубе. Целер Јурковић је, држећи се тог гл. уредничког манира, имао исти фон и образ и пребацио З. Мишићу еволуцију.

Буде ли *Савременик* излазио још 50 година, уверен сам да ће хвалити оне писце који се нама чине већ данас добри, нама који им стишћемо руку 50 година унапред. Хоће ли бесмртно тело В. Глигорића и тад стајати на челу редакције и без црвењења наставити да мења судове као да је уредник од оних бића које не везују речи, него удари?

СУЗЕ НЕСТАЈУ ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ

Узмимо сентименталност. Ко признаје данас да је сентименталан? Не зато што се то не чини модерним. Просто — односи су се изменили, а њима — навике, обичаји, жице које се дрмају.

У Херценовим мемоарима аутор признаје да је плакао читајући Шилерове *Разбојнике*. Ко плаче данас читајући њих или *Нову Хелоизу* Русоа? Његови савременици и учесници у великој 1789. плакали су гутајући је. То им, разуме се, није сметало да, како је ред, пошаљу што више аристократа на гиљотину. Плачу ли данас шипарице на *Мама-Хуанити*? Знам да шофери, радници, студенти то не чине. Заборавило се на то. Суровости овог века мање су допринеле том одвикавању; више улоге у животу, улоге које немају предвиђених ситуација за сузе у свету у ком је све више изукрштаних односа између човештва и нечовештва, све мање између човека и човека.

Дижући индустрију којом опредељујемо и односе кад их не хуманизујемо, не остављамо ли човека у монологу са стварима? Ма колико нам то затварало приступ у свет који је искључио емоционалност из других (разумеш? разумем) разлога, ми њу не желимо одбацити, али смо начисто да је нећемо задржати на русоовско-шилеровском, новохелоискском и die-gäuber-овском нивоу.

1955.

ДВЕ СТРАНИЦЕ ИЗ *НОТЕСА*

1) Већ ми је досадно да се правдам и доказујем да није тачно оно што се будалама учинило да је тачно јер не разумеју. За будале не пишем. Ни за злонамерне шићарције, лешинаре и стрводере. Али тако је било. И јесте, на жалост. Танасије Младеновић ми је, својим поступком који није у нашој књижевној јавности наишао на потребну осуду, згодно у толикој мери литературу да се не бих чудно ни да сам донео одауку да престанем да пишем. Не могу стално објашњавати. Досадно је. И не вреди. Кад сам пре рата још наишао на отпоре својим песмама (у Бразилији се људи смеју неразумљивом, код нас се љуте), ја сам веровао да ћу их, објаснивши, уклонити. Тако се и догодило. У питању је била наивност скојевске публике. После се радило о једној ждановској антиуметничкој операцији са одређеним политичким циљевима. Али сад је, очигледно, у питању злонамера.

Шта ми се замера сад?

Неморал.

Зашто?

Јер сам, тобож, био члан неког макартијевског комитета и као доказ цитирају се речи друга који их није рекао или им није дао значење које им Т. М. приписује.

И још да сам нападао из конјуктурних разлога *Младост*, Бихаљија, и то је све, чини ми се.

Само ја, нека извини велики и плодни песник Т. М., иначе чланкописац сигурног и објективистичког критерија у чију сигурност он сам није никад посумњао, ја и сад у *неконјуктурним* по мене и сведеним Танасијевим

правољубљем на праву меру, ја и сад остајем при свакој речи коју сам написао, нападајући тезе уводника из пера једног од анонимних писаца, биће главног уредника *Младе културе*, као што остајем и при свакој речи коју сам написао у вези с Бихаљинјевим стиђљивим и стиђно доста фезандираним, да не кажем натрулим начином одбране младих и модерног, коме су избили већ други млечњаци, као оном 120-годишњем Зоологи. Без обзира на *конјуктуру*, ја ћу увек бити против депласираних теза, али и против извесних стихова објављених у *К. нови-нама*, и бићу против свега што ма на који начин слаби борбену спремност људи, уносећи неповерење и забуну међу младима.

И још: бићу увек против малограђанштине. Није чудо што су стихови које Танасија толико револтирају у *Човековом човеку* они који представљају, у ствари, парафразу и карикатуру његових дефетистичких расположења, његове деморалисане малограђанске суперструктуре.

2

Слобода за Сартра јесте индетерминизам, тј. немогућности изласка из царства нужности, ни избором. Али и саободом те врсте тешко је ући у просторе слободе. Она је иза врата која се разбијају челом. Када га не разбијају.

3

Био сам на сунцу: пуно угља што не гори, пуно пепела.

4

Да ли самоубица који пуца у чело али затвара очи непосредно пре но што ће да опали, чини то из страха од пуцња и смрти? Има скакача с моста који се бацају у Неретву отворених очију. Индетерминизам је једно затварање очију у страху од самоубилачког пуцња. Не би

хтело да се види да и максимална слобода има своје нужне неумољивости, своје законите оквире, изван којих ни она не може да постоји. Ни они, ни ишта од оног.

5

Нихилизам је на плану литературе (с краја XIX и прве половине XX в.) уопштавање безизлазности у којој су се нашли извесни они који су од свог неангажовања у централном сукобу направили морал ангажмана и поруке. Битка за државни капитализам (овог или оног типа) идеолошки је завршена. А 1948. представља први корак нечем новом — комуни која човека враћа себи, обдарујући га свим чега је био лишен као индвидуа у либерализму, а поготово у државном капитализму: целовитошћу, креативношћу.

1955.

ЉУБАВ КАО ОПШТЕ У ПОСЕБНОМ

(Неколико упутстава режисеру-читаоцу који воли да размишља о прочитаном)

НА МАРГИНАЛИЈАМА ГЕНЕРАЛБАСА

Кажу да се испод коре психолошких домена отварају непрекидни спорови савести, што бира клацкајући се између једног вечитог а врло релативизованог *да и не*.

Али додају: у жељи да сазнамо тајну горива и потисака те клацкалице нормалног, превртаћемо само дим што ионако колуца.

Примећујем: нема тог *ионако* будемо ли превртали дим у правцу супротном његовом колуцању.

И додајем да онда није да ништа не вреди здерати јој покожицу и бацити поглед у погоне испод ње. Је ли то немогуће? Да, под условом да брзина којом ингришемо досегне брзину колуцања и да, ишчашивши тренутак радилице времена, укочи трен у трену пролажења.

Учињено.

Увек у клинчу, видећемо тад вољу и нагоне. Осећања ће бити артикулисана суперструктура ових последњих, а свест — инспиратор оних првих.

Заустваљају ме.

И кажу: дијалектика није писац *Последњег Мохиканца*. Осуђена је да га не сусретне. Ма колико се спуштали лествицама анализе наниже, рашчишћавање нема краја.

Предајем: останимо у домену биологије, осмостримо једно једноћелијско биће. Је ли то немогуће?

Усвојено.

Али кажу: грч фиксног противречја што твори те рваче онемогућиће нам и у оба предложена случаја, у случају изузимања и у случају да почнемо од тога да их сазнамо с њиховог нивоа само. Но снимимо ли их из доњег ракурса, видећемо на платну побеђене који се никад неће учинити апсорбовани сопственим поразом, будући да је он уједно неразлучив од победникове победе. Њен саставни део. Онај њом неумирени, непомирени, несмирљиви. А снимимо ли их из горњег ракурса, победници ће бити од подеривог ткива званичних историјских верзија. И додају: горњи ракурс не задовољава велико око анализе што продира иза официјелног објашњења, а доњи ракурс, ког се не можемо лиштити, има за претпоставку силазак у подруме биологије, излаз из ње.

Примећујем да је оно што нас занима податак који ћемо добити, а не технолошки процеси нужни да се до њега дође.

Узимају ми реч и кажу да се на том спрату технолошки процеси снимања изједначају са снимком; позирају се на принцип паралелних огледала и на реалност пода-стропа (под 5. спрата је својом доњом страном строп 4.). Пут ка рудиментацији нема краја. Области су семење воде. И цивилизација! — додаје други објектор. — А оне су мајке свих порочних кругова.

Нервирам се, позивам их да окренемо леба гравитацији тог порока у кругу и осталим сазнањима новог што се исцрпљују испитивањем једино корења, не и семења, не и целе крошње и свега око ње и над њом.

Позивам их да пређемо преко девојачких, порочно кружних лукавстава којима пасивни свет постојећег брани своје тајне од света хуманизације, што их дефлорише ипак сазнањем.

— У месту! — одговарају јетко. — Недоказаним сазнањем у месту. Недоказаном.

— А Гагарини и Титови лете.

— Нека лете! Шта то доказује?

— Да боха њег — насмејем се — и њикахда не било!

Над испршеним челима синтетичних слутњи почињу да севају муње. Оне бичују машту на угару, трећепозивце пред мостовима, децу што уче да плавају у лептирском стилу. Ништа људског нек се никад не отме

и не отима — уздишем — општој мобилизацији неопходној пробоју сваког фронта. И тог сумњичења људских сазнајних способности. Искуство нека...

— Искуство! — иронишу — искуство, тај трећепозивац укочен од реуме...

— Ако због познате реуме или лумбага — одвраћам — он не јуриша, не значи да не може непријатеља да превари и успава његова несаница што се прави да хрче.

— Чујеш ли? Хрчемо.

— На ком спрату?

— На свим.

— И на оном — чудим се — на ком бде затегнуте полуге нагона одржања врсте?

— Реч је о струњачама на ринговима један изнад другог, не о полуатама.

— Са спрата на спрат, са вишег спрата струњаче-пода, кроз њен плафон на поду тог спрата, до друге струњаче испод ње и кроз њу, наниже, стиже се најзад до тих полуга. И, да поједноставимо експерименте, испитајмо хермафродитске нагоне прокреације код једноћелијских бића.

— И амебе-бебе множе се дељењем.

— Па шта?

— Делећи се, оне беже од досаде усамљеништва, од које не умеју да побегну множећи се, множећи самодосаду и усамљеност.

— Па шта?

— Интровертне полуге амебодних нагона покрећу слични осећајни потисци као и екстрвертну психологију човека и његових љубави.

— Па шта?

— Зар и то твоје сазнање није нека врста бекства од себе досадног себи досаделом себи.

— Па шта?

— Порочни круг.

— Узми паклену машину, разнеси га, разнеси ме, проспи ми црева, испитај чиме се хране.

— Препуштам то балегарима.

— Они се не хране тајнама као што то чини човек, тајнама које сазнаје спуштајући се низ њихов конопац одозго наниже; тајнама које уноси у себе да би се одржавао крећући се обратно, одоздо навише. То је закон проширене репродукције, пренесен из економије у логи-

ку, што у налету апсолутне искрености постаје самозазнање, психологија...

— Апсолутна је искреност немогућа.

— Да ли, другови објектори по задужењу? Да ли, господо приговарачи из убеђења? Да ли је немогућа?

Непоражен или да, тренутно, није то у питању, објектор, та свачија и моја половина која се на два фронта рве у сваком рвању: против мене брзоплетог и против отпора ствари и осталог што бих да сазнам, тај објектор и сви ти приговарачи нису ли и од ткива андерсеновских и евгеније-шварцовских сенки, довољно пораслих и ојачалих сенки да би они, тј. оне, одвојене од свог узрока који их еманира, могли и могле као жива бића да му се насртљиво врате, не више у виду последица што поричу, него обратно, као узроци; и то узроци будућности и даљег постојања свега, па и саме прошлости у којој се налазе праузроци и све од чега су те угрожавајуће сенке пошле као сенке?

И, у том случају, зашто не би апсолутна искреност била остварљива, ако и не задуго, а оно бар у часу самог прокреативног дељења, кад једна амеба, дотле непостојећа самоосећајно, почиње да осећа себе не дотадању и не саму, захваљујући томе што то више није јер се у њој самој јављају још две бебе-амебе, још два присуства, дакле. *Tres faciunt collegium*, зар не? Колегијум, тј. друштво, нужно самосвести (ако не и бивању на том нивоу), самосвести тако рудиментарној и сведеној на недиференцирано самоосећање присуства да ништа у том случају не може да се супротстави апсолутној искрености једног тужног сазнања да се има: а) да гине и, б) да буде. У том часу спор није сазнајне нарави, бар не између две амебе-бебе у самом трену настајања. Али обе већ споре против родитеља. Оне су, идеално узете, она два лоша што убијају Милоша. Трагично и горко јединствен у самосазнању осећања себе, тај амебодно бебаст Милош стаје себи ногом на гроце, а ако мисли, мисли песимистички у сразмери један према два *против* своје деобе, коју не може да спречи, и мисли *за* њу оптимистички у пропорцији два према један. Ако је и та амеба струњача, њена ће мисао, гледана одоздо наниже, мислити *против*, с позиција прошлости, а гледана одозго навише, мислити *за*, с позиција будућности. Под претпоставком да та њена мисао има и трећу ди-

мензију. Али она је димензионално површинска и, таква, представља тачку у којој се горе и доле изједначују. Амебином самосазнању, дабоме, недостаје време што доноси знани, дисконтинуирани континуитет. Њена будућност, сва од нагона, тј. афеката, нерелативна је и не може да узме себе као компоненту привидно макар незаинтересованог умовања. Она је сва још апсолут, још — акција потиска којом се удаљује од себе да би следећег тренутка постала свом самоосећању прошлост, исхлапела без трага, и делујућа садашњост на прагу нових дељења. Самим тим она је апсорбовала већ прошли узрок који је њу проузроковао, чија је, дакле, објективно последица, а субјективно — узрок несвестан да је оно што јесте и оно што није.

Апсолутна искреност на коју сам мислио имала би, дакле, два вида: психолошки субјективни и сазнајно објективни. За саму амебу оба се своде на самоосећање, на једну психолошку свест о свом постојању у тренутку који претходи њеном нестанку (отуд горчина), нестанку што је истовремено и удвостручени настанак (отуд радост).

Ту почиње и завршава се искреност таквог постојања. Не и сазнања. Оно и не припада амеби. Оно је човекова зона.

Није потребно рећи да је тренутак за чије се време све то дешавало, да је тренутак који је служио као гориво самосазнању амебе, један смрзнут трен, извабен намерно из контекста протицања, извабен одакле, нарочито препарирани, дубоко слебен и тек онда узет у разматрање. Хирурзи то раде оперишући срце: прво смрзну човека и његово срце, па га онда спасавају и враћају у живот — ту апсолутну искреност живљења.

Живот, сведен или сложен, нема шта да скрива доли себе пред онима који га угрожавају, али живљење је апсолутно искрено и тад: брани се и напада да би се одржало, осећало, сазнало. Мисао и речи јесу то — очњаци, кљове, рогови и канџе искренности самоосећања и самосазнања.

Апсолутна искреност је могућа. Немогуће је само усамљеништво. И у пустињи кад усамљеник проговара,

он се обраћа другом. И ако нема другог ван њега, онда он говори другом у себи. Сви су монолози дуже или краће реплике на питања. И није важно је ли присутан онај који их је поставио. Човек, друкчије сложен но амеба, уме да памти и слути. Тек у дијалогу реч престаје да буде ванусловно гласање и, исхватана смислом, постаје носилац значења, смисла и других садржина.

Само апсолутни самац не говори, не мисли. Али њега више нема ни у органском ни у ванорганском свету.

Има ли га у антитетично замишљеном не-свету, антитетично схваћеном као антисвет? Но постоји ли антисвет?

Феномен прокреације зове се на једном вишем нивоу љубав: »Каж ми нешто лепо«. »Шта да ти кажем?« »Нешто лепо.« »Шта лепо, кад те волим.« »Волиш ме, то је лепо.«

Али чудновато је да љубав ни у једној од својих књижевних митских већ кристализација није тражила ни налазила свог антитетичног приговорача (своју сенку од плоти) у мушком или женском партнеру или у интересним противречјима јединства оба суиграча, у човековој удвојености у супротностима удвојене човечности. Могуће само на тренутак, у никад надуже остварљивој потпуности. Љубав је, по правили, налазила своја квази-противречја изван себе. Отуд делом и она романтично-егзальтирана и самим тим делимично нетачна представа о њој што би била способна да траје вечно кад не би било проклетих Хелеспоната, те географске препреке између Пирама и Тизбе, или проклетих патрицијских завада, те барикаде друштвених интереса, између Ромеа и Булијете. Притом негеографски Хелеспонт што дели Монтекије од Капулета, иако друштвен, није ни онако дубок ни широк какви су мореузи и ровови што, остајући у социологији, могу понекад да се испрече између љубавника оптерећених националним, расним или класним предрасудама. Суштини се таквим објашњењима не приближујемо.

Свакако, та врста препона, не долазећи привидно из нагонског реда отпора, опуномоћује егзистенцијалне страсти додатном снагом да би се савладале оне другог реда, јер друштвене, оне изведене, како у последње време говоре и код нас недоучени поборници егзистенцијалности на првој, дословњачкој, буквалној трансмисији и шамани егзистенције схваћене као ванисторије,

као усамљености. Немогуће, рекли смо. Па је несхватљиво како ти људи не схватају да је друштвеност стварни појавни облик којим се манифестује целокупна егзистенцијалност човека, тог бића по дефиницији присилно удовљивог. И не само присилно, него и спонтано. Јер је то биће у најпунјем смислу друштвено. Не наводи ли на друге закључке сама могућност да се друштвене препреке манифестују као ензим животног трагичног? Иако су пореклом неболошке, то јест посредне и другостепенне, како кажу та шкрабала, нису ли у стању, и такве, да негирају и спрече љубав да се до краја оваплоти? Зар би пошло за руком неегзистенцијалном феномену да митски угрожава егзистенцију? Није ли друштво човека егзистенцијална категорија у пуном и најдиректнијем смислу?

Штавише, чињеница да су се у литератури досада бар друштвене компоненте јављале као трагични отпор љубави, говори и о превасходној друштвености саме љубави, саме човекове животности, која је историја, дакле друштвеност. Али друштвеност коју не ваља схватити као опозициону негацију биолошког порива, како то површњаци схватају. Друштвена егзистенцијалност мотива љубави не може да се објави изван дијалога који може бити и ћутња. Али удвоје. На страну чињеница да су рвачки спаринг-партнери свих тела, ствари и појава од истог реда и од исте материјалности. Без обзира на какве нас заблуде наводили изгледи. Па, према томе, и трагика егзистенцијалности љубави, ма колико изгледала у својој прокреативно-смртној чистоти биолошка, феномен је историјски, друштвени. Што нам не потврђују само поменути Пирами и Ромеи. Цела литература сведочи о томе.

За писце свесне тога, данас, кад су нормативи једног морала декомпонованог текућом развојном етапом, као и низ других етичких постулата учињени апсурдним и превазиђеним а да нови још нису обелоданили себе и постали свима јасне формуле, све је очигледније да је дошло време да се поричући објектор љубави појави из ње саме. Из ње саме, као и досад, али друкчије но досад, јер се и друкчије, у ситуацији која је наша, и може да јави. Под условом да се слажемо да се садржајни нагон љубави испољава у облицима друштвености.

Писци данас зато могу да узму за теме својих дела

трагику нагона прокреације, али у оној данашњој нерудиментарној, историјској форми, на садашњем нивоу самосвести. Остајући у друштвеној феноменалности, објектор се тад неће јавити као негација што би привидно извирала из другог неког реда ствари. Напротив. Јасно је да ће и поричуће силе љубави моћи да ничу из исте тачке из које и сама љубав извире. Што је логично у систему где се лично и друштвено сливају у једно све више једно. За разлику од досадашње ситуације кад је порицатељ љубави ношене егзистенцијално нагонском, тј. субјективном страном личности био њена објективизирана, друштвена страна.

Другим речима, време је да се *над-ја* не јавља као лажно противуречје *ја*, које, и раздирано и противречно, укида сваким даном све више од својих дотадањих чворишта сукоба, да не кажем сукобности, и тако постаје она вишегласна хармонија једног у једном све уједињенијем свету састављеном од људских јединки што га у свој њиховој сложености одрцаљују. Љубавне драме појединачна биће драме које ће одсад ангажовати све: биологију као компоненту историје. И обратно. Под условом да се сачува свестрана провидност и огледала, које је друштво и свет, и личности, које су јединство људске свестраности што хоће да се види јединственом у својој свестраности.

XXII

ПОСЕБНО О ОПШТЕМ

Не више спор Монтекија и Капулета, већ спор објектора са својим пројектима, Веље са Гостом, који, као практичар, не може да се лиши извесних реалија праксе, с којима се у фази пројектовања будућности није рачунало јер се није мислило на етапу прелаза из тадање прошлости у време које долази, далеко и будуће. Веља, психолошки још у постексплозивном полету, нема разумевања за муке садашњице. Код њега ће се потреба за палијативима и привременим решењима појавити касније (друкчије но што се то у Госту реализовало), касније, кад и он буде морао, осећајући се и будући све одговорнији а све мање потискиван првобитно заслепљу-

јућим енергетским протоцима страсти, да набавља додатну погонску енергију тамо где није мислио да ће је икад потражити — у превазиђеним слојевима, у традицији итд. Људски глас није пројект неодговорности схваћене апсолутно као једна бесконачна слобода мењања, усамљивања и враћања; једна слобода ишчашена из услова и закона.

Сазнати да је таква слобода неискрена — биће прво, а друго — да је љубавна подлост врста верности прошлој слободи и онај филтер који је сметао том сазнању да се манифестује као сазнање.

Колико год Веља субјективно тражио истину и, идући за њом, ронио дну себе, колико год се, слободан, ослобађао путем још непреживелих старих норматива, он ће на сваком спрату роњења од површинског себе ка коренима себе, ка сазнању себе, ка својим пројектима себе и других, наилазити увек на дилему, на норму и негацију норме, на тезу и антитезу, на оно електронско-мозговно *да* и *не* из којег нема излаза док је *човек* овај човек. Свака истина биће му зато релативна, свака лаж условна и неисцрпна у еманирању лажи као антигетичне истине, истине веће од оног што јесте или се чини истином. Ван те игре двојности, трагичне или само разигране игре, Веља је себи незамислив.

Гост и Генералбас, који субјективно чине Вељина времена перципирана с позиције садашњости које није свестан, нису једине његове истине и лажи. Има их још. Ако је он и Раде и Звонко, Света и Трпе, Доктор Веља и граничари, ипак ваљаће да се прво реши и разреши и Госта и Генералбаса, који га најакутније море скривајући му његову садашњост, једину реалност према којој је нехотице безобзиран. Но спор Госта и Генералбаса, спор јаве и сна, спор је застарео. То је једини пре свих њих сазнао Доктор Веља. Он и диригује психодрамом њиховог сад привидно поновног убијања, које је већ у жељи извршено за време скока на нови спрат. Али отуда се и он, Доктор Веља, може Вељи да учини и у том часу, али и пре, као отпадник, као Гостов шпијун, као узурпатор *власти*, која је свест о самосазнању, као извор разочарања. Може да се таквим учини јер је заостали Веља све примао кроз онај шок-филтер заостао још из времена што је претходило тренутку скока са једног нивоа на други. Отуда и жеља Веље да у једном тренутку

хипнотише Доктор-Вељу, који га води, жеља да он постане Доктор Веља, да би га сазнао, уплашен од њега ког доживљује као опасност јер се ништа живо, па ни погрешно самосазнање, па ни заосталост, не предаје без борбе. Отуда на крају Веља и пушта Доктор-Вељу да побегне како би се коначно и сазнајно десило оно што се већ десило.

Кога он пушта да побегне? Доктор-Вељу? Не. Себе он пушта на слободу, своје сазнање о себи. Оно које треба да прође кроз све ходнике сопственог самосазнајног заостајања да би коначно све ствари с тим у вези и њему самом постале какве оне стварно и јесу.

Отуда и све оне друге његове дилеме у вези с Генералбасом. Сећате ли се да се пита: Откуда да то што се другима, дакле и Вељи, чинило код Генералбаса неодговорним, буде у ствари оно што му се некад чинило одговорним? Одиста, борба за уједињење сна и јаве — Генералбасова опсесија — то је некад имало смисла. Сад га, извршено, више нема (то је и тема првог његовог озбиљног разговора с Доктор-Вељом, који је доктор јер зна да се ниједна етапа свести не може да прескочи и да треба проћи кроз цео ходник ако му је излаз на другом крају). Отуда и облик игре оном што игра није.

Отуда?

Ко би га знао да ли отуда! Али сумњати се може и у несумњиво.

1956.

СИТУИРАЊЕ У ВРЕМЕНУ ИЛИ КОЛОСЕК ПРОВАЛЕ ОБЛАКА

(Неколико речи о Вељи, аутору и годинама)

Ти су тренуци имали пнеуматичке чекиће. Душе и мисли су се раслојавале ударане више но ношене. Сувишно се напуштало. Ређе — разигравало. Ноћи су се љуштале као леба копача претерано изложена сунцу. Јутра су имала очи налик на испендречене табане бораца осталих верних мртвима и живима, идеалима слободe и тој нужној, неизбежној будућности на помолу, њеном нацрту, машти о срећи, о животу. Све је тражило своје. Своје је било све. Све се чинило посебно. Посебно је изгледало ништавно.

А ипак неизбежно, то ништавно било је делимичан чинилац вредновања свега, па и општег.

Круг се затварао, и човек, уловљен собом, отпочињао је изнова да кружи око себе у потрази за истинама истине. Зона притиска се ширила. С њом област раслојавања без супстиализација. Али и простор раслојавања супстилних и најсупстилнијих индивидуалних чинилаца вредновања.

Супстилност је потребна кад љубав, кад живот, кад мисао, кад рад, кад све што се чини да би се било, када све што, чинећи човека оним што он хоће да буде и чини да то буде, не може да се ниједног тренутка манифестује без своје истовремене негације.

У то је време свака досегнута истина истовремено без застајања откривала своје даље перспективе. Стриптизирани се, она је, огољена, показивала своје корелателаже, које мора да садржи и кад је најистинитија. Ако не сад, оно сутра, ако не сутра, оно у једној будућој перспективи. Отуд је и изгледало да је судбина сваке личности и жеље, сваког осећања и страсти, ма које љубави и мржње, сваког заноса и пожртвовања да никад неће стићи себи до дна. Све се чинило осуђено да се задовољни прагматистички условљеним и поједностављеним смислом себе. Хтети суштину, жудети дијалектику, што процесуализацијом сложености не упрошћава а ипак својом, спадало је у вештине и знања изван објављеног програма живота, из дана у дан трпаног у исту скамију вечно истог првог разреда основне школе живљења, упркос томе што се тај разред давно већ положио и превазишао.

Веља, који је у то баш време матурирао и желео да се упише на Музичку академију, био је несрећан јер није био сигуран да је исправно протумачио своје жеље тим избором што је требало да му помогне да живот свих — једна његова врло интимна и скоро бубичаста љубав — изиђе из уских основачких скамија, да се прошири, разграна, продуби, приближи себи и оваплоти своје истинице у једну велику истину достојну ове разине неприлика и вишеспратне шансе прилика. Био је начисто да је потребно лишити се свега превазиђеног, свега што, постојећи још у виду предрасуда, не даје напред или бар успорава напредовање.

Опште идеје су му већ биле откриле неке своје прве превазиђености. Велике стварности морала, нације, слободe, подвргнуте аналитичним киселинама живота из дана у дан, показивале су такође садржине оптерећене, делимично бар, мртвом кости, мртвим месом и ноктима зарожналним у копита. Ипак, разлике између сна и јаве, између смети и не, између не требати и да, између хтети и не хтети, показивале су му се као константне моралне категорије, мање девалвиране но збуњене отписаним вредностима што су се настављале и, настављајући се, наметале своје мртве нормативе. А нови? Они се још нису почели да јављају и притискују снагом заклетава и обавеза.

Но како нови нормативи још нису бичевали бића,

многи су се лаћали старих, при руци још, и служили се њима, иако свесни да су апсурани у својој превазиђе-ности. Чинило се да слобода није у неодговорности, а ипак Веља бар није њој нужној, одговорности, знао нове оквири, нужне још изворе, живе струје. Бар не на коло-сецима на којима се нашао после једне летње провале облака. Истина? Науштрб себи макар? Где је она?

Ако односе у које нас живот баца ослободимо мртве руке, шта остаје као истина од свега што се збива? Ако их не пропустимо кроз сита направљена према дру-гим идеалима и другим критеријима, другој јави и дру-гим сновима, другој садржини и другим облицима, шта ће остати од нас у нашим данима? Разобличење и раз-садржење старог морала значи ли аморал, безобзирност, извлачење од одговорности? Кад се двоје узму до-краја, обавезује ли то на верност исту и с истим като-лички безразводним последицама упркос невери могућој и вероватној? Докле? Како?

У реду, стари су нормативи дискредитовани. Али оно незадовољство на нули нових норми, да ли је долазило од нестварног свраба ноге давно ампутиране или од стварног на новој већ ноzi, чудном брзином израслој? Да ли су се ти сврабови, та подригивања, те немарне слике немира наметнуле снагом аутосугестивног сећања или су долазиле из потреба да се набу нови оквири ситуацијама које траже оквири, макар и не друге, макар и не друкчије, и не нове? Оквири су ти — штаке за рефлексне реакције. Али они су нужни ако се хоће да дела и недела осећања, заједно с последицама љубавних осећања и последица, одржавају и даље некакав корак којим су нужно и досад ишли. Уостаом, зар се гинуло и борило да би се неаутоматски решавале ситуације из те приватне области што, по својој природи, не желе да троше сувише мисли у потрази за позитивним реше-њима. Припадају гладима нагонских самоодржајних ре-флекса рода и врсте!

Већ прве серије размишљања на ту тему показивале су неиздвојивост приватног и личног из склопа општег и друштвеног, и, самим тим, потребу да се неодложно набу нормативи за регулацију тих приватних мушких и женских односа. Неуротична, схизоидна, паранојачка и болесна расположења, недопустива утолико више што су

у питању неизбежности првог позива, притискивала су својим не сувише разређеним примерима.

И можда је за настајање тог *удеса на колосеку вре-мена током једне летње провале облака и после* било битно и друго, не само физички доживљени, предрасу-дама неоптерећени љубавни чин. Јер искључиво морална дилема без алтернативе једног будућег студента Музичке академије у хијатусу између тог једног свршетка и јед-ног почетка пуног неизвесности, као сваки свршетак и сваки почетак, у годинама што су значиле такође један општији свршетак и један почетак, откривала је корене и разлоге тог удеса. Не би га било да је Веља био под-вргнут аутоматском притиску артикулисаних моралних категорија.

1956.

ТЕМЕ ЗА БИОГРАФИЈУ

(једну од безбројних аутобиографија)

а) Прво се плакао иако — кажу — нико није био претерано гладан. Захваћен зупчаником постојања, засићен, престајало се да плаче. Постајало се члан човекове историје с часом кад су се пружале руке за првом дојком, макар и исеченом на кришке хлеба с пекмезом — поступало се као да се разумело да средњовековну долину плача пориче човек тиме што живи и не живи као све живо: зна да и сузама макар наводњава неродну долину и да је претвара постепено у оно што првобитно — према пројекту тзв. нужности — није требало да буде.

б) Прва искуства брзо испусте свет под оном руком нежности најближих, услед недостатка других искустава. Али одмах се јавља за другим хоризонтима жеља да се вирне у суседни свет иза тарабе, иза првог зида. Оно иза увек је забрањено, оградом, неснагом, послушношћу забрани. И истовременом непослушношћу: да видим шта ће бити ако не послушам? Психологија је то женска, с патерналистичких позиција менталитета особе зле, непослушне, психологија зле стране људског бића пред рајским дрветом чистог сазнања.

Причали су ми да сам два дана плакао да би ме у трећој години пустили у свет: радозналост. Отац ме, увијеног у ћебе, однео до Саве: »Ту је крај света« — рекао ми је пребрзо. Чини ми се да сам се морао чудити што је крај тако близу. Али, кажу да ми је исувише било хладно на ногама да бих се дуже опирао. Знао сам

и касније: има и пролећа. Тад ћу бити довољно велик да и сам видим је ли то заиста крај света.

С пролећа сам пошао сам, изгубио се путем ка Сави, био спроведен кући. Паја Полицаја у ципелама с дебелим ђоном. Баканце су отад знак свемогућности, знак послушности оног »не сме се сам« и »мали си још«. Батине.

с) Видео сам прве мртваце — рат: сивомодре, богињава боја. Смрт је нешто пробушено као добош. Али чинила се природним феноменом као ноћ, сунце, рат, мир.

Нешто непрозирно што имају мртви морило ме ноћу. Све непрозирно је смрт. Као и воће или месец. Је ли смрт добра? Чинило ми се да воли људе, али да се прави важна јер неће да говори српски, него само турски »акабикабише« (језик измишљен за Турке-заробљенике из наших шабачких игара — »Срби и Турци«; игре касније претворене у »лопове и жандаре«. Срби су постали лопови (ја), жандари — Турци — мој брат). Али с ратом се ушгуњао бели миш глади у црева. Бели миш, против кога се не вреди бунити иако је неправда. Кућевласник је имао хлеба, моја мама и њена деца нису. Требало је по зими одлазити иза краја света, шверцовати месо и брашно или остати љубичастих образа. Шта је забрањено? Бити сит? Швапски војници су пробили маму шаал од вуне с рупицама. Њој ништа. И ја сам видео метак. Страшно је брз, а у руци парче олова. Смешно као забрањено. Што ми је све смешно! Озбиљност осталог света такође је смешна. Па и глад, на пример, хоће да се насмеје, мада ретко кад.

д) Глад је обично неправда, богињава боја долине. Растао сам. Рат није. Зато ми се чинило да се он смањује, ја — да не растем. У то сам време осетио лепоту, али остао сам и даље одан маштању, жељама. Снове сам знао одраније: клешта што муче, одшрафљују главу с рамена, притискују даскама јаја, муче, и сви су редом прожети једном непрозрачном светлошћу, сивом као мртваца (видео сам их и жутих, чак и земљаних).

е) Порастао сам, ипак, читао Декарта, Спинозу, Бергсона, Хегела. Све је, у ствари, глад. Глад је опште име живота: и љубав је глад за топлотом сличном мојој, различитом од моје. Слично и различито садржаји су

сваког јединства, које је облик те и сваке двогласности, почев од глади и ситости, долине плача и наводњавања долине; увек парови који се, мрзећи се, воле и, волећи се, мрзе — губе у свабама и уједињују: непокорни покорави. Глад је име и универзалности која ме чини једно (и различито) са звездама и вирусима. Глад је име радозналости и разумевања, име рашћења, име освајања, љубави, сна, жеља да порастем, машта о свему шта ћу бити. С оне стране зида налази се све што немам, што хоћу, што морам. Прелазим разне зидове, тарабе. Ништа ми се спрва не дешава. Самопоуздање не уверава да сам у праву нити разумева да забрањивати није неоправдано. Али знам већ: има жеља и жеља. Остварљивих: украсти цвећу из тућег повртњака, можда кокош. И неостварљивих — украсти зеца, месец, звезде да мами направим огрилицу од свитаца. Да ли неостварљивост жеље сведочи о непостојању жељеног? Не. Само о неправди закључаних фиока.

Све глади су неправде. И метафизичке. Оне су су-трашња физика (запис из свеске тринаестогодишњака). Шофери интерпланетарних летала вирнуће иза још једног плота, иза још неколико тараба. Ништа више.

Готово. Остало је рад.

Инспирација је условни рефлекс постигнут навиком која дивљег зеца учи да тачно у шест дође по своју зделу млека («Борба», 10. XI 1956). Док га ловац (лисица, човек) не пресретну на путу и не убију.

ОДШКРИНУТА ВРАТА ПЕСНИЧКЕ КУХИЊЕ

Зато што их је немогуће сасвим отворити. Волео бих да могу да сасвим видим себе док радим и забележим све што бих тад видео. Но у том бих се случају бар једним својим делом укочио и радио слабије, јер сам део снага оставио самопосматрању у резерви, и остао над собом мање снажан но што сам. И онда — чиме бих посматрао онај део мене који ме посматра? Јер треба знати да би тај даљи корак анализе добио своје задужење науштрб оног дела којим радим. Систем самопосматрања, атомизирајући се, раслојен сав на безброј стражарских места, води парализи.

Извесна искуства, ипак, упућују на неколико закључујућих елемената.

Језик којим се именује, поклапа спрва условно име ствари и ствар. То се с временом скочани, скрутне: име је ствар. Каснија сазнања чине име недовољним. Потребно за атрибутивним спецификацијама, за потврдом, за легитимацијом с отиском палца и фотографијом, којима се утврђује да је име власника истог исто што и исто, тј. горенаведени документ. Поље је зато прво зелено или жуто. Тек је онда оно и обично, некадање поље. Касније је нужно и друго. Најчешћи фолклорни епитет је родно поље. Али и бојно (лојно) поље. И високо поље. Отворено и широко поље. Има и слепих поља. Не воде никуда неке речи. Немају везе. Непроходне су. Скоро ван искуства.

Али постоје речи које су прометне, отварају односе, значења. Речи-односи пуштају пипке као шине што полазе из железничких чворова на све стране.

Дивље и питоме речи. Према једнима је језик неправедан.

Поезија је и покушај правде за све речи.

Зашто само мајка да буде реч-однос, зашто не би и гуштерица имала космичко значење плодности? Зашто не зечица? Антропоморфизам је спрва правда, онда — неправда. Упркос напорима на које гони глад за правдом, реч се мајка креће лако горе и доле, лево и десно. Дуже мостове, преко свих река речи, пролази путевима — на све стране света. Не признати беспуће речи, дивљину, некомуникативност. Признати саобраћај.

Шта су сви језици света? Речник синонима. Свака реч у једном понавља се другачије у свима. Значи, звук хлеба није хлеб (постоји и крух)? Хлеб је хлеб, а како ћу га звати постаје свеједно од часа кад га, гладан, имам. Пања, Brot, pain, свеједно како хлеб звучало, он означава једну одређену ствар која сигурно није исто што и звучна значка на реверу речничког сакоа. Је ли то довољно да упути на помисао о условној и релативној вредности језика? То сазнање свакако ослобађа од претеране глаке апсолутнијих наклоности ка примитивизму, које везују песника за звучну *реалност* речи као кмета за земљу. Но ту се јавља и коректив: сазнање о условности језика упућује и на његову другу реалност: на друштвену функцију која се јавља као чувар

његових саобраћајних особина (у оквиру нације). Дакле опет двогласност. Истина, на једном другом нивоу. Оног часа кад се она постигне на једном спрату, нужно је довести цео језик на тај план, омогућити му развој са његове стартне црте. Конкретно, последица тог биће шанса да се дође до нових изражајних могућности. За оног који зна да гледа и чује, оне су видљиве и чујне. Битно по песнике је то; тај покушај свлачења реченице до голог и откривање своје мисли, уобличење доживљаја, некад с барокним украсима, некад без. Увек је то и помало скандалозно: стриптизирање смисла, покривање његове телесности. Што је нормално у оба случаја. Двогласност је ту. И доле. Чин је ту; природан биће и ток којим ће се на том новом плану кретати развој: порицањем. Поричу се обично увек полови на истом плану. Не на два различита нивоа.

I

Битка између ових била би увек унапред добијена без обзира што се симулирањем њеног трајања од стране једног нашег часописа, на пример *Савременика*, хоће да оправда његова давно излишна теоретска језичка основа. Погледају ли се песме које доноси (младих песника), биће јасно да оне немају везе с јурковићевско-кошовским теоријама наслеђеним из баба-мундриних времена.

Порицање свуд полази од потребе за релативним напретком. Ако се пориче од стране неких песника оно што је данашњи домет наше поезије, то ће бити добро све док се не почне да срља у посуду с метафизичким чорбуљакком.

Али независно од жртава непоетског, антипоетског здраворазумља, општа линија кретања наше савремене поезије има своје претке. Та линија, која једино поетски значи у овом језику, довољно је диференцирана да не би имала потребе за порицањима у име одржања двојности, тј. принципа синтезе, који је хармонија и равнотежа. Али равнотежа која ту наизменичност тражи и форсира, измењује ударце што крећу с једне и исте разине у супротним правцима. Били они романтични или не, једно је јасно: поезије нема на средњем реги-

стру једног спрата. Она је увек на ивицама, она је граничар. Поезија једне епохе налази се на оним границама које су најугроженије непевањем. Које су то границе данас? Свакако оне опасне. То нису, свакако, оне које се продају за егзистенцијално метафизичке. Песме то и посведочују. Песници говоре о ономе што, јављајући се као приватна сметња, приватна није.

Нек се никад не каже, ван познавања скривених и не закона језика и осећања, песма треба да је оваква или не треба да је таква. Песници то не чују. Али песник није онај који не осећа истовременост двоструких налога језика и не носи његов прогрес. Један дотле непостојећи говорни спој значи више неголи све што се чини да би се емоционално-мисаона платформа на којој су они могући органски онемогућила. Намењен постојању, такав је спој платформа што ће сутра да буде.

Нека се не каже — поезија мора да је таква и таква. Нека се то каже животу, ако је могуће. Спомињем магистралу времена којом се креће напред. Али он је у том случају исто што и магистрала артерија живота, који хрли реду, очовечењу. Артерији не смета поетска крв што струји кроз њу. Нека струји. Хоћу да кажем: ништа што у једном времену има потребе да живи није поезији немогућно и туђе. Неодрживо је оно што више не уме да се јави као потреба живота. Идеолошке туђинштине постоје. Али онда дискутујемо на плану идеологија. Маркс је понављао: *nil humanum*. И узео то као своју девизу. Филокласицизам или реализам нису естетички одрживи јер прописују, забрањују. Живо се не да убедити да то није, ни мртво да треба да оживи.

II

Израз стварности је бољи термин неголи одраз; укључује двоструки (пасивни и активни) однос песника према стварносном, онај песника који полази од њега датог, да би га проширио, открио. Континенти су постојали! — рећи ће ми енверхоински кадиоци у кадиацима. Сигурно. И атоми. Али за човека (па и песника) ствари постају *реалности* тек онда кад их освоји, тј. открије, схвати. То је природа наше сазнајне технике реалног. Његова субјективна страна. Лоше је кад се та

субјективност жели да прогласи за објективност и задржи даљи развој ка једном асимптотнијем прожимању; али горе је можда кад се она сасвим искључи. Објективни свет откривањем постаје наш. »Савременичке« као и филокласицистичке мозговне меласе нестају у име истог или сличног идеалистички проглашеног нивоа субјективности као критерија за објективност. Марксистички оцењено, М. Павловић и Е. Кош стоје суштински на врло сличним позицијама; с том разликом: што први забрањује себи савремен поглед на стварност у име »староставних« »вредности«, други у име догматског, тј. несмелог прилаза новим.

Говорити о типичном скоро је исто што и пледирати за светосавску метафизику. И једно и друго су генијалне цензорске маске идеалистичке подврсте. Против њих сам. Јер и мени »ништа људско« нећу да је страном. Па ни разумевање верских импулса ка безбожничтву или убогом побожничтву.

III

Колико је агресивног виталитета у деформисању. Колико су науци послужили и колико нам открили истина о нормалним људима научници који су се бавили *нетипичним* непозитивистичким (и од А. Конта и од папе осуђеним) астрономијама, астрофизикама, психоанализама, социологијама итд. Испитивање »стваралаштва« људика помаже откривању механизма стварања нормалних.

Свако друштво има своје границе које је забрањено прелазити. Постоје шверцери. На ванекономском плану то су научници и песници. Они легално не прелазе границу. Ако се врате с благом Ципанга, друштво им неће замерити. Бар једног дана неће. Али тад нико неће знати да је постојао неки Целер или Кош, сем ако не буде застао пред тим именима у текстовима Крлеге и других које ће читати.

IV

Историја није толико самовољна колико то неки царинници могу да буду. Историја се не пише с пози-

ција нуле и нула. Уметност почиње изнад тачке смрзавања (+4). Изразити што више људског, то је жеља сваке поезије. У једном часу ће то бити потреба за казивањем пригушене стране људског и прогруппале стране друштвеног. Као водоскок шикља песник између притиснутости и забрана. Морал му кључа до црте некад тактичких, некад стратешких порицања егзистентног. Али уметност полази истовремено и од једних и од других.

Увек. Јер полазећи од једних, повлачи друге. Да би на новом плану била покренута од других, да би од другачије прве компоненте била прекинута. Једно време не наглашјује све могућне нерешене и нерешиве проблеме. То је посао песника. Мада испада да наши критичари обично замерају што песник није мислио оно што они мисле да је требало да мисли; па чак и кад мисли што је требало, замерају му што није мислио онако како они мисле да је ваљало мислити. А ипак Колумбова Америка није личила на Шпанију, и шпански критичари Колумба могли су да га исеку, Америка не би ипак личила на Шпанију. Хоћу да кажем, наши критичари суде у име субјективно схваћених реалија прошастих достигнућа; снага песника долази од сазнања објективно вреднијих, оних нових, сутрашњих. Отуд упорност песника: они виде и неће виђено да порекну. Нису лажни сведоци тубих укуса, него крвнски сведоци емоционално-мисаоних односа што произлазе из сазнања стварности. Која ће се нашим критичарима чинити за 30 година типичном и једином стварношћу. Али и ти ће наставити новим песницима да скидају главе. Наставе ли се »савременички« обичаји. У шта не верујем. Ова ће земља наставити да школује толико младих људи да ће њихов ниво разумевања света онемогућити незналаштво што царује међу нашим докторантима савремене критике.

V

Тенденција је и у комуникативности, и у усмерености песме, те реке што струји ушћу, тј. прихваћености, независној од тзв. јасноће, оптимизма и осталог. Друштвеност се неће апсолутнијом но што јесте, кад је схватимо као целокупност зоон-политикона, који јесте друштвено биће јер је биће, тј. које, да би било друштвено

биће, мора бити јединка. Али као што би било погрешно схватање да друштвеност укида појединца, тако је глупо мислити да усамљеништво бића пориче друштво у ком је усамљеност могућа. Сличног су квалитета и претензије да само педагошка или каква год била употребна вредност поезије представља све њене врлине. А она изневерава друштвеност свог бића и његову логику.

Отуд овај текст, и кад ради јасноће, као сад, полази од претпоставке да је смисао друштвености само оно што јој се продаје као смисао (колективне манифестације), не сме да заборави да нагласи да се он, смисао, инфраманифестује у индивидуи, чак и кад је извучена из њеног друштвеног контекста, који јој, у ствари, тек осмишљаје и сан, и рад, и мисао.

Двогласје основно добија још један глас, који је двогласан као и сваки који ту другу двогласност чини. И тако до у бескрај у сваком правцу. Са колико више компоненти рачуна песма, са толико је њено играње њима аутентичније.

1957.

ИНТЕРВЈУ

— Да вас не прекидам, да вас не запиткујем: причајте о томе како сте се развијали...

— Као и сви. Нико се не раба одрастао. Сви имамо своје детињство. А сва су детињства мање-више неповољиво иста, поновљиво различита.

— Како сте почињали да пишете?

— Почињао? Играо сам се под кафанским столом с празном кутијом шибица, окружен изгаженим ципелама седећих. Из Шапца тученог артиљеријом, пешице и у расклиматаним фијакерима с којих је давно спала фарба, преко Ваљева боје шљива, Чачка на дну бунара, Крушевца жутог као патишпањ и зарбалог Зајечара стигли смо са савске обале на дунавску, у Неготин: црн, задимљен и бучан од пијаних песама Бака-војника. Спремали су се да гину, имали широке винске покрете и лица наливена безобзирном крвљу: ничег им више није био жао... Деда је наручио кајгану, и искрзане, црне панталоне су се удаљиле, приближиле и опет нестале. Тада, или нешто касније од тог *тада*, нестала је одједном бучка, изветрио је дим и ишчилела празнина пуна свега — моја кутија без шибица. А ипак као да сам њиховим одсуством упалио лампу једног девојачког гласа у себи: Ана, најмлађа полусестра моје мајке, почела је да говори нешто: све познате или вероватне речи, а опет, изражавале су нешто непознато а присно, и као да нису долазиле одозго, са стола, него с неодлучног краја света, на ком очајно стоји слепа просјакиња и лупка по ивичњаку штапом од огуљене гране јасена. Те

речи су говориле о »сирочићима малим« а биле су потресније од свега што сам доживео кад сам оног предатног лане покушао да побегнем на крај света преко залеђене Саве (неоспорно једног краја света) (али постојао је, вероватно, и још један најстрашније крајњи крај — њега сам оног предатног лане хтео, не знајући још да граничари хватају и четворогодишњу децу и шамарају кад хоће без пасоша »преко«...)

... »Јесте ли ми род, сирочићи мали« — волела је пламсајући лампа девојачког гласа, и ја сам се сећао граничарских шамара и других батина и неправди, кривих удерица, Дуваништа и прегажене ноге једне девојке која је пала са брада сандука под вагон баш кад су га радници гурали у етиважу и сетио се старе просјакнице и краја света. Свака реч коју је тада изговарала тетка Ана значила је сто пута више неголи све што је икада раније мени реч значила, и била сузна не само због »ил' су можда и вас јади отровали« или због »па добосте амо, да кад људе знамо« или због мени тад несхватљивог »у авопеву тужном певајући сет« или због оног слаткогорког »ћију-ћи«, и била једна и имала укус те кафане и боју оних војника-бака и безобзирне њине крви... Нисам знао у чему је био онај њихов *вишиак значења*, али био је и било га је више од свега што сам страшно и мило дотле успео да знам: мачке која гази лако и мишићаво, протегнута од краја репа до осветљених прозора очију, чије зелене сијалице не осветљавају спољне улице ноћи већ неке собне улице иза косо и уздуж процељених зеница пуних тишине; кључева ормана и оставе које сам кришом бацио у бунар да откључају воду, то положено огледало на вратима оставе у орману; гранатог дуа у дворичу исцључаног страшним кокошијим кљуновима; простртог стола под кашиком у коју дувам јаче од ветра; дугуљасто округлог хлеба опаљеног споља као отац кад је дошао на одсуство из рата, и изнутра миришљавог као мајка; парка кестењавијег од Цера који се дигао на прсте да даље види шта то има иза друге стране видика; купкања орасима што губе бело језгро као крезубе девојчице — млечњаке; терања обруча, тих чеза с правим коњем: звао сам се Бавардо и био путаст; дебелих бонова стражара Паје, који би био висок да га није спљоштила плитка, плава шапка са грбом од месечине...

...Биће да сам се врло полако ослобађао обиља таквих погрешних спојева речи потребних да именују моје детиње доживљаје, али ја сам их дуго још претпостављао свакодневним непогрешивим њиховим спојевима, који, обични спојеви, нису умели да ме подсети на ране доживљајне потресе. Данас бих рекао да су те погрешне и опасне везе речи биле израз насушне детиње и људске потребе за слободом. Тад то све нисам знао ни имао потребу да изговорим тако. Али осећао сам разлике између свог начина мишљења и доживљавања света, и свега набијеног невидљивим смртоносним зрачењима, и оног што бих сад могао назвати *провереном миш* њет искуственошћу дискурзивне логике одраслих. Лишене великих очију страха, тих зеница маште.

Преслаб сам био, сувише сам дуго и дуже но дуго остао жртва разноразних неразумљивих страхова и снови, да бих се и дан данас умео да отресем непојмљивих речи, које сам понављао, уверен у њихову изражајну моћ, то јест у њихову способност да даду снагу и знање и бркове. Плашио сам се тад, али и кад сам посла, понекад, бивао ведрији и од августовског кукурџа испршеног до неба. Чињеница је да сам мислио да ми је понекад крв у жилама постајала прозрачна и струјала невидљиво ваздухом, који је дисао реку као ја небо. Тад је још реч Пешта умела да се једним покретом рамена провуче кроз размакнуте длаке опуштених очевих бркова као пас на дугом ланцу кроз глогово трње између газдине авлије и наше. Али тад, док је светлео девојачки глас тетке-Ане, све то знање што је разбацано чамило на дну влажног подрума мене с трапом кромпир-речи и бурићима пуним речи које капљу из просушене дрвене славине тих стрепњи што су ме слебивале на сунчаном тавану мене, често црњем од самог подрума, и то због оних сандука пуних напуштених ствари (подсећале су ме на мене) (оних сандука упалашено мирних испод венаца тврдог белог лука и уштинуте црвених паприка, које изгледају да се плазе и кезе док у ствари плачу, јер им је љуто на језику њиховом папричијем, од целих себе) (а нико да им да хлеба и воде), све те речи — црни бунари, и речи — бели торњевци, које су бунари што су прстали да дубе на глави, што су се усправили на стражње ноге као кад куче *шени*, све се то сад почело поново да повезује иза огне која је прсла, и повезујући се, постајало још сло-

бодније, претворено у једно неизрециво, али разговетно разумевање.

Данас знам да оно није било истоветно са ходом силогизама, али знам да је тушем помоћу лењира повучена линија између две тачке у простору — такозвани најкраћи пут, и знам да тај пут садржи најмањи могући број авантура и знам да са руба тог најкраћег пута мени још увек маше цели бели простор напуштених значења, маше чистим, неупрљаним марамицама могућности што привлаче, маме, и обећавају невиђена путовања, не дајући ми да повучем воз са перона одакле се ипак полази у живот знаним, отрцаним шинама, кроз знани пејзаж, пут знаног циља, најкраћим, логичким путем. Држећи се реда који нисмо сами утврдили.

Не мислим да спорим поетске предности заобилазних путева, јер није реч о предности него о природи ствари као о последици која такође уверава да је понекад, и не само кад је реч о поезији, »преко прече — наоколо ближе«.

И тако, једног дана кад сам престао први пут да се играм празном кутијом шибица испод једног стола неготинске кафане »Београд«: чуо сам глас који је, замагљен тугом ратног девојаштва, почео да говори *На Липару*; престао сам да се играм као да сам већ *разумео*, на један неизрециво хитан и неодложен начин, нешто од оног што отада не престајем да разумевам: сва раније изгубљена значења речи, све што актуелно могу да понесу и све што превазилази одређени смисао оног што именујући одражавају. И чињеница је да сам отада, још не знајући ни слова, често мрмљао речи које очигледно и мени самом нису имале смисла, а покушавао, упркос томе, да кажу неко од значења које је с временом примало осећање да живим, да гледам, да слушам и трчкарам. Једном су ме »ухватили« како, мрмљајући, рецитujem: »Акаби каби ше акабикаби ша«.

— Шта будазниш! — рекао је деда. — То ништа не значи!

— Какве су ти то морске речи? — рекла је тетка. Нисам им одговорио.

»Издао сам их из мора, где је дубина преко главе!« Али њима у себи, после, одговарао сам то, и сам запрешаћен својом непливачком смелостију.

— Али то нису српске речи! — наваљивала је Ана.

— Из прека су, са Аде. Тамо су Цигани.

Мамина ме полусестра гледала са жаљењем, не слутећи да нисам умео обичним речима да поновим ону расположивост коју сам осетио испод стола док сам слушао како она из Богданове Антологије (данас и то знам) чита деди *На Липару*. Он је давно појео своју житку кајгану од три јаја, а ја се питам није ли то што радим оно што сам радио, »акабикабишејовање« још увек, па се питам »акабикабишејујући« не покушавао ли да отворим она иста незнана врата иза којих почиње значење свега што постоји, не покушавао ли, у ствари, да, као и тад кад сам први пут чуо *На Липару*, не знајући да је то песма и да песме имају своје писце, осетим смисао овог, сваком доступног простог осећања да сам жив, да ниси мртав, да постојимо.

Ноћ је тад била бежанијски изгужвана и невидљиве су биле ножице ладолежа који се верао уз притке, крашће и зидине значења. Али и сада речи умеју да се предамно ослободе *излишног* и грану невине и слободне пружајући ми руке дланова једнако отворених свим правцима. Тад оне значе кудикамо више но што се може наћи да пише ма у ком речнику и чини ми се да свака на свом прсту носи по један Сатурнов прстен од магличасте светлости и једну венчану бурму, сву од непрекидних свемирских експлозија. На тај начин почетак се састаје с крајем и затвара у једну гасовиту алку. Сатурналије?

Уколико реч почетак и реч крај не значе исто: трајање без извора и ушћа.

А пошто временски редослед у драми сећања игра споредну улогу немог евнуха, прескочићу прву песму написану крижуљом на таблици и обрисану мокром крпцом везаном канапом за њен дрвени оквир и споменућу да сам имао дванаест година кад сам прочитао Доситејев *Живот и прикљученија*, побегао од куће и пошао у свет да тражим Хопово, где ме је, веровао сам, седећи на прагу дуге, чабаве зградуине, чекао већ, много пре но што сам и кренуо од куће, један усамљени човек широка, глатко обријана лица испод огромног чела, потног као заједнички образи неготинских Бакавојника, чекао мене као да је он Трноружица коју ја треба да пробудим, мада је он, будан, сваки час изгледао на друм долазим ли или се још нисам ни родио.

У Хопово нисам стигао. Кондуктер ме већ у Батајници предао саобраћајној полицији, а она ме већ сутрадан вратила сузама мајке, небријаним образима оца и професору српског Влади Јовановићу »Шатровцу«, који ме је казнио клечањем на часу и приде с два још сата школског затвора. Само зато што сам хтео да одем у Хопово, где ме је чекао угојени човек у црном реденготу и белој кравати, онај са споменика у парку између Мише Атанасијевића свом отечеству и Главњаче. Ништа више.

Доситеј није био, сложићемо се, нетенденциозан писац.

Имао сам — и не само ја — још пуно пута да клечим. На свету је премного шатроваца. Они неће да схвате ничији пут у Хопово. Или се праве да не схватају смисао бежања од куће. Ни потребу авантуре. Ни нужност човекову да буде љупки краљевић, сурови конквистадор, хоштаплер који се лажно представља. Или су заиста толико блесави. Или је бесмислено хтети тако у неко Хопово, где један угојени човек у црном реденготу, седећи на прагу оронуте зградуине, стрпљиво чека... Зашто? Шта? Кога?

Шест година касније у Паризу, шврљајући једно подне с Борбем Костићем, угледао сам у књижарском излогу, на белим корицама једног часописа великог формата, фотографију која је представљала два човека загледа на исто као нас двојица, али не у излог с часописом на чијим је корицама била фотографија два човека наднета не над ту фотографију него над округли отвор на сред тротоара. Поклопац од ливеног гвожђа иза њих, чини ми се, није био сасвим положен. Дизао се и он на прсте, да погледа у рупу канализације, у тајну. То их није узнемиравало као нас, мада су занетије гледали у отвор црног бунара. Ми нисмо видели што су они видели на његовом дну: раднике? мутну спљачину градске канализације што тече? Свеједно. Осећао сам само да се нешто опет (по који пут дотада?) одвезује у мени и да почиње да значи, ослобађајући се конвенција, спремно да ступи у нове односе набијеније муњама.

Та фотографија на корицама једног броја *Révolution surréaliste* није преварила. Надреализам је, упркос свим, не само мојим резервама, био и остао за мене једна велика

авантура стваралачке слободе и један њен вид који је могао бити присан младом човеку око 1927, довољно сигурном у познато да би се нестрашиво бојао незнатог што га привлачило, човеку спремном да сноси последице рођења у тајне света и света себе у свету, макар се због тога морао, привремено или не, лишити бема конвенционалног умовања, дизгина воље, и морао да себе предуги на милост троструким бичевима страсти, жеља и снови.

Од самог почетка ја нисам имао слуха за извесне преокупације надреализма; негативна искуства до којих сам дошао после већег броја врло аутентичних експеримената с аутоматским писањем навела су ме на закључак да је апсолутизовано аутоматско писање немогуће на дужи рок самим тим што примењено *рационално* и *свесно* постаје рефлекс, плен ранијих рационалних знања о сопственој природи, жртва радозналости ван доживљаја, метод а не креација, укратко — нестваралачко колутање у погрешном кругу, из ког не спасавају ни сви уједи у сопствена леђа. Избачена кроз прозор, страшна контрола логике улазила је у наливперо кроз димњак. С правом.

Ипак, у безброју познатих овековних групација и школа, надреализам је најдоследније и најдаље помакао међе стваралачке слободе и допринео да реч човек зазвучи одушевљавајуће на један нов и незнат начин. Неуспеси апсолутно аутоматског писања такође су допринели осећању потребе за проседеом који бих тек сад могао назвати тоталним, зато што, синтетичући у једно све сазнајне чиниоце истовремене у човеку, није имао потребе да се лиши иједног.

Слобода је безброј. О свакој од њих може се судити само на основу релативних односа према оној или онима што су јој претходиле. Али акценти сваке падају увек на слоге догле још неизговорене. Није, према томе, чудно што сам после рада на надреалистичком алманаху *Немогуће*, објављеном 1930. у Београду, којим је тад сатраповоо округно мекушни генерал Петар Живковић, морао да постанем комуниста и, поставши члан КПЈ, радио илегално и радећи тако био ухапшен и осуђен.

Ово што тренутно желим да кажем има везе само с мојим митровачким преокупацијама око формуле пес-

ме која би, политички врло одређена, остала песма, што је, вероватно, остварљиво ако се певање не сведе на лупање у добоше. У сваком случају, те се антидобошарске (али не и нетрубачке) моје тад оградe — уколико оградe изгледају, иако нису — могу односити само на нагонске моје отпоре према извесним, тад текућим, релативно уопштеним претензијама што су хтеле да уметност сведе на нешто само политички или »аполитички« употребљиво и корисно. Чудна је та тад и после врло амбициозно постојећа жеља за политизацијом и, с друге стране, аполитизацијом свега, свих манифестација живота, од траве до облака! Чудна.

Наравно, али чини ми се да је ту баш негде извор многих неспоразума и спорова.

За мене спор око оног што се код нас подразумева под пограничним изразима такозваног реализма и такозваног модернизма има смисла само успе ли да упути пажњу свих нас на изражени доживљај целог комплекса људске тоталности. Но како се у последње време с позиција реализма чуо приличан број прокласицистичких, пласеистичких, академишких и антипрогресистичких гласова, ја бих рекао нешто о оном шта за мене представља позивање на такав антипрогресистички и грешнички реализам, код нас, где ником ван уметности не пада на ум да заступа и брани превазиђене односе и нормe.

Они који себе називају реалистима, прилично неоригинално али самовољно, проширују значење једног појма везаног за групу писаца око 1830. Природно, они стваралачки не могу да се нарочито приближе дамарима епохе у којој живе поступком чији је ритам и темпо славио већ пре двадесет лета прву стогодишњицу. Заслепљени сугестивношћу технике и дела која зраче и која су значајна остала, мада су давно написана, они сагледавају нехотице и најсавременије мотиве с давно прошлих позиција. А јасно је, логички и како год хоћете, да се овој одређеној реалности ту, коју пре свега треба схватити у њеној двогласној бар, разубеној сложености, коју треба затим транспоновати у облике што је уметнички осмишљавају, мора писати на начин који је акутно актuelан и њој дорастао. Али како успети то макар и у оном што сам ставио под прво (»двогласна, разубена сложеност«), кад робови реалистичког метода, на-

стали у складу са сазнањима од пре једног века, одбијају да признају сваки напредак у научној слици света и човековој природи, а камоли да приме њене примарније узроке и последице, саму нову природу, и саопште тог заиста другачијег човека у настајању, човека код кога се већ дуже времена примећују црте, импулси и глади који још нису дискурзивно објашњени? Но да ли их треба објашњавати? Је ли то задатак поезије? Није ли уметност стално бежање од дискурзивног ка још недискурзивним зонама? Да би и оне постале дискурзивне?

Хипнотисани својим примарнијим укусом, тзв. реалисти би у целини искупише ократковидели за уметност кад би такве предрасуде могле да сметају истинским талентима да изговоре свет у коме живе, али чињеница да у њему живе добро и боље но добро не даје им право да онако бесомучно и љутито потржу сваки час »аргументе« из арсенала борнираности или политичке клевете против уметника који хоће да говоре о заједничком свету на начин прилагођенији њему, свету, но што је то њихов начин.

Учинио би се неправда кад би се то што сам рекао схватило као учешће у некој полемици. Она ме сада ту не занима. Хоћу да укажем на две ствари само: прва је општа, друга искључиво наша.

Човек није себи данас онаква тајна каква је био још у доба, рецимо, Чеховљевог театра (отуд и упућеног да толики простор у реченом намени нереченом и остави подтексту). Огромно су порасле људска самосвест, самосазнање и смелост. А с њима и жудње. Човекова све разубенија сензибилност ангажована је да детектује смисао себе под часовником што куца у сваком срцу без казаљки, али с показатељима смисла на том састанку са обећањима која је човек себи дао да би их остварио дуж целе лествице жеља од прве, до положене осмице бескраја. Неозбиљно би било мислити да је задатак (је ли о томе реч?) уметности да изрази само правце у које су уперене стрелице на неаутопутевима развоја.

И то.

Не само то. Уметност сведена искључиво на те саобраћајне дужности престала би да се бави свим осталим што је чини: а забављена оним што је домен других, дискурзивније практичнијих преокупација, заборави-

ла је да је њена природа непретенциозна, али друга. Она жели да изговори живот под пуном паром, свим тудима у свим облицима таме и будућности, и то из тачке у којој се раздируће тенденције живљења мире и антагонизми превазилазе. То значи — с позиција сваког његовог актуалистичког спрата, али и тачке коју је живот наменио сутрашњици. *Реализам* који не би водио рачуна о сазнајној комплексности живота доступног сваком, остао би несавремен и фалсификовао би истину, с предумишљајем или без. То спомињем узгред, не осврћући се на супротне ставове (ја не кажем мишљења) који су формулисани по листовима и часописима. Смисао који за мене то све има не везује се ни за источне, ни за неке западне »естетичке«, »генералне« »линије«, ни за естетичку савременост уопште. Он је ванвремен на свим ширинама и дужинама, постојећи као сенка пала преко лампе уметности. Негде је само мање арогантна опасност и сметња коју представља, негде безопасна, негде општа и привремено безнадежна. Али увек и свуда носи здраворазумску, утилитарну, програматску критику прилагођену ветру, који увек неки други мотив раздувава, критику свега што у уметности није непосредно искористљиво у сврхе непосредно корисне, практичне и проповедне. Тачно у сврхе које уметност не може да има остајући уметност.

Савладавање тако схваћених западно или источно »ждановистичких« тенденција представљаће процес који ме, ма колико ту трајао, не оставља без вере у добар исход. Он је отпочео општим напорима ка дизању културе и образовања, што ће ускоро имати за последицу повећање самокритичности код оних који још нису ни свесни колико флагрантних глупости могу да изговоре у врло кратком времену, кад без предспреме, дилетантски, улећу у спорове чије их премисе и теме превазилазе и чине смешним у очима читалаца који знају више од њих, а таквих већ није мало код нас. Уз то, повећана самокритичност имала би за последицу пораст скромности, врлине, за коју се не може рећи да је имамо за извоз, а ова би довела до нужног смањења препотенције и самољубља, што би практично довело до реално продубљенијег другарства и до другарског поштовања човека.

Тад би лупетања око тога да ли је ко и ко је кад

прешао на другу обалу била замењена разговорима о смислу ове стварности, о кристализацији њених карактера, у херојски мит о титанству, о »обичном човеку« и низу и те како занимљивих проблема. Тад не би морало да се виче да је »дешњак« неко ко одбија да разуме овај дан, нити »апатрид« неко ко каптира искључиво отаџбинске, односно општечовечанске гласове. Тад би бар међу уметницима било јасно да су суви здраворазумски савети или »совјети«, како би Доситеј рекао, изван сфере обликовања животних значења: чак и у области поезије, која се, за разлику од осталих уметности, једина служи говорним речима што именују ствари и појаве, па према томе и улазе у спрехове врло прецизне и логичне.

Изван не значи изнад, али, у сваком случају, представља извесно превазилажење, онакво макар какво су у једном детету које се играло под кафанским столом празном кутијом шибица омогућиле речи из *На Литару*, речи које су му, упркос свом експлицитном садржају, широм отвориле врата у имплицитно. И не само тад и не само том детету.

Речи отварају сва врата деци, али и одраслима који не желе више да не виде код очију. Питајте песнике зашто пишу. Одговориће сви у хору: Зато што желимо да изговоримо једно у нама и свима вама присутно осећање живота, потребу која долази из корена живљења, осећање које је у корену свега и зато баш и није никад апстрактно, али зато, ма колико национално одређено и рационално одредљиво, не може да не буде универзално и делимично рационално, једна свуда и увек суштински иста тоталност.

Погледамо ли на спорове око утицаја, биће нам јасно да је немогуће рећи да су се тзв. наши псеудоелијаровци пофранцузили, тзв. наши псеудогорбатов-симоновци порусили, тзв. наши псеудоелиотовци покатоличили, као што се ни за оне који то мисле и говоре, али ни за оне који тако не говоре и не мисле, али се праве, не може рећи да су се понемчили и испречили напретку књижевности у овој нашој земљи.

Била је заостала. Нећемо да то више буде. Отворени смо уметничким доменима ода свуда, не да бисмо епигонисали. Желимо само што пре да нађемо средства најпогоднија саопштавању ових себе, оводруштвених нас,

просто људи какви још људи нигде нису били, остајући људи какви су били, постајући све више људи какве их општи напредак треба и хоће. Људи какви најсвеснији тих сенсоријалних потреба желе да људи буду, јер већ такви јесу, пројигцирани из себе у једну све присутнију садашњу будућност.

Није ли време да се у распрама око естетике престанемо блазити као да смо основци? Зашто различита мишљења око проблема литературе не би представљала различите углове гледања на њу, укључујући и онај конзервативнији, и онај нужно прогресивнији. Не само њих. Али и њих, јер једна и друга и трећа и стога угла она варијација налазе хране у тлу ове епохе, прелазне као и свака, изузетне као ниједна, величанствене као никад досад иједна наша. А вредновање тих углова и остварења пошлких из њих, препустимо оној суровој нетрпељивости према осталом, живом и неживом, нетрпељивости коју зову историја и заборав.

1955.

РОДНО МЕСТО

Још једна варијанта приватног власништва:
аутобиографија

У Шапцу, на граници, огромна демократска већина мојих првих суграђана бавила се кријумчарењем свих 12 месеци годишње; лети, кад би оплићала Сава, открила газове заклоњене врбацама, али и зими, кад би је мраз заковао у дебео зид. За пролеће и јесен постојали су ниски чунови боје ноћи и кратка спретна весла с јастућићима од саргије. *Nulla die sine linea*, тј. ниједан дан, сине, без прелаза преко линије.

Под линијом је мој отац, као и остали Шапчани, подразумевао границу што је делила Шабац у Србији од аустријског Клаенка.

Но до тог је Ђалетовог превода с латинског дошло много година после оног 18. јануара 1909, кад сам, наговештавајући своје будуће слабости, стигао на свет као на све састанке са друговима, женама и железничким станицама, коју стотину минута пре рока, и морао с нестрпљењем да чекам оца, који се још није врадио из Прека с најфинијим швапским пеленама што му је обећала да набави његова швалерка из Руме.

Сви су Шапчани имали љубавнице Преко. И обратно. С ове наше стране, налазиле су им се цуре.

И то ми је, много касније, ћале објаснио.

Сад га још није било. Чекао сам га го. Како нису постојали тада још стрипови, илустрације, па ни емисије за бебе Радио-Београда, ја сам (према казивању својих тетака) мало плакао, мало размишљао о животоу и по-

езији уопште, мало уздисао досећајући се да је Удружење књижевника Србије одлучило да пензију песницима не даје док су још у мајчиној утроби или сасвим мали и немоћни да се за своја права боре, него кад оматоре па им то наш славни Савез к. извојује.

Најзад се зачуло како снежни кристали, тек скинути с оштрачког камена, секу дебеле њонове татиних ципела као да су од флис-папира. Бос, подеран, изгребен, модар и промрзао, бануо је и, док су му звониле леденице ухваћене за бркове и руње на раздрљеним грудима, одмах је с врата дрекнуо: »Син или кћер?«

Са собом је унео у наложену собу нешто спољњег мрза од ког камен пуца, видик цвили, а ситни сати прагијају. То, и мирис шљивовице помешане с мирисом дунавца и кајсијеваче.

»Пелене?« — упитала је бабица.

Биле су крте, уштављене цичом.

»Замало се нисам удавио!« објаснио је стари и легао да спава.

Зашто? Зашто прелазе Преко? Зар их непознато толико мами, зар је тако неодољиво привлачно радити оно што се не сме?

Постојали су у Шапцу и мање бркати људи од тате: слободни мислиоци, музиканти, стихотворци, ентузијастички аматерских дружина, оснивачи клуба слободне љубави »Сањин«, преписивачице маминог рецепта за *хладан кох* и *пролећну торту*. Али и они нису успевали да одоле преколонијском сиренском зову, иако су били мањинска, недемократска шака јада.

У том чивијашком градићу живела је и трећа подврста двоножаца у чизмама, кожним сарама и чојаним увијачима: полицајци, жаџмани, пандури, граничари, финанси, бумруџије, тајни агенти, обавештајци.

Прва и друга људска врста, она демократска и она антидемократска шака јада, ма колико се не мирисале између себе, заједнички нису трпеле трећу фелу. Али и прва и друга и трећа говориле су пљескајући се по плећима: — Наши смо, богаму, јесмо или нисмо ја и ти као нас троје?

Мрзели су удруженим снагама Швабе.

Мрзели су их из различитих побуда, али искрено, отворено, срдечно: све би их у чаши воде задавили.

Како и не би: богатији, спретнији, моћнији. Произ-

водили су машински све што смислиш: од птице млеко. Србија је куповала код њих шољице за српску кафу и каме за познате ноћне јурише српске војске, *сдлж*-вагоне и срп-лабе, о брковезима, блузенхаалтерима, шмиргл-папиру, клозет-папиру, четкицама за зубе да и не говоримо. Увозила је Србија из Прека чак и своје прве националне војне капелнике Шлезингере и прве фабриканте пива — Вајферте.

А ми? Ми суве шљиве, свиње и осталу живу стоку у закланом стању: опанце ратлуце. И дакако — опанчарске афере.

То легално.

Илегално увозили смо циц и поркет, лутке што склапају очи и друге фиранге за личну употребу, лопте за финију богаташку дјецу да се сиграју, чигре — такобе, комбинеzone за женске и мидере такобе за горепоменуте, али за још одраслије даме — модне журнале, валцере и хиљаду других чуда. Одувек тако. Нисмо ли најоданије отуђ ушверцовали први српски клавир за кћерку Господар-Јеврема, првог Господаревог Брата.

Илегално смо извозили — углавном дуван бајиновац и тако неке ситнице. Ништа што се рукама прави, него оно — што оригинално и природно само од себе израсте на њиви, бикне у шуми. На пример — печурке, травчице разне, чак и змије шарке.

Ох, што смо мрзели Швабе јер су тупи, глупи, покварени: »Све они насилу бога, радом: Изем им такав живот — све на снагу мозга и руку.«

Нама руке за друго служе: за чачкање зуба, у кафани и уопште на јавном месту, на пример. Јер ми смо Срби осећајан народ, патнички свет. Ми смо мислећи људи, не волимо узалуд тако страшно певаљке и домине.

Шабац на граници неговао је све патријархално-патриотске врлине: логику и недоследност.

Што се ње, последње, тиче, нисмо веровали да смо једини на Земљи који је негују. Али нисмо знали (то нам Кленчанке 1914. нису умеле да објасне) да их гаје сва погранична места настањена шајкашима и крајишницима, крајинцима (који пате као и ја од крајника) и кордунашима, *cordonsanitaire*-цима и линијашима, све овопланетарне козачије ношене бедевијама плаховите осећајности бичеване сувом дреновином здраворазумља у безумном трку преко свих препона умља.

РОДИТЕЉИ

На пример, мој отац: глат, женско-петко, радознао, забудао је нос свуда и у све, а на моју срамоту и ужас, почињао је на улици или где год било, с потпуно непознатим светом, најфамулијарније разговоре о најинтимнијим својим и туђим проблемима. Комуникативност његова била је вид његове склоности да се исповеда и слуша исповести: »Што?« чудно се. »Шта имам да се стидим? По чему је ико бољи од мене?« Ах, ћале! Ах, сурови бркови само у кафани и путем до ње ван брковеза! По звању — чиновнички; по чину — каплар (три рата, три ране, једна лака, две тешке), по поезији — *све се кунем и преклињем нећу пити рујна вина*; по пићу — ракија, љута, може и мека; по жеби — неугасив; по осетљивости — пчелињи жалац; по убеђењу — социјалист, по функцији у партији — четврти од црвене заставе сваког Првог маја; по споредном занимању — табланет од суботе увече до недеље у праскзорје, углавном с поп-Савом; по узречици за време таблања: »Поп ишао по цркви«; по надимку — Безбожник.

Мама — напротив. И данас који је памте уздахну — лепотица! Ја је се сећам као врло тужне и тихе жене. За разлику од оца, који је сваку своју мисао почињао тако енергичним *»не«* да се чинило да пориче и оно о чему се не спори, мајка би увек прво уздахнула, па послушно прошаптала: »Добро, како хоћеш?« Није се никад опирала, имала је меку руку — и ненаשמинкана ујутро — врло бледе усне. Кад није ишла у куповину, у варош, била је у кујни. Нисам је видео никад с књигом. Романи су јој били сви одреда неморални, све песме — *»измотације, па неразумљиве уз то«*. А онда *»ко ће на пијац ако не пораним«* и *»ко ће да скува пекмез од шљива и слатко од бундевиних резанаца, које тата толико воли?«*

ЗАБАВИШТЕ

На граници се обавезно шовињира: Они — тхе, никакваћи. Ми па ми.

Па је безгруда и шиљата госпоја Цица, пискава гласа, била, самим тим што је Српкиња, лепша од свих

преко Швабица. Учила нас је мање дечијим песмицама и оним рајетинским »ринге-ринге-рајима«, више војничким »Јесам ли ти, Јелане, говорио, дивна, вита Јело«, више »Ја сам Србин, српски син«, више »Царе Лазо, честито колено«.

Узбуђивали смо се страшно певајући те заносне ствари, јер бисмо се увек сетили да су јој оца прошле зиме нашли убијеног напред Саве. Две улазне ране: у леба и у груди. Али лицем — окренут отаџбини. Жртва међународних бумругија? »Не, господине мој, они преко, они су то, они не могу нас Србе очима да виде« — шапутао је врло гласно мој отац код »Париза«. »Али Нека! Нека-нека! Старе смо ми чекалисе. Нисмо ли се 500 година били притајили? А? Па? За Косово — Куманово! Ако! Ако-ако! Ух, што ћемо им једног дана мало ону њину тамо гузату швапску мамицу. Има се пуше док су живи. Ма какви, преносио дуван онамо, играчке овамо! То је само фол. Он је, господине мој, био, разумете ли ви мене? е, па то, разумели сте, патриота, да боме. Њега је, према томе — контрашпијунажа тамо мало — разумете ви мене? — убила. Али ништа. Ништаништа. Живи били па видели. Кад помислим само какву ћемо ми њима игру тамо да наместимо, кукала им мајка, ја се просто поцепам од смеха и радости...«

Био сам се од туге и жалости скоро заљубио у госпојицу Цицу, чијег су оца убили они зликовци и пробили му метком врећу у којој је имао разне пајаче и локомотиве за децу. Локомотиве нису страдале. Само окренеш седам-осам пута кључ, пустиш машину на под разреда, и она сама крене. Навија онај који најбоље научи песмицу

*Српско је небо плаве боје,
на њему седи Србин Бог.*

ПРВИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ И МОЈА ПРВА ПЕСМА

И сам безбожнички као и отац безбожник, могу се заклети у шта год хоћеш да сам видео српску црвено плавобелу божију браду, иако је сама госпојца Цица рекла да то није била брада него дуга.

Не, није то била госпојца Цица, већ госпојца Мара из основне школе. Али њој нису оца нашли смешно згрченог наред речног леда. Она нас је учила да пишемо и читамо.

Сећам се једног пролетњег поподнева. С млађим братом ушао сам на прстима у собу: у џеповима смо имали по перорез, по главицу црног лука и по парче црног хлеба. Све забрањено — мислим перорези: »Можеш се посечеш, видиш како су оштри и шиљати«. Сели смо испод округлог стола покривеног великим кадифеним столњаком скоро до пода. У мраку, почели смо игру *ручак зидара*. Гледамо пред собом, сечемо полако залагај хлеба, заврнутог палца положеног на тупу страну оштрице, набадамо црнохлебни комадић на нож, приносимо га достојанствено устима, онда дуго, споро, преживајући жваћемо, додајемо мало лука, па опет леба, па лука, и тако се хранимо без речи као што то чине они велики зидари прекопута кад у подне седну на греде и цигле.

Потпуно предани тој нашој најмилијој игри, нисмо чули кад су у собу ушли ујка и мама, ни како је дошао до тога да ујка (двдесетгодишњак, одрастао, али туберац), који је говорио увек шапатом да би »штедео плућа«, а сад, држећи лист хартије у руци, почне да чита, али да чита гласно, једним храбрим, брујним, дубоким, звучним гласом што је јечао испуштајући неке споредне шумне сокове пуне тајанства. Оно што ме је одмах ошамутило — тај његов преображени глас који мора да је долазио из неких нечувених предела озбиљне и снажне жалости. То је прво што сам разабрао: глас.

Речи су дошле после, пресекле ме као сабљом. Да, повредиле ме, али и усхитиле нечим што су носиле у себи као ствари што се носе у врећама: свака реч ми се учинила да је велика јастучница пуна играчака за одрасле, не и за децу. Али зашто да не и за њих? И за децу су та врата што се отварају и затварају над ливадама, над травама без прозора под месецом од кришке цвекле, с кепецима испод земље који су, у ствари, стари, мрки људи.

Не умем да препричам те речите звуке пуне значења мимо основног значења које су садржавале као речи, али оне су протицале ношене једним друкчијим,

несвакодневним дамарањем, празнично свечаним, недељно опруженим и кад се после сваких 30—40 речи понављало једно

Стављам руку на твоју косу.

Дрхтао сам испод стола, долазило ми да плачем. Нисам се смео одати, све би се то покварило. Цептао сам само као куче извабено из хладне јесенашње Саве, тресао се док нису изишли. Ујка је запиткивао маму: »Шта кажеш? Шта кажеш? Допада ли ти се?«

»Добро је« — чуо сам јој тихи глас — »иако ништа нисам разумела. Ти знаш мене!« Ја сам све разумео, ја сам разумео и то њено *ништа*. Да бих јој то показао (свакако и због којег другог, али ко би све рекао!) још увек несмирени, осећао сам да ми била ударају на све стране, свуда, зграбио сам таблицу и одједном написао:

*Стављам ручицу на твоју косу
и љубим твоју ногу росу.*

Хтео сам да кажем ногу од росе, или ногу росну, али то се некако није могло, није ваљало, није се слагало, па сам написао само од себе онако како се то све и написало, а ипак искувише узбуђен и уплашен као да сам разбио велико огледало и огрешлио се о нешто огромније од мог узбуђења.

Као што видим сад и сам: нисам почео од подражавања природе него од варијације на ујкину песму. Али био сам мали, па ми се он могао учинити као део природе — она сама.

СРПСКО-БУГАРСКИ РАТОВИ

Волео сам страшно историју. Нарочито лукове, стреле, мачеве и добре и поштене Старе Словене који су знали толико дивних ствари које људи више не знају: нпр. гостољубље, дисање на трску, отровне стреле и вађење вожба из кључале воде. Али од часа кад је Мишел (ни Миле, ни Миша, ни Мишко, ни Михајло) у матроском одељу (за каквим сам узаљуд целог живота дотле

чезнуо), у белим чарапицама и лакованим ципелама на дугмиће, од часа кад је, посебан и јединствен, ушао у наш разред, ја сам одједном постао свестан да нисам ни леп, ни чист, ни привлачан, и просто сам се од жалости над собом и старим Словенима, на које сам дотле хтео да личим и лично, заљубио у њега као у нешто недо-стижно. Нисам се усуђивао да му приђем за време од-мора, док је пажљиво а као нешто обично јео кифлу (еј!) намазану бутером и медом (еј! еј!), и не само да нисам ни окусио своју кришку хлеба с пекмезом него сам се вребао што му деца прилазе и сметају као да им је он раван. Како то да они не примећују његову изу-зетност.

Хтео сам да их све отерам. Зато. Али и да бих Мишелу показао колико га ценим и колико сам му одан.

Нисам. Слушао сам шта питају, шта одговара. До-путовали су (он и мама му) ових дана из Бугарске, где му је тата још био дипломат.

»То ти, сине, не може свако бити, памети треба за то, школе, дипломе, страни језици, финоћа, па иако су и дипломати Срби као ми, они и кад су насамо са же-ном и децом, као ја с мамом и с вама, све француски и немачки говоре, *силвуле*, *битешен* и шта ти ја знам.«

Али сутрадан га наш учитељ прозвао: »Да видимо мало шта знаш и да не мислиш да код мене пали што ти ћаћа радикалски министар на страни. Ми смо, демо-крати, за правду. Стога ми сад рецидер ти мени мало како је долазило у прошлости до српско-бугарских ра-това, чијом кривицом и како су то они нама редовно увек мало кркете па нож у лећа, а?«

На опште запрепашћење (а моје тек!) предивни Мишел, забацивши дугу косу уназад и избацивши лако леву ногу у лакованој ципели на дугмиће, мирно одгово-ри да је до тих ратова увек долазило кривицом мегало-манске Србије, која је нама, по издајничком обичају, заривала нож у лећа, али да их је зато бугарски бог увек и кажњавао па су увек и добијали батине на Ма-рици, Велбужду, на Сливници, на Брегалници.

Јадни, лепи Мишел! Таквог је страшног бугера због тих проклетих Бугара попио! Незапамћено нешто. Било је и сузница.

Заплакало је лепотанче!

Те су ме његове сузе бациле у крупне мисли. Зар је он толико крив? Сам је после објашњавао да је од-говарао на основу оног што је научио из уџбеника који су служили тамо, преко наше границе, у Бугарској. »Али Србин си, мајку му, како ти није пало на памет да они лажу као крвави кучкини пси.«

Али тих сам дана и сањао саме страхоте: ја — у матроском, а мој ћале — дипломата, говори ми за руч-ком све нешто неразумљиво: »силву пле жегули коприве«, а место хлеба једемо, еј, кифле. Сутра ме као ћалчина испраћа у школу, а длакави учитељ Бугарин, са швап-ски великим носем као њихов тамо цар, поставља ми одмах питање о српско-бугарским ратовима. Знам све шта ће се десити, али одговарам по Вукићевићевој *Исто-рији* да су Бугари швапски усколенци и чанколизи, да им је цар ружан као лопов, да су кукавице и паликуће, да су све ратове с нама изгубили, да им с нама не вреди онај њин нож у лећа, јер да ми Срби нисмо као други, да смо најпаметнији и најдушевнији народ, али да ни-ком не дамо да нам запишава ојњак...

ОПЕТ ПИСАЊЕ

Волео сам биоскоп, у који сам научио да улазим и без карте, нарочито каубоје и Хари Пиле, али и књиге. Прочитао сам све народне јуначке песмарице, и оно Вишњићево »Шћаше« и оно »Девојка је своје очи клепа, чарне очи да би не гледале«, све Одисеје, Енејиде, Бесне Орланде, Илијаде, Марине Маринелије, Нат Пинкертоне, Манон Леское, Арсене Лупене, Фантоме и све руске ро-мане и приче.

А писао сам, не придајући значај томе, писао сам онако, без преадумишљаја, после изгубљене или добијене утакмице, после игре лопова и жандара, пре или после соколане, или док сам чекао у боксерској школи да се ослободи врећа, ринг, туш. Немам ништа од оног што сам тад дрљао. Ниједну песмицу, ни причу нисам са-чувао. Нисам сачувао ни оно што сам шкрабуцао по на-руџбини разредних швалера, углавном доследних понав-љача, пишући њиним тамо цицама љубавна писма, у прози или стиховима, римама (римским) или не. Понекад,

кад би моје речи гануле и смилостивиле непознату, швалер-понављач, мој писмодавац, частио би ме погачицом или с пола шам-пите.

Нисам то тражио. Волео сам да пишем та туба писма јер су ми ти велики одрасли момци долазили да се исповедају, тражили савета од мене, ценили моје друштво.

А онда — ја сам се заљубљивао у сваку од непознатих цурица с којима сам кореспондирао за рачун других, али из свег срца.

I БЕОГРАДСКА ГИМНАЗИЈА

У четвртм гимназије престао сам нагло да песничујем. Само проза. Незадовољан собом, несрећан, сви су ми јунаци завршавали самоубиством. Нарочиту пажњу обраћао сам на опис самоубилачког оружја и оруба, било да се радило о каубојском колту, бочици отрова, ножу, коношцу, речној обали, провалији, мансарди, мосту...

У шестом...

Али из тог сам разреда истеран због неслагања с катихетом око питања на кога је лично бог ако је створио по свом облику човека, чије је обличје, учили смо и знамо, у почетку било врло слично мајмунском.

Попекања, али и *југословен*, криви су за моје искључење. Профану југокњижевности дошао је до руке часопис ОКНО, чији сам једини број издао заједно са својим школским друговима Б. Јовановићем и Б. Костићем, није му се свидео мој прилог па се тако околио на мене грдећи ме да сам бунтовник, ја, донедавно пример, али да је неки Ђаво, мора бити, ушао у мене, да он ништа више не разуме, не разуме како неко ко је писао лепо и имао свој стил може сад да пише онако рогобатно, неразумљиво, скаредно, песимистички, нереално, комунистички...

Кад се стишао, рекао сам да му се то све чини тако страшно што стил није никад био професор књижевности, него човек.

Добио сам кеца. А три дана касније и ногу у леба. Формално — веронаука: »Ако је првобитно човек био мај-

мун, а бог створио првобитног човека по свом лику, мене занима на коју је врсту бог сличан, на горилску, орангутанску или...«

Шамар и фусингуз.

Али кад су моји другови завршили седми разред, ја сам, положивши као приватиста седми и осми, имао матурско сведочанство у цепу и пуних седамнаест година.

МОЈА СОРБОНА

Знам где се налази; у Паризу је, зар не? Знам и како се улази у двориште, како изгледају учионице. За две и по године колико сам провео у том граду, отишао сам више пута до Сорбоне. Али отац ме је снабдео парам само за двомесечни летњи курс...

Довијао сам се кад сам после три месеца остао без пет пара динарских. Радио сам као келнер, носач, спаринг-партнер у боксерској школи George, а касније, упознавши неке Југословене шустере, прешао из Латинског кварта к њима на Бастиљу и плео сандале за даме. Са тим другарима, шуцама, почео сам да одлазим на митинге КПФ, слушао Кашена, Тореза, а онда се газдарица хотела, једна тридесетгодишња плава дундуша, из све душе почела да брине о мени. Али кад ме после она друга, сликарка по опредељењу, ухватила с једном студенткињом, досадило ми све то, сплакујем се и вратим кући. Имао сам ипак више књига и рукописа но текстила. Али — ниједан испит. Ни положен, ни полагаан, ни пријављен.

ПРИВАТНО

Отац није могао да се смири после ране смрти маме. Постајала је све тиша, онда легла. Губила постепено вид, па слух, па моћ говора. Као да није умрла, утихнула је.

Тату су чувари силом терали с гроба да би могли да закључају капију. Он је јутром, пре њих, долазио и чекао да је отворе. После неког времена несмирене туге уписао се у спиритисте. Осетио је потребу да то објасни:

»Знам, сви који се бавили науком, Маркс, рецимо, Кауцки, па чак и сам друг Лапчевић веле да је то све опијум и шта ти ја знам, али ови други уверавају: „Може се сигурно увати веза с њом.“ Па што да не пробам? Толико имам јој кажем. А нећу и да мисли како сам муфлуз, због бунде што јој лане обећах, па испало — лудом радовање. А има и других стварчица. Још из Кленка. Правила се да није знала. Морам јој објаснити све то. Хтео сам, одлагао, па се и разболела. И тако.«

Сузе су му текле.

После пет неуспелих покушаја окретања стола ради *ватања везе*, исписао се из друштва спиритиста уз незапамћен скандал. »Барабе, мене ви мислили да радите, бре, кратки сте ви за то! Већ од почетка мени све било јасно, али гледам, ћутим, хајде још мало. А ви мислите ја будала, само паре тражите: уписнина, чланарина, амортизација намештаја и свећа у другој соби, кирија. А свеће воштане само тражите! Као — духови не трпе петролеј!«.

Остао је удовац до смрти. Из начела, тврдио је. И додавао као оправдање: »Лакше је и најневернијем мужу да буде веран мртвој жени неголи живој. Али и покојници верност лакше пада.«.

БЕОГРАД ПО II ПУТ, ЛИТЕРАТУРА I ПУТ

Дипломирао сам с десеткама за годину и по. Више захваљујући незнању шефа катедре неголи свом знању. Али пре тога сам се опет био упустио у издавачке подухвате са својим друговима. Б. Јовановићем и Б. Костићем. Нисам био надреалист, ни знао за нешто слично, али биће да је тако нечег било у текстовима које сам ускоро објавио, иако не знам шта је то могло бити. На те стихове и прозе (*Трагови, Четири стране, Анатомија*) обратили су пажњу Марко Ристић и Душан Матић.

Резултат: алманах *Немогуће*. Стари и познати писци и ми, клинци — а заједно. Хтео сам да их побијем. Шта ће ми то? Последица — цепање и први број *Надреализма данас и овде*. Само Матић, Костић, Живановић-Ноје и ја. Па *Положај надреализма у друштвеном процесу* (Матић, Б. Костић и ја).

Уочи дипломског, срео сам случајно Саламба, једног из сандаљерске екипе. Сви су се вратили. Од њих сам добио да читам Џона Рида, Енгелсовог *Фојербаха*, Маркса, Лењина. После неког времена, они су ме и примили у хелију.

ПЕДАГОГИЈА ИЛИ КАРИЈЕРА

Постављен за професора француског и југословенске књижевности у Шибенику, први сам час одржао у осмом разреду, где су само три девојке и два младића били млади од мене. Остали сви по двадесет и једну као и ја. Спријатељили смо се, заволели. Почели су да боље уче моје предмете мени за љубав; у школи су чували дистанцу; али по подне смо одлазили на оточић *Зларин*, код једног чији је отац држао хотел с плажом; тамо смо плавали, пили, певали и зло не мислили љубакајући се са неким сестрицама.

Отеран из Шибеника после 3 месеца, добијем одмах место хонорарног наставника у оној београдској гимназији из које сам био искључен. Први ког сам срео у зборници био је катихета. Пружио сам му, изненађеном, руку, мада сам хтео тренутак пре тога да га зафркавам. Остарио је, посивео, ојадио.

Идуће школске године — Бихаћ. Оштра зима 1931—1932. и незапосленост учинили су своје. За неколико месеци, стартајући од нуле, успео сам да створим, уз Срески комитет, чији сам изабрани секретар био, организацију са више од 80 чланова, с амбицијом да, продрвши и у гарнизон, помоћу те две хелије у војсци, 19 радничко-сељачких, 1 бачке, 1 — месне интелигенције, узмемо курс на устанак заказан за 1. август 1932.

Ухапшени смо скоро сви 31. маја. Провалио нас је Душан Гајић, неко време члан Месног комитета.

ДРУГИ СТАРТ У ЛИТЕРАТУРУ

У јесен 1937, три месеца по изласку с робије, објављен је у *Нашој стварности* циклус стихова написаних тог лета, а који месец касније и цела збирка *Песме*.

Биле су од стране леве критике и прехваљене, и прекућене, али разграбљене и полицијски забрањене. Сви-деле су се углавном младима, без предрасуда о одразу стварности, реализму и свести доведеној до белог усијања. Скојевци су у тим стиховима откривали неке немуре који би могли бити и њихови. То им је било довољно.

Окрзнут једном широком провалом, ухашпен и пуштен омашком, морао сам сместа да се склоним. Отишао сам на Копанник, оцу једног свог пријатеља, професору у пензији. Тамо, на коти 1440, у оној зелено обојеној дашчари, за два дана сам написао целу *Хану*, *Србију* и још неке песме из касније збирке *Вишња за ѕидом*.

ДОБРОВОЉАЦ

У доба чешке кризе 1938, мој отац Безбожник отишао је у Посланство у Александровој да се јави за бомбаша: »По чему су године важне?« — урлајући је одговорио чиновнику посланства — »Каква старост! Види се, бре, да ви Чеси новине не читате, зато вас онај акреп од Хитлера и цуца у здрав мозак. Е, јесте ми и ви неки фунџи! Кад на Јадран навалите, правите се фини и културни, све мамичка, кнедличка, живностенска банкичка, Масарик паничка, а овамо статистика — у новинама, море, научно писало ономад — статистика доказује да је данас човек са 60 млађи него некад са 40, а 40, то је још увек трећи позив. А онда, ја сам Србин. сушто здравље и флит за све болести. Ништа мене не боли, сем понекад мало крста. То теби ништа не говори, је ли? Али трипер траје и три дана после смрти. Воло би ја друге да видимо какви би изгледали, кад се том Ђачком мом триши додаду још 6 година спавања по рововима без крова, а голо небо ти губер. Но погледај ово, пишни слободно, не бој се — кремен. Мишићи су то, него. И још нешто: Што се бомби тиче — не брини, и даље сам главни, макар ме у најбалавију чету одредили. Ништа не тражим. Само — седам-осам бомби. Не био ја који сам ако вам све оне ваше белочарапаше не пококам. Имам их растурих све с оним тамо њиним главним Хитлером. Цузамен. Зато не мућкај ту и не врадај, него пиши. Име и презиме казао сам већ, удавај, трипуг рањен, одликовац, није важно, поносити отац три сина,

место којих и долазим да се пријавим теби, с обзиром да су они спречени: један на робији, други у Главњачи — ислебују још, а трећи се крије од полиције већ 15 дана, све у истој кошуљи и гаћама. Е, јеси луд, господине, кад мислиш — десна рука, леви цеп! Они су, бре, моји соколови, поштени, добри и паметни младићи. А шта такви појединци могу да буду, кажи? Зна се — комунци, дабоме. Ниси рекао, погодио си».

ЗАГРЕБ

По налогу моје више везе морао сам да се пребацим на рад у Загреб, где ме није познавало баш свако полицијско куче. Ту је и мање задужења било за мене, више — слободног времена. Крајежа и Богданов, којима је Паја Грегорић био однео *Хану*, почну да ме наговарају да покушам да пишем прозу с робије као да већ нисам писао приче. И то давно. Направим се мало наиван: почнем роман, објавим два-три фрагмента, што у *Лечату*, што другде; довршим књигу; крајем марта је одне-сем у штампарију. Али краљевина пропаде почетком априла. С њом и мој роман, писан, вероватно, без нужне објективности, а можда и не. Али што да жалим.

На неки начин био сам огуглао на губљење рукописа. Батинаш Вујковић је цепао лист по лист мојих необјављених песама. Било их за две збирке. Будала, мислио је да ће ме тронути тиме кад ме није иглама под нокте. Ако преживим — ћутке сам га посматрао и мислио — написаћу ја још море песама, а ако не — свеједно. Муне које су потом дошле, једва сам издржао. Али јесам.

Сем тога, на робији сам написао роман *Детињство*. Није био сасвим довршен, као што ни детињства то до смрти нису, али је зато нестао приликом присилног пребацивања из Лепоглаве у Митровицу 1935.

ПОРАЗ, ИНТЕРНАЦИЈА, БЕКСТВО

Први дани по капитулацији све до устанка личили су ми на један продужен хијатус. Тек онда се наставило да дише.

У окупираном Сплиту, где сам илегално докле радио, будем на нечију доставу ухапшен. Јутро. Ходници полиције већ пуни приведеног света. Људи, у два реда с карабињерима између њих, полако су се приближавали столу за којим су двојица црнокошуљаша записивали имена и узимали генералије. Ред у ком сам био — комунисти. Неке сам познавао. У другом реду — Јевреји. Шапутало се у мом реду: нас ће — на Липаре, њих у слободну интернацију; могу и ту да остану ако хоће. Обазрем се, и већ се обрем у другом реду. Човек иза ког сам стао затворио је очи: све што сам видео од свог мунџевитог покрета. Црнокошуљашу дам затим ћутке своју руком пуњену ћирилску легитимацију. Он, не размишљајући о разликама између две азбуке, записа Остап Дабуро.

Бавола — слобода. У апс су ме. Али не као Оскара Давича, тај је нестао. Долазили су и у моју ћелију набијену људима да га траже. Не. Ту је постојао само Остап Дабуро, di razza Ebrei.

После два неуспела покушаја бекства и два солидна батинања (и корбач и флашица ричинуса), трећи пут срећно изветрим.

Још су фашисти владали, али друмовима се почео већ да креће цео један узнемирени свет дезертера, шверцера, бегунаца, људи уплашених или просто гладних. Са севера се бежало на југ, с југа на север, са свих страна на све стране. Гмизало се, мицало, померало и мењало једна неподношљиво мучна извесност за неизвесност, макар и смртоносну. Пола Италије просуло се на путеве и стазе ван главних комуникационих линија. Сем у два маха, за свих тих месец и више дана нисам срео патроле. А и тад — правиле се да им нисам сумњив.

Најзад стигнем — партизанима: Далмација, па с бригадом Босна, Црна Гора, Санџак, па опет преко Таре на Дурмитор. Одатле на Вис, па Ваљево, па опет с бригадом Аранђеловац — Београд.

НОВИНЕ

На Вису сам радио 20 дана у *Пресбируу*, а у ослобођеном Београду био с првом четворицом оснивача *Танјуга*. Месец дана касније прешао у *Борбу*. Оданде, на свој захтев, у *Глас*. Није се много знао о новинама,

радило се по 18 сати у редакцији: лекторисало, кориговали шифови, преламао. Писао сам о јесењој сетви, предности дубоког орања, о процесима издајницима, писао наздравичке, коментаре револуционарним законима, спољнополитичке полемике. Ишао у Нириберг на суђење Герингу и компанији, био у Трсту у време Анкете УН-а, отпутовао у Грчку — Маркосовим партизанима.

По повратку — објавио путопис.

И престао да новинарим.

ТРЕЋИ СТАРТ

Први пут споменуо сам, између 1928—1931, као врло млад човек: немири махом ишчашени из контекста историје и географија, а ипак...

Трагови (број три)

Четири стране — манифест (заједно с Б. Костићем)

Анатомија — поетски текстови

Положај надреализма у друштвеном процесу (супотписници: Б. Матић и Б. Костић).

Други пут сам отпочео зрелији, крајем 1937, књигом *Песме*; то су стихови одређеног скојевског сензибилитета и уверења преточених у сликовницу романтично борбеног и хуморно корозивног.

Наишла је затим *Хана* 1938 (објављена 1939): љубавница којој смрт прекида тек отпочели пољубац.

Изгубљено и пропало не спомињем двапут.

Али сад, 1947, ваљало је отпочети изнова. Не путописом, него... Зазвонио је телефон, дигао сам слушалицу, чуо: »Овде Зрењанин...«

И укочио се.

Зрењанина сам познавао одлично. Били смо пријатељи на робији, налазили смо се неколико пута и после, илегалним пословима, али погинуо је 1942.

Стао сам да се тресем, цептим. Глас, акценат били су његови. Или врло слични.

Нисам могао реч да изустим.

»Ало« — љутио се његов глас из црне бакелитске шкловке — »ало, овде секретар Народног универзитета у Зрењанину, ало, могу ли да говорим с другом.«

Тако — долазио сам себи отежало, као ропца

скоро избезумљеном себи од мучног неког усхићења — мој пријатељ је постао цео један град, цео један срез. Шта хоће онај са сличним гласом? Књижевно вече?

Било је три сата. У поноћ сам завршио цео први текст поеме. И престао да пишем, не и да цвокоћем. Као онда под столом. Као увек... Иако болестан, сутра увече сам у Зрењанинском позоришту прочитао стихове о граду који је прво био сељачко дете, па учитељ, па добар човек, па комунист, па мој пријатељ. То није довољно да би се постало град. Зрењанин се борио и погинуо као херој.

ТРКА

Од тада, под напрегнутим притиском који не јењава, у вечној опклади с временом, трчим маратон који добијајући губим — књига за књигом. Не препричавам године акције која је ћутња. Не сећам се оног што је било и кад се тако чини. Пишем, а то је за мене изговарати човеково непристајање на своју судбину. Све што осећам и мислим уперено је против ње, да би човек, који зна тајне свих могућности, и оних што се нису оваплотиле у њега, у друго: судбина — судбини. Бележим слободу што би да извргне руглу искључивост као основни вид нужности.

Вишња за зидом — песме отете смрти

Човеков човек — поема немирења ни с једним предахом

Флора — стихови немирења с плоти

Настањене очи — песме немирења са цвркултима о рату и осталим сличним патриотардисањем

Тропи — стихови немирења с простором

Каирс — стихови немирења с временом

Сунце без сунцобрана — стихови немирења с мирним савестима

И тако даље.

Не мари што ће задувани Ахил мртав пасти преко своје корњаче. Није за њега а ни за Зенона важно да ли ће она продужити ако се извуче испод мртвог њега. Биће сама. Неће бити ни трке, ни опкладе, ни страха, ни циља за то оматорело љубавно двојство.

ЗАКЉУЧАК

Измамљено обећање да ћу написати кратку аутобиографију за едницију школских књига натоварила ми је неочекивану беду на врат. Не престајем да се питам шта од једног живота може да се сматра податком достојним такве белешке, по чему место у ком се човек слеп раба разликује једног писца од другог, по чему први сан то не чини, по чему га школска спрема и зебња припремају за песника, по чему облици маштања, укус и жеља, тонуси наде — то не раде, по чему... А онда шта је живот једног писца, шта је оно што га разликује од другог? Могу да замислим низ врло различитих писаца који су рођени исте године кад и ја, имајући исте друштвене идеале, прошли кроз исте авантуре, а остали и даље несводљиви једни на друге. Најзад — који писац, који човек пристаје да се цео препозна ма у ком податку свога живота? Аутентичност податка могла би само да потврди да је живот све оно што превазилази ма какву документацију с безброј административних печата. На мом пасошу пише: бркове и браду брије. Али и на безброју других пасоша. Истина, тај безброј људи није рођен исте године, истог дана у истом Шапцу као ја. Али ако у пасошима Лазе, оба Милорада, Јанка, Станислава није стајало као у мом: особени знаци — три ожиљка; висина — 162 cm; очи — тамне, не значи да нису рођени у чивијашком градићу првог српског клавира, првог српског клуба слободне љубави, првог сунцобрана, првог хладног коха. Тачно. Но чиме ће тај малогранични промет обележити топографију једног или другог поетског става?

ВАРИЈАЦИЈЕ ВАН ЗАКЉУЧКА

А ипак, је ли то мој живот? Јесте ли икад успели да извучете ружичасту и љугу куполу меаузе из мора а да се није претворила у безобличну слуз? Ко да каже досаде, невоље, зебње, тишине, немире, наде, спавања, бдења, буђења, доручке, траве, ветрове... али све заједно, једно у другом, чак и кад се јављају у низу једно крај другог; постоји слутња што повезује, као и сећање,

разне елементе у различите букете. Тражи се од мене да вам испричам детаље живота. Али како да се препознам у изваћеном зубу, слепом цреву, кад је животна самосвест увек присутна целокупност. Нисам археолог, не реконструисах градове. Чујем, видим, миришем, осећам, накнадно осмишљајем ерудиције доживљаја, на основу логике бивања шире и риторозније од оне Аристотелове.

Али и да у детаље испричам све авантуре љубави, вере и невере, равнодушности, осетљивости, суровости, све несвесне и свесне деформације чињеница, ја не бих још рекао ни једну од могућности које сам имао и био, иако их нисам исцрпао, него заједно са свима остао, у својој потреби за тоталношћу, која је и јава и машта, жељан, гладан, жудан, жедан.

Можда је то разлог што је свака завршена страница или књига једна смрт. И свака започета — једно васкрсење.

После толико смрти и васкрсења, заборављених и враћених у сећање и поново изгубљених, остају у мени да се, незаборављени, дижу као магле над водама: нешто што бих назвао пишчевим радним бићем: то је онај масивни гребен непрекинутог, докраја неконтролисаног бирања, између свих стотина хиљада речи, управо оне једне што се чини једина по огромној површини асоцијативних поља које димензионира, по запремини прошлости и будућности које се пуне будућношћу и пијанством, по расположивости за релативну верност и нерелативну издају; по бирању између свих безбројних интонација само оне што ће осећању омогућити да дође до свог правога имена, условљеног и одређујућег као свако име, у крајњој линији, о избору оне јединствене шансе која ће, између свих понуђених писцу као реално могућих или немогућих, бити она што ће изазвати доживљајно кондензовање у стих, чије ће лице бити тад у стању да буде и истинитије од истине, захваљујући врлини замишљења, ако не и измишљења.

Тај напор из дана у дан у ноћ у дан, одређен и неодредиво лудан и вихоран, проицаљив и експлозиван, јавља се увек друкчије конкретан, другојачији из песме у песму и услед тога неуопштив. А управо тај начин рада и начин бирања, друкчији из дана у дан, из реда

у ред, представља оно најбитније у биографији сваког писца. Оно што га, полазећи од уопштених историјско-географских реалија, постепено посебује и усамљује у типску личност и одатле води у посебност што, уоквирујући, разоквирује. Сва везивна ткива и канали што спајају три ведуте у биће функционисаће и даље невидљиво. Ниједна истинска анализа одређене строфе или песме (под претпоставком да је изводљива) не би смела да, поштујући чињенице, преузме одговорност за ма који други спој случајности и нужности, сем за онај који твори суштину те и ниједне друге строфе или песме.

А ко је свеснији од писца, који је у стању да изрекне галаму као и ћутњу, мир као и немир, нагоне као и свест, да то што изриче није све и да живот није сажимљив у речи. Који живот? Толико их је различитих у обавезним одговорностима и неодговорним обавезама једног јединог живљења! Оно по чему је неко писац, оно по чему се појавно настајање, као и настајање појаве једне његове књиге, разликује од свих других његових и нењегових књига, оно што условљује књигу — осуђено је да остане у зони неизрецивости. Могуће је детектирати ту зону, али и то приближно само. И ништа више. Јесам ли то покушао тако интензивно да смем то сад рећи?

Све друго није толико битно, бар не за меру и безмерје опсесије, очајања, заставе и талента. Нећу никад написати колико сам удараца поднео, кроз које сам смртне опасности прошао, на каквим све страшним местима постајао, како волео, које, кога, колико. Нико то неће. Ни ви. И не треба. Чему лаж више у свету полустина, што се, по природи ствари, неправедно однесе према противном или друкчијем, према свему што је елиминисано да би се збило оно једино што ће се догодити, бити и проћи. Миллиони неостварених могућности не пролазе, трају: поезија! И једног дана Икарусима сунце неће истопити восак а материце ће их усркати, иако су их дотле миленијима одбијале, задовољне другима: писање мора, у дослуху с миленијима, да буде праведније од мајки наших живота; мора да саопштава и оно противно и оно друкчије, целу дилему с милион клацкалица што продужују да хоће, да неће, што кажу да и кажу не, чак и после обављеног избора. На њега је, добрим делом, утицао и сплет случајних коинциден-

ција. Оне су могле и друкчијег да ме одаберу да бирам. Писање је и наука скромности.

Нисам оно што се зове неодређен човек, али ни прегерано осећајно концентрисан. Наиме, не бих волео то да будем и кад се на основу биографских чињеница наметне закључак да сам такав и такав у извесним тренуцима био. Вероватно јесам и такав био и такав остао да будем; верујем да сам још више сам — не такав. Ипак, погрешило би се кад би се сматрало, на основу ових скицираних биографских детаља, да акционо одјекујем само на неколико лепршавих или звучних фиксација. Ја сам спреман да пуштим из руке сваког врапца кога држим ради гране на коју би могао да слети голуб, па макар тај голуб и не био голуб, него неки други обичан врабац. Десило се да тог свог врапца нисам никад ни држао у руци, иако сам, признајем, увек хтео и голуба. Али у мислима се догодило — пуштао сам врапца, а нисам покушао ни да пружим руку по голуба.

Изван контингенција биографских вестерна и остерна, стоји: од *Зрењанина*, а и пре, до *Зрењанина*, нисам написао ниједну књигу која није добила свој привидно први импулс од неспоразума. А они су редовно погрешно упућивали машту да лучи стоструко зачубенија објашњења, преношења, причања и описивања датих феномена но што би била она рационално најнужнија. Тај, вероватно, покушај интерпретације нечег што чуди и запрепашћује дешава се вазда у неком полумраку, где се добро не види оно што изазива узбуђење. Отуда и субјективно она ужасна потреба артисте да види и чује, и саопшти свима то што успева да види и чује од невиђеног и нечутог дотле, отуда халуцинације и уверљиво веровање да се и оно што је засад највероватније и немогуће видети, ипак чини да је могуће видети, бар док се бујица осећања и немира што их, изазвани, изазивају, излива и утиче на нас, стваралачки или не са собом односећи и то схваћено, и тај полумрак, и ту неразумљиву жељу за разумевањем упркос свему неразумљивом.

А онда кад се поплаве повуку и пожари утрну, настаје упоран и опојан свакодневни рад на организовању наплавином нанетих и ватром истопљених материјала и облика у један, рецимо, архитектонски склад, чији је задатак број један да сачуваном сировином хаоса којом

се служи и формулише ред и склад који неће бити само субјективан. Људска перцепција, окована животом, опире се само привидно ерупцијама живота; свесна да ти отпори сутеришцу друге могућности, она наставља да кује заверу против ејакулација хаоса. И обратно, привидно у рајевима хармоније, она рачуна на обичну и најобичнију рајчицу, која их све доводи у питање.

Рад је пренапрегнути лук моста између тих трајних обала протицања. Моста, налик на дугу.

А рад, у првој и другој својој фази, тај двофазни рад о чијим бих особеностима мало поуздано знао да кажем, моје је даноноћно до прскања напето и опуштено радно време и невреме, моје стварно биће и моја једина биографија.

1962.

БЕЛЕШКА ПОСЛЕ СЛУЧАЈНОГ СУСРЕТА С ЈЕДНИМ СТАРИМ ДРУГОМ

Постоји један ниво с којим се нисам никад хтео да мирим, ниво мојих тетака кад сам био дете (само њихова два-три, четири па и шест разреда Више женске школе на дну Девојачке улице, мали прст у zrаку кад се пије кафа, ритуали, шнајдерке, лојалност законима, »она новине чита« као врхунац интелектуалности), канцеларијски ниво од 7 до 2, спавање после ручка, тегзе, зараде, послови, строго држање укућана једног бесмисленог ритуала: у 12 ручак, у 7 вечера; ниво очинских, стричевских канцеларија; касније — ниво комерцијалног филма, литературе, поезије. Никад се не могу помирити с нечим што, представљајући већину човечанства, човечанство ипак као тенденција није и не би знало да буде, и заслуживало би метак у чело кад би било, и неће, захваљујући револуцији у току, револуцијама на помолу, тако остати. Ако економисти и социолози имају права да сањају будућност, да мењају друштво, зашто и песници да не могу, полазећи од те људске способности да се сања, мења и поправља, зашто да немају права да полазећи од својих митских утопија, певају оно што је у настајању, крећући с једног нивоа који није ничији, па ни њихов. Сем у машти. То неки зову експерименталном литературом. Мени је свеједно. Али није ли све што се данас, с правом или не, у уметности сматра каноном — био експеримент, није ли и у уметности уникат, тј. откриће битно, не њихово комерцијално произвођење? Није ли надреализам био експеримент? Није ли данас прејасно да бити само надреалист не значи и бити писац?

Није ли Пруст био експериментатор? И Жид није ли? Није ли то био Растко и у једном тренутку Мома, и у једном часу Црњански? Нису ли данас, 40 година касније, Стојан Живадиновић и сви пулени Геце Кона и Жике Миличевића, сви они који су котирали и значили текућу литературу, имена која су с правом заборављена, јер код епигона нема шта да се 40 година касније тражи и нађе? А где се данас нешто тражи, где налази? Код Винавера, код Диса, код Лазе Костића. Није ли то лекција што захтева размишљање.

Не бацам камен на Скерлића — још један камен — историја то чини. Пре бих му скинуо капу за све заслуге које је стекао систематизујући српску литературу. Али једно му нико неће и не може опростити: његову на око прогресивност а у ствари дубоки конзервативизам, произишао из једног прагматистичког односа према уметности, док је убедљиво препоручивао оно што га је одушевљавало: махом националистичке позитивне поуке које читаоци треба да из такве проповеднике извукну итд. Он није схватао, у времену кад се живот пребадио из вековног тапкања у месту ако не из *лера* у брзину, а оно из вековне прве брзине *стопе узенија* у већу, у другу, у трећу, у време кад је, захваљујући апсурној, рецимо, логици индустрије, што се мора да брзо мења да би егзистирала, да мења пре амортизације да би савладала конкуренцију, да у таквом времену и литература и човек, њен предмет, не могу бити статични објект, па ни бити, ако не држе корак са извесним врлинама или особинама човека које су дотле играле мању улогу а које тек сад откривају свој примордијални, примарни значај. Објашњавали их како хоћемо и знамо, тумачили их у дослуку с нашом домишљаошћу, искуством, способношћу интерпретирања, једно не можемо спорити: агресивност човекову у односу на природу, његово нападање на услове, законе, односе. Отуд и немогућност да се остане на одразу. Ми не одражавамо правећи машине, путујући на месец, ми силањемо гравитацију, спорости, праделовштину. Ми јуришамо, ми дефигуришемо, ми унакажујемо у извесном смислу. Ми (људи уопште), ми смо престали да будемо пасивци и питање је колико смо то и кад то икад били. Човеков однос према свету није никад био сводљив на однос фотографске траке или плоче. Примајући утиске, ми

их истовремено бојимо сопственом субјективношћу (коју не бркамо са субјективизмом) и у свакој перцепцији и емоцији коју доживљујемо, у сваком одразу света има и толико неодрода да се слободно можемо питати да ли га и у обичној хомеровској дескрипцији има, није ли и она одбир, није ли и у том одбиру (где није све) извршен онај стваралачки избор који открива субјективно стање, његове скривене жеље, његове свесне или не намере и односе са светом. И нека су те намере у извесним временима педагошкије но у другим, револуционарније превратне но у другим, нека су партијније но у другим, јасно је да педагогика, партијност, револуционарност представљају толико субјективних овлашћења у страну од пуне објективности одраза да никакве језуитске приче о томе да одраз укључује и субјекта који одражава, али не својевољно него типично, итд. представљају само приче за побожне, не и истину за духове достојне истине у свој њеној неапсолутној релативности.

Одуд ја и нисам, залажући се већ низ година (пре *Дела* и у *Делу*) с низом својих другова писаца, за једно отворено гледање на феномен литературе, био истовремено за ону која, упркос својој експерименталности, не води рачуна о простору и времену, него изражава и носи тај простор и то време. Нама су пребациване *Прилике*. Чинили су то у својој заслепљеној тупоумности и савремениковци и разни »слободњаци«, у ствари »шверцери«, »накупци«, како их је Добрица Ђосић назвао. Једни — схватајући књижевну политику као дневно политиканство, други — хранећи своје импортне преференцијале. Али основни проблеми наше литературе одвијали су се изван тих загрижљивости. Они су тражили једно хватање корака с општом у нас развијеном стопом, процентуално најбржом и релативно највећом у свету, према томе борбу против сваког догматског склеротизирања, сваког закречења у досегнутом, сваког проглашења за вечну истину оног што је само релативна истина на датом нивоу, али истовремено борбу за несклизивање у врзано коло описности чињеница по сваку цену, социологизирања на детаљу који сутра то већ неће бити, покушаја расплакивања и плакања на тренутној невољи и беди. Они наши писци који су, почев од 1956, добили у пољским и мабарским литерарним примерима импулса за тражење славе по свету (западном) на тај начин што ће зацрпити

оно што је тренутно црно, или измислити црно, или правити се да се црно види оно што то није, па су сачинили неколико таквих књига, нису открили извесне приватно антипатично грамжљиве херостратске црге, него су показали неодрживост својих позиција. Не тиче ме се да ли се то ради из добрих, лоших, полулоших или других приватних намера, чињеница је да та *критичност* претпоставља висок степен ангажованости и висок етички ниво критичара. Је ли то у питању? Мислим да није. Јер из принуде соцреализма не долази се у слободу критичким реализмом, будући да се у том случају тоне неминовно из принудне афирмације једне »стварности« у принудну (по начелу антиетичких асоцијација) негацију и деформацију те исте *реалности*: црњење је обрнута рупкавица лакирерства.

Из свереализма слободи воде путеви за које смо се ми овде залагали. Хватањем за праву карику прогреса — поверење у човека, у његову способност да измишља, да стиче и изражава порасло поверење у себе. То истовремено значи: и ослобођење од наследног баласта векова, од једног немущтог традиционализма, од једне кретенске идеализације »сељачког поштења«, од једног страха преа прогресом.

Не мислим да се, полазећи рационално и од таквих расположења, ако су она опсесионално снажна, неће, под претпоставком да писац има дара и снаге, дехименизирати нови неки, догле непостојећи простор, простор потенцијално могућ и нужан. Али како се права литература не ствара у тоталној опозицији с тенденцијама епоха, него у складу с неким њеним тенденцијама кретања, није немогуће замислити да се и из хаоса, страха, очајања и луднаа једног дела наших писаца осетљивих на проблеме и трагичку сељаштва у извесном отпору према поретку који им не мења само кожу него и душу и навик и судбину, неће створити велика литература. Напротив. Кафкијанство је и настало на црти отпора према извесним негативним тенденцијама претварања монополистичког у државни капитализам, према појавама антисемитизма, логичних тамо где су ситну трговину држали поред Нејевреја, добрим делом и Јевреји, али које је, Нејевреје, да би се превеслали жедни преко воде својих такође крамерских навика, требало убедити да им, за беду у коју их сваљује крупна трговина, рачуне треба

да плате Јевреји криви за смрт Спаситељеву већ пуних 20 векова. Тако и сељаштво, које наш социјализам перспективно и поступно укида не отимајући му земљу, чинећи само сувишним задржавање села на земљи. За 15 година број градског становништва је порастао за 27%, сеоског спао за 27%. Настави ли се у тој пропорцији за следећих 30 година, наше ће село *нестати као такво*, пољопривредно становништво живеће друкчије. Значи ли: ослобођено миленијумских традиција? Практично да, психолошки не. Преврат у току превазилази статистичке податке. Једна култура, заокружена, готова, нестаје, друга застаје, али још је далеко од тога да буде завршена и на плану пројекције, а камоли у реалности. Значи, шта? Значи да би ту наши писци који носе феномен сељаштва требало да траже себе, а не у псовању нас који имамо друге проблеме да чиамо и рашчијамо.

Отуд се за нас није поставило више ни да будемо сви егзиши, ни новороманци, ни Мишои, ни Елиоти. Отуд се за нас поставља питање да доживљај револуције изведемо енергетски, отуд и оно што се назвало глупо и нетачно »вишеспратна метафора« и »поетски роман«. Импутирају ми их.

Покушаћу да их објасним.

1958.

»ТРУЛЕ КОБИЛЕ«

Белешка уз Р.Н.Б.

»Слобода се у мени јавља као негатив једне дате реалности: срушити монархистичку тиранију.

Позитив се касније почео да таложи. Сав од маште око реалног зрнца негације.

Али ако слобода није више него антитиранија, више неголи њено акционо нетрпљење, онда противуречи смислу себе управо тим границама што су у опреци с изборношћу коју она имплицира неполаризирана на једном од два краја те магнетске игле. Она не би смела бити ни јут, ни север. Ни црна, ни бела.

Уопште, бело није супротност црном. У спектру боја које чине *бело* ниједна не пориче *црну*. Ње такође нема у природи. Ни бело ни црно нису боје.

Иако, условно, апстракција белог може да порекне апстракцију црног.

Али истовремено та условност (и не само она) чини такву антитезу — апстрактном, нереалном, крњом, погрешном.

Слободи треба дати у мираз конкретни свет. Иначе — није слобода.

— Тиранија је реално постојала. Револуционарна је борба њу укинула.

Значи, ослободилачка је борба антитеза тиранији. Ослободилачка борба, а не — слобода.

Сем ако борба и слобода нису једно и исто.

Јесу ли исто? (Борба је престала. Требало би сад елиминисати време да би се на то одговорило.)

Нису исто. Ако би то биле, слободу би порекла победа, с којом је борба престала и настала законитост изградње: тј. борба против наслеђа заосталости. Међутим, свака законитост има своје чуваре, а чувари који силом бране ред и законитост карактеристични су пре за тиранију неголи за период борбе наоружаног народа против ње. Ситуација између борбе (слободе) и победе (овог сад што постоји) врло би логично морала бити опет антитетична. Али како се бело борбе за слободу није тим испрљало и очигледно није постало ником од њених — црно, победа (ово сад што постоји) логично није негација него наставак борбе (слободе), ма колико то и не било на први поглед логично.

Зашто то што јесте *врло логично* није на први поглед логично? Постоје ли више логика? Јесам ли онда погрешно? Да. Оно што је логично у једном реду није у другом.

Зато што је победа завршена успостављањем једног другачијег реда (а слобода, према најопштије усвојеним представама, ако и није неред, може ли да буде један силом одржавани ред, без обзира што је он уперен, између осталог, и против дубоко укоревених обичаја, навика, асоцијација, склоности насталих у условима тираније) не значи да је и она квалитативно од истог реда од којег и насиље.

Зашто се ипак може да учини да су од истог?

Зато што ово сад (победа нове антитиранске законитости, са свим што та законитост повлачи за собом, све до професија чувара поретка) јесте облик у ком се, без обзира на општеусвојене представе, једино може да обезбеди егзистенција антитираније (слободе).

Слобода би, јасно, престала кад победа не би организовала могућности за њено даље постојање и постајање. Јер закони предвиђају само једно: послушност, не и изборност (слободу) докле год прети опасност повратка на старо. Према томе: закон који је увек закон престаје објективно да буде принуда која, будући закон, у ствари то јесте, али и није то, јер је израз борбе против тиранске принуде...»

— Извини, какве то везе има? — упита тихо Филип.

— Према томе! — дигнем очи, спустим их и прођим мирно да читам.

»Законе тираније не пориче безакоње, него виша

друштвена организованост, заштићена савршенијим законодавством (слободе).

Јер ако је слобода борба и победа...

... онда је то борба (и победа) њене више законитости над неподношљивим безакоњем тираније (без обзира на слачности), над безакоњем тираније за чије су рушење, спонтано или не, мобилисана сва значења, па чак и противзначања речи слобода.»

Последњи сам који бих јој то замерио, иако мислим да је тиме дошао тренутак да пређем на разматрање природе апстрактног и стварног у антитези.

АНАЛИЗА АНТИТЕЗЕ

Тиранији не би сметала слобода говора кад се она не би неминовно претварала у критику тираније као система неправедне расподеле глади и обиља (хлеба).

Само хлеб (обиље) симболична је супротност оној врсти глади на коју мислим, слободи која одбија да се, рецимо, сити бесплатном супом *армија спаса*. Њу може да утоли само промена својинских односа над средствима за производњу.

Али ту, на тој давно уоченој (Маркс) вододелници прошлог од садашњег, треба утврдити да је права негација дубља од антитетичних асоцијација првог позива. Она је увек скривенија него што се очекивало. Њом не свршава само порекнуто и знано, њом почиње и ново, незнано. Отуд и важност проналажења стварних односа ropства и слободе. Но како они настају у сржи људског друштва, морали бисмо пре њих да испитамо оне општије, у неку руку *извандруштвене*. На пример, однос живота и смрти.

Смрт није антитеза животу јер нико жив не може да меч смрти и живота гледа из фотеље у партеру, неутрално. За људе смрт је и нека нулта тачка; она у којој се, у режиму вода, H_2O претвара у лед.

Али лед није невода ако је антивода.

Смрт је, останемо ли код људи, осиромашење богате организације живота, али такво осиромашење које пориче живог човека, не живот уопште. Деградирање материје смрћу, тим мутационим скоком *наниже*, има

безброј пречага и те лествице изгледа немају краја. Метаболизам у смеру одозго наниже чини се спонтан, природан и врши се истовремено на свакој пречази у часу преласка једне сите форме у другу, с више пречаге на нижу, »гладну« у односу на вишу, али »ситу« посматрамо ли је са још нижег нивоа. Гладну једино више форме. Али неспособне да се том глабу вине до ње. Кадру само да вишу форму сведе на свој спрат.

Назвао бих зато све ово што је спонтани процес смрти акцијом *слободног пада живота*.

Замислимо свемир ван времена, тј. у једном бескрајно пута »скраћеном« или убрзаном времену, сведеном на нулу. У тој временској нули поставимо сад маглице, звезде, астероиде, метеоре, планете, људе, атоме. Претпоставимо ли уз то свакој од тих »малих« и »великих« форми једну врсту субјективности, извесну осетљивост у најразличитијим варијантама којима се манифестује нагон самоодржања (та субјективна форма сазнања својег објективног постојања — и тек код човека и постајања, дакле, историзма), онда ће нам се такав свемир учинити као спонтани пад наниже, и то после једне ерупције чији је врхунац већ прошао (пре но што је и почео?). Међутим, од свих елемената и бића у паду само је човек, уз жртве и ужасне напоре, дошао на самоодржајну рефлексну »мисао« да покуша да заустави процесе деградације и чак да местимично отпочне и обратне — успона. Једном речи, да се револтира против »природног тока ствари«. Револт јесте у том случају »не« »природан« и »не« »спонтан«.

— Сад видимо куда пуцаш! — јави се Филип, али Васић настави:

»Очигледно, није субјективна воља она сила која би могла бити резултанта свести о свом постојању (објективно: нагону самоодржања) и жеље (наоко врло слободне, тј. врло развијене форме постојања), која условљује »неспонтани« процес успона. Закони гравитације, одређујући односе између маса удаљених једних од других, као и величину сила којим се оне привлаче »навише« или »наниже« — већ према »месту« на ком се налазе — чине се зато одсудним и објективним изразом те законитости. У сваком случају, одсуднијим но што је то воља и свест. Нарочито кад је реч о »тежинама« које превазилазе човека. *Психологија* се тад заиста

своди на *ситуацију*, што не значи, вратимо ли се човеку, да сложену психологију његовог понашања можемо икад схватити без ситуационих, тј. друштвених секстаната. Али ни кад је реч о осталом, већем или мањем, посматраном и даље ван времена, антитеза животу неће бити гравитација која га само ситуира. Ни »глад« нижих форми за вишим. Ни нагон одржања. Ни спонтани пад. Поготово не изузетност успона.

Ван времена живот не манифестује своју интерну противуречност, он је статичан без обзира на стрелице које маркирају тенденцију кретања наниже или навише.

Али и тад (ван времена) биолошка смрт јединке није антитеза самоодржању те јединке, већ утољавање глади материје, општије глади но што је људска, упркос чињеници да лешеве људи утољавају глад нижих од човека звери, инсеката, али и земље и свемира као целине. (Јер и планете се лешевима хране, не људи само.) (Па се то губљење на нивоу компензира одржавањем великих маса које својим одржавањем рекреирају спонтано изгубљени ниво.) (Отуд мит жртве боговима.)

Вратимо ли време — јавља се трајање, немаскирани вид енергије (= cm^2 кад је реч о физикалним појавама) (незадржан таквим, али садржан у свакој другој организацији материје). Трајање управо ствара (да ли ипак само код човека?) и такве ситуације (психолошке, сазнајне, дејствујуће) у којима је природно да једна форма живота почиње да допује себе и, чинећи то, прекида спонтани ток кретања; тад, мењајући судбину, шикља увис. Енергија кретања навише постиже се сличним поступком као и код мотора под компресијом (који дају већу тунажу и ефекат), иако је општи њихов метаболизам страховито појачан.

Питање је у чему је *природа* те додатне, револуционарне, али зато баш и некатастрофалне (као код *Нова*) енергије?

Постоји константа односа између трајања и учинка. Но феномен постајања (историчности) упућује на друга решења.

Антитеза не гласи: или живот или смрт; нити: или трајање или учинак. Него: или трајање плус учинак или небиће.

Оставимо микробе, моторе и планете. Али вратимо ли се међу људе, установићемо да они већ знају да

помоћу графита, по вољи, крмане ланчаном реакцијом ослобађања енергије U_{34} .

Код *Нова* реч је о неконтролисаној и спонтаној катастрофалној (атомској) ерупцији, о укидању трајања звезде у корист њеног, рецимо, суперенергетског блештавог учинка.

Код мотора с компресором — реч је о додатном коришћењу гаса на штету трајања мотора.

Али и код уобичајеног већ доповања атлета и војника реч је о штетном по органе дејству неких алкалоида који привремено делују стимулативно, скраћујући свакако функционисање органа атлета и војника.

Не мислим зато на уобичајено, већ на још небило, или на тек делимично било.

Теоретски, хелије, ти атоми који нас као индивидуе чине, па према томе и друштво које индивидуе творе (организоване у друштво слично атомима, у материју човека сличну сунчаним системима), мора да располажу неискоришћеним баснословним енергијама које би помоћу проширено примењеног система графита или тешке воде могле да се према потреби регулишу. Али користити их без штете по трајање или учинак могли би атлете и војници само ако би знали да ослободе своје скривене енергије, оне са плана нижег но што је онај који представља њихове личности. Жртвујући их делимично, они би увећали у недоглед своју егзистенцију, као што друштво користи енергију људи подвижника (које жртвује) пред скок у вишу форму, чиме се продужује и као трајање свих преосталих људи и као друштво. Процес је то обрнут од оног у систему смрти, те наше наниже деградираних форме, оне на коју нас умирање своди, и у односу на коју живот значи доповање.

То су пуне аналогije. Али и оне узгред потврђују да није смрт антитеза животу, већ нижа животна форма, не директно реверзибилна, него посредно тек, преко свог одржања које омогућује појаву човека.

Засада.

Далеко смо и од претпрвих експеримената *in vitro*, али није немогуће замислити да ће човеку поћи за руком да енергије на располагању свом (највишем) нивоу животних форми појача додатним, узетим с других много нижих спратова но што је његов.

Постоје тренуци кад се и питање личне егзистенције за људе поставља алтернативно: или скок у вишу друштвену форму или деградација (смрт). Себична самоодбрана постаје тад несебично родољубље. Има име та сила која проналази решења, уједињује, зове на јуриш, на разарање, на крчење разореног и стварање новог и која допује, компромитује, ослобађа енергије појединаца на корист друштва, скраћује и продужује трајање, укида лење ритмове навика, убрзава пулс живота; то је револуција, борба за њу, слобода.

И изазива отпоре у управној сразмери с развијаним енергијама појединаца потребним за извршење задатака нужних људима прво, па онда осамостањеном од њих привидно друштву, да би се дошло до скока у виши облик. Проучавање технике тог ослобађања енергија и делимично графитске улоге отпора чини се од највећег интереса по ствар која нас занима. Задржимо се на тим отпорима. Они учествују у повлачењу резултанте која је реална негација, не више схематска црно-бела.

(Рекао сам *схематска*.) И с намером. Да тим поводом укажем на оно што се већ јавља као двострука природа антитезе. У припремној фази, мобилишући снаге потребне рушењу тираније, она је нужно апстрактна, не само што је таква привлачнија, некомпликованија, мање обавезна, али и прегледнија у својој линеарности, него и зато што се још није оваплотила у акцији; тек тад она постаје стварна: релативно краткотрајни мутациони скок.

Но после њега, на новом нивоу (на ком су се обрели сви преживели у новом друштву) негација ће бити резултанта спрега сила које вуку напред, не осећајући све свршеним. Битка се наставља између оних сила које убрзавају пулс живота и оних које вуку уназад топлини старих, угодних, навикалих лежаја и облика (то су облици са бившег, нижег спрата друштвене организације). Те друге снаге израз су мисаоно леније, уморније, уплашене стране живота; оне представљају његову основну масу, тежину, ругобу, лепоту, трајање; не и његову животност, енергију и моћ.

Резултанта — то је онај Лењинов цик-цак успон на непознату, неосвојену планину. Резултат је успон без обзира на пут. Он је сталан јер су предуслови за њега дати: несубјективна »воља«, тј. потреба за њим. Али као и у борби, жртве су и ту потребне.

Субјективно, оне нису исте врсте као и дотадање. (Пази, Филипе, сад постаје занимљиво и за тебе.) Потребно је преваспитање жртве, њена адаптација новим условима, њено мирење с резултатом. Психолошки, преваренима могу се осетити и једни и други; и они који мисле да се није отишло довољно далеко и они који су уверени да се све ставља на коцку одлазећи тако далеко. Жртве су, у неку руку, сви, небитне жртве. Процес адаптације праћен је осећањем промашености код једних и других. Али ни он не траје вечито. На овај или онај начин, живот односи превагу и он се такав прима; свакодневница за појединце може да почне.

Мада свакодневнице нема ту никад ни исте за све. Ваља мора да буде и оних пред рудом и оних упрегнутих и оних за коњима. Иако не изгледа да гурају, они су везани за кола; иако себи не изгледају упрегнути, они то јесу, али, не вукући уназад, успоравају кретање напред.

Међу тим модалитетима стварне негације један њен вид представља и Бакс, тај марјаш с душом хиљадарке (у аргуу херцеговачке провинције бакс и значи хиљадарку). Ту је, разуме се, тек место анализи осећања неадекватности које прати процес адаптације.»

— Вуче ли он уназад, или гура напред? То ми реци.

— Стрпи се. Чућеш.

ЛЕКЦИЈЕ СУБЈЕКТИВНОСТИ

»Поновимо укратко три психолошка стања, заправо фазе пре, током и после извршеног порицања. И размотримо четврто које ће се можда разгранати.

а) Неадекватност, патња, бол, очајање, гнев, срџба и — »пролетаријат има да изгуби само своје окове«. Прве утопије говоре о срећном предстању, старим правцима. Коначно и *Генеза* је нека врста друштвене утопије, ако се источни грех не схвати стриктно психоаналитички. Слобода се чини ствар прошлости, стара су времена била она увек рајски добра не само стара времена. Јасно, прошлост као стара курва на дистанци добија неку невиност коју јој приписује наше до загрцнутости заувек изгубљено, наше непрежаљено дечаштво. Жал за младошћу страх је појединца од смрти, али занимљиво

је да и ненаучне, прве, примитивне друштвене ревандикације не умеју да се ослободе индивидуалних страхова пред будућношћу. Први су друштвени рефлексивни зато увек у празноверном окретању главе од будућности, тог гробља синова, оног што је увек скоро важније од сопствене личности.

б) По другу су фазу битни напори да се слобода испољи као апсолутно садашњи акциони критериј (и самим тим као стварна необавеза према прошлости ако не и будућности). Полазећи од позитивума реалности, она најчешће сагледава себе као негатив стања што постоје, негатив довољно оштар да дозволи сну и машти све стимулишуће сфуматуре. Али у тој фази треба лучити две акционе етапе: 1) припрему за борбу, 2) њу саму. Не значи да се недоказана претпоставка о еруптивном настанку свемира прима ако ми се намеће, и кад је реч о слободи, слика бомбе, чији ће брзгорехи штапин конзумирати до краја сагоревање пре но што дође до експлозије. Она разара (објектив слобода прве фазе) и припрема услове за нову кристализацију на вишем нивоу, али стимуланс је завршио своју улогу изазвавши експлозију.

Слобода у тој фази зна шта неће, чини јој се да зна шта хоће, није обавезна да зна шта ће стварно бити. Рувешине (у овом случају проузроковане експлозијом револуције, чије снаге и дејство не могу унапред да се до краја израчунају) и поремећаји могу бити дубљи но што се очекивало. Не морају.

ц) Трећи тренутак почиње још за време другог дела друге фазе, тј. у часу саме експлозије. Рефлекс очију што се затварају при првом габању природан је тад бар колико и очију ненавиклих на експлозивни блесак. Страх пред последицама такође је логичан. У јединственом бићу нације, али и у органској свести јединке, револуција се поларише као нужножељено насиље над тиранијом што деградира, али и као страх од тог насиља. И у једном и у другом случају извори су том дејству доповани нагони самоодржања, али техника тог дејства је схизоидно али не болесно разбијање личности, пошто дијалог који њене пројекције воде, у најчешћем је смислу речи — нормалан.

Целина дотле послушна, јединствена, хармонична, разраћена, разракљена и протресена (растресена) у слу-

жби самоодржања битише на сваком крају клацкалице у двојности која не мора да се разбије и дуго може да на својим рубовима одржава јединствени терет у два отежала гласа. Разбити ту клацкалицу било би природно јер тешки и често супротстављени гласови излазе из једног грла избачени јединственим интересом одржања које их саставља (прекопута моје куће расте једна топола у два стабла из истог корена. Оно што сам назвао стаблом у ствари су гране, а стабло је, мора бити, давно посечено, само прениско, ниже од трећег дела пречника иструлеле, дебеле некад тополе. Бакс каже: »С ниског гриземо увис«. Објективни случај или не, али тополска аналогија мени је узбудљива.) Анализу је потребно извршити пре нове синтезе личности и њених друштвених односа. Но ту се говори засад о техници њиховог јављања.

То опет не треба бркати са периодом саме револуционарне експлозије или, још простије, са братоубилачким ратом између тираније и слободе, без обзира на неке привидне сличности. Живе уопште не интересују поражени и бивши. Занима их живот који јесте, бива, биће. И услови тог јесте и тог биће. Амеба кад се дели, чини то да би продужила живот. Али у овом се случају психичка амебиодност у новом друштву не јавља у виду две поларно противуречне амебе-бебе. Јединство је ту неразрушиво. Али кроз уско грло пролазе, као импулси одржања, страх од заостајања и страх од истрчавања. Та се два страха могу да јаве у једној личности (и најчешће се у једној и јављају), али он је двострук и у онима који су пристали да узму на себе једнострану улогу заговорника једног од страхова који се у овом случају потпуно поклапају са храброшћу. (Страх с позиција што се ту поричу јесте храброст са оних које се ту заступају.)

Али старо о ком је реч живо је на неки начин још у новом, иначе би континуитет новог живота после револуционарне експлозије која је разорила монополистичко право старог да се једино организује у живот био неподношљив за већину. А та неподношљивост је била разлог експлозији што није такмуда живљење у језгру његовом, ни начела његову способност да се обнавља, већ само његове навике да се обнавља монополистички једино у старим, провереним облицима. Те навике пред-

стављају политичку опасност кад их могу да искористе неуништене реакционарне снаге (за циљеве рестаурације). Иначе, оне таворе, наметљивије или не, куњајући или не, имајући за собом дуже или мање дуге традиције (од Адама до макадама, не до асфалта). И једном ће у даљој или ближој будућности без потреса и део нас који носи те навике доћи на »мисао« да је синтеза (резултанта) у суштини дубоко неидентична са њима. Дакле, неко мора и да узме на себе улогу тегљења и преко оног што ће стварно бити. Те тучу, камцијају. Ко? Они сами. У име свих. Али сами. То боли, замара, ствара осећање несреће. Али и извесну психологију немирења. Чак и с неизбежним. Они не мисле у таквим тренуцима да се то мора, ради добробити друштва (или јединке) чији су саставни део, јер они, док имају доповане снаге да тегле, за разлику од носилаца *страха* од истрчавања, тј. *храбрих* бранилаца превазишеног континуитета, не умеју да виде резултате у огледалу...

... У конкретној материји историје нема хемијски чистих стања. Свака социјалистичка револуција хендике-пирана је оловом услова који су је изазвали и омогућили, јер олово је деградирани радијум, зрачење, живот који се угнездио у навике, у троме облике. Али упркос терету већем или мањем, различитим брзинама, револуција данас иде обећању: слободном човеку у бескласном друштву.

Материја се увек држи као свака добро конструисана драма. Сваки њен фактор, као и распоред њених елемената, као реч у драми, мора да је функционалан. Али друштвена организација материје организована у људе управо је онај природни допинг намењен разбијању порочних односа те спонтане, природне организације: поправљању једне већ конструисане драме. Субјективно, с позиција Бакса, Госта и сличних, револуционарне су снаге нов, допуњски драматург који треба да прилагоди постојеће једној идеално људској неприлагођивости не само са стагнирајућим ошљарењем којим се деградира заједница. Отуд и оно тако често код нас уверење да је револуција дужна да преинтентивно створи новог човека, отуд и оно свођење тог *новог* на нешто прагматистички прихватљиво (залагање на раду) (или, како то Симић каже, нови однос према а) човеку, б) заједници, ц) раду), али отуд код баксоида

осећање да то ново није тако лако достижно, да оно има да промени много озбиљније природу човека, као што човек већ у агрикултури мења »законе цвећа«. Отуда и код ових који се не боје истрчавања, као и код оних који се не боје старих форми и навика, једна јединствена нелагодност пред слободом. Шта ће она? Чему? У питању су задаци, а не дискусије. (Затварам заграду).

Дивна је казуистика револуције која се никад озбиљно није трудила да се позабави слободом као појмом. Прво софистичко изврдавање било јој је довољно («Слобода је извршење задатка чији је циљ друштвени напредак»). Субјективно, тако се може манифестовати нешто што је нужност. Револуција то баш и јесте, нужност живота, а живети боље, лепше, без одавања доде, с отвореним перспективама у правцу унапред више неголи уназад, то и јесте слобода (Хегел је то већ прегнантније рекао). Је ли то све чиме се задовољава појам слободе, коме смо најзад, пошавши од њега, поново стигли? Остаје, дабоме, један однос за који смо рекли да је константан и око кога се нисмо задржавали после тога, однос: енергија и трајање. (Физички закон код озоба: »што губиш на времену, добијаш на снази«.)

ИЗЛАЗ

Замислимо неколико једноћеличних бића која ћу, узимајући и у обзир силом прилика све критике робинзонијада *Друштвених уговора*, ипак антропоморфизовати. И рећи да су, услед промењених животних услова, она дошла до закључка да им је практичније, лакше и у сваком погледу боље да живе у вечној симбиози. Те су амебе, рецимо, шестоугаоне. Ако их нема више од две, свака, улазећи у заједницу, жртвује једну своју страну (ону којом се сплећује). Буда ли их три, средња ће жртвовати још једну своју страну, али зато ће бити заштићенија од осталих двеју јер је дала заједници и чело и леба.

Све су три, дакле, изгубиле и добиле. Изгубиле на првобитној слободи, али добиле на трајању (боље се бране од непријатеља). Приде, могу да шапућу, да се допуњују врлинама, топлије им је и стекле су први

пут пријатну и не увек пријатну реалност свести о сопственој егзистенцији. За њихово сад боље и свакако лакше постојање плаћена је улазница у надзлатној монети — слободи.

Али и у основе сваке заједнице, биолошке или друштвене, узидана је *гојковица* — један део слободе, један део љубави. Међутим, оно што је добијено такође је слобода. На једном мање личном, општијем, а ипак личном нивоу који перспективно значи поступно ослобађање од неких нужности којима се апсолутно покоровао усамљено и слободно једноћелично биће.

Први закључак: има више, и то врло противуречно поларисаних слобода. Најчешће их бркамо, говорећи час као адвокати оне жртвоване стране шестоугаоника (али тад заборављамо да се мисли и говори само откад се престало бити амеба и постало човек, тј. одређен систем комплексног одрицања од сваке једноћеличне, »апсолутне« слободе), час као браниоци »ослобођења од нужности«.

Наивно је, према томе, замисљати да је слобода негација ропства, кад је и ропство извесна слобода. Живљења, рецимо. И кад нема краја у могућностима налажења трагова слободе, ишли нагоре или надоле. Пристанемо ли (експериментишући мисаоно) да будемо наивни упркос томе, и да антигетично замислимо ропство и слободу (иако је већ очигледно, упркос свему, да су то два квантитативна вида истог феномена), онда ће сви атрибути ропства припасти слободи на неком датом нивоу и, обратно, ако слободу схватимо у смислу тенденција развитака тзв. »биолошке друштвености« (вишећелична бића) или друштвеног живота (ослобођење од нужности). Мутациони скок у нови квалитет изазван акумулацијом старохегелијанских квантитета открива ако не њихову ћудљивост, а оно релативност. Али пре тога споменути смо нужности.

Нужности чега? Робовања законима, јер *апсолутна* слобода једноћеличног бића јесте истовремено и апсолутно ропство нужностима. Али с тог плана ропство не постоји субјективно, будући да је субјективност могућа тек с удвојењем (амебе »осећају« тек од магновења експлозивне деобе која преобраћа једног оца-мајку у двоје синова-ћери). Та идентификација апсолутне слободе с апсолутним ропством једноћеличних бића још је изван

насиља као слободно изабраног робовања слободи, при- силно оствареној и одржаваној. Поимање насиља после- дица је удруживања. Тад тек једноћелично биће почиње сталније да осећа себе, тек кад се удружило и удвојило, утројило итд. У једном часу оно ће са датог нивоа по- чети и да суди својој ситуацији, али не са позиција ин- тереса себе као новог комплексног бића, него с позиција својих старих једноћеличних рефлекса којих тек сад, као сложено биће, бива свесно. »Прошлост« се тад чини еденском, апсолутно слободном, а страна шестоугаоника која се »дала« заједници претешком *жртвом*. Заједница јој се јавља као бесправно насиље (без обзира што је и до ње дошло под притиском нужности одржања тог субјективног лика слободе—ропства).

Другим речима, једна врста незадовољства у сло- боди изазвана је не само заборављањем ранијег зла већ и подривањем непревазиђене прошлости, при чему се нужност јавља као неправда. Али ту лежи нови кви- прокво слободе, која је и стратешко ослобађање од не- правди саме нужности; њене се етапе на путу ка том сталном ослобођењу чак чине (тек сад насталој новој свести, што жали у ствари за једноћеличношћу без све- сти) као неправда и насиље.

Али без жртвовања нечег слободи коју ће једино остварити сложеније, више организације, нема не само слободе, нема ни трајања које и условљава све врсте удруживања.

Индивидуалне политичке слободе којима се толико хвалише грађански парламентаризам значе прогрес пре- ма ситуацији кметовских тлака, али регрес у односу на већу кохезију индивидуе и друштва коју намеће дикта- тура пролетаријата, та виша етапа на путу перспектив- ног ослобођења од нужности. Жаљење за *изгубљеним индивидуалним грађанским слободама* жаљење је под- врсте једноћеличних туговања, као, делимично уосталом, и ма која друга варијанта пасатизма.

Слобода јесте, и у диктатури пролетаријата нашег типа, парламент жеља индивидуа, у коме је већина сва- ког појединца прожета сазнањем о интересима зајед- нице свих личности. Јер, опет хегеловски и марковски, треба и укинути и сачувати. Акцент је померљив, али он не иде од укидања нужног ка очувању непотребног (што не би значило више од оног што је било). Он је

померљив другим једним магистралнијим трајектом: оним који представља синтетичку резултанту паралело- грама понекад противуречних сила.

У парламенту *жеља* одјекују на уста живих и про- шасти, пасеистички гласови »жртвованих страна« оних који су уграбени у Скадар револуције. Не жале што су жртвовани, али у том парламенту жеља (равноправни у њему, мада поражени као звезде из Ракићеве песме, које нам се чине да сијају, иако угашене) незадовољне су једноћеличњачке менталне структуре, не оне које траже, залажу се и носе прогрес. О њима је већ било доста речи. Али вајкају се понекад и они који истрча- вају; њима је процес преспор.

Тај парламент заседава перманентно у сваком рево- луционару, имао он слуха за његове дијалоге или не. Није реч о њему лично. О једној новој свести се говори. О свести сваке такве личности да је одговорна за чи- таво друштво, да је у себи задужена њим. Не од стране неке институције, већ нагонски, самоодржајно, најлич- није задужена њим. То је ново, не као идеја (већ су је и Маркс и Енгелс изrekli давно) него као једно од нових *обогашења индивидуе, пораст снаге* њене свести, њена већа и сад стварнија слобода: не више да диже свој усамљени глас као фракција једног хора чији аргу- менти остају изван способности јединке да се за њих заинтересује и да их схвати (јер су јој и интереси дру- гих лајбоницовских монада туђи), него као читав парла- мент, са свим хорovima, фракцијама, интересима, сачу- ван и укинут у једном, у сваком бићу, у сваком члану његове заједнице. Истовремено, то је и превазилажење менталне и психолошке структуре једноћеличњаштва.

Не значи то насилно укидање јавне критике, већ повећање свести, тј. права на њу конструктивну, по- лифону, из свих аспеката. Да тако није, сусретали би- смо се ту с тзв. *несрећном савешћу*, што карактерише пригушено регресивне ситуације друштва које грађан- ским парламентаризмом прикрива неправду експлоата- ције. Само дотле, док је одржив и део те аналогије, »несрећна савест«, изузетно дакле, у лакировки, тражи дрогу и бекство од истине (лакировка је *несрећна савест* бирократизма првог позива).

ЈОШ О СЛОБОДИ, ТРАЈАЊУ И ЕНЕРГИЈИ КАО ЗАКЉУЧАК

Видели смо да дијалектичка антитеза беде није си-
тост (која је последица утовљавања глади), већ дру-
штвена својина над средствима за производњу.

И видели да је слобода припрема и борба за револу-
цију, али и за изградњу новог друштва.

И видели природу односа друштвене константе тра-
јања и енергије.

И видели да је друштво не само заједница која про-
дужава трајање него и она која подстиче енергије омо-
гућујући продужено трајање под условом свесног жрт-
вовања. Не више делова једноћеличних бића. У питању
су целе личности које при пуној свести то чине знајући
и осећајући да су у извесним часовима прави интереси
личности у општем, друштвеном, надличном.

Тиме се враћамо трајању као делу константног
односа. Ето часа кад се слобода једне личности у оном
развијно-тенденциозном, дакле максималном смислу јав-
ља као њено жртвовање. С друге платформе гледано —
као самоубиство (субјективно: самоубиство може ли да
буде једини чин неумиштане слободе кад су сви други
путеви затворени?) (Ако се не варам, ти си, Филипе, у
својој младости, неспособан да се помириш с оквирина
друштвене средине — средња трговачка буржоазија —
правио од самоубиства поглед на свет.). Немам потребе
да говорим с тих позиција. Видик је с мојих отворен
на све стране.

Видим: слобода је гранични појас којим се креће
данас свест о јединству интереса заједнице и сваког ње-
ног члана, и није чудо што уме да нађе себе и у одри-
цању од себе ради ње, ради самог себе у њој.

Ту се опет сучавамо с трајањем. Јер је оно по-
вређено, не слобода. Повређено саможртвовањем поје-
динца у име целине трајније од његовог трајања. Што
значи да је психолошки њему будућност већ толико бли-
ска да њу осећа, разуме и живи бар толико интензивно
и сугестивно колико и садашњост. Толико пуно.

Десило се нешто необично: тај »нови човек« оним
новим у себи уме да изиђе из временских преграда
прошлости, садашњости и будућности, и да сва времена

осети приближена, доживи уједињена и схвати себе као
вечност, себе као цело друштво (историчност).

Трајање онда постаје ирелевантно, пошто је и се-
кунда у вечности — сама вечност. (Доживљавали смо
такве секунде у рату.)

Говорећи непрекидно с позиција самоосећања (пси-
хологије), то је онај трен експлозије ван времена о
чему је као виду слободе било речи. Тад је она ката-
лизатор који, укидајући појединачна трајања, руши пре-
граде што га уситњују, враћа вредност прошлости и
дотира баснословним вреднотама будућност.

Слобода је максимална у тој светлости лет-лампе,
која сажимље време у апсолутну садашњост, где се-
ћања, осећања и предосећања чине неразориву целину.

Слобода је на тој тремеби свих времена и ванвре-
мене вечности.

Она је тровласник и четворовласник. Она је једним
пером укопана у сваку од тих плодних и зрачних њива.

Слобода ван тих односа осећајност је једноћелич-
них бића, и то пошто су се удружила и постала сложена,
свраб на ампутираној ноzi, самосазнање себе искљу-
чиво као прошлости.

Слобода је садашњост, тај тренутак који пролази
(индивидуална слобода).

Слобода је прошлост, садашњост и будућност у чину
ангажовања, што је одрицање и жртва у неку рuku и
није.

Слобода је награда: тројединство уједињено с веч-
ношћу.

АКЦЕНТИ ПРОТИВУРЕЧЈА

јесу померљиви. Антитетичности једног појма као
што је слобода нису увек исте. Ако једном ропство и
тиранија изгледају да су оно што слобода пориче, други
пут је то трајање, трећи пут је она сама (изједначена
с трајањем) порекла серију дотадањих нужности, и су-
кобљена са самим ништавилем, успела да га избаци с
дотле неприкосновених терена смрти.

[Накнадно дописано: теоретски, Бакс престаје са
радничким саветима. Они су озакоњење јединства при-
ватног и друштвеног, јединства које је он мутно осећао,

истрчавајући и заостајући пре но што је оно постало законодавством регулисана чињеница. И не патећи (баш зато), има тако мало среће. (Реч женског рода: треба га оженити њом и видети деградацију или успон)].

Практично. Баксови ће се одсад испољавати другачије: као носиоци једног од она два непомирљива страха — храбрости. Свеједно којег од њих. Слободни сукоб у самој константи доповаће енергију или трајање, час једно, час друго или оба истовремено, у борби за синтетичну резултанту.«

Вук диже главу: Филип је одсутно шетао кажипрстом по данцу преврнуте ракијске чашице, загладан у црвене коцкице на чаршаву.

— Имам забележено још којешта, али није више важно за саму ствар.

— Да. Ово је...

Па стаде, уздахну врло тешко, опусти се још више, неочекивано се трже, отресе пепео пажљиво и, заузет још тиме, поче споро, до краја лењо:

— Пратио сам те врло пажљиво и, право рећи, има ту свакаквих идејица интересантних правно, филозофски и шта ти ја знам, има, али за филм који ћу да направим... нема много леба. Мада, баво га знао... Све је то врло апстрактно и несигурно можда... а мени би користила више два-три пластична податка о том твом Баксу... Шта ја могу с тим филозофијама, социологијама и испитивањима твоје комунистичке савести? Бре, филм треба да ми гледа неколико милиона људи који кад плате улазницу хоће да се чисто смеју, чисто исплачу или чисто разоноде, а не да лупају по својим углавном празним ћупинама...

— Па и они имају савести! — приметим.

— Баво га знао...

Замисли се опет онако масивно импресиван као неко ко својом појавом не оставља никог у сумњи да се налази пред бићем тврдим, самосвесним и лүцидно све-могућим.

— Знаш шта мене занима? Ако бисмо баш хтели да уфукљамо сву ту твоју метафизику... И то тако да антипатично лице носи идеје те твоје слободе, а симпатично — оне која још није. Али и један и други нека претерају мало (иначе — опасност бесконфликтности) и шта ће се десити? — Разрешење: антипатични ће, по

наређењу одозго, прихватити тезе еволуције коју заступа симпатични, а он ће признати да је прескочио оне две-три карике које је прескочио и — вуци сити, козе на броју. Капираш?

— А Бакс?

— Рекао си да је одумро.

— Не у том смислу! — љутну се Васић. — Не у том смислу. Они који иду напред не одумиру. Мислим, незадовољство постигнутим, хоћу да кажем носиоци свести прогреса, оно енгелсовско зло...

— Ушепртљао си се.

— Сисе! — рече понављајући Симића.

— Ви ме зафркате?

— Виме кобиље! — Васић се насмеши. — Сећаш се игре »трүлих кобила«?

— Зашто?

— Не знам. Пало ми је на памет. Онај ко не може да поднесе терет трүла је кобила. Терет — дечака. Или терет мисли. Свеједно. Нико од нас није волео да буде трүла кобила. А сад...

— Шта сад?

— Ништа. Некима је свеједно. Нестало им ватре, таштине, нечега... Не стиде се да подлегну... да не разумеју.

— Да нисам и ја такав бестидник?

— Можда би био да си...

Филип побледи.

— Шта да сам?

— Да си... Не прави се лүд.

— Да нећеш да кажеш да мртвац то не може?

Филип се устреми на Вука не померивши се с места. Вук остаде опет сам.

1959.

ИСПОВЕСТ БЕЗ БИОГРАФИЈЕ

Откад знам за себе: живот је незајажљиви повор у који бацам, дан за даном и ноћ за ноћи, све црно и прљаво, све чисто узалуд.

То чудо и та битка да се чудо очовечи или да се човек вине до њега основни су подстрек свега што радим.

Биографија на страну, остаје тај напор, једино чиме се очовечујем, одређен координатама ове епохе у којој је човек раслојенији но икад и свеснији но икад своје комплексности.

Али веровао или не да ће људи будућности бити другачији, ја могу да изговарам само оно што јесам. То чиним. И те слутње су саставни део онога што сам.

Веровао или не да песма има понекад у понечему неку и практичну вредност, песник одувек транспонује у систем основних магистрала свог времена све што му је дошапнуло или заурало оно интензивно пулсирајуће грцање живота који живи.

Нека ми се не каже зато да песма мора бити оваква или онаква. Нека се то каже животу. Који јесам и нисам.

Неотпоран према њему?

Поменуо сам магистрале времена. Именујем артерију епохе: ово.

Живот је ипак нешто старији. Поезија је свесна тога. Јер одувек је њега целог хтела. И не видим шта смета тој артерији њена, тј. његова садашња крв, његово заморно и неуморно дамарање кроз просторе прошлости и будућности. Не знам зашто би било дозвољено

говорити само о крви, а не и о хемоглобинима и еритроцитима што су њени састојци. Хоћу да кажем: ништа што живот чини живљењем није поезији туђе. Догматика може да претендује да зна докле људскост у сваком часу сме да иде. Ја не.

Отуд део неспоразума између критике и песама. Увек се налазило људи да песнику тумаче шта они мисле да је требало да он мисли или да је мислио чак, а није рекао онако како они мисле да је требало.

Ценим саобраћајце на цести. Али моја је брига да оно што саопштавам буде што истинитије у односу на своју сопствену манифестност. Боје епохе нису ту да себи броје таласне трептаје. Ко може тврдити да песмама недостаје интенционираност? Она која, накнадно сагледаљива, шикља из збира појава прошлих кроз доживљај што ће да афицира машту на одређен незаконито законмеран начин. Интенција која је иманентна комуникативности саме уметности виша је неголи она садржана у декларативној тенденциозности. Комуникативност је наменско име литературе уопште.

Јер је поезија, као и уметност уопште, у срећним временима израз посебних, непоновљивих, индивидуалних осећања, траума, опсесија и преокупација, израз преведен с поверењем у преводаљивост с неразоветног језика егзистенције на језик друштвеног човека. Било би ипак глупо (а та се глупост у свим временима чини) да се та друштвеност у првој инстанци сүзи, а у другој ограничи само на нешто што се, мање уопштено, сматра тренутно корисним. Може се на сан и спавање исто погледати из перспективе буржоаске прагматичности и шта? хоћемо ли рећи да човек спава и сања да би могао сүгра да радом репродукује себе, и шта? ко ће после, икад, песнику опростити што није обујмио та спавања и саопштио хипнотичку тајну слободе?

Није нужно да се згражавам пред бедом неостварења. Поезија оперише целовитим истинама. Онима које ангажују и осећајност и свест, нагонску вегетативност и друштвену вољу. Не као збир. Већ као синтезу. А то и јесте проблем са којим се пред сваком новом збирком у сваком новом времену сусрећемо. Ново се зато у једном апсолутнијем смислу јавља као неразумевање.

Песма јесте појава. Као човек. Као ма шта друго. Нико то не покушава да дефинише по себи. А свако

као да хоће да одреди поезију по себи, да би постала, канда, поезија за њега. Социолошка естетика има уз то и претензију да дефинише. Дефинисивото свега, па и уметности, њена је бубица. Она се не пита: је ли песма применљива? Она тврди: њена је вредност зависна само од њене применљивости. Верује ли ико у ту аподиктичност? Ја не. Верујем да бисмо поезију могли објаснити односима, релацијама. То ионако једино добро већ умемо. Кад је реч о оној старијој од нас, коју једино и мислимо да умемо да објаснимо. Тешкоћа нове песме почива у неустављеном њеном још односу са нашим зонама памћења. Оне се опирају да је унесу у себе. Тај отпор избија из чињенице да је она настала ван наше историје, која је сва једна огрлица афеката.

Читалац који чита нову песму позван је да успостави однос између себе и ње, усијане. Чиме?

Но да ли је читалац, који било читалац, позван да то учини? Он има свој укусу од раније. Њега изграђујемо у школи и ван ње. Смрт Смаил-аге — цео пети разред смо то тумачили, анализирали, објашњавали. И десетерац Његошев, не? Дружчији нешто од народног. Узмимо Бранка. За њега су њему савремени критичари (Светић-Хаџић) — писали да је неразумљив. Алекса Шантић је био неразумљив Богдану Поповићу. Данас је јасан деци. У свим је читанкама. Какве то везе има са оним што говорим?

Има.

Постоји чињеница синтезе која сажимље епоху и живот, и даје укусу песми. Ти увек други укуси изненађују само оне који не познају добро развојну линију поезије. Код Бранка анакреонско расположење, прожето горким Коховим инфилтратима, мање је разлог његовој ведрини од чињенице да први пева на једном новом језику где свака реч шкрипи од младосунчане свежине. Језик је део Бранкове свежине. Не више Јакшићеве. Али његови горки јамбови («неприродни у српском језику», како се писало) носиоци су једне незане дотле у овом језику еруптивне вербалне силовитости, потекле из емоција индивидуалнијих, а ипак језикових и народних, само ослобођенијих конвенција но што су Бранкове, тако често класицистичким наносима спутане. Језик на страну, врстом и разумском филтрираношћу

својих афеката Бранко је ближи свом противнику Мушичком но Јакшићу, неколико десетина година млађем.

Увек је тако. Проблеми који опседају једно време, у другом су решени и скинути с дневног реда. Да се разумемо. Удружења књижевника броје у Загребу и Београду по 70—80 песника. А колико је »непознатих« Удружењу песника у Загребу и Београду? И зашто не би било могуће да песник нечлан буде бољи од члана. Чланство не гарантује квалитет. То исувише добро знамо. Али ни они који пишу песме, чак испљескане, изодобраване, испохваљене и издопадане, не значи да доносе нове нагласке. Таквих нема у генерацији (сви писци на дистанци до тридесет година) више од двојице-тројице. Онај ко буде нашао животоу други укусу но Тин моћи ће да остане ако... Ако га изрекне бар толико снажно колико и он. (Узгред: Тин је дуго важио за нејасног. И Крлежа. И А. Б. Шимић. А Крлеац је опет имао аплауза кад их ови нису имали. Хоће ли их он имати кад их ови буду добили заувек?) (Али није реч о аплаузима. О свему пре је реч но о њима). Не пледирам за аутономни развој поезије, него за мутациону скоковитост њеног континуитета. Савременицима је увек тешко да прихвате ону поезију која би требало да им је најближа, која их најпотпуније изражава. Навикли су да се препознају у поезији из својих школских читанки.

Нисам ту да оцењујем. Излажем неке недавно опет оспораване тезе. Које су део мојих поетских уверења. Реалност — то је један од трансспустанционисаних елемената поезије. Други ензим трансмутације налази се у осећајно-мисаоном одговору на подражаје који потичу из света, оне од којих смо пошали да бисмо приспели до поетске двоструке дестилације. И једна и друга од врсте су Хераклитових река. Једна је бржа од друге. Биолошка се спорије мења од друштвене. Али ова је оквир оној. А двострука матица, поезија, спој је једног како и другог, спој који је истовремено и субјективан и објективан. Спој који, поричући своје чиниоце, претвара порекнуто у песму. Она је неоспорно израз реалности. Не само оне једне, егзистенцијалне. Него и оне незамисљиве изван таутолошких већ реалности друштвене целине. Ланк може да мисли: довољан је кодак. Али

он није реалност способна да пориче превазилажењем: фотографски апарат није субјект.

Песник то јесте. И кад је његова негирајућа, његова »деформишућа« осећајност несвесна себе, песници изговарају песмом јединство што настаје на границама једног завршеног релационог детаља у спору с неисцрпљивим низом односа.

Изразити ваља обе стране у једном споровању. Је ли која од тих двеју страна проста?

Свака је састављена од безброј елемената. Сваки је, даље, опет рашчлањив. Краја не би било таквој анализи. Обично је вољно завршавамо губећи стрпљење. Или постајући кратковиди. Добро. Али где су границе деформишућим ингеренцијама субјективног? Има ли их? Немојмо о типичном и осталим квицпроквоима теорије одраза. Какав податак о овој људскости даје свака претераност, свака »лоше« »одражена« слика, свака деформација! Колико је агресивног виталитета у њој! Значи ли да мислим да лудаци и деца праве уметност? Норме *примитиваца играју* ако, заједно са онима деце па и лудака, помажу да се преко технике терања до апсурда открије механизам тзв. нормалног у процесу стварања, чина нормалног и ненормалног истовремено. Шта бисмо знали о структури своје свести да нису проучавања застоја и растроја психе омогућила да се начини схема њеног исправног строја. Понављам, не пледирам ту за формуле, за тзв. модернизам па ни за ишта техничко. Само за поезију се залажем, за онолико обзира према њој колико је неопходно да би могла тражити себе и наћи нас. И кажем заго: тешко је некоме ко не одбацује астрономију из листе позитивних наука, као што је то учинио Огист Конт, да одреди: Ова је поезија људска, а она антиљудско бунцање. И сулуда беспризорност могла би се задовољити мање јавнотужилачким схватањем. Шта се може. Непесници који пишу »песме« урлају. Они знају да би ово и оно могло бити поезија, оно и оно — не. Хвала на саветима. Не примам их.

Разуме се, свако друштво има регуле којима се заштићује од самовоље појединаца. Али и самовоља је људска. Она је испод моралне нуле. Но има ли људско своје апсолутне ништице?

То је питање и једна од теза овог текста, иначе зло не би било мотор историје. Сваки песник покушава да саопшти што више људског, животног и животодајног. Пречаге на моралним лествицама најчешће су тактички димензиониране. Врло ретко стратешки. Мислим да уметност има у виду само ове друге.

1960.

О НЕПИСАЊУ ДНЕВНИКА

Зашто не водим дневник? Просто. Не знам шта све да запишем, о чему да пишем. О мојим реакцијама на збивања у свету? О доживљају кише, лепог времена? О људима, сусретима? Кад се касно вратим из града где се накупим разних интрига, уморан сам, забелешку одложим за сутра.

А сутра, већ све те наше клупске околњижевне рекла-казала не чине ми се достојне памћења. Ипак, хроника, Поп Дукљанин, Андрић...

Волим хронике. Читам их. Не записујем само радо ту врсту прљавог рубља, ненашег у нашим данима.

Волим ја те дане. Имају укус непоновљив, изузетан смисао, ватру што узноси. Упркос свему мање лепом. Певати их? Да. Али издневничарити их — како?

Али тог 31. маја 1955. пожелео сам јаче но толико пута раније: Крајње је време, богаму! Све не стаје у песме, романи, полемике, а нема смисла, заборавиће се, нико неће имати сутра појма под каквим се условима писало и дисало, како се волело јавно и тајно.

Непосредан повод: једно анонимно писмо тог дана, заправо два. У првом ми је неко непотписан шиљио »мајку чифутску« због чланка у једном часопису. А грешно је. Није била Чифутка, мада је, по мени, то могла и бити, па нека је и била, врло важно, шта онда? је ли то разлог да ми се ико после штрајхера и осталих сличних штирмера бреча на мртву мајку зато што је неко ново бречало мислило да је исплативо не сложити се с неким мојим мислима о младости, омладинским акцијама и литератури? И најзад (узгред буди речено):

безбожник сам као и моји родитељи. И моје чифутство по оцу, па чак и по мајци, рецимо, нема никакве везе с оним што добро или недобро пишем.

У другом ме писамцету потписаном са »Добронамерни пријатељ«, суптилни таутолог обавештава да је у редакцији другог неког часописа, на проширеном већању, одлучено да се промени тактика према свима који раде у Делу и да његови сарадници неће убудуће бити нападани због »грехова нереалистичког иностраног модернизма« и осталих неждановских неподопштина и неразумљивости, него кратко и гласно: »То су лоши писци и шта ту има! Одад, дакле, треба доказивати само то и ништа друго.«

Зашто да не? Све се може доказати, хартија се не буни, али ако је књига добра, она ће остати.

Нисам тог дана добио само писма те врсте. Неки су се радије послужили у исте сврхе телефоном. Њихова је добронамерност за тај дан претпоставила виши ниво технике, али била је исто толико изаишна.

А увече, кад сам угасио стону лампу, помислио сам неочекивано: »Богаму, ја сам пре 23 године на тај дан ухапшен и пре 18 пуштен с робије.

Имао сам 23 године кад сам пре 23 године ухапшен. — Чудно — чудно сам се у себи — да после целог дана тек сад нађем времена да помислим на то.«

И помисливши то, заспим.

Али јутрос, чим сам се дигао, сетио сам се да сам прекјуче срео једног друга ког нисам видео пуне 23 године. »Нит се цепаш, нит се параш!« рекао је држећи ми руку и гледајући ме пажљиво у очи. Шта он о томе зна? питао сам се, без обзира што и ја имам утисак да се изнутра нисам изменио за то време. Сваки пут кад се самоосетим, чини ми се да осећам себе истоветним и неизмењеним, иако знам да сам прилично остарео за тих 8395 дана, колико је прошло од мог хапшења и мог погрешног, показало се, уверења да нећу преживети муке на полицији.

»Нит се цепам, нит се парам« дакле, казао ми је тај друг, а ипак, упркос његовом љубазном утиску и мом самоосећању, ближи сам за 23 године стварној осуди на смрт. Она ми је, као и вама, изречена при рођењу. Но коју сам, смрт, у дотадањем временском зеву избегао бар десетак пута, и то више захваљујући срећном

стицању разних околности неголи свом грчевитом држању за руке живота.

Никад се нисам претерано чувао. Па нека је то било мање из става, више из дисфункције самоодржајних нагона, мање из индоленције, више из неспособности да се актуелизујем, свеједно, ипак нисам свесвеједновији. Знао како се гине и умире и написао бих преко 200 густо кучаних страница кад бих хтео да инвентарисhem сва оруђа, оруђја, несрећне случајеве, јунаштва и болести које воде једној смрти једног живота, што увек настаје на један јединствени начин.

Љубав је име тог начина.

А светом, помислим затим, влада хладноратовско мракобесје. Пуцају у Невади и у Сибиру нуклеарне бомбе, и уверавају стручњаци да је количина стронцијума у ваздуху већ прешла праг безбедности. Рабаће се све више и више наказа, али живот може ли бити брзо уништен? Утешно.

Шта то већ није? Онај усташа нађен после десет година на тавану робачке куће? Онај ухваћени нео-Киртен који је покушао да силује у Кошутњаку осмогодишњу девојчицу? Онај брачни пар чиновника који су заједно поткрадали своје предузеће и који су, уочи контроле, проћердали последњих двадесетак хиљада у бару пијући и плашући, и онда се пред зору код куће лепо обесили? Онај шофер који се издавао за хирурга и пуних пет година вршио све операције у средској болници? Онај сандачки металац који је изиграо управу једног нашег балета и завео низ балерина представљајући се лажно као филмски режисер из братске републике (није то једини штап типа Остапа Бендеровића који сецује на све дубље неинтересовање угледних културних радника једне републике за збивања у суседним братским републикама)? Онај петнаестогодишњи дечак коме се, уплашена од ображеног лопова, подала невина још 20-годишња сестра од стрица да би је »прешао страх«? Онај град који је уништио винограде у Жупи? Они статистичари чији предачуни нису одолели првом јачем пљуску? Шест мртвих и рањених испод скоро довршене срушене зграде.

Поштар ми је тог 31. маја донео у 9, с првом поштом, сем поменутих, још два писма од непознатих. Једно с фотографијом: лепе се груди виде лепо. Друга

у налету душевног разголићења пише шта све сама ради са собом чекајући мушкарца који...

Немам радозналости за ту врсту егзибиционизма. Не значи да нисам радознао и да се изванредан сублимирани егзибиционизам бола, очајања, радости и наде не налази међу невидљивим жилицама многих уметничких дела.

Киша улази у собу. Пада на сто с хартијом. Затвара прозор.

За пола сата треба да одем пријатељу доктору који ме и срео прекјуче и рекао оно: »Нит се цепаш, нит се параш«. Позвао ме да ми покаже неке врло занимљиве случајеве. »Закључићеш сам после у чему је природа човекове природе. Видећеш на каквим се једноставним принципима ваге одржавају здравље и најсложеније душе. Престане ли клађење...«

У то сам време писао већ шесту верзију *Радног наслова бескраја* и сетивши се прекјуче на улици да је тај мој друг по професији психијатар, запитало сам га био нешто у вези са разбијањем личности. Просто из љубавности више неголи из стварног интересовања. За његов одговор. На шта ме он пристојно позвао да видим неке његове пацијенте, ја прихватио позив. Опет из пристојности...

А није ми се ишло. Прво, што је требало да изгубим три најбоља радна сата, друго што нисам хтео да у реалне услове декомпозиције једне од нормалних личности нехотице унесем елементе с плана сасвим друкчије реалности. Ја нисам тзв. »реалист«, коме треба да на тзв. *терену* погине милион и по људи да би он написао двеста-триста лоших страница о рату. Ја не препричавам изабрано ода свуд и смешано у коктел типичног. Пре сам присталица метода што не стају код пуких одраза, него неконтемплативно, непасивистички синтетичну објективне податке с производственошћу стваралачке енергије. Што значи да би ми нове дате могле само да сметају захукталој машинерији маште на жици приповедања. Без тог филтрирања чињеница кроз доживљајност без способности да их поричем, делимично незадовољан и њима и њиховим нападом на доживљајне зоне и без лучења синтезе дела из тог бескрајног ланчаног система негација, ја не бих имао отровно поштовање које имам за оно што, поштујући, треба да порекнем, и то нечим што има да зрачи из самог дела, не из реда ствари што му претходи. По-

мислим тад опет: »Рабамо се осуђени на смрт«, и одмах помислим: То треба да каже неко од робијаша из следећег мог романа. Можда би то могао да буде и невидљиви смисао живота у њему. Зашто само у њему? — упитам се. Није ли такво осећање присутно у свему што је уметност: тај израз сазнања трагике живљења. С којом се човек не мери. Отима јој се. Између осталог и уметношћу. Не њом само. Свим што ствара. Чак и техником. Али техника, помислим даље, она је саставни део оног хегеловског лукавства којим човек (свест о дијалектици) (тај носилац противуречја) и излази из зоолошког анимата и улази у историју. Како? — упитам се, али не одговорим на то питање. Продужим: Супротставити, рецимо, две разнородне стихије значи овладати њима. Овладати значи очовечити их. Бар у том контексту њиховог неспонтаног супротстављања. А не очовечује ли човек и себе, делећи се, тј. дучећи себе биологију од себе друштва. На страни другог себе. На страни нечег што је противприрода, јер је друштвеност само део и један вид његове двоструке природе.

Киша је престајала. Запалим цигарету с филтром из кутије коју ми је донео други један пријатељ с пута. Кажу да вани пуше на филтер да би се заштитили од рака. »L & M« се зове та заштићена врста отрова. »El em«? Можда. »Elle aime«.

Љубав штити од рака, који штити од стронцијума, који штити од живота...

Шта ћу тамо, доктору, зар није довољно живети, па макар и незаштићено?

Као врста писца што поштује само једног идеалног читаоца који се можда неће неунакажен ни родити, ја сам покисао изишао из собе на улицу, где је још увек росило помало...

Мокра улица, паведринасто, пријатно, меко небо. Неће ли падати више? Шта је истина? Расути облачићи, мутеж према североистоку, све већи проломи ведрине? Хоће ли претегнути лепо време или се нова киша, из дроба старог прошлог дажда, спрема опет да пљусне? Тешко је продрети под невину метеоролошку тканину. Али метеоролошка као и драмска истина налази се у подтексту. Где, вребана, вреба и, нечекана, чека свој час. Зову га правим. Значи ли то и реалним? Зашто не би лепо

време имало веће шансе но олуја? Није ли киша престаја?

— Све помало! — рекох Мутавићу. — Сви ме занимају.

— Немамо времена за све. Закаснио си.

И уједе ме, безазлен као све присталице закона серија и великих бројева, јер додаде немарно:

— Закаснио си, по обичају.

Али сад ме и не погледа, прелети очима преко мене. Здравни га не занимају, ваљда.

— Како Ана? — упитам пењући се с њим на први спрат.

— Тихо очајава. Скоро никад нисмо заједно.

— Поздрави је.

— Ако не заборавим. Ја спавам кад се она враћа из позоришта. Она спава кад ја одлазим на посао. Једино смо недељом заједно. А и то — кад дозволе њени пријатељи или моји пацијенти.

На гвозденим вратима је писао: »Нервно одељење.« Али кад нам сивкасти, бубуљичави младић откључа врата и ја за доктором ступим у безбојни ходник, моје узнемирење ојача, дрхтање поста видљиво. Уплашен? Горе. Поражен. Зашто? Зато што су сви ти људи или што многи од њих то не признају и то не знају?

Окренем се да погледам још једном кључара. Изнад његове ошишане главе, на црном лиму врата, неко је, ко зна кад, кредом написао основачким рукописом: *Лудница*.

— Они то знају? — упитам шапатом доктора, који потврди.

— И не вређају се? Не љуте?

— Зашто би? Некима је и то боље него да се с поначим помире.

На кога је то мислио? — упитих се мишљу и гласом на прстима, опрезан као лопов.

У другом ходнику, чија је голотиња уз решетке на прозорима могла да подсећа и на казнени завод, седео је недалеко од улаза, резак и гојазан, балкански длакав, снажан и самозадовољан човек, утонуо у неке лукаве и апсорбујуће мисли. Мунух Мутавића, који се, газећи дустабански трапаво као на надланицама руку, гледао кроз ходник на пола корачаја испред мене.

— Ко је онај?

— Незанимљив. Спасева државу од лопова. А сам је угајио. Има за то оправдање: требао му је тајни фонд да би открио *мрежу лопова на врло високом нивоу*.

Продужимо. Пред нама се укопа као из пода изникао, висок, плав мушкарац, пуних водњикавих усана, чиста и уредна мантила. Насмеши се збуњено лекару и уз крагак поздрав ушита:

— Сећате ли се нашег разговора, докторе?

— Ког?

— Последњег.

— Па? Зар вас нисам убедио да вам породица није дегенерисана?

— Убедили сте ме потпуно! — рече сетно уредни, погрбљени сад дугајлија. — Чак је тачно и оно за деда. Није се родио кљаст. Обе је ноге изгубио у рату.

Он уздахну, али му доктор додирну испруженим прстом рукав и насмеја се жовијално:

— Сјајно, друже Вили! Сад ћу потписати ваш отпусни лист.

— Не! — изусту уплашено Вили и наже се некако сетно у страну. — Са мнош још није све у реду.

— Како то мислите?

— Тако! — одговори болесник скрушено. — Нисам још начисто с нечим неважним на изглед, административним у ствари, нечим што ме је почело да узнемирује после нашег последњег разговора и што ми отад не даје да се сасвим средим.

— А то је?

— Питање мог држављанства.

— Ваше држављанства? — зачуди се доктор да би добио у времену. — Па ви сте наш официр.

— Да! — усправи се он и сецну босим петама. — Али мајка ми је била Маџарица а отац Фолксдојчер.

— То не игра код нас никакву улогу, интернационалисти смо, ви то и сами најбоље знате, борили сте се од 1942. године с нама.

— У нашем одреду.

— Онда је све у реду. Написаћу ваш отпусни лист.

— Не! Никако!

Болесник умири дисање и поче да говори спрва реч по реч, затим све брже и брже, гутајући слоге, за-

грцујући се, упаничен, очајан, изгубљен. Поново није владао собом.

— Не можете то. Молим вас. Ја нисам уредио документа. Мени је потребно уверење о држављанству. Ја не могу без њега. Треба да видим црно на бело, признају ли ме за Југословена или не. А онда, ако не, морам да знам зашто ме не признају, да ли само зато што ми дедови нису рођени на територији ФНРЈ или зато што нисам престао да имам немачку крв, иако сам се одмалена играо с босанском децом и учио школе на српскохрватском? Ако ме признају, треба ми одмах докуменат који ће потврдити да ми је научно испитана крв и да у њој нису нађена немачка крвна зрнца. Иначе ће ме деда без ногу и даље да гази. Сву ноћ ме је газио по рани која се створила и...

Раздрљи мантил: на уским, белим немаљавим грудима указала се два ожиљка од гелера, неправилно зарасла, иритирана још увек, црвена.

— Шта сте то урадили? — ушита Мутавић додирнувши лако прстом већи ожиљак. — Кајање?

— Ја! — тргну се овај као да је ухваћен на недељу — немам разлога.

— Разговараћемо вечерас о стандарду у Западној Немачкој и перспективама нашег развоја. Јесте ли расположени за такве разговоре?

— Јесам! — одговори Вили сетно и опет стаде мирно. — Јесам, друже! потпуковниче.

— Неизлечив случај? — ушита га пред вратима једне собе.

— Био би! — исправи ме. — Био би излечив да нас је ту двадесет лекара. Али како да му се посветим и применим за тај случај подесну аналитичку терапију кад нас на целом одељењу нема више од тројице? Верујеш ли ми? По две целе ноћи недељно не спавам. Обашка десет па и дванаест радних сати дневно. Али сад ћеш видети један занимљив случај...

И нагло отвори врата не довршивши. Око бледог младића у углу окупали се болесници и слушали. Али чим су видели доктора, сви су се уплашено зарили под своју ћебад. Једино се бледи не помери. Само се испрси.

— Како је, Рајко?

— Добро, друже докторе! — одврати младић самоуверено.

— Шта си то причао болесницима?

Рајку клону глава: трогодишњак који се упишкио. Али као малочашња претерана сигурност, тако и ово сад клонуће сугерирано је дискретно, уверљиво, савршено природно а с љупкошћу што тако недостаје оним нашим глумцима који живе у традицији старих карактеролошких схема. Упркос природности којом је досад изражавао своја осећања, чинио је то за неколико црта видљивије од неболесника. Отуд и моја помисао да сам ипак у позоришту: ти животни аматери с гестовима врло уверљивим играли су одлично комаде који су, мада уметнички безвредни, били напети и занимљиви: увек је ваљало тражити и наћи нешто изгубљено или корене нечега што утврђава. Расположења су се притом брзо смењивала. Из очајања се без припреме прелазило у одушевљење.

— Причао је... — рече један везане главе гледајући доктора у очи као хипнотисан.

Други с брковима прихвати и заврши:

— Причао је о женскињу.

— Ма немој! Ти? — обрати се лекар Рајку, као да му је он то дошапнуо пре ових *цинкера*.

— Јесте! — рече бледи младић и опет се испрси поносито. — Зашто да не? Женске, кад су младе и девојке, онда може.

— Од колико година? Осамнаест?

— То су бакутанери! — одврати презриво, затим блисну и забрза: — Најбоље су оне од осам. Тад су најлепше, и уопште красне, мада закон штити њих као и медведе. Неразумљиво зашто, кад је познато да се са дванаест жене већ збабе. Признајем: има и изузетака. Али закони би требало да воде више рачуна о правилима. Но како је свет гауп и луд и воли да се законски меша у ствари које га се не тичу, ја сам се за себе исцењкао и сада бих већ пристао да идем и са десето-годишњом женетином.

— Кажим им све што си урадио с оном... Кажим — позивао га је један везане главе и зацени се унапред. Младић се испрси и викну крештаво, опонашајући Мабарице:

— Кажеш мене један пивце, злато мојеее!

Сви прснуше у смех, а он, као ободен, продужи полу-хонведским гласом борделске мамице:

— Бела, Бела, намести лепи очи, иду публикум!

Доктор учини покрет руком. Сви су се смирили, чак се и Рајко укипио.

— У шта се то меша свет? — упита Мутавцић.

— У задовољства, друж' потпуковниче! А то је безобразлук и знак лошег васпитања. Шта се кога тиче како ја живим? Мене не занима нимало како је мој отац с мојом... хе... нимало, нимало, нимало, нимало, ништа.

Био је увређен одједном и говорио оштро, али га лекар прекиде.

— Чекај, почео си о бакутанерима од десет година. Зар си с њима спавао?

— Па, јесам!

— Како?

Младић се уображено насмеја.

— Врло нормално. Лепо. Причам с њом, причам, па замолим чашу воде, и док она оде по њу у кујну, ја провучем иглу кроз седиште сламнене столице, огромну иглу, пет центи, али је протнем тако да само један сантиметар уђе у кожу...

Он се унапред већ смејао грчевито, задовољно и жмурио видећи девојчицу с чашом у руци како се, послуживши га, враћа на своје место, седа, и, цикнувши, скаче.

— Али женгурине нису једина задовољства која човек има! — дода кад заврши да то прича. — Знаш и боља,

— Шта је боље од девојака?

— Кучићи! — чудно се младић докторовом незнању. — Још млади, слепи, па тако мекоглави да им се чује пулс мозга под шаком. Е, ја отерам кују, узем из корпе најлепше штене, сасвим му полако положим шаку на главу, ослушнем му било под дланом, помилујем га, помилујем, и онда када се најмање нада, ја га ухватим под розе трбушчић левом руком, а десном за врат. Кад то учиним, смирим се и нагао цимнем. То, људи! Да осетите удар те смрти штенета у руци, какво свршавање са жескињем! Лепше ствари нема на свету! И грч чим брзо прође, ја то кученце које се још није престало да трза, мекше но иначе и још топаље, ја га пажљиво спустим на земљу, усправим се и изненада шутнем далеко, из све снаге, а оно као лопта у луку иштраца из живота у другу авију. То је задовољство! — закључи после па-

узе. — А не женске, све сами голи бакутанери од ро-
бења...

Доктор ме погледа.

— Депримирало те? — упита ме опет у ходнику.

— Осредње. Али о томе не би требало писати.

— Што? — погледа радознало. — Да не мислиш
да ће штетити изградњи?

— Нема везе!

Ја се насмејем за њим. Несигуран од силне опрез-
ности.

— Имаш ли ту таквих који би то могли да помисле?
— упитам.

— Онај у ходнику јуче је напао Рајка. Да је Рајко
тај који с врло високог нивоа поткопава државу!

— Сећаш ли се Велимировића? — окрену ми се.
Питам се да ли би ти он могао бити занимљив. Шта
мислиш?

— Зар је ту?

Мутавцић се насмејао.

— Како лоше глумиш? Је ли те већ ангажовало
које централно позориште?

— Не, озбиљно, нисам знао.

— Пусти. Видећеш један случај: *поремећена вага*.
Тако то зовемо.

И не мењајући глас, рече улазећи у женску собу,
која је интензивније мирисала на бућ, зној, лекове и
самоћу.

— Данас те пуштам кући, другарице Кајић!

Крупна жена, четрдесетих година, подгојена лица,
диже главу с јастука и полако погледа у доктора. Гле-
дајући га тако, њене су очи бубреле облажући се тихим
сузама, прозрачним и интелигентно ненаметљивим.

— Како ћу? — упита беспомоћним гласом који пре-
мре. — Зар у болничком мантилу?

Имао сам осећање да чиним нешто непристојно и
скредно. Али нисам одлазио.

— Даћемо ти хаљину у којој си дошла. Је ли у реду?

Лицем јој прође болна, нерешива дрхтавица.

— Ко ће ми донети хаљину?

Глас јој је био мек, нежан, очајан.

— Болничарка.

Кајићка га је гледала и сузе су јој текле низ гру-
бо лице, што се преображавало, обузето истинском бри-

гом и једном загонетном стрепњом која се преливала
преко рубова једне њој практички недоступне ствар-
ности.

— А ако је не нађе? — рекла је, и била уверена да
ниједна болничарка на свету не може да нађе њену
хаљину.

— Доноси ти је већ!

Помири се на трен, али оста и уплашена. Мир се
губио. Страх је насртао, па убрзо пружи руке и, по-
мисливши на себе, неразмрсиву, заплака: — Јадна ја!
Куд ћу сада? Куда? — завапи.

— Устани, сад ће ти донети хаљину.

— Како? — упита очајна — како кад сам неочеш-
љана.

— Ево ти чешаљ! — рече лекар, чија су жовијална
решења свих њених ганућљивих неприлика већ почињала
и мени да се чине неуверљиво чаробњачка.

— Ох! — заплака Вера — не умем њиме да се очеш-
љам. Нисам навикла на тај чешаљ.

Све је за њу представљало проблем, који се јављао
увек са нерешиве стране. А нерешивости су искрсавале
одасвуд и наносиле јој бол и муке, унапред је лишава-
јући жеље да се са свима њима безбројним порве. А и
како би. Кад их је било толико сложених, трајних, тај-
них, увек.

Дам Мутавцићу знак. Поћемо. Осврнем се брзо с
прага: плакала је.

— Заљубљена у рођака четвртог колена, не уме да
прегори ни љубав ни норме родоскврњења.

Мутавцић крену ходником према излазним вра-
тима.

— Заборавили смо — ухватим га за рукав мантила
— да погледамо Велимировића.

— Заиста! — и погледа ме подозриво — Пази! Пази!
Он?

Нисам досад рекао. Прекјучерашњи случајни сус-
рет с доктором изгледао је случајан. Није био. Мене је
занимао случај Велимировића. И то баш у вези с Вуком
Васићем. Занимао и није занимао. Опирао сам се сусре-
ту с њим, у страху да ми не поквари васићевске реал-
ности својом конкретношћу тешком од других неуредних
и неуредивих мириса, чињеница, проблема и разрешења.

Доктор се насмеја мање збуњено но самозадовољно.

— Па добро! — рече — Уђимо!

Раширених руку стајао је Велимировић насред собе и гледао узнемирених усана у плафон. Око врата је имао лак завој.

— Шта је, Велимировићу, зар ти нисмо извадили алку? — упита доктор.

— Пст! — учини овај — наређују.

— Не наређује ти нико више. И Стаљин и Черчил су јутрос умрли. Зар ниси читао новине?

Милета Велимировић се затегура и ухвати за кревет.

— Кад? — промукну.

— Ноћас. Обојица у исти мах.

— Зашто? — наљути се. — Како су смели? — али се нагло збуну. — Ко ће онда заповедати?

Не оста дуго тако поражен само. Намршти се, опет агресиван:

— Јесу ли наше новине донеле ту вест? — упита трезвен, исправљајући се.

— И новине и радио.

Он понови полако за доктором:

— И новине и радио...

Онда после тренутка концентрисаног размишљања, из њега плану логичан закључак: — Лажу! Дезинформација. Црна пропаганда.

Дуже се као опруга ослобођена притиска и заузе свој ранији положај насред собе.

— То је финта! — викну очајно и брзо се одбровољи: — Ево доказа, ево, докторе. Нова наређења пристижу.

— Твоји су шефови мртви. Ваљда не верујеш у духове?

— Тачно! — рече он замишљено и одсутно, али убрзо поново рашири руке, живну и добаци — нисам идеалист, у том се питању не колебам, али њихови су наредници добили шифру. Моја таласна дужина била је у картогеци.

Доктор поста сугестиван.

— Велимировићу, сети се: показао сам ти алку коју сам ти извадио из грла? Била је натакнута на душник, како си тачно и сам претпостављао. Имам затим и твоју писмену изјаву да сам је извадио.

— Тачно, али постоје и куглице. О њима нисам смео ништа тад још да рекнем. Њих ми не можеш да извадиш. Оне су свуда по телу, у крви, у живцима.

— Какве сад куглице?

— Најусавршенији шпијунски радио-пријемници на бази радара и осталог.

Он ућута и настави, као и малочас, да одсутно миче уснама. Чинило се да понавља молитву. Била су то »наређења« која је настављао да »прима«.

Али лекар продужи упорно:

— Прексиноћ, кад су те довели у болницу, ја сам ти операцијом извадио све куглице. Зар се не сећаш оног великог магнета?

— Сећам се! — и погледа доктора презриво. — Био је осредањи, не? Неке си куглице извадио. Оне ближе површини. Али највећи је њихов број остао у мом мозгу, где су пустиле коренчиће у атоме његове сиве масе. Оданде их ни највећи магнет на свету не може више да извади, ни по цену живота. А помоћу тих сад куглица — убрза упаничен — они и врше главну сугестију и наређују. То су специјални алфабетагамаделта зраци на бази радио-диригованих пројектила, мислим, калибра ми-нус 42, и то из седам супротних праваца који се сударају у зраку на доњем крају њихових парабола. То јест у мозгу. Зато и боли. Не жале, докторе, они нас, иако смо њихови силом прилика. Они из два деефгеха и иксипсилон центра шире своју рајску и противрајску мрежу свуда по свету доњег простора.

— Рајску? — лекар невино диже обрве, као да то први пут чује.

— О томе се ради.

— Значи послао си им елаборат? — упита гледајући га на изглед безбрижно.

— Тражили су! — и тек пошто се оправдао, успе да се насмеши. — А ја — подветром и возај за Чачак.

— А рекао сам ти: »Не шаљи!« Нисам ли?

— Брига њих за твоја наређења. И уопште, не брину они о људима! — аутентично су сад звучали и његова горчина и његово кајање. — Гледај шта су од мене направили. Прво ме на прошлост натерали да пљунем: шта сам могао — пљунуо сам и пао ниже од својих ногу. Јесам ли крив? Ти не знаш како је кад ти сруче на мозак све те параболе и алфабетагамаделта пројектиле зра-

кова, па њима притисну на зид чела и почну да гњече мисли као хлебно тесто. Полудиш од бола, очи ти испадну, тресну о под и одскоче пред тобом, слепим, и врате се у дупље да би видео, кад опет прогледаш, да су и твоје личне очи за њих — обични кликери. Јесте, и очи, и ти цео. Баш њих брига за твој бол, за душу, за жељу. Само наређују немилосрдно и строго.

Зацвокоћем сад ја, погледам у доктора, али он се окрену мени и рече без нагласка:

— Ипак. Ипак. Овај је друг прегледао твоју крв и утврдио да је чиста.

Велимировић ме је, претрнулог и најеженог, мирно погледао. Да ли ме препознао?

— Знам, тај мангун то увек ради по твом налогу. Само и он лаже. Срећан је што вас је убедио да је сам остао без алке и куглица. Он чак и шефове успева понекад да слаже. Ја њих не могу. Предуго носим алку.

— Откад?

— Од рођења; а усавршене куглице су ми ставили у крв и мозак још за време рата. Кроз рану су ми их тугнули у жиле и остале органе: сад су све већ пустиле коренчиће. И њему исто, докторе! — викну. — И њему су их ставили. Ухапси га.

Не померим се. Он продужи:

— Знам, на рендгену се, докторе, не виде научно проучене куглице од опала боје лимфе и двапут кристалисаног и кањеног рубинског прашка густине еритроцита.

— Не разумем зашто је тај рубински прашак двапут кристалисао?

— Како би иначе постао елеменат емисионе и пријемне станице? — упита гледајући час доктора, час мене врао светлим погледом. — Последњи је то проналазак, епохалнији од радара.

Повучем лекара за рукав. Више нисам могао да гледам ратног друга, и касније, новинарског колегу, како, замрачене свести лупа не препознајући ме. Дошао сам с намером да га питам, између осталог, и за Гагу, али нисам више имао воље да ишта дознам. Стидео сам се своје љубоморе. И већ смо пошли, окренули се, дошли до врата, кад га разговетно чух како каже:

— На служби, Генералбасе!

Окренух се, блед. Генералбас је био мој скојевски илегални предратни надимак.

— Шта си рекао?

Он ме је гледао право у очи: врло бистро, светло, сувисло. Један дрхтај око усана могао је изгледати подсмех. Није морао. Можда је то било у питању очајање без краја?

— Нисам то теби рекао!

— Ја сам Генералбас! — рекнем и сетим се да се и он мотао око Гаге. — Зар си заборавио? Ти си ме тако и назвао после првог дељења летака, тамо код Лиона. Рекао си: »Бог си за летке, Вуче. Прави си Генералбас«. И како нико сем тебе није знао шта то значи, сви су ме из наше групе почели да зову Генбас.

Смешкао се, недокучив, али одбојан на мој позив да заронимо у заједничку прошлост, у невиност, упрљану болешћу и којечим другим. Зашто? Невиност траје. Зато продужим да га нападам честицама успомена. Можда ће му неки њихов делић погодити језгро, декомпоновати га, развезати и ослободити тог укоченог и узвишеног осмеха. Описивао сам му заједничке акције и касније борбе, нашу веру да ће се после револуције променити људи, изглед, ствари и све постати лако, подсетио сам га на наш први сусрет у Београду, на митингу 20. октобра, на Славији, оног сунчаног, првог дана слободе кад смо осећали неисцрпно братство за све људе, убеђени да само кретен или себичним интересима заслепљен гад буржуј може остати противник тог рајски топлог послеподнева пуног застава, песама, рушевина, траља, умора, рана, разбијених прозора, туга, смрћу погобених зграда, избушених зидова, али и слободе завијорене, тог весеља и радости неизрециво чистих. Подсетио сам га на наше прве новинарске походе после рата, на списак врлина новог човека.

Све је заборавио. Тад поменем Гагу.

— Поздравља те Гага! — рекнем.

— Анализа! — рече он, и тек тад, као погођен, оста миран. Само је још жмиркао и прелазио руком преко чела. Али и то га прође. Врати се себи. Изгубљеном:

— Добра је мала за прећу. 'Оће да помогне као паук и кокошка, али легхорн. Штета што нема ноздрве и на потиљку. Штета.

Нисам хтео да питам, али упитам:

— Ко ме да помогне? Како?

Нисам очекивао да ће то рећи:

— Свим Костиним друговима. Учиниће све што траже — јер има доброту шупљу све до срца: пијукаће зато, носиће конвексна ћурећа јаја, само смањена, јер је дијамант врло скуп. Она њега тражи. Они њу.

— Шта они траже? Који они?

— Штогод. Очи, и кад их удариш, светлост виде. Да ли је сунце удара преко очију? Не знаш? Ни ја. То је. Њене се ноге зато и шире од рођења као мачје зенице.

Дрхтао је говорећи несувислости против себе, тресући се лагано, али сав.

— Смири се! Смири! — рече му доктор држећи га за руку којом се Милета нагло почео да удара по оку.

— Лажеш! — викнем бесно, али не толико да нисам био свестан да желим да га провоцирам на даље исповести: — Клевећеш је, стиди се.

Он ме наједном мирно погледа и насмеши се поспрано:

— Знаш ко си! — рече као да то одјеста и зна. — Нећеш ми подвалити, умем ја да дешифријем и најнеталасавије угљенисану светлост.

Шапнем своје право име.

— Не! Онај је погинуо с Костом, од исте гранате. Ти си Гост, мој иследник.

Да, Гостом су ме некад звали. Било је то моје име онда кад сам се, после ране и лежања у *бункеру*, вратио у бригаду и једно време водио, под руководством Јанка, још неназваног Утриока, обавештајне послове свог батаљона.

— А Гаге се не сећаш?

— Она има пуно невиности, пуно још невиности, највише невиности. Нико то не схвата.

— Је ли ико то схватио?

— Ко? — упита Милета.

Први пут ми се учинило да је он свестан и да је све досад изводио да би се зафркавањем ослободио стида који осећа преда мном. Има људи који, као и животиње, одбијају да признају слабост што нас је и учинила људима који воле јер су постали снажни.

— Мало сутра! — викну и настави. — Окрећи до сутра вратне шрафове таласима! Само су мртваци браћа. Нико је од погинулих не може више да разуме — далеко су. Поседовати, то не значи ништа. Шта значи посед? Неразумевање. Да. А разумети је неће нико. Нико. Никад.

Одједном стаде мирно, диже главу уз трзај целог тела и, гледајући у упаљену однекуд наједном сијалицу, полако рашири руке што су опет стаде да дрхтује, таласајући се као галванизирани жабли батаци.

— На служби другу Главном другу Велимировићу. Разумем. Дићи Савски мост у ваздух. Зауставити унутрашње емигрирање. Изазивати и даље стрепњу, панику, осећање горчине, разочарање. Разумем. Убити Генералбаса. Не дозволити ником да буде задовољан, да се осећа мирним и срећним. Гонити Госта. Шибати. Мучити. Разумем. Не допустити ничијој савести да сведе очи. Разумем. Мамузати. Запапати. Узнемиравати. Свим средствима. Разумем. Жртвовати се. Бацити себе на ломачу. Развејати сопствени пепео. Не дозволити свакодневници да отупи оштрице жеља, да бромизира сечиво сна. Разумем. На службу другу Главном другу, борби одани број ипсилон алфа три хиљаде триста тридесетитри.

Ништа нисам постигао од свега што сам мутно полухтео долазећи овамо.

— Одјеста је болестан! — потврди др Веља Мутавцић, упутивши се у анализу. Одслушам је без речи. Опростим се захваљујући се без осећања стварне захвалности.

Из боанице сам изишао решен да не мислим о оном што сам видео и чуо. То је један начин да, неприметно од себе и слободе, слободно размишљам. И о томе.

Гледао сам у људе, излоге, тарабе, цедуље прикуцане за бандере: »Мењам дељиви двособни стан на периферији за петособни у центру«, »Не треба ученика, већ професора за оправку решоа«.

Неко ми је испричао једну ноћ с грмљавином. Изгледа да се спрема дан с грмљавином. Ко ће да га исприча? Ја?

Утом пљусну, хтеднем да појурим. Зашто? Нека покиснем. Нека једаред покиснем до голе коже. И испод ње.

Да све то унесем у дневник под 31. V 1954? И да то само остане забележено од мог целог дана кад то није било ни сто хиљадити део оног што је он био и донео мисли, осећања. И текстова.

На пример. То сам написао недавно, али у вези је с тим даном и у суштини представља његов саставни део.

(Faint, illegible text covering the left page of the document)

УСМЕНО ПИСМЕНО

ПРЕКО ТЕЛЕФОНА

— Ало?

Дубок, упитан глас.

— Овде сарадник »Политике«. Могу ли да говорим с Оскаром Давичом?

— На телефону. Шта желите, друже?

— Да разговарамо. За књижевну рубрику. Реците ми само кад сте слободни. Данас или сутра?

— Путујем за двадесет минута.

— На колико?

— Десет дана.

— У иностранство?

— На Тимок.

Одлучујем се нагло. Зашто не бих покушао да добијем одговоре овако, преко телефона. Ионако сам спремио питања. Променићу само редослед.

— Идете ли на терен по материјал за нову књигу?

— Не.

— О чему сад пишете?

Подсмех:

— О боји бисера.

— Ако нећете да одате мотив који обрађујете, реците нешто о себи. Наше читаоце занима...

— Резервишите таква питања за егзибиционисте. Нисам.

— Одлазите ли на Тимок да бисте се усамили?

— Писање је отимање живота од тишине и, следствено, разбијање обруча самоће. Дакле, не.

— Нема ли за вас самоће нигде?

— Ни иза закључаних врата празне собе без прозора и телефона.

— Надам се да такве немате у стану. Чињеница да одлазите на Тимок наводи на мисао да волите природу.

— Претпостављам јој човека. Оног који се усубује, зна и сме да буде...

— Природан?

— Да савладава природне услове.

— Занимају вас, значи, хероји?

— Људска могућност да се буде судбина судбини.

— Је ли то тема о којој пишете?

Учтиво, али реско:

— Имате ли какво друго питање?

— Радите ли тренутно стихове или прозу?

— И прозу.

— Који је наш песник највише утицао на вас?

— Теоретски: онај кога нисам читао.

— Како?

— Нисам се заштитио од зрачења његових песама, нисам их знао.

— Излази: песници подлежу утицају непознатог.

— Кад се не чувају оног што је о њему већ сазнано. Епигонство је прекршај који судије уметности кажњавају искључењем из игре.

— Ипак, литература има свој континуитет.

Стрпљиво:

— Као и свуда, он је антитетичан. Настављање не значи пробијање пробијених врата, а утицаји су чешће асоцијације по супротности неголи по сличности.

— Супротне асоцијације, али на првој трансмисији, ваљда?

— Зависи. И у уметности се јављају мутације. Као међу цвећем. Или винским мушицама. У сваком случају, уобличавање нереченог стваралачки је подстрек и друштвено оправдање литературе.

— Не чини ли вам се то тумачење помало искључиво?

Брзо:

— Психолошки је аутентично. Не бисте никад и нигде нашли човека који би пристао да се бави незахвалним и увек на сумпор миришћућим послом писања да није оног «ал' јест нешто тер га напред креће». Објективно се то понекад може савременицима чинити гордошћу кад не и нечим горим. Субјективно, снагу да истраје против текућег укуса уметник црпе у свом уверењу да поседује непоновљиво а свима неопходно решење једначине која је изван помирења, али представља део односа човека и света.

— Ако вас добро разумем, писање је за вас превазилажење једног сталног конфликта?

— У ком има и променљивих парничарских количина. Да тако није, и свет и човек морали би бити исти од почетка до последњих времена. Нису. А јесу увек у односу. Да он није вечит, дела једне епохе била би несхваћена од људи из друге.

— Зар то није делимично случај?

— Укуси и обичаји, редовно формирани на превазиђеним остварењима и у ситуацијама које више не постоје, мора да заостају за новим облицима и садржајима самог живог живота. У уметности и ван ње. Нису ли релативно вирулентне локалистичке тенденције, рецимо у привреди, погрешни економски рефлекс, заостали из прошлости, данас неоправдани и штетни?

— Свакако, у привреди.

— Не само. Не може се у име поступака прошлости и верности естетици уметничког наслеђа порицати вредност новог. Био би то исти погрешни заштитни рефлекс.

— Мислите ли да је само литература нова по изразу блиска социјалистичким садржинама?

— Ми се као земља индустријализујемо под специфичним условима сопственог закашњења, али и изванредне динамичности наше револуције. Пре годину-две дана било је много више људи који су с подозрењем порицали не само вредност него и сваку прогресивност уметности коју зовемо из лењости модернистичком. Данас смо већ дорасли да мимо етикета процењујемо значај и тенденцију сваког дела понаособ.

— Ви сте за тенденциозну уметност?

— Свака је то, мада...

— Схватам, ви сте једино против паролашења.

— Не против уметнички доброг. Је ли тако што могуће? Не искључујем ништа. Истина, у песми се тако звана парола јавља као материја у неку руку старија од песме, префабрикована. У њу је приспела из других простора, самим тим губа је њој јер је неорганска. Али и сами знате да постоје ситуације и песници, које су и који су успешно извршили то калемљење вођки прошлог, садашњег и будућег.

— Нека врста литерарне трансплантације?

— Понекад је то једини начин да се у уметности, не само у хирургији, спасе човек. Понављам: под условом да се успе, то јест да се изрази епоха и сугерира клима духа у њој. Једном речи, таква »трансплантација« помаже да се што интензивније саопште пуна доживљајна и интелектуална осећања.

— Да ли су тзв. пароле исте у свим временима?

— Не, али увек играју оне које су на страни што ослобађа. Данас поготову оне могу бити од оних што имају за претпоставку човека мањег од себе, па плачу, бугаре, шију или се простиру пред одиста човека већ недостојним метафизичким ликовима разбијених религија.

— У вези с тим, једно питање: кога од песника највише волите?

— Багдаду...

— Од млађих мислим.

— Јуре Каштелана, Весну Парун, Мићу Данојлића, Васка Попу. И све који не преносе готова решења настала ту или другде, који саопштавају нас у овоме свету.

— Од страних прозаиста?

— Фокнера, Леонова, а од наших...

— Знам: Крлежу, Ђосића, Исаковића, Константиновића...

— Ако нисам писао или држао предавања о другима, не значи да их не знам и не волим. Има их много. Никад код нас још није било толико извршних а тако диференцираних остварења. Захваљујући бујању литературе, појавило се у последње време и толико одличних младих есејиста, мислим на З. Мишића, М. Б. Протића, Солева, Коса и др.

— Како тумачите неке изјаве објављене у нашој

штампи које, супротно од вас, нихилистички поричу вредност савремене литературе?

— И нихилизам је условљен као и друго.

— Молио бих конкретно.

— Не знам на чије изјаве мислите. На крају крајева, свеједно. Чињенице се не поричу ни серијом нових и бољих. Можда је у питању једно такво привидно порицање?

— Бојим се да то није случај.

— И у том се случају не треба бојати. Светлост херостратских пожара, иако хладна и папирната, разголићује поводе.

— Они су?

— Могу бити врло разни: пројцирање сопствене немоћи уопштене и виђене као генералне појаве. А можда је реч и о другој некој подврсти гургур лакташтва.

— Да ли бисте остали при том мишљењу и кад би биле у питању изјаве људи који важе за модернисте?

— Као што има индустријализација другачијих од ове, тако има модернизма и модернизма. Логично је да сви не мисле исто о свему, проблем је други.

— Зашто?

— Досад се спорило о праву на егзистенцију савременог израза у нашој уметности. Нико јој га паметан више не пориче. Према томе, сад је тек могуће у борби за савремену садржину видети корене сличности и разлика међу тзв. модернистима. Није потребно истицати да је досад мало било аутентичних преокупација савременом садржином. Ако је у жестини борбе изгледало да и за мене претежу искључиво оне формалне, не и формалистичке, преокупације, не значи да диспути око њих немају у виду савремене садржаје. Да се разумемо: он мени не значи декоративну амбијентацију у ово време и простор. Мотиви нових социјалистичких односа постављају проблем ревалоризације основних митова људских другарстава и љубави, рада и доколице, храбрости и пожртвовања, беде и достојанства, али и смисла живота. Друштвено, политички, такав је проблем наш већ. Треба га саопштити, а то значи креирати другачије но игде обавезаног и слободног, другачије реалног.

— Ви сте за реализам?

— Напротив: ако подразумевате ма који од догмата; ја сам за тотално реалног човека нашег искуства и проналаска.

— За човека који би био...?

— Силовито леп.

Пословно:

— Време је за пут.

П. С. Ситуацију, као и питања и одговоре био сам принуђен да сам напишем, незадовољан неконкретношћу питања која су ми упућена.

1957.

»МЕНЕ ЗАНИМА ЧОВЕК КОМУНИСТА, ЧОВЕК ОВЕ ЕПОХЕ КОЈУ ЈЕ КОМУНИЗАМ ОБОГАТИО«

— *Читаоце увек све интересује од почетка... Шта можете да нам кажете о томе: где сте почели, кад сте почели, чиме, шта Вас је привукло, шта Вас је натерало да почнете?*

Врло рано сам почео да пишем песмице. Прозу — у другом разреду гимназије. Видео сам једну девојчицу од шест година како сама плеше између кафанских столова. Изгледала је зането, занела ме. Замислио сам да је познајем, да водимо дивне разговоре, да убијемо њеног одвратног, старог мужа, Крвопију. Прича ми се учинила предивна — за фиоку. Остала је тамо јер нисам био познат. Знао сам некако да писци чије се приче штампају у новинама имају позната имена. Потписао сам се Вељко Петровић испод друге неке »приче« и дрхтећи је понудио Манојлу Сокићу, газди »Правде«. Тај грубијан ме маршнуо: »Ти се лажно представљаш, мангупчино. Стани само да зовнем жандара.«

Први мој критичар ми је запретио жандаром. И то тако не престаје. Моја литература, и кад је потписујем својим именом, не уме да се ослободи мириса сумпора. У шестом сам разреду већ, са Боком Јовановићем и Борћем Костићем, имао свој часопис *Окна*. Први број био је и последњи: недостатак средстава, бес изванредакцијских фактора. Прича коју сам објавио звала се *Ка мансарди*: болестан, премлаћен радник на самрти бунтовно про-

воцира небо и оне чију савест не узнемирује ни изграбљивање ни судбина...

Песме нисам у то време волео да читам. Али писао сам их непрестано. Уз инат можда онима из читанки, римованим, писао сам их у стиховима без рима, уверен да сам први на свету дошао на ту мисао... Једна од њих објављена је, против моје воље, у *Животу и раду*, који је важио за озбиљан лист. Био сам увређен. Нек ми је сто пута професор, Ранко Младеновић нема права да даје моје песмице без мог одобрења ни СКГ-у, — а камоли Ж. Р.-у. Разбио сам праћком прозор на кући где је становао М. М. Пешић, гл. уредник Ж. Р.-а, али сам друговима — Борбу Јовановићу и Борбу Костићу — испричао да сам му демолирао стан.

Реч *демолирати* ми се свиђала: мада, признајем са закашњењем, у оно време нисам знао шта она заправо значи.

То су моји ирелевантни прапочети: биолошка фаза предисторије. Али мене су разни догађаји принуђивали да четири пута *отпочињем*... Увек мимо своје воље. Прекиди су се звали: рођење, надреализам, робија и рат. Могоа сам их назвати и друкчије.

После овог, тешко би ми било рећи зашто пишем. Свакако нисам никад желео ни књижевничку судбину, ни каријере које литература понекад отвара, никад не намеће. Немам амбиција да значим као писац (не зовем се ни Танасије Младеновић, ни Вељко Петровић), и мислим да су уопште неодржива наслеђена схватања о писцу клерик, баку, ћати који хвата у перо историјске или приватне догађаје. Чин писања је већ догађај довољно комплексан да би смео претендовати да буде независан од преписивања. Саопштавати себе, човека — израз је глади за другима; јесте неутољива недовољност себе себи; јесте потреба човека за човеком као нека посредна потврда реалности које су већ његове, али и других. Стално незадовољство општом недовољношћу, тражење нових, ширих, обухватнијих недовољности да би се он, писац, очовечио, причајући очовечења других.

— *Да ли бисте могли да нам кажете који Вам је моменат, или која Вам је фаза рада специјално остала у сећању по лепом, по тешком, по било чему?*

У литератури, по лепом? — Мало. По злу — све остало, огромно. Прескочићу пуно, али не могу да заборавам две збирке песама које ми је Вујковић, приликом хапшења, запленио и спалио, лист по лист. Ни... роман завршен уочи рата — такође неповратно пропао. Још по злу, такође, али много мањем, злу, написао које годинама прате појаву било које моје књиге. »Критички« написао на које не могу да огуглам јер нећу да се помирим с чињеницом да глупост некажњиво злоупотребава један поносан људски језик.

Да се разумемо: не мислим да се у свету писаца, на који сам осуђен, треба да мимоилазим, поздрављам и ружујем с анђелима. Ангелизам и није моја јача страна. Али ме недостатак и онолико мало људскости колико и последње несамокритично самољубље ипак тражи од себе као минимални програм сопствене лепоте, револутира код других, мучи код себе.

— *И Ви сте једном почињали и знате како сте били прихваћени од својих старијих другова. Данас, када Ви прихватате млађе, кажите нам има ли какве разлике и — ко је био у повољнијем положају што се тиче рада, развоја, будућности, свега?*

Огромно ми је значило незаинтересовано поверење и подстицање пријатељство које су ми, врло младом, поклањали Душан Матић, Марко Ристић, Александар Вучо и Милан Дединац. Касније, при трећем мом почињању — Мирослав Крлежа.

Да. Имао сам и среће.

Али оно што је било у мом случају изузетан стицај неких повољних околности данас је, рекао бих, правило. Штавише, млади писац рачуна на помоћ старијих другова као на своје право. Нико му га не оспорава. Он добија оно што тражи. Излази му се у сусрет. Али чињеница да талентованији млади писци неприродно брзо клизну у професионализацију, има, поред добрих, и лоше последице. У ове последње спада скраћење времена потребног развоју, плодним неверицама, нужним и маштовитим оклевањима пред осећањима и доживљајем, преа мишља и реченицама. То скраћење рока учења себе ненадокнадив је губитак у времену и којечему. Касније се то свети. Сем тога, почињући, млади писац,

неокоштао као карактер, нужно упада у жрвањ наших текућих, још увек неестетичким искључивостима обележених околних животних распри. Радећи оно што понегаде *старији* траже од њега да ради, он белешкари, коњоше и црњоше за свој хонорар, али за туђ рачун. Присилом постројен у фронтине које, интимно, не осећа као своје, он се понекад интелектуално проституише. Тиме губи пребрзо писцу преко потребни смисао за моралне категорије, бесплатна тражења и нетезгарске кризе...

Изаази? Далеко од часописа одраслих, нека млади набу средства, покрену своје часописе. Више часописа. Око њих нека се окуљају према афинитетима, заблудама, заносима; нека покрећу »неозбиљне«, »лоше«, краткотрајне, праве часописе младих. Не, стармалих. Једна интелигентно вођена културна политика каква се води код нас требало би да предвиди материјалне могућности за то. Што и чини, свесна да без таквих часописа нема нормалног прерастања талентованих младих писаца у књижевне личности.

— Можете ли да нам изложите своје уметничко »вјерују«?

»Вјерују«? Ви се шалите? Вером се у литератури не може да помери ни зрнце песка. Има друго нешто. Као дечак сам веровао, будан или у сну, свеједно, да сам неком неправдом остао привидно цео, а преполовљен на спољној страни једног бескрајног лешника, који је свет, земља, свемир. Љуска није страшно дебела, али била је, рекао бих касније, његошевски »нечудновата«. Иза те љуске налазило се, осећао сам, моје право језгро, мој неослобођени двојник коме ме све гонило...

Сан. Машта. Глупост. Свеједно. Једна инфантилна микрокосмологија која је остала стравичан доживљај.

Али одатле потиче можда моја чежња за собом по мери *целог човека*. Ова велика епоха социјалистичких револуција, које ће се ешалонирати још током следећих педесет година, упркос свим одступањима, прошлим, садашњим и будућим, субјективним слабостима и заблудама, сведочиће ипак остварењу дела једног старог, вечног сна човековог. И то у часу кад ће развој науке ставити људе у ситуацију да се почну отискивати са земље

у свемир. И тамо да човек: аргонаут, гусар, освајач и ослободилац — буде опет човек, опет човечанство.

Јасно, мене занима првенствено тајно стање човека на прагу једног оваплоћења. Укратко, *човек комуниста*. Човек ове епохе коју је комунизам обогатио, коју је обележио без обзира на све, чак и на оне који га, загледавши прошлост, не прихватају. Занимају ме његове истине, оне које га творе, снажног, лако рањивог, и победничког. Оно што он јесте независно од оног што би хтео да буде, а није, или делимично тек почиње да на силу бива. Оно старо и ново у њему. Начин на који се старо у њему опире новом, лукавства једног и другог у костоломном сукобу. Та борба човека са собом у тражењу, тј. у измишљању себе, у незадовољству са собом, то је мој нагон, љубав, фасцинација. Реалност гранична и ивична. То су моје опсесије. Не оспоравам ником право на његове у литератури; важно је и друго: уверљивост, која је разголићена снага доживљеног.

— У ком правцу, даље, иду Ваше литерарне преокупације?

Увек у истом.

— Да ли најављивање Вашег трећег романа значи да напуштате поезију?

За мене на ивицама о којима говорим границе нису релевантне. Нешто од оног чиме се потврђујем кристалише се у прозу. У добар час. У песму... Шта могу! Приговори извесних критичара да ми је проза »поетска« у ствари су остатак парнасског васпитања, превазиђеног укуса, несагледаних шанси, неактивизираних могућности, неангажованих углова гледања. Онај који приповеда догађаје у роману (писац или не) има, по мени, право да се узбуди, да буде (хотимично у складу с циљевима увек врло одређеног приповедања) неповршан, узбуђен, заинтересован. Тим и другим расположењима лица које прича, писац данас разбија ону мени нереалну, нељудску достојанственост и уображеност старог провидног поетско прозног ватеса, да би и њега, приповедача, с његовом драмом (манифестном преко флукуације расположења што се зрцале у начину приповедања

или тексту писца) укључио у општу игру романа у току збивања. То није једино *поетско* у прози данас. И у оном што зовем романом желим да уведем субјективизирано време. А оно, у процесу објективизације, намеће технику коју ћу назвати, према једном војном термину — поступком *тежких тачака*, привилегованих тренутака који, згущавајући у себи догађаје садашњости, прошлости и будућности, откривају нешто што ми изгледа апсолутнијом спознајном оријентацијом човека у времену апсолутнијем но икад досад. Разговору о томе нема краја. Учинимо га пре но што смо га и начели.

— А драма? И она је била спомињана кад се говорило о Вашем раду?

Нисам чуо...

— Радите сте и за филм... А данас?

Нећу поновити да нисмо филмска нација, како то неки стручно тврде. Али мислим: нисмо још научили сва слова филмске азбуке. Кад их савладамо...

— Шта мислите о нашој књижевној ситуацији, посматрано широко: преко свих граница, и републичких и оних других, и преко свих свакодневних забавица?

Забавице? Престају. Надам се. Оно што се овде-онде окине као нарочушено и чедоморно нешто спада у незнање и неспособност. Атмосфера се у суштини разбистрила. Само заслепљенима може још пасти на памет да силом терају људе да буду по старински *реалисти*, то јест бесконфликтни лакираши, то јест »одразивачи« нечег што, иако називају стварношћу, сва стварност није.

Но пустимо то. Један придев који сам употребио пре две године изазива још увек заоцнеле неспоразуме. Мислио сам њим да подстакнем пријатеље, не да их озлоједим. Да их позовем да се окрену савременијим нашим темама, истим у суштини свуда, дакле — југословенским (уза све поштовање националних и народносних посебности), социјалистичким. Неки то неће. Добро. Неки ће то урадити. Одлично. Ништа друго нисам мислио тад у Охриду кад сам говорио о југосло-

венском критерију сем да је ова земља нека интернационала у малом и да, уза све разлике које спонтано негујемо, треба мислити и на негу сличности. Ништа друго ни сад кад понављам: преко *савремене теме* до јединственог, тј. социјалистичког критерија. И аматери теорије одраза, прибу ли икад без предубеђења том послу, имаће прилике да се увере како нема »формалистичких« преокупација ван садржаја и теме. Лоши мотиви и ускогруди садржаји, то су прави и једини формалистички грешници. Они гоне писца који се креће у непостојећим оквирима *савремене теме* да нађе себи и њој оквир, тај адекватни, садржином наметнути нови израз и облик.

— На чему данас радите?

На истом на чему и увек, на нечем што ме превазилази, као и живот, као и човекова машта о очовечењу свега.

1957.

ПИТАЊА И ПОТПИТАЊА СА СКИЦИРАНИМ ОДГОВОРИМА

— Да ли текућа наша литература заостаје за друштвеном стварношћу, како се односе наши писци према њој и да ли је модернисти прихватају или одбацују?

Позитивни интерес првог дела вашег необично музикално сроченог питања долази од реалне дилеме коју уочава; негативни — од лошег начина на који формулише оно што је добро уочено.

На основу чињенице да нам се текућа литература, уз врло мутне отпоре, јако успорено извучи из мора и окова традиционализма, чињенице њене несмелости да загризе у живе проблеме, чињенице њеног неимања слуха за трагично а имања за ситно, површно и плачно, чињенице да више воли да идилише гугучући на прокрченим стазама неголи да се револуционарно ангажује (при чему је непотребно и рећи да под тим не подразумевам ни плакатски применљиву агитку нити икакво уметничко отуђеништво), на основу тих и још стотина таквих чињеница које не помињем мада постоје, не би ваљало закључити да ја то хоћу сад да делим пацке. Нећу то, јер не искључујем ни себе из појма текуће наше литературе и нећу јер мазохист нисам. Али не делећи пацке, ја нећу ни да ми их одбројава аљкавост с којом је артикулисано питање, и нећу да узмем као истину нешто што сам пет година на страницама овог часописа, заједно са свим сарадницима, утврђивао као заблауду. Немамо разлога да се престанемо залагати за оно за шта смо се залагали: против традиционализма —

за сећање и осећање; против накупачког модернизма — за предосећање и досећање; против псеудопрогресивне одразности — за открића. Али ако и даље одбацујемо вулгарносоциолошку субјективистичку тезу о непосредној условљености литературе друштвеном инфраструктуром, чинимо то као што смо и чинили у име Марксових и Енгелсових мисли, које тај однос тумаче као посредни и крајњелински. Па се зато и уверено не рогушим на могућност да се поводом *Дела*, које се из броја у број директно и индиректно борило против врло распрострањене прагматистичке антикрајњелинске предрасуде, могу интелигентни људи да тако нешто упитају. Јер питања, што су део руде *образиста*, на коју су налегла свом својом тежином, подразумевају да литература полази без икаквог посредништва уметникове доживљајности, од голих чињеница. Истини за вољу морам рећи да ви као састављач питања нисте то експлицитно рекли. Али сте допустили да се то тако схвати управо зато што то нисте хтели да експлицитно кажете, зар не?

— Тако је? Тачно. Ко вам је то рекао?

Црвени врабац. Уосталом, погледајмо упитник који се на другом месту занима да ли мислим »да наша литература има данас историјску шансу, већу него икад, да полазећи слободно од југословенског живота и искуства, донесе извесно ново схватање света?«

Није у питању стартна црта литературе. За разлику од сликарства и музике, она је упућена да се служи речима које увек значе нешто конкретно, и кад означавају најапстрактније појмове и најнеопипљивије мисли (појам и мисао имају појмовну и мисаону неоспорну конкретност), литература, полазећи од нечег постојећег а, пошто је реч о југословенској литератури, логично је да мора да се позабави и оним што се може јавити само у овој нашој бурној, револуционарној, прогресивној, хуманој и човекољубивој стварности. То је ван дискусије. Истина, могу се упитати, знајући да се то полазно *нешто* не може одредити унапред, да ли оно, то нешто, као део егзалантанте целине, сме бити и детаљ мање одушевљавајући од ње целе, пошто је схватајући да у нашем животу и искуству све нема исту цену и вредност и да,

пored задивљујућег, постоје, неизлучиве из збира, још увек и појаве достојне осуде. Срећом, речено је: »...полазећи слободно...«. Значи ли то да је писац слободан да критикује све што је достојно осуде? »Полазећи слободно...« требало би да управо то значи. И можда је неком из редакције у којој радите а који је питање формулисао — то довољно.

Мени то није довољно. Ја јесам за то *слободно полажење* у порицање свега достојног осуде, под условом да не заборавимо елементарно: прво, с којих позиција кошта пориче, друго — шта пориче. Јер се са супротних класних позиција, и исто негира врло различито.

То *друго* је важније од *првог*, које ће, остане ли неконкретизовано, бити логично принуђено да не избије из прастарих етичких категорија добра и зла, при чему ћемо се моћи до невести да вртимо укрут око историјске спецификације: шта је данас добро а шта зло, и за кога је то добро — добро, за кога то зло — зло.

Одговор се намеће. Оно што је зло за носиоце прогреса — добро је за љубитеље и остале келнере рестаурације старог. И обратно. Другим речима: од часа кад смо стали на помичну врпцу историје, ми смо се, хтели то или не, определили и самим тим обавезали да нећемо о поступцима релативизованим *нужношћу* ангажовања судити с позиција једног фиксног категоријалног морала који претендује на апсолуте за све прилике и неприлике. Одаку коју доноси комесар Павле (*Далеко је сунце*) не можемо квалификовати као убиство, него као изрицање револуционарне правде над Гвозденом. Аутентичан писац и револуционар омогућио је својим читаоцима да осете Гвозденову трагичну кривницу и да, уза све разумљиво њихово читалачко идентификационо жаљење које изазива смрт једног храброг човека, ниједног тренутка не доведу у питање историјску оправданост осуде. Ником не пада на ум поводом те ужасне судбине човека који није схватио да је човекова судбина побуна против мртвог у судбини, судбини сељаштва, да закука над несрећом човека уопште, да зајуче: »Шта то урадите, добри људи!«, да протестује и, исјујући комесара, да га назове »убицом«. Што, дабоме, ма шта по стоти пут написали неки поштоваоци Ољачиног генија, није случај с *Молитвом за моју браћу* и с другим неким књигама, чији аутори, причајући револуцију и револуционаре, за-

брављају да немају разлога да то чине с етичких позиција које нису револуцијине. Зато им се и дешава да неутронски, да не кажем неутралистички изводе згражање над поступцима изолованим из контекста, па књиже, рецимо, релативно добро за нас а зло за њих под рубрику *зла* по себи. Формална грешка?

Можда само ту није реч о форми која није пуко рухо мисли и осећања. Реч је о њима, неформалним. С каквим, дакле, осећањима и мислима прићи тој Југославији, о којој је увек реч, с каквим? Сmemo ли на основу негативних чињеница: а) да још не умемо да радимо као Немци (при чему је питање зашто они тако вешто раде, да ли зато што су вешти па знају, што воле рад или што тако морају), б) да нисмо још дисциплиновани као Енглези кад чекају тролише и трамваје (што им, узгред буди речено, није тешко — наилазе свака два минута), да смо балкански, примитивистички груби, да у нас има премного примера себичлука, грамзивости, безобзирности итд. — да закључимо да социјализам не ваља? Не. Значи ли то да морамо, у страху од таквих погрешних закључака, да прећутимо такве чињенице?

Зашто би то било кад једна чињеница не исцрпљује све чињенице, кад све значе оно што једна, изолована, не представља, кад та, не будући више нити део целине, нити откинути, извитоперени њен сегмент, тиме више и не припада њој. Питање отпада. Али остаје низ других а негативних чињеница. Критички се односити према њима спада у обавезе литературе, не у њена права. Не постоје, истина, само негативне чињенице. Има их много више других у овом друштву, где се први пут *проклетство* ствараоца не јавља као услов стварања. Уосталом, то *проклетство* није ли функција дијалектике стварања, што каже *не* неким појавама у друштву експлоатације да би рекло *да* стваралаштву живота, који себе превазилази, и каже *да* усавршивом животном систему да би изрекло смртну пресуду нечем што се инерцијом наставља па, настављајући се, и раба у њему, а не треба му, сувишно му је, излишно, није његово.

Дигресија зачињена ни случајно ни намерно тим примерима и варијацијама била ми је потребна због нечега што није у њима, а јесте у оном врло непрецизном *»полазећи слободно«*, лишеног става према слободи, њеном моралу и разумевању литерарних *нужности* њеног изражавања и одржања.

Утврдивши то, могу привремено кренути даље од »поласка« и закључити да полазак литературе од стварности није у питању, под питањем је како уметник, који је стварно људско биће, члан стварног људског друштва, прима ствараачке импулсе из друштва и света, да ли их прима као пуки псеудообјективистички регистратор и спроводник или као субјект оформљен осећајно, интелектуално, филозофски, етички, политички? Ако се и сложимо да се у стварање не полази, као била грлом у јагоде, од голих чињеница, него од њихових одјека у субјекту и њихове сврсисходне, ангажоване интерпретације, ми се нисмо приближили (нити ћемо то и покушати да учинимо у оквиру овог одговора на једно претерано социологизовано питање) самом чину стварања, нити феномену уметничког дела. Шта ће све од оног што нас чини бити покренуто спољним импулсом, какав је он, тај импулс, шта ће и како ће се све њим узнемирено искристалисати у остварење, прилично је неухватљиво, али не и неуловљиво, па иако је, идући од уметника до уметника, све то и различито и слично, ништа нам не даје за право да захтевамо од писца да »полазећи слободно од шансе« недогматског и прогресивног »југословенског искуства«, не пишу ништа што не би било пасивистичко и конзервативно, ако не желимо да се срозамо на вулгарноодразне позиције, које су код нас традиција што се ослања на Даничића и Милетића, на Неђића и Скерлића и многе још несличне њима по слави, значају и вредности, али сличне по несхватању ствари. Зато нека писци пишу како хоће. Али нека се нама који смо за револуционарну ангажованост а ждановци нисмо, који смо за критику свега заостаог и у овој стварности, али и оног што се, грешком или не, лоше у њој раба, а нисмо ни разбарушени малограбани ни петефијевци, дозволи да не дозволимо *мртвом да хвата живе* и да, хватајући га за гушу тешком мртвом руком, успори ход напретка.

Време је да се после овога вратимо коначно »историјској шанси« слободног поласка наше литературе од југословенског живота и искуства у циљу »доношења извесног новог схватања света« и разголитиме схематичку такве упрошћавајуће механицистичке заблуде тиме што ћемо, на тренутак само, извући овај трен садашњости у трену историјског пролажења и осветлити ли-

тературу што је постојала, постоји и постојаће увек у суштински истим релацијама према стварности, релацијама што ће трпеги промене већ према карактеру друштва и бити релације што поричу или потврђују, али релације што ће и у једном и у другом свом крајњем облику извирати из човековог активног односа према свом животу у свету, који, не будући његов, јесте чудо што треба осетити, измаштати, схватити, тј. изразити да би престало да мори, и упитати се под каквим су то нејугословенским и југословенским историјским шансама и нешансама настала дела као што су *Дон Кихот*, *Браћа Карамазови*, *Процес*, *Уликс*, писани у врло нешансним приликама, или *Федра*, *Фауст*, *Раг и мир*, *Људска судбина*, *Светло у августу*, *Др Фаустус*, настали у релативно шансним, али не историјскошансним условима југословенске историјске шансе. А шта је с првим Прометејем? Под каквим је шансама он настао, шта са Шекспиром, шта с изгнанником Дантеом, шта с књазом и владиком Његошем, шта с Бранком, шта с Рембоом, шта с толикима који су својим делима, дакле својим уметничким доприносом присути у свести сваког културног човека, па према томе и у оној доброг дела писца и у свету и код нас, шта је то било с њиховим шансама, с њиховим нешансама, с њиховим историјским час неприликама час приликама, поприлично приличним, и није ли њихов опус настао ако не потпуно независно од историјских услова а оно зависније од импулса стваралачког генија неголи од притиска шанси и нешанси.

Сигурно, оне су ту. Шансе. Не само услови за слободно објављивање написаног. Не само хонорари не баш нарочити, али ипак. То, као и низ других још предности за медиокритете који, социјално и пензионско, али осигурани, гурајући се, мирно тегаре крчмећи своју полубезвредну робу захваљујући општој послереволуционарној глади за културом, ако све то представља шансу, сигурно не спада, судећи по резултатима, у ону добру, бар не добру за литературу.

Али и обрнуто онда — последње, не и задње: социјализам у напону настајања, усавршавања, остваривања, каква шанса за великог писца да живи, сведочи, осећа и размишља у овој средини свих ослобађања и свих ослобођења. Какав инспиративни потенцијал садрже ови наши дани! Све врви од подстицаја за размах модерне,

хуманистичке маште, друкчије комплексније, свакако, од оне елемената које је фиксирао Башелар. Захваљујући баш шанси какву носи клима нашег социјализма, стваралац је можда први пут докраја свестан да не налази архетипове своје маште само у ватри или води, земљи, ваздуху или простору, него у свом идеалу, али не и идолу, у свом плену и тлу, у слободном човеку, који ће, способан и да неелементарно машта, бити измаштан и саопштен од стране све креативнијих маштала, постајати све реалнији човек слободе. Зато стварне шансе наше литературе треба тражити тамо где једино јесу. Не у њеном слободном поласку од наше реалности, него у борби за израз који ће нашу реалност гонити да буде слободнија но што јесте, да се, ослобађајући се, ослобађа само од оног свега што јој смета да то буде онако како то у њој недогматској и прогресивној већ може да буде.

Захтевам ли од ње да се бави стварима које нису њене? Пледирам ли за њену политизацију? Не. Ни у ком случају.

Литература не доноси ни *извесно* ни *неизвесно ново схватање света*. То *ново* посао је науке, филозофије, идеологије. Литература може на та нова схватања да реагује, не да их илустрира, може да их изрази, може, понета њима, да их велича, може и супротно (чак ако писац и није реакционар) — да их куди. Она их не открива, не аналише, не утврђује. Однос према новом њу носи или спутава. То је све. Или скоро све. За њу. Деформација социологиста, ждановских, петефијевско-клубашких (о буржујским да засад и не говорим) и потиче отуд што, предвиђајући значај оног о чему не говоре, претендују да је за уметност најважније оно што јој даје полазне импулсе и пролазне инспирације, али што уметност још није. Одатле до захтева да литература буде оно што не може бити — нема ни корака. Одатле до протеривања литературе из литературе и проглашења за уметност оног што је текућа публицистичка апологетика или критика — нема ни стопе.

Неспоразуми с озбиљним и трагичним последицама плод су суштинског дефекта социологистичко-одразног начина мишљења, који, бркајући бензин и авион, ипак само у теорији узима слободу да изједначи *суперглави* с *љувином* или *боингом*, док се у пракси лети млазњаком, уз помоћ високо октантског газоллина.

Неспоразуми што се упорно јављају потичу из недостатка дијалектике код — како се то каже — извесне господe. Однос стварности, шансне или нешансне, њен однос с писцем жив је, сложено противуречан, дијалектичан.

При томе сâм писац, као и свако људско биће, није лишен иједног од противслова која творе људе. Нећу да правим апологију комплексираности, недоследности, недовољног знања, змигрожљивости, али у креацију се улази цео. Писац то може да разуме и да не разуме, да зна и да не зна. Субјективно, он можда чешће зна шта неће неголи што зна шта хоће. Није никад сигуран да је начин на који је испричао своју причу онај прави и једини, као што није сигуран ни да је то што је одлучио да исприча баш оно што је у датом часу, у датој средини оно што би најбоље било да се исприча. Он ипак прича, сигуран и у своју несигурност и у начин на који казује што казује; једном речи, несигуран је у своју несигурност, као и у своју сигурност. Не подсмевајмо му се. Та *сигурација од тупуса* у таквом баш нимало, по скеранћевски идеално здравом стању, у стању на изглед медијумски пасивном, врло активно и активистички врши преткреативни избор из обиља животног материјала. Што је чудно, то је да таква расположења не престају сасвим ни за време формулисања изабраног.

Субјективност писца објективан је фактор пре и после инкубације, као и за само време трајања радно инспирисаних расположења. Ни одразници не ескамотирају сасвим ту чињеницу (*субјективан одраз објективне стварности*). Они само не желе или неће да виде природу те чињенице, њен значај, њену неравноправност, њену јачу позицију у односу на објективну стварност, јачу и значајнију за процес стварања. Па и за створено.

Да не затварају очи пред тим фактором, не би релацију стварност — процес стварања — дело свели на механистички одраз (*субјективни одраз објективне стварности*), који, прескачући антирелигиозност средњег члана, не само да антидијалектује него и не поима да природа уметничког дела јесте један од примера за двоstrуку природу оног хегеловског и марксовског *aufheben*, што *укида* и *чува*, и тиме диже на други, на уметнички ниво и саму тезну, али непротезну стварност преобразену уметношћу. Чиме се, понављам, не доноси неко

ново схватање света, ма колико нових схватања било у том виду стварности што је литературом преображена у стварност стварнију од стварности, у нешто што негацијом стварности постаје друга стварност, која стварност и није и јесте. Није на једном, јесте на другом плану.

Неке оригиналне варијације о човековој судбини можемо изразити будемо ли уметнички осмишљавали животне могућности тензија страсти у односима што настају међу људима; будемо ли открили оно ново у љубави, оно преображавајуће и преображено у нагонима човека кога треба написати из почетка. С метафорично другим узлазним акцентом на самосазнању своје судбине као противсудбине.

Одговор није завршен као ни питање:

— *Ако вам је антипатична апстракција?...*

Зашто би ми била?

— *... говорите о оним нашим књижевним делима која нам дају за право да говоримо о стварној новини.*

Али о томе нећу да говорим... да говорим да бих говорио. И нећу да говорите... да говоримо да бисмо говорили. Поготово то нећу. Боље ви то реците, а ја ћу испећи. Па макар и не остао нешто недопечен.

— *Је ли о болести реч или о...*

На страну што болести не треба тумачити, него лечити (консултовати 11. тезу о Фојербаху, без обзира што она не говори о болестима литературе, него о мењању света, не и литературе), не мислим да је реч о двема болестима наше литературе, него о дијагнози учиненој над нечим што се издаје за литературу а литература није.

Пре свега није тачно да дескрипција непорозних факата мора у сваком случају да буде празна и поразна. Зависи то од самих факата које описујемо и који, описани, могу бити пуни или празни, већ према томе шта је њихов описивач успео из њих да извуче пошто их је претходно доживео као *празне или пуне*; но како се на

уметнички релативно *пун* начин могу изразити и факта за нас врло *празна*, проблем непроблематичне *пуноће* или *празнине* факата које опусујемо решава се позитивно или негативно као функција видовитости и разрешава у функцији естетике, па према томе и естетизирања.

Нетачно је исто тако да је *празна дескрипција факата* увек локалистичка. Постоје извесна факта хеленска, индуска, шпанска, римска, енглеска, руска, француска, америчка, норвешка, па и југословенска, која су престала да значе ишта локално и постала саставни део имагинарног музеја културне свести човечанства. И то из простог разлога што аутори тих *празних дескрипција* нису били празни, што су, описујући факта која су доживели, оплеменили, продубили и обогатили њих, налазећи у њиховом одјекивању у стваралачком себи она уобличавајућа значења према којима људи не остају равнодушни и кад у њима не препознају више себе. Тајна уметности? У реду. О њој је, надам се, ипак реч, упркос пресоциолошкој артикулацији сваког од ових пет питања.

Но ако је прва *»болест«*, упркос њеном дијагностичару, израз естетичких минусквалификованости, друго *»обољење«* — *естетизирања које остаје изван стварности* — не би било израз хормонално естетичких дисфункција, него других. Међутим, ти поремећаји у мењању материје друштвене стварности у уметничку не потичу увек из те, друштвене стварности. Али ако извиру из одбојног негаторског односа писца према њој, оно што, у овој земљи бар, страда услед лошег метаболизма, није ни стварност друштва, ни стварност уметничког бића, него само дело (и они којима дође у руке па почну да га читају).

Писци не морају увек да су експлицитно прогресисти. Они увек морају да су видовити. Само тад могу бити и стварно прогресивни и стварно писци.

Бити видовит, то некад заиста значи *»затварати очи«* пред извесним *светлостима*. То је нужно да би се видео излаз!

Ја држим, јер мислим на своје другове и себе, да уметник никад нема разлога да затвори очи пред светлостима и мраковима дана који јесу дани налик на ове.

— *Зашто је у социјалистичким земљама јавно мишљење понекад преосетљиво на уметност? Мења ли то приrodu уметности?*

Не знам да ли је преосетљиво. Не знам да ли је то јавно мњење или бирократија, која воли да се служи тим непрецизним псеудонимом. Али ако претпоставимо и да је, дословно схватајући ваше питање, истинско јавно мњење социјалистичких земаља заинтересованије и отвореније према уметности, ако је осетљивије према њој и ангажованије но капиталистичко, ако цело друштво преузима меценатске функције (што је у буржоаском свету ствар појединаца који тргују уметношћу), ако је јавно усвојено да оваде радничка класа треба да одваја изван проценат вишка рада у сврхе промицања уметности, ако из свих тих морално-економских чињеница следи да је тиме регулисан и демистификован један вид уметничког стваралаштва и да је, захваљујући томе, дошао час да се у извесној мери већ оваплоти у својој метафоричној вредности лотреамонско пророчанство »поезију ће чинити сви«, не значи да се природа уметничког феномена ма у чему битном изменила.

Волео бих кад би неко озбиљно, с дужном прецизношћу, проучио шта су узроци бржег осипања енергетског набоја у делима оних ангажованих, револуционарних писаца од пре тридесет година. Ја, на пример, о томе имам неке бесплатне закључке, али не мислим да вас оптерећујем њиховом недоказаношћу и произвољношћу. Независно од те проблематике о структуралним чињеницама уметничког феномена (друштвени фактор је облик садржине битисања, па следствено, уметничко дело тешко да се може јавити ван друштвених преокупација, али се никако неће одржати остајући само на њиховим плановима), чињеница да су неки од основних проблема — хлеб, рад, запосленост итд. — у социјализму имплецитно решени, не значи да писци који се окрећу психолошкој проблематици личности иједног тренутка мисле да беже од друштвених питања. Сама личност је друштвени производ у највећем делу, а њени односи, слободни, нови односи у настајању, трпећи противнападе још непревазиђеног, старог и дефектног, вид су нове друштвене ангажованости. Уосталом, чини ми се сасвим нормалним да ослобођена личност у социјализму, личност што, ослобођена старих самосазнајних отуђујућих притисака, ступа у нове односе, представља за писца објект интересовања бар од толиког значаја колико су то и нови облици друштвеног и приватног живота.

Ако се неким учинило да сам, спомињући раније те ствари, пледирао за противно, за неко раздруштвљење литературе, дајем им овим прилику да коригују своје погрешне закључке. После тога мислим да ће се сложити са мном да тиме друштвена улога литературе у социјализму није исцрпљена, али да, упркос томе, њена друштвена вредност не би била у преузимању неких нелитерарних, даљих, других, амбициознијих друштвених задатака, рецимо организатора критике друштва и других бубица, чак и добронамернијих но што су биле анархопетефијевске. Мислим да је просто нееконично, просто глупо претендовати да спора литература може да уђе у спринтерске игре које нису њене. Сем ако је до тих игара више стало неголи до литературе.

— Ангажованост и чисто стваралаштво. Постоји ли раскорак између њих или не, будући да став писца обједињује једно и друго.

а) Да не треба ангажованост изједначавати са стваралаштвом, заиста знамо, мада Балзак и Толстој, који су класицима послужили као примери те неизједначивости, чини се да нису били претерано морални, пошто су били ненормално аутистични. Јер како се субјективно може хтети монархија а писати по балзаковски против ње? Није ли та противинтенција мало насилно извучена из контекста његових *Сељака*? Тумачење *поруке* тог дела остаје отворено, иако тиме није дотакнут проблем права интерпретатора да, у оправдане или неоправдане политичке сврхе, дезинтерпретира дела и писце.

Укратко, не бркајући субјективне интенције с објективним смислом дела, мислим, обратно, да је време да под овом тако бистром светлошћу прекинемо с изговорима и адвокатским пледоајима за олакшавајуће околности. Писац не зна никад шта ће читалац извући из његовог дела. Али да не може да извуче оно што се тамо не налази, то је евидентно. Па се питам ја, који сам практиковао (и не престајем) и аутоматско, и друге врсте експерименталних писања у трагању за својом немусикалном фразом себе — сме ли се и даље врећати писац тврђом да не зна шта је написао? Мислим да не сме. И кад пише аутоматски текст.

б) Раскорак? Не постоји.

с) Јесам за ангажованост према мисли, осећању, доживљају света. Тај ме ангажман гони да саопштавам себе у свету, себе у сваком човеку, сваког човека у себи, своје друштво, његове подруме, таване и све спратове између њих.

д) Имам став. Али желео га неко или не, зар одсуство става није став одсутности, ако не и одсутних, став оног расположења које сам још 1944. назвао духовним емигрантством.

— О националном у уметности?

Од револуције наовамо на свим плановима косе су рашчешљане, путеви отворени. Нико није овде никоме клистирао мозак да би му главу претворио у украсни придев па, према томе, нико није уверавао писце да се склеротизују у националну самодовољност *шашавог типа* (*плаво је небо српске боје*), *лудог типа*, који боје не помиње, мада визуелно халуцинира (*на њему седи Србин бог*) и *будаластог типа*, свег од аудитивних халуциниција (*око њег Срби анђели поје*, итд.). Не. Све је ту упућивало у потребу да се нико не сме да закречи у конфекцијски обавезан за све поступак, вицкасте врсте: »Бог је довео Еву пред Адама и рекао му — бирај жену коју хоћеш!« И нико није никог терао да склизне у приматологтрију жабе, која се надула видећи вола, која се напувала и прогласила за културну аутархију. Не, нико није успављивао осмолетке причницама да су Ахили и Одисеји били југословенског порекла, одани социјализму и федеративним институцијама, ни да су Његош и Лаза Костић самоникли генији израсли из националног даноноћног лонца са свих страна заштићеног од зрачења са стране и других утицаја.

Међутим, у последње време...

Али пре тога хтео бих још да кажем да никад нисам био убеђен да су режисери и извођачи тог аутархијско-антикултурног курса, тамо где је он до 1954. био на снази, били убеђени у оно у шта су убеђивали своје сународнике. Тврдили су, тачно је, да је, рецимо, племеница и полубожанска Ахилова госпођа мамица, да је тако рећи другарица тета Тетида била нека врста прамајке њих свих тамо и да им је дала у баштину ахилов-

ско јуначко срце и боље, савременије, једном речи скитско наоружање. Али они не би те глупости самозатајно понављали да нису били уверени да ће, чинећи то, ослободити своју нацију комплекса мање вредности.

Не питам се, иако сам, на жалост, још увек наиван, је ли допустиво лагати у куративно пропагандне сврхе. То питање нек брине оне који се баве квашењем туђе памети, памети што има нарав Хајнеових рабина, људи у приличној мери *wasserscheu*, хоћу да кажем, нетолерантних према води, чистој или прљавој, свеједно.

Друга је стварна дилема и гласи: исплати ли се лечити нације (док као нације постоје) од инфериористичких осећања, кад је евидентно да се она не јављају сама, него увек у друштву, и кад је очито да је оно наткомпензационо *überalles* супериористичко наличје истовременог инфериоризма? Питам се не расте ли *Minderwertigkeitsgefühl* у управној сразмери са самосвешћу држава (и људи) раздираних у периодима криза тим својим егзистенцијалним дуалом? И нису ли највеће, најмоћније и најкултурније нације у неким часовима болесне од осећања своје неједнакости, заосталости и некултуре, а у другим, најарогантније, најнетрпељивије, најексклузивније? И није ли то што нам се у драстичним видовима свог испољавања, чини менталним обољењем националне самосвести — ствар у суштини природна и константна у својим свакодневним ларвираним, неегзибиционистичким формама, бар док у свакој нацији буде постојала, као неко непризнавано сазнање кривиче, свест да је свака од њих, упркос етничким посебностима, све неразлучнији део јединственог човечанства? Није ли, другим речима, инфериористичко осећање сваке нације посебан случај њеног осећања отуђености од целине, из које је искључена а којој тежи и кад сама себе из ње искључује, управо својим националним бићем.

Нећу никог уверавати да је тај закључак сасвим оправдан. Био или не, јасно је да ће историјска условљеност националних бића трајати дужи од националних држава. Људи се могу подврћи психоаналитичкој терапији, нације — не могу...

— *Пардон! Све у свему, то је предуга, ако није и сасвим друга прича. Одговорите на питање о неоптирима на дневном реду.*

Реч неопори имала је, за мене бар, у почетку други, мање етимолошки смисао. Али пристајем да прихватим и овај у значењу неопирања нечему чему би било нормално да се писци ове земље одупиру.

— *Има ли на дневном реду таквих неопора?*

Како да не. Управо сам хтео да почнем да их конкретизујем кад сте ме прекинули.

— *Будите концизни. И на ствар.*

Ствар је у томе што су ствари деликатније нарави, и човек који није неделикатан не зна, просто, с које стране да их почне да гризе. Јесте ли приметили да су деликатне ствари округле упркос извесним хошковима?

— *Почните од тих углова.*

Углови? То је метафора једног приватног доцента: »На углу је чекао историјски тренутак обучен у Робеспјера«. Или кога год хоћете.

— *Питам вас лепо да ли хоћете да нам одговорите на питање о неопорима на дневном реду наше националне литературе?*

Рекли сте. Национализам.

— *Објасните.*

Национализам? Он је необјашњив. Не разумем шта то шиба по ушима неке песнике »београдског концепта«, како то љубазно интелектуално шмољаво каже А. Шољан, београдске, дакле, песнике, шта их шиба по ушима да већ неку годину њихово диплање тражи музеалну инспирацију и налази је, изгледа, у музеју фресака, у музеју првог устанка, у музеју стећака. Не знам да ли постоје музеји гробаља и музеји доласка Словена на Балкан, и музеји прасловенских племена названих тако што су, не будући словенска, настањивала словенски Балкан пре доласка Словенаца и осталих на то хојалеро полуострво.

Има људи који ме уверавају да то псеудопоетско тоњење у прошлост има затворене очи за садашњост. Не верујем. Пева се и оно што се воли и оно што се мрзи и оно према чему се може бити равнодушан и оно према чему се симулира љубав, мржња, равнодушност. А у овим случајевима није реч само о симулацијама и не, већ и о лакшем путовању давно прокрченим путевима. И за писце. И за читаоце. И за критичаре.

А оних који воле лако — није мало и међу нашим писцима, њиховим читаоцима и ничијим критичарима. Мало је оних који су претече и по томе што не подсећају на затечено.

— *Други опет мисле да је Мома Настасијевић формирао постхумну школу и да је тај Мома...*

Не мислим. Мома је изишао из једног дела Расткових прекупација и ни стиховима ни драмама није успео да се уметнички приближи свом кудикамо снажнијем, оригиналнијем и дубљем узору. Па како би онда тај полупејсон, преко леђа и рамена четири поетска вала, могао својом нејачком руком да ишчупа из таа овог тренутка иједан аутентични поетски глас? Још-још поетске старетинаре, али песницима он заиста нема шта да понуди, сем оног што је и понудио људима без слуха за живе токове свог језика: они и врте измољчани свитак посног, кртог, мртвог староставља, да не кажем говора.

Трећи мисле да револуција, прекидајући с традицијом, намеће једној генерацији заглашеној њеним фанфарама и добошима, задатак ушивања прекинутих крвних судова и тетива и успоставу континуитета.

Питам се: *континуитета с чим?* С гробљима, с краљицама Наталијама? Али ко каже да револуција мења недиференцирану прошлост, мењајући уистину само наше односе према њеној недиференцираности. Револуција мења садашњост, уклањајући заиста прошло и одиста мртво из ње. А то је посао тако узбуђујући, леп и племенито примамљив да ниједан истински песник неће своје инспирације потражити у завичајним музејима и историјским семинарима управо зато што ће их наћи тамо где континуитет бића језика најконтинуираније пулсира, сем ако... Сем ако неће поетски поћи од неди-

ференцираног грљења прошлости, да би изавојно некрофилаце и ставио лешеве у конзерве, тј. гробове.

Песници, чак и кад су довољно неоригинални и површни па у трагању за својим гласом *беже од куће* или се крију испод кревета и шифоњера, заслужују мање горких речи и мање ироније. Тешко ми је, јер волим и оне које, не именујући, покушавам да, у име континуитета живе поезије овог језика, извучем из вампирских загрљаја, из немуштине једне заиста превазиђене психолошке основице, једног нахијског, да не кажем среског угла доживљавања импулса, из сфере њихових, надам се, тренутних немира и узнемирујућих порицања и потврђивања.

— Сем тих, националистичких, нема ли и других неоптора?

Како да не. Како да не. Само, ето, затреба ли да их изговорим, почнем да се питам, јесу ли у питању заиста неоптори кад је реч о графо-тезгарима који преписују или препричавају непреведене још књиге, продају то као своје и мисле да ће њихова *кипријанисања* ући ако не у нову историју књижевности, а оно бар у прву консеквентну историју културтрегераја. У стилу

Ринге-ринге-раја,
преписао Паја,
ал' су туђа јаја
културтрегераја
учинила мућ,
Паја просто — бућ
посто шућ-мућ-шућ
просут је из кућ*.

Је ли реч о презиру средине у којој такав живи и ради? Не верујем. Плагијатори и штапике немају времена за то. Обузети су собом. Просто — ето, није човек мислио да ће неко који је прочитао његову тезгу прочитати и текст у оригиналу.

Изгледати за тако што су, по свим законима невероватноће, минимални: код нас се релативно мало чита. Али дешава се. И кад се деси, не вичимо »презире«, »нама

* Из »римских« разлога кућ место куће.

туђ елеменат» и већ шта се у таквим приликама виче, него учинимо оно што већ треба учинити с плагијаторима. Читајмо њихове оригинале, бар ми који уређујемо часописе, и ако нам се свиде, штампајмо оригиналне текстове место оне домаћих плагијатора. Само, у томе и јесте ствар, нама се ни ти њихови оригинали не свиђају.

Чудо је то с нама из разних часописа, поготово из таквих какво је *Дело*. Борбу против догматизма у естетици водили смо по инерцији не само док смо наилазили на отпоре, него и после, кад су они изгубили акутност. Ангажовање за модерно — под којим смо од почетка подразумевали уметност достојнију овог нашег социјалистичког света у настајању — није имало само дефанзивни карактер одбране од запенушаних насртаја догматика са свих страна, него и офанзивни — формулисање елемената за једну нову, отворену, прогресивну естетику. И, ако нисмо имали претензија да је назовемо социјалистичком естетиком (то, изгледа, не би ни било пристojно у тој области где Аристотел није назвао своју — робовласничком, ни Богдан Поповић своју гњаважу реда-по-ред — полуколонијално-еклектичко-буржоаском), ми смо рачунали да она буде могућа у овом социјализму и својим карактером покуша да засад донесе само психолошке компоненте укуса у настајању.

На том послу, *Дело* није имало потребе да моли за сарадњу. Она је долазила. Међутим, ми смо се увек трудили да нагласимо да наш став против догматизма остаје нетрпељиво одбојан и према свему ларвирано антисоцијалистичком. И свему што се ма у којој форми супротстављало.

И ту нема разлога да поновимо ишта од оног што је већ речено пре две године у *Приликама*.

Оно чиме би се оне могле да допуне, то су извесни нови облици које су узели неоптори, извесно, збиља неразумљиво, републиковање, да не кажем срескарско завијачевање, али и извесна сасвим друкчија тенденција да се догађаји од пре, рецимо, тридесетак година протумаче с искључиво литерарних позиција, иако нису очито били искључиво литерарни.

Не мислим ту само на неке литерарно негативне оцене социјалне културе, која је најмање била литература, него и на појаве око неких предратних часописа, чија се

вредност не би смела мерити искључиво естетичким вредностима дела њихових сарадника. Нека су и највиша та мерила, дани историјски тренуци постављали су пред све прогресивне људе, па и напредне писце, неестетичке захтеве дисциплине. Није било у питању писање колико консолидовање снага Партије, која се спремала да пође у устанак. Према томе, пре но што се каже ишта што би представљало суд о људима у једном времену које је могао и егзалтирати и бацати у очајање, које је било време кроз које су се већ пробијали високи звуци револуционарне борбе а било невреме логора уништења, крви и ужасних мучка и смрти, ваља увек озбиљно узети у обзир све компоненте, вагнути их једну по једну и комплексно и отворено погледати у очи истинама, онима литерарним, али и онима општијим, онима које су решиле или допринеле да се реше, поред неких литерарних, и сви директно животни, нелитерарни проблеми. Рећи, како то неки чине, да је наша, заједничка дакле, борба против догматизма почела још 1939, ма колико таква тврђа изгледала заводљива, нетачно је. Против догматизма а за један хуманистички социјализам радничких савета и комјуна, борбу не воде и не могу да воде писци. Они је могу подупирати изражавајући је унеколико. Зато кад се у једном иначе одличном, смелом и прогресивном листу, или чак и у београдском *Делу*, појави нека слична тврђа, чини ми се да она може бити само пропуст а не став редакције. Јер став је њен јасан: бити део овог савеза свих идеала и реалности прогреса, кретати се укорак са тим Савезом комуниста ка новом, ка открићима.

Експлицитније но досад треба зато, не престајући да извлачимо естетичку поруку могућу у овом, упркос свему, све очовеченијем нашем свету, да наставимо да у поричућем превазилажењу буржоаских естетичких постулата доградимо своје, штитећи се с бокова и од заједања плитких недогматичара и од тулумашења оних безначајно малобројних који тврде да се слажу с нама док се рвемо с догматизмом, али одбијају да иду с нама чим им постане јасно да не престајемо да поричемо и разголићујемо све што у уметности полази са супротних класних позиција. Буржоаски естетичари, супротстављајући се агностицизму, у потрази за једном универзалнијом идеологијом, не могу да набу ништа препоручљивије од персонализма, који је отрцана томистичка говедина у сосу

справљеном по укусу текућег дана. Узалуд тај лепљиви сос. И у свету је све мањи број оних који се хватају на тај лепак. Утицај персоналиста одавно је престао да се осећа међу онима који прихватају и носе бакљу овог језика и истинске поезије.

Па је већ постала и општеувојена истина да је теорија дистанце или израз епитонства и неталента, или изговор за кукавичлук и нечисту савест; да ни једно ни друго није достојно литерате. Па, логично, ни маска те *теорије*.

Али «плитка демаркација модернизам-реализам» — о којој се распитује последње питање — пре свега није плитка, затим није демаркација између две врсте литературе, него између литературе и нелитературе. Углавном. Бар данас и овде.

Последице тих неопора нису се осетиле одмах. Жалим што смо и ми из *Дела* и наши пријатељи из одличних, борбених, антидогматских *Поља* понекад превиђали могућност закаснелог паљења фитиља у написима који су били понекад недовољно историјски и, као такви — ћорци. Али с детонатором. Па смо, бар ми из *Дела*, остали понекад без резерви за прочешљавање позадине; свих снага распоређених на сектору борбе за артикулацију прогреса. Истина, нису нам промакле спорадичне појаве бежања од садашњости или анархоидног поигравања с историјом, као и ретроградног култа историзма. Није нам промицао ни темпорални тактички карактер извесних суштински немогућих савезништава, али...

Не ламентирајмо зато сувише. Нема се разлога. Није да нисмо удараали и детектирали покушаје буржоаских инфилтрација. Све у свему, ми смо суштином више неголи вештином дали свој удео дедогматизацији литературе — што је у литератури и свести о њој било значајније у 1955. но ишта. Али сад се налазимо ослобођени догме на отвореном пољу, с марксистичком лампом у руци, и није чудо што нам се, обасјавајући видокруг али и обасјанима том светлошћу, чини да ћемо одговор наћи пре ако се ослободимо свих оних који хоће да нам помогну док се супротстављамо догматизму а одбијају да то учине кад је реч о буржоаским схватањима. Нама још тубијим, још неактуелнијим.

1958.

БЕЗ ИЗВИЊЕЊА

— Недавно је изишла ваша књига есеја ПРЕ ПОДНЕ...

Иза *Пре подне* доћи ће *По подне* и *Јутро*. Биће то књижице огледа које сам, током последњих година, неке већ читао, неке давао пријатељима на читање. Писао сам их увек изазван испадима заосталог дела наше критичке мисли, тачније наше к. бесмислице. Јер има је у макулатури на претек. Изазван, написао сам тако 1949. *Поезију и отпоре*, које помињете. Ту и престају сличности и почињу разликe. Док сам се у *Поезији и отпорима* хватао у кости, не именујући их, са носиоцима нормативно-догматске, вулгарносоциолошке, утилитаристичке, прагматистичке, дакле кобасичарске, да не кажем антишекспирске естетике, дотле у овом *Пре подне*, као и осталим деловима нашег дана који ће доћи, расправљам против изрођених, деградираних потомака оног што смо, с правом или не, звали ждановштином.

Њих је гма. Употребљавам ту реч јер подсећа на тмину, туман, и на таманити. А те речи имају ако не везе етимолошке с њиховим бројем, а оно с њиховом природом. Не знам која је то утамањивачка уметност којој је све *тамно* и *црно* и која, једном речи, из својих проливљера испушта маглу што не да човеку ни да види ни да дише ни да се креће како ваља? Али знам да *гма критичара* који такве ствари тврде има више врста. У прву туманску бих убројао оне који, процуривши из погледа и мокрих ставова Ч. Миндеровића и Т. Младеновића, заслужују надимак криптофила, јер немају ни става ни погледа. Тј. имају их много. Тј. најпрагматичкије их мењају према приликама. И мишљењима њихових *босова*.

Или оних које сматрају за своје босове. Могли бисмо их назвати зато и к. *најамницима*. Они пишу час похвале час похвале. Никад — разложне и писмене текстове. Што је и немогуће тражити од њих. Најеминентнији међу њима зове се Бандић и зове се Палавестра, један налик на другог као к. сестри к. сестра. Њих узимам с пинцетом из *гма*, иако знам да њих, међу осталим који гамижу, нико разложен и не схвата озбиљно. На њих се нико и не љути. Ја их чак и волим. Да. Волим их. Због тога што су у недоследности својих судова толико доследни да постају класични прототипови нечег што не може имати пристojно име. Ја их, уосталом, нисам већ поодавно читао, прво јер немам више времена за лоше ствари, друго, јер ако се дан по јутру познаје, а ноћ по мрачку, ум и таленат критика таквог калибра познаје се по мраку што мракобесјем базди из њихових првих и потоњих написа.

Немам времена сâм да читам све њихове најновије к. отклике на наредбе њиховог шефа и пословође Тасе. Али их препоручујем за читање (како то каже понекад Макс из *Илустроване политике*, који куди књигу коју препоручује, а хвали ону коју не препоручује. На пример хвали књигу Р. Његош, али је не препоручује. Ја, дакле, обратом од Макса, препоручујем Бандића и Палавестру).

Друга врста наших критичара припада систему соларплексус, тј. *тамањења* свих других писаца каји не припадају клану, клики или нису они сами. Њих карактерише доследност. Али миндер им неестетско и неуметничко порекло одаје њихово стално кокетирање с неким бакалским здравим разумом, због чега сам склон да њихове погледе називам и бакалским. Они су, дабоме, љути антирационалци, они имају смисла само за јасно и велечасно, за народско и исписничко ако не и испосничко, њима Весна Парун не ваља, али добар им је цепни, да не кажем буђ-еларски Сламнигов или Липњаков стих »Ни вино није пошто беше«. И припита жал за добрим и јевтиним вином које *није како беше и пошто беше*. Издајући се за здраворазумско трезвењаштво, та критика сече све што је у нашој поезији људски тоталније и трезније. Јасно, оно што је неизговорени подстрек те критике, то је задовољство отуђеношћу, то је поетска непрогресивност, то је, у суштини, труљење у старим оквирима, ако не баш аристотелизма а оно сенеквијанства, то је страх пред свим што би те проверене каноне угрозило, то је ускогру-

дост, то је паника од логике људске потпуности. Хоћете имена? *Донекле* Велибор Глигорић (садашњи), *однекле* Томислав Ладан (негдашњи), и *некле* Антун Шољан (нигдашњи). То су све имена људи која уметнички ништа не значе, значећи притом врло различите мање или веће неписмене ерудиције, памћења излишног, даровитости у квару и темпераменте испумпаних гума, али оно што их уједињује, то је њихово здраво-болесно разумство, које чини, кад се одузме и дода оно што је за одузимање и додавање, врло лошу услугу овом општем стрпљењу ка ликвидирању прошлости.

Трећа би врста критичара била тамнија од свих ових скупа. У једном, не у сваком смислу. Они имају везе с бакалуком, уколико су тезгари. Али они могу бити и здраворазумије и упорни ирационалци, главно код њих није оно што заступају, битно је да се тај њихов адвокатски рад хонорише како треба. Имена? Без обзира што потписују своје тезге, то имена нема. То је безимено. Уосталом, у мраку који шире тешко их је прочитати.

На крају, било би наивно тврдити да ту нема критичара који су се наметнули својим врлинама, укусом, сензибианошћу што се труди да у трену који тече открије оно што је од уметничке вредности. Поред Бегића, Фогела, Тахмишчића, Крњевића, поред Мирковића, Первића, Цацића, поред Егерића, Кетига, поред Цара, Бруна Поповића, Готовца и Сабљака, поред низа других критичара и есејиста отворених оном што је трајније у делима што се из дана у дан јављају, није мален број људи који, негујући тај данас тако тражени род, знају не само да схвате и оцене него и да подстичу ствараоце на трагање и налажење.

— На чему радите?

Завршио сам *Дневну вест** и настављам рад на *Шћаше*** и *Дневнику г. Бога****. То су радни наслови. Не знам како ће се коначно звати.

* Генералбас

** Путње

*** Рукопис недовршен. Засад загуљен. Пронаћем ли га, можда ћу га дотерати до краја.

— О Конгресу писаца?

И овај Конгрес није прошао без нечег што је упрљало и Охридски. У Сарајеву је то само било жалосније, јер су били у питању познати и угледни тако рећи писци. Сам Конгрес? Добрица Ђосић је једини полетно и трезвено реаговао на задату тему. Остали реферати и кореферати били су у толикој мери конвенционални и испод нивоа књижевника да је, у најмању руку, опортунно упитати: чему те скупе манифестације? чему Савез књижевника?

Сигурно не зато да би се после три дана конгресовања неефикасном и ирелевантном резолуцијом о разоружању, резолуцијом формулисаном у стилу узбуђене умереноканцелистичке вербалне ноте, изрекла по стоти пут најошштија места. Али и не зато да бисмо били изврнути нападима савести Мире Алечковић, што се раторбно пробудила тек у часу кад је стигла на дневни ред тачка: *избор нове Управе*. Изгледа да је двадесет и седморо чланова с њом заједно гајило наду да ће добити пљесак на ту врсту стриптиза, ако не савести, а оно амбиције. Међу њима, неколицина по злу познатих поборника догматизма, позивала се комично на слободу стварања, а неколико сатрапских *чврстурукаша*, на демократизам и друга уставна права.

Можда, кад нестане једног дана тако конципирани Савез писаца какав је овај, можда, кад га замене естетички афинитетне асоцијације, престаће да се међу писцима који су писци не по томе што су тајне гласачке цедаулице, него имена јавних радника, брбља о већини и мањини, о «демократији» као о пракси сабирања гласова и прегласавања. Литературу не праве ни савези, ни управе, ни уставна права.

Хвала зато литератури и хвала уставу. Не хвала управи Савеза писаца, прошлој, садашњој и будућој.

1960.

П. С. Новинар једног омладинског листа поставио ми је питања, ја одговорио, он није дошао да узме редитовани текст. После ми се није ни извинио.

РЕЧИ У ЕТАР (ЈЕДНОГ ВЕТРОВИТОГ ДАНА) УЗ ВЕТАР

— Шта је по вама поетско данас у роману?

У романима је данас најпоетскија сама реалност. У књигама које се овде пишу има много мање поетског неголи у животу којим живимо, свесни да га живимо а не живимо ни онолико колико смо га свесни, а камоли онолико колико бисмо га могли бити, укључујући у овај наш тренутак у трену свог протицања сва могућа сећања и предосећања што га латентно напињу. Живимо још увек расуто и уопштено, недовољно специјализовано, претерано неконцентрисано. Још увек плаћамо излишне данке прошлости и, субјективно, делом још у ритуалијама, отежавамо себи држање корака с оним што објективно већ јесмо. Наша самосвест касни за нама какви смо стварно.

— А какви смо?

Прочитајте приче о нама живима, видећете. Уверите се да људи на нивоу ове, своје, надасве полетне и драматичне епохе у којој се тако огољено рву прошлост и будућност, смрт и живот човечанства, нису докраја изrekli оних неколико поетских метафора и слика више које се сусрећу у текстовима савремених романа. И да су они, неоспорно поетскији од старих, изразили само делић емоционалних и интелектуалних, морал-

них и акционих реалности што нас чине тако немирним и предузимљивијим.

— Зато би требало да се и упитамо откуд тако упорно одржаван израз поетски роман?

Јавио се пре неку годину. Под пером само код нас озбиљно схватаних белешкара, ококњижевних тезгара, литерарних макроа и лешинара, добио је увредљив, поспрдан призив. Хтели су да дисквалификују савременост коју су изражавали романи на наше живе и животодајне мотиве, изражавали, рецимо, чак и недовољно савршено и снажно, али ипак покушали да изразе.

Они су концентрисаним нападима на савремене књиге дисквалификовали у ствари себе (узгред спомињем само имена Велибора Глигорића или Бранка Пеића), и открили само своју провинцијалну и естетички конзервативну душицу без слуха не једино за мање-више тихе књижевне вредности; без слуха и за заглаушна дамарања самог живота.

— Споменули сте стари начин и нови. У чему је разлика између старих и нових поступака. И да ли су само разлике у поступку оно што раздваја старо од новог?

Разлике у поступку проистичу из промене односа између лица и романијера. Данас писац не сервира, као некад, своје анегдоте правећи се свезнајући и знајући одиста све: прошлост, тајне и судбину својих личности. Савремени прозаист не претендује да буде изнад личности и фабуле, он се, демократичнији у односу према њима, изједначаје са својим јунацима. Тиме је принуђен да буде и тражи видике својих лица заједно с њима, увек у једној непролазној садашњости.

— Откуд та промена?

Одасвуд. Изазвана је развојем друштва, условима живота у њему, порастом образовања, повећањем човекове самосвести. Читаоцу је све јасније да од савременог дела тражи познавање човека на нивоу тековина савремене

науке и најновијих научних saznaња и дослуђивања о њему. У овој епохи немогуће је с феудалнобуржоаском немарном отуђеношћу и меримеовском супериорношћу причати људима приче које, чак и вешто монтиране попут црних, детективских »трилера« Агате Кристи, вређају ослободени понос човеков баш тиме што не могу да сакрију да су вештина, а не креација, не аутентична људска драма. Она је склизнула с површине лица и није само у спољној акцији.

— Драма? Где је она кад није више на лицима јунака, ни у њиховим акцијама?

Споменуо сам на почетку тигантски сукоб у току, сукоб који нас је све обухватио и распоредио, у миру као и рату. Уосталом, не зове ли се случајно још увек овај мир — хладним ратом? Човечанство је данас, силом тих неприлика, повојничено (чак и онај његов део који се бори против те блоковске реалности). А војници, зна се, извршавају наређења старешина без поговора, лишени права да у битном бирају, да се колебају, да слободно одлуче. Они су изабрани. Они и њихови потези. Тако је то данас, свуда, јер елефантијазис сведржавања није само одредио лик Истока, он је у истој, у већој чак мери, упркос привидима, детерминирао и изглед Запада. Па где је онда место драмском збивању, изборности, слободи, где је угао из кога се може једино да докучи истина о човеку?

Је ли у примерима источног или западног публицистичког реализма? Звао се социјалистички или како му драго, он је, из појмљивих разлога, само недокувана говедина дневних заповести поливена псеудоестетичким бешамелом: и такав — сведен на регистрацију крајних резултата људских драма, на описивање спољних људских акција, без свега што је деловало као реалност и било реалност целим путем од полазног импулса до чина. А тиме гај инвалнаски у ствари реализам и са своје стране лишавач личности сваке изборности. Није чудо што се таквим поступком у најбољем случају добијају стилизације, типови, а не живи људи. Проседеи наслеђени из мање намрغوћених и учетвороречењених прилика XIX века данас не могу одјеста да допру до

скривених човекових попршита, па нити да саопште оно што су некад и могли: човека у акцији.

Ова описна, плитка естетички и неадекватна публицистика на Истоку има бар величину моралног опеређења коју представља социјализам. Но то се не може рећи за писца који под самообмањивачком паролом: »Доле хероји, живео мали човек« — мисле да су открили хуманистичкије решење. Пишћући, о такозваним ситним бригама и ситним радостима такозваних обичних људи, они беже с пола своје епохе и откривају херојство у бежању од херојства, а перецама, којима чате своје девојнице, ерзац за величанствену љубав која превазилази човека.

Црно-бели су то типови схема: схема вербално матаморских марифетлука типа Симонов или Херман Воук, или схема жуто-жутог цвекотањца; али обе су схеме прављене на бази реминисценција на поступке писаца од пре сто година и обе изван свог времена. Но поред њих мора да свуда постоји у фиокама или у излозима и литература »пробних пилота«, експериментална литература. Кад год су доносиле неку истинску и стварну формалну новину, откривале су и облике које узима на себе драма човека у овој епохи, али у исти мах и потврду да је та драма напустила естраду лица, јер оно, већ уопштено, мора да уме да црвени и кад се не стиди, иначе има да га нема, и естраду сјајних усхићених погледа, јер очи морају знати да сијају и кад треба одглумити усхићење не осећајући га.

Принуђен да живи посматран далекозорима непријатеља с обе стране барикада, човек је одгурнуо све изразе своје слободе на дно себе, где се у тами, често и ван његове контроле, одигравају драмски сукоби и обрачуни који код данашњег човека *претходе акцији* и нису више у њој одређеној ван њега. Сви разлози за и против, све страсти, све је уапстрактљено и одвојено од јединства с чином. То је проба себе, ради акције, али пре ње. То је тренинг пре животне утакмице. Драма је то шадоу-боксинга, исцрпљена често пре потеза који ангажује егзистенцију. Ради ње.

То је оно битно што би требало и да дође до изражаја у свакој савременој доброј прози. Акција је тиме ритуализирана, будући да су сви њени изрази познати, поновљени, унапред дати, предвиђени, не изненађују.

Томе је допринело и увођење памћења учесника драме, памћења које је постало делујуће искуство и рефлекс.

Је ли то добро или лоше? Напредак или наставак човечности? То је тако.

Булеварски писци XIX века израчунали су да им теме и карактери којима оперишу омогућују свега 90 и неколико различитих акционих ситуација.

Могућности испољавања на располагању савременом човеку кудикамо су сиромашније. Писци су упућени зато дубинском повезивању и осмишљавању својих лица тамо где она воде бескрајне разговоре са собом пре но што им ситуација не наметне свима један типски, класни акциони одговор, не бринући да ли се у његовим границама свако лице и индивидуализирало у оној мери у којој је, у некој од могућих истина, оно и индивидуализирано. Како се то врши? Одговарају нам савремена дела.

— Према томе, ви одбацујете...

Пардон, ја ништа још не одбацујем. Ја с вама причам о проблему који ми је задан.

— У чему је он?

У одвијању приповедања на основу принципа што произилазе из те нове ситуације што захтева и једну нову драматургију. Ограничен и спутан — човек је само привидно. У ствари, никад он није био слободнији но сад кад се тако самодисциплиновано бори за слободу свих људи. Није потребно да вас подсетим да природа и инстинкти познају само нужност, док је, њима супротна, слобода — ствар рационална, тековина људског успона. Рекавши да човек никад није био слободнији но данас, ја мислим на чињеницу да је човек бакљом свог разума осветлио и ирационалне корене свог бића. То значи поимио сам себе. Савремени роман неће друго доли да изрази то самосазнање, у оној мери у којој је оно писцима данас већ доступно. Свакако, открића дубинске психологије њима су више него позната, али креација, која је сада и заувек маштање на једну од елементарних тема, изгледа да, с разлогом, из богатих досад неузораних њива очекује величанствене жетве.

Уједињен с личностима које прича, писац постаје и њихово знање, али и незнање о сопственим унутрашњим сукобима, постаје сам сукоб, осветљење бачено на њега и сазнање што све то региструје.

Прво што се тиме постиже то је (истовремено у складу са збивањем у стварности) утростручење фабуле: један ће њен ток причати деформацију драмских покрета, њихову сценаризацију, други — односе настале између посматрача и посматраног, исувише присно међузависних да би се умели избећи, трећи — чињенице какве јесу независно од свега. То привидно бујање субјективности навело је наше крститеље савременог романа да га назову поетским, што доказује да нису разумели ни оно што је битно у њему, роману, ни шта је, у ствари, поезија. Али то није одаучујуће. И ћорава кока зрно набе. Поезије има напретек у епохи таквих интензитета какве развезује ова која захтева од својих носилаца страсти распаљене и скривене свугде, јер се игра игра увек у цео живот.

Чињеница је да до сада није успело ниједном романописцу, упркос довољном броју промашених покушаја, да исприча драмску фикцију човека данас објективистички хладно и неузбуђено макар изнутра. Није та кривица у темпераменту. Последица је то температура које владају у зони савремених драмских збивања и објективно постојећих усјања, које писац не може, знајући их, да не изрази. Што не значи да би их могао да опише.

— Ви поричете опис?

Опет. Не поричем ништа. Или, ако хоћете, ништа употребљиво. Аутомобил се може описати споља: његове аеродинамичне линије; такође — може се дићи поклопац хладњака и аналитички описати изглед мотора. И то су радили романописци пре тридесетак година. Оно што би нама остало да описујемо, то је улазак у сам карбуратор, у цилиндаре кад раде под пуним гасом, у мењачку кутију итд., како бисмо саопштили само кретање. Је ли то могуће описивањем рада клипова? У сваком случају, тај »опис« неће бити статичан, већ захуктан као и само кретање, али биће опет неки Ђавољи опис, ако вам је стало да буде опис.

— А квазипоетски роман шта би био?

Инсистирате на термину?

— Одомаћио се.

Мислим да би му требало одузети стамбену дозволу. Свеједно. Савремени роман изискује, поред талента, знања, и више напора и више самопоуздања, које је субјективни облик вере у човека, његову интелигенцију, његову креативност. Постоје профитери који уситњују туђа достигнућа и, понављајући непоновљиво, покушавају да забаве нераднике. Кома они сметају? Вама?

— Не. Реците нешто о својим искуствима?

Немам их. Како хоћете да их стекнем радећи посао у ком ништа није рутина а све је изненађење. Где и тренутна небудност може да буде повод катастрофи. Јер сонде спуштене до у капиларе јунака савремених романа прошле су претходно кроз најтање жилице аутора. Спој се не врши више преко видљивих крошњи што се привремено, случајно или привидно, могу да додирну, него одозго, преко корења. Оно се испреплело одавно и твори основицу свељудског братства и разумевања.

1959.

ПИТАЊА И ОДГОВОРИ БОЈЕ ФАСЦИКЛЕ

— *Генеза слободе стварања на пољу културе и уметности у послератном периоду?*

На страну неадекватна употреба речи култура, уместо наука*, ваше се питање чини погодније за опширне и објективистичке историјске расправе уз филозофско-аналитичке излете у области слободе и слободе стварања неголи за ову просторно ограничену анкету, на коју, како из вашег писма видим, не одговарају професионални историчари и филозофи, већ уметници и публицисти.

Па шта да кажем онда о генези слободе стварања? Да пре десетак година нисам био за ту слободу, а да сада јесам? Или да сам и тада и сада за слободу уметничког стварања? Шта да се лажемо? Ни тада, ни сада, ни икада не бих дозволио, мене да неко пита, објављивање написа чија би тенденција била антисоцијалистичка и антијугословенска. Под условом да се споразумемо без принуде са стране шта то у уметности значи.

Но, одговарајући тако (а другачије по савести не могу), не компромитујем ли појам слободе стварања? Не крњим ли га?

* О слободи стварања говори се обично кад је реч о уметности, ређе о науци, изузетно или никад о култури. Ма колико био широко њено поље, цвеће које на њему ниче спада у варијације флоре образовања што се стиче, или просветитељске активности, која је ствар педагогије, општег политичког курса и средстава нужних да се брже или спорије тај курс оствари.

He. He.

Знам, рећи ће се: у буржоаским демократијама комунисти могу да објављују своја дела. Ако ви ту забрањујете то антикомунистима, значи да нисте у стању да дате толико слободе вашим непријатељима колико буржуји дају својима.

Пре свега: слобода се не даје, већ отима.

Онда: не дају буржуји слободу небуржујима зато што воле њих или појам слободе, него из страха да политиком *чврсте руке и зачепљених губица* не доведу до смањења радног учинка или не изазову револуционарно огорчење.

И још: они знају да би их експлозија свенародног гнева неминовно разнела не заиграју ли благовремено игру *»отвореног вентила«*.

Друго: ипак, у свакој се кризи буржоаска слобода зачас претвара у отворени масовни терор над радним народом, типа паљевине Рајхстага или паљевине *Nutanié*-а. Чиме се открива непопустљиви класни карактер буржоаске полицијске демократије, за коју је тад (и увек) битна само власт, а не слобода штампе.

Затим: оправдано је стога и у једној социјалистичкој држави у којој је власт у рукама радног народа, а у најбољем интересу огромне већине становништва земље, сузбијати све покушаје мањине да поврати старе предреволуционарне привилегије.

Најзад: десетак година после буржоаских револуција, феудални *si-devant*-и бивали су још увек гиљотинирани по најкраћем поступку, и с њима, колико знам, ниједан јакобински писац није дискутовао о слободи уметничког стварања.

Па не чинимо то ни ми.

Утолико пре што је логично разговарати о томе једино с онима који, стојећи на позицијама социјализма, сматрају да за комунисте, ако су уметници, треба да постоји само једна слобода: да буду за социјалистички реализам, мислећи или не да знају шта то може да значи.

Но тиме што сам нашао партнера за дијалог, питање генезе се сужава, али и расветљава. Слобода уметничког стварања за мене је саставни део слобода које карактеришу овај тренутак југословенског пута у социјализам. Сутра ће оне бити веће и шире. Слободе. Све. И оне стварања.

Од самог почетка, од 1945, јавља се код многих уметника комуниста, уз изванредан нејасан отпор према оном што сад зовемо стаљинистичким естетичким тоталитаризмом, и неодређена жеља за неком другачијом стваралачком климом, да би се после 1948. испојила као негација псеудоестетичких норми и прописа што су, оденути у ружо социјалистичких фраза, гушили догле скоро сваки наш уметнички напор.

Пут целе слободе у југословенској уметности није готов пао с неба; тамо почет и окончан, освајан је стопу по стопу у конкретним, врло драматичним условима развоја ове револуције; освајан у борби нас самих против нас самих, против наших отпора, страховања, предрасуда. На свим плановима комплексног националног живота понављале су се, мора бити, исте и слично тешке унутрашње борбе које су наши уметници отад водили, пре свега против својих теоретских катихизиса, навика и цензуре у себи самима. Сваки корак кроз незнан био је учињен под ужасним, исколаченим погледом узнемирене савести што је говорила: *»Промисли добро. Јеси ли сигуран да си у праву?«* Чинило се да сваки нови стих и свака новија мисао ставља у питање све: револуцију.

Па ипак, опрезно и храбро, корак по корак, преко савладаних сумњи, колебања, отпора, крчио се пут једино могућим условима стваралаштва — слободи, која, тога смо убрзо постали ту свесни, не може никад да доведе у питање социјализам који јесте слобода. Напротив.

Што не значи да се пре 1948. или после нису јављале тежње, и то не безначајне, да се у проблеме стваралаштва ингерира прагматистичким политичким мерилима. И увек се позивало на интересе свима нама подједнако наше револуције, били ми партијски радници или уметници. Као да се понегде мислило: ако се организационо обухвати стваралачки процес, који се, знамо из искуства, опире свакој наметљивијој унутрашњој контроли, ствар социјализма биће заштићенија од неоптимистичких (дакле незадовољничких) расположења, која, веровало се овде-онде, значе декадентно дезертерство; заштићена од свих тражења нових форми, која су израз порицања постојеће стварности. *Рецидив формализма* била је за неке главна парола којом се, веровало се, затвара антисоцијалистичка бреша уметности што неразумљивим стиховима хоће да негира наш свет на целој линији. Дир-

љиво је то било осећање. И нећу никог увредити ако признам да сам и сам одболовао, можда брже од неких мојих другова, све фазе те грозничаве мајмунске љубави, увек претерано забринуте љубави за своје чедо — социјализам.

Но то ми признање не смета да кажем да је она била примитивна и штетна не само по стваралаштво него и по социјализам. Није добро по децу, земљу, власт, револуцију, ако се сувише штите од промаје и увијају у ватрану ћебад. Лакировка је резултат таквих зебњи. Преосетљивост такође. А да то смета правилном слободном развоју, у то не треба ту никог убеђивати.

Не постоји само једна тема и фактура, *задатак* уметника јесте проналажење нових димензија у људској свести, нових осећајних простора и облика, а не репродуковање голог живота с неинвентивношћу микрофонске траке. Пардон: репродуковање живота плус оптимистичка интенција у смислу тенденције развита. То јест — лакировка.

Да се разумемо: сасвим је нетачно закључити да су пре 1948. »ждановска« схватања имала монопол. Сећајући се прошлих, давно превладаних унутрашњих, сопствених и не само сопствених дилема, не треба заборавити на праведност. Ниједан уметник, ма каква била његова естетичка уверења, није ту од 1945. наомамо осетио брутални стил »критичких« обрачунавања, тако уобичајених другде.

Упркос чињеници да и дан-данас међу нашим уметницима има људи који се нису још усудили да се ослободе излишних забринутости, људи чија је прва обавезна асоцијација на уметничко дело које им се не свиђа, које не схватају или које их превазилази, политичка негација тог дела и његовог писца, упркос томе, може се мирне душе рећи, да данас и они, асоцирајући по лошој навички оно што асоцирају, не мисле да без даљег смеју да закључе да су творци дела која им се не свиђају непријатељи социјалистичке земље, шпијуни и дефетисти. Штавише, и они се све успешније труде да виде у тим уметницима партнере у слободној дискусији што супроставља уметничке укусе и идеје. То се може неким чинити више дезидеризмом неголи стварним стањем. Шта им могу. Тако већ прилично времена ту јесте, и уверен сам да није далеко дан кад ће се и последњи естетички

симплификатори решити и тих својих упрошћавајућих заосталости, да не кажем заостајања. Тад ће се завршити мучни предразговори и почети прави, много плоднији и мање жучни дијалози о конкретним естетичким проблемима и уметничким остварењима. На шта смо, заузети драмом раста слободе за ствараоце у социјализму, пречесто заборављали. Јер слобода у уметности није само у једној драми. Тој. Она се јавља у изразу конфликта више драмских линија.

Између свега осталог, и из целовитог и увек врло конкретног израза опште човекове ситуације под звездама. Отуд се за уметника живот и не јавља само као биолошко-друштвени феномен што се пасивно подноси него и као стални инспиративни позив за постављање захтева који доводе у искушење законе нужности. Тиме је уметности одређен простор на класкалици једног осећајног разумевања ствари према коме човек не живи само наметнути му живот; он, човек, он му се намеће способношћу да га разуме, измашта и изрази, не прилагођавајући му се пасивно, мењајући га. Ваза у складу са дубоким, законитим, остварљивим потребама, и кад се површном посматрачу не чине таквим. Али да уметност увек не ангажује сваким својим изразом судбину целог људског рода (чак и кад изгледа да то чини политичкој опредељености уметника упркос), а тиме и његово (свељудско) памћење и предосећање у сваком његовом доживљајном тренутку, једном речи његов тоталитет, за револуционарног, социјалистичког писца можда се никад и не би, једнострано како смо видели, постављало питање усмерености стваралаштва. Но и столица, обична Ван Гогова, мала сламнена столица, тенденциозна је. Рембрантов *Час анатомије* такође. Па шта онда? Столарски радник комуниста не тражи од себе да због своје припадности партији прави револуционарније столице и анатомске столове. Ни лекар комуниста не мисли како да класносвесније формулише дијагнозу неметафоричне главобоље, или како да изврши операцију неког баналног запаљења слепог црева у смислу тенденције развита.

Сви то знамо. И знамо зашто је то тако.

Та занимања, специјалистичка у већој или мањој мери, појављују се на бескрајној професионалној ниски друштвене поделе рада, свако од њих искључиво као

једно њено зрно. Међутим, уметност спада у ону врсту људског активитета који изворно неизмењен постоји, исти по свеобухватним тежњама, још од пре оне велике поделе рада на мушки и женски, о којој говори и Маркс. Уметничке човекове побуде нису се измениле од памтних века и неће се изменити: то је увек она иста неутољена и неутољива глад за апсолутним, јединственим, универзалним, она самосвест и самопоуздање, она хегелијанска лукавост која је и учинила човека оним што он не престаје да постаје. Јер се она човекова глад не мења. Мењају се он и његов свет, објект глади. То значи, даље, да се мењају његове производне снаге, његов однос према природи, његово друштво, његове амбиције. А то све чини амбијент човеков, део његове реалности. Очигледно не њу целу.

Заблуде и грешке свачијег, па и мог бившег »ждановизма«, који није само »естетика« стаљинског периода, извиру из прагматистичке заслепљености која у жестици борбе може да узме део људске реалности за човекову целину. Политички део пре свега. Идеолошку његову страну. Тиме, пре свега, самовољно »укида« дијалектичко двогласје које је увек егзистентно и делујуће. Укидајући га, једнострано, свеједно да ли и из најузвишенијих побуда, из незнања или из бирократске деформисаности, објективно се човек лишава једног елемента свог животног противуречја, да би се притеснила и прибила уметност на крст бедних теорија о бесконфликтности и свега осталог лошег и неживог што из тога произилази. Јер живот је стални конфликт у класном, али и у бескласном друштву. Карактер конфликта је дружичји.

Појмљиве су побуде које су у првој на свету социјалистичкој држави могле да, у оправданој брзи за њену егзистенцију, доведу не само на плану естетичких схватања него на свим, па и на плану теорије државе, до фаталних искривљавања и извитоперења марксизма. Данас, кад социјализам расте и тамо где га је забрањено сејати, кад већа половина човечанства већ мисли и осећа социјалистички, време је да се свуда у социјализму понови напор који је ту учињен на разним плановима, па и у уметности, да се одабаце кратковиде практичарске теорије што тако спутавају стваралаштво. Да ли се прогледало? Дrame које ће се одвијати током тог процеса

биће вероватно мање интензивне, али жетве ће бити бујније од наших. Не само што је реч о народима чија је уметничка прошлост богатија од наше него и зато што неће морати да троше толико снага на пробијању врата која смо ми ту пробали.

Слобода која ту постоји и којом се наши уметници поносе вратила их је пунијој реалности и омогућује им да сагледају човека, све истинскијег, са свим његовим тежњама, да га измаштају, измишљају и изразе онаквог какав је у социјализму могућ. Неумно је и помислити да уметник, ако је уметник, жели, хоће или може да заборави друштвене координате у којима се јавља то стваралачко његово осећајно разумевање света и човека у свету. Не пада то уметнику на памет из простог разлога што: а) слобода коју социјализам као реалност имплементира уследљује форме и садржаје, чак и оне најизмишљеније форме и садржаје, преко којих ће се и уметнички манифестовати тај вечно и нешто исти објект и субјект уметничког стваралаштва, — али и што се: б) од идеолошких постулата, били или не били из арсенала лоше савести, не може побећи; они чине укусу сваке епохе; несвесно и свесно, он *лежи* или не *лежи* писцима; прихватајући тај мирис, тај укусу или не прихватајући га, уметничка су дела инхибирана њима.

Тоталитет човеков подразумева, према томе, и решење оне злогласне тенденције развитка, дајући јој место које јој припада у збиру елемената што творе и реалност света и реалност његове уметничке метафоре. А то је кудикамо значајније место но оно на које је осуђује *ждановизам*, чупајући је из контекста што је храни, да би је, спарушену и мртву, прогласио за одсудни и једини елемент стваралаштва. Тенденција задржава при пуној стваралачкој слободи оно место које је њено: склад пун противречја; у том времену демократизације — он је чинилац свега: субјективна свест што у тоталном уметничком контексту живота има оне облике и значења које људска жеља може да има.

— *Кроз какве се облике и форме остварује слобода стварања и мисли код нас?*

Кроз демократске облике, које намеће слободно супротстављање мишљења, уз обавезно поштовање саго-

ворника; преко формирања уметничких група што се естетички разликују, остајући не само на позицијама социјализма него развијајући све његове потенцијалне стваралачке могућности; преко часописа који заступају најразличитије социјалистичке уметничке правце; преко слободе коју сваки наш уметник има — да се изрази и да своја дела објави, изложи, изведе. Друштвену контролу врше, поред социјалистичке савести и свести самог уметника, и демократски органи самоуправљања при издавачким предузећима, позориштима итд.

— *Какви су успеси...?*

Они су такви да је немогуће наћи у ближој или даљој прошлости наших народа периода који би био стваралачки тако плодан. То не понављамо само ми ту, то нам се признаје и ван наших граница.

— *Каква је међусобна зависност уметничког стварања и друштвеног система?*

Зависност је каква и треба да је између елементарне базе и суперструктуре: крајњелинијска, индиректна, али присутна. Слобода уметничког стварања имплицира и слободу критике. Не губећи смисао за реалне пропорције, критика се не бави писањем оптужница, али ни уметност — антисоцијалистичким памфлетима.

— *Какве су перспективе?*

Верујем, добре. Све упућује на то. Уметност је ствар уметника, не државе. Развијајући се хармонично и без излишних ингерирања једног система мишљења и осећања у други, ово друштвено уређење комјуна и радничких савета, исто као и ова тако разнородна и различита уметност, ничу из *истог* тла социјалистичких односа у привреди и животу.

Проблеми уметничког стварања нису ни организациони ни општи.

То су проблеми сваког уметника пред сопственим делом. Они су довољно ужасни. Али ту помоћи са стране нема. Мора их сваки уметник сам решавати.

Уметник их и сам решава.

1959.

О ПРИМЕДБАМА КРИТИКЕ

Не желим да злоупотребљавам овај микрофон у сврхе утука на написе неких критичара. И уопште, не бих волео да говорим о себи. Постоје песме које сам објавио; хакати се с критичарима није ствар песника. Недостојно је улазити у полемике с људима од пера само зато што не мисле као што мислим. Уосталом, и на ринг излазе само боксери истих категорија. Не мислим тиме рећи да је песник »тежи« од критичара, али ни обрнуто. У сваком случају, они нису једнаких тежина, па нека се и не боксују.

Од 1949. до данас објавио сам три збирке песама. О првој од њих писала су тројица. Глигорић, Павлетић и још неко. Други је препричавао првог, а трећем је од њих то био повод за погром на сваки мој стих. О другој збирци је, колико знам, писао само Глигорић. О трећој — још нико. И тако ће остати. О мени се углавном мало и нимало пише.

Замера ми се много, а увек исто, у ствари:

...језик. Убеђују ме да се речи којима говорим и певам налазе у старим српским словарима и речницима (а где би се и могле налазити српске речи? Ваља да не у теглама с туршијом?). Чињеница је да сам, робијајући и ратујући, живео готово у свим крајевима Југославије и са људима из свих крајева. Вероватно је, а да ја тога нисам свестан, да сам примио од њих многе речи које се, рецимо, не употребљавају у мом крају. Али ко сме да тврди да се поетски језик мора да ограничи само на речи уобичајене у говору родног краја? Узмете

ли београдске и загребачке писце од 1920. наовамо, или штампу и новине из тог периода, видећете да се српски и хрватски у њиховим текстовима, из генерације у генерацију, из године у годину развијају у смислу и лексичког и синтаксичког јединства. Не обратно. Тај је процес постојао и раније. Код Матоша, рецимо, који је обогатио своју штокавштину србијанским изразима, као што се данас код изразито језички регионалних српских песника осећају приливи речи из хрватских области, а о утицају Крлежиног језика на писце из свих српско-хрватских крајева да и не говорим. Песници нису никад ни били регионални у том смислу. Њима треба што више речи да би могли да створе нијансе, изразе оно што још није сазвучено. Сваки цариник који би хтео да ту одређује таксе и норме био би смешан, да не кажем бедан. А ипак. Има их који ми пребацују што употребљавам *коју хиљаду речи више* но што је то код нас уобичајено. Јесу ли то наше живе речи? Па шта ако их нису чули? Ко им је крив што не знају довољно свој језик? Тачно је да један наш критичар не употребљава више од 800 речи. Њему је то довољно. Чак и мање би му достајало. Главне су речи његових написа: »декаденција и формализам«. Али песник не треба да се стида језичког богатства. Он треба да се њиме користи, да му допре до граница, да ослашкуче нове речи које се тек кристалишу. Иначе неће моћи да пева, да распева свој инструмент — језик.

1951.

НА ПИТАЊЕ »ПОЉА«

Има ли неангажоване љубави? Има ли неангажоване поезије? Ништа што можемо рећи и ништа што још не можемо, ништа животно и ништа смртно то не зна да буде. И ћутња је део чина говора, тог обраћања, тог дејства. Самим тим тенденциозног. Макар као немирење поетског говора с изговорљивим. Макар као завера песника против свих ненужних, субјективистичких одавадодвае. Ангажман говора у поезији је присутан бар толико апсолутно колико је то намера у чину. Па је излишно дуплирати ужим појмом онај шири, који га од пре садржи и синонимизује. Сва је поезија ангажована. И она која тврди да то није, крије своје координате као да су срамотне. Као да се ишта може сакрити. Као да морална жуга књижица видљиво не зрачи и кроз бетониране цепове.

О тој жугој књижици, о том штрајколомству неких песника у свету, о тој десној локацији њихове поруке, немам потребе да ту говорим.

Али лева оријентација што окупља све истинске песнике била је, из многих разлога, које не мислим да оправдавам увек, некад свакако у већој мери но сада, жртва искључивости, симплификација, нетрпељивости, подозрења што су се заједно удруживали против певања. Јесу ли дочекана боља времена скрштених руку? Мислим да никад нисам агитовао за тако шта.

Поезија је за мене увек била израз осећања и мисли који су реалне шансе света, јер јесу реалности песника,

шансе реалности коју треба открити у доживљају, пронаћи у осећању, и активно, то јест активистички оваплотити у реч. Не одзрцалити. Била би то пасивност у противречју са истинским поетским делотворним суштинама. Оне не понављају ни новине, а камоли часне или не — али мртве мисаоне и емоционалне старине. Истински песник данас и пред делима националног уметничког генија не може да се понаша као чувар који брани музејске вредности од хипотетичног барбарства савремености. Не значи да је зато рушилац музеја. Истински песник носи у себи не само експонате националног наслеба него све музеје свељудских жеља и тежњи. Истински је песник — сва људска историја, и не само она. Он је и свест будућности пре будућности. Чежња за њом. Он је, једном речи, ово сада. Да, ово сада у коме се суди Ајхману, не и кубизму, хоћу да кажем народу Кубе, чијој су слободи арогантни и препотентни, дрски а не-далековиди хтели да суде. Ово се поетско сада не исцрпљује ни пресудама ни неуспелим гангстерским покушима искрцавања. Ни све ширим сазнањем да, хипотетична или не, слобода једних нема права да одребује границе слободи других. То све опет не значи да је истинска песма позвана да буде стиховани политички трактат на дневне теме и не значи да се искључиво мотивима ангажованим у борби за прогрес може поетски да изрекне ово човеково сада. Оно што се зна о песницима, истина о онима који су стварали у сасвим другим условима, упућује закључцима да се рођењем у себе, субјективно и привидно ослобођеном од плаћања данка дану, долазило до рудних жица певања и извора песме. Ни то није сигурно једини пут. Путева има безброј. Храброст је поћи јединим којим још нико није кретао јер није још постојао. Заслуга је открити и рећи поседе који још нису имали власнике, јер нису били изречени, јер су спадали у неизрецивости.

Ја сигурно нисам тај који ће иком саветовати да не покуша да открива нове просторе доживљају себе у свету, макар и мислио да узалуд покушава да нађе себе, ту срећу и несрећу, тамо где је он тражи. Знамо да поетски говор може да изгргољи из сваке тачке људскости у свемиру, на ма којој ширини и дужини неогра-

ниченог и све бескрајнијег система самооткривања. Под условом да песник не робује превазиђеном.

Ипак, не сметнимо с ума: понекад, и кад све убеђује да је реч о таквом робовању предрасудама, истинска поезија уме да изненади неслућеним открићима. Изван превазиђеног.

Иначе не би, између осталог, била и изненађење.

1961.

СТЕНОГРАМ

ЦУРА: Вечерас смо позвали Оскара Давича, спремног да одговори на сва питања загребачке публике о себи, о свом књижевном раду, о проблемима књижевног живота у Београду и о проблемима књижевности уопће; дајем реч другу Давичу.

ОСКАР ДАВИЧО: Читајући вам вечерас песме, писане у разним раздобљима мог живота, покушаћу да се задржим на основним мотивима који ту лирику творе и да вам на примерима покажем како сам се у стиховима које сам писао негде тридесетих година, па и у оним каснијим, увек хватао у кости са неколико проблема у жељи да искрикну чудо живота. Ја не кажем да сам увек успевао, али мислим да су те фиксне преокупације биле основна мучка и разлог моје поезије.

А спор који се води око ње жестоко ту, још жешће у Београду, настао је због тога што сам покушао да те основне мотиве поезије сагледам и изразим на свој начин. И да сам унапред знао да ћу тиме изазвати толчке отпоре, ја вероватно не бих могао да пишем другачије. Израз се не тражи, он се фатално намеће. Упркос свим љупкостима конформизма. Збирка *Песме* објављена је 1938. године, *Љубав* се зове песма коју ћу вам прочитати, између осталог и зато што сам због ње доживео низ сурових напада.

(Чита песму *Љубав*).

Није то једина песма која је доживела немилосрдну и незналачку критику. Чак низ песама из те збирке које

се данас налазе у читанкама за пучке школе нападане су, у часу кад су објављиване, као неразумљиве и декадентне.

Декадентном, непријатељском и неразумљивом песмом названа је и ова:

(Чита песму: *У самици на бетону*).

Проблем разумљивог и неразумљивог је један необичан реп смрдљиве, критичке, заправо псеудокритичке магле који се вуче за мојим песмама почев од 1938. године.

Јер и следећа књижица песама, објављена под именом *Хана*, послужила је многим белешкарима, па чак и професорима, као пример лоше, недаровите, песимистичке поезије, као узор декаденције и мог неоспорног »поетског« пада. Пада у односу на шта? Разуме се на збирку *Песме*, коју су ти исти »писци«, две године раније, исто тако беспризивно »поцепали«. И заборавили, канда, на то.

Изгледа да наши »критичари« не пате од памћења, бар не моји, који су нападајући песме из *Хане*, почели да хвале оне из раније збирке. То се понављало и после рата у редовним временским размацима, од једне моје књиге до друге. Они који сад проглашују *Флору* као »пад« у мом »стваралаштву«, заборављају да су то исто рекли о *Вишњи за зидом* у односу на *Зрењанина*, и о њему у односу на *Хану*, о њој у односу на *Песме*, о њима... Оне су »заклане« начисто, без позивања на неке моје »старе« и »добре«, »здраве« и »лепе« стихове. Не зато што их није било. Но биле су штампане у малом броју примерака пре но што сам ухапшен 1932. и критичари нису знали за њих.

По свој прилици, то ће се десити и са следећих осам мојих збирки. То спада у ниво и »добре обичаје« наше критике. Прилично незналачке, уосталом. Јер и *Песме* из 1938. имају претке. Песме које сам објавио осам година раније.

(Чита *Трагове* — Београд, 1928).

То су можда прве ствари које сам штампао и из тих својих првих плакета читам вам само да бисте се уверили да сам од дана када сам почео да пишем до данас обузет једним те истим мотивима.

(Чита песму *Беле љубичице*).

(Чита још једну песму из истог циклуса).

Сада бих вам прочитао из збирке *Вишња за ѕидом*, која је штампана 1950. године, неколико у своје време порицаних песама.

Неке су писане у затвору 1941. године. (Чита песме: *Светло крви*, *Речи под шлемом*, *Балада о робу*. — Затим чита из *Хане*: *Удовица*, чита 12. песму, 10. песму, 9. песму, 2. песму).

Каријатида и *Балада* штампане су у Алманаху ЈАЗУ. Као књига треба да се појаве следећих месеци. (Чита песму *Таоци*).

Пре него што прећем на друге песме, ја бих хтео да укажем на неке од њихових заједничких црта. То је, пре свега, њихова опседнутост одређеним мотивима који се понављају на различите начине, који су, дакле, сгледани из различитих углава. Али у свима се јавља мотив истог животног импулса, који би да шикне, да грми, да живи пуном снагом, размахнуто, а од колевке га сви чобани дана и ноћи гоне у торове смрти. А та смрт је она коју човек задаје човеку, фашист и поробљивач слободару и борцу за бољи живот. Разуме се, та смрт и не само та. И све друге.

Да сваки дан умиремо, то су осећајне мисли свакако неоригиналне, али песници и нису новатори у филозофији. Новаторство је код њих у другом: у интензивности с којом изражавају нове осећајне просторе, у убедљивости с којом успевају да нас увере да нешто што још не знамо да је наше, наше — јесте, бар као могућност способна да постоји и да нас, постојећи, обогати, разуди, учини другачијим и, такве, да нас саопшти какви одвајкада желимо да јесмо на тој друштвеној, личној и галактичкој ветрометини, одувек у рвању са противностима, заувек у напору да их савладамо и да, радосни, очајни, поносни, заљубљени и несрећни, изразимо до краја фаталност себе, ту борбу. Свако време обележава поезију одређено интензивним осећањем напора за хуманизацију живота као поправљиве судбине. Хоће ли се певати клоуна или узлети, ствар је друштвене климе. У револуционарним периодима сви су знаци на страни човека.

Флора није изашла 1955, како пише на корицама, него марта 1956, у издању *Нолита*. Тој збирци недостаје на последњој страни једна белешка од стране аутора, обавештење да је та *Флора*, не баш сасвим таква каква

јесте сада, али врло слична, по мотивима, стиховима и којечему другом, реплика песама које сам објавио 1930. године у једној плакети која се зове *Анатомија*. Имам ту плакету овде, позајмио сам је из загребачке Свеучилишне библиотеке, и, кога интересује, може да провери моје речи. Ја ћу вам навести само два места која ће вас подсетити на стихове из *Флоре*. Разуме се, ја сам намерно, знајући шта радим, прерадио и препевао ту плакету из 1930. године. Транскрибујући њене мотиве, задржавајући многе њене стихове, ја сам хтео да се вратим својим поетским изворима: осећањима и расположењима од којих сам пошао. Она потврђују, између осталог, немогућност човека да се разарушти и индиректно га позива да своју судбину решава и реши у оквирима свог или бољег друштва. Ако и данас те преокупације нису без интереса, значи (бар за мене) да нисам исцрпао разлоге који ме присиљавају да пишем и да нисам престао да изговарам речи наде. То кажем због себе и вас, којима нешто значи поезија, тај тако људски начин прегварања «случаја смрти» у случај живота. Ја ћу вам прочитати још две кратке песмице из *Анатомије*, и неколико одговарајућих песама из *Флоре*. И једне и друге биће кратке. Уверићете се у коликој је мери реч о истом.

Хоћу да кажем још следеће: критичари су и овог пута били доследни себи. Написали су да сам изгубио способност певања и пожурили да објаве да је *Флора* коначан слом мене као песника итд. Извињавам се што нисам хтео да помогнем критичарима и да их унапред обавестим о тој ситници. Искупили су ми досадили. Зато сам сачекао да одсвирају своју падавичарску плочу, а одсвирали су је хорски, врло лепо, унисоно, позајмљујући један другом «тезе» и «интонације»...

Због њих нека они црвене заједно са својим неодговорним уредницима.

(Након тога чита песме: *Дигла сам ум против себе*, *Љубав*, *Омча спасиоца* и *Скраћени тренуци*.)

ЦУРА: Редакцији *Књижевног петка* стигло је око 30 питања за *Оскара Давича*. Ту је маса питања. Ми ћемо, међутим, направити једну паузу од 10 минута и након паузе ћемо, у ствари, отпочети разговор.

Прелазимо на прво питање:

«Познато је да у Београду постоје неколико извршних књижевних часописа. А познато је, такођер, да је Загреб након »метаморфозе« Републике остао, тако рећи, без иједне сериозније литерарне публикације. Што ви мислите о томе? Да ли је искључиво посредни финансијска политика или пак нешто друго? Питам вас то због тога што сте и сами уредник једног београдског часописа, и што вјерујем да добро познајете ову проблематику (М. Ш.).»

Одговор: У Београду постоји више часописа, али се не бих сложио са М. Ш. да су сви извршни. Слажем се у другом нечему: метаморфозама је Република литерарно деваалвирана. Јесу ли у питању искључиво финансијски проблеми? Не верујем. Познато је да часописи код нас не могу да излазе без дотација. У Београду се дотирају и *Савременик* и *Дело* и *Књижевне новине*. Међутим, ускоро треба да изађе још један часопис младих (тако је бар најављено), који ће се звати *Симбол*. И он ће бити дотиран.

Не познајем довољно издавачке прилике у Загребу, али мислим да ни ова Република не излази без нечије дотације.

Према томе, изгледа ми да број часописа у једном нашем центру није условљен првенствено финансијском ситуацијом, већ другим разлозима. У Београду су се писци груписали видљиво. Те групе дискутују, не увек на идејној висини, али свака се од њих отворено бори за своја естетичка уверења. То чине писци прогресивни, али и они заостајући књижевни конзервативци. Постоје ли такве поделе у Загребу? Чини ми се да не постоје. Ту се сви писци слажу да је, рецимо, Дончевић наш најбољи романсијер. Сви се они слажу да је и Новак Симић наш најбољи романсијер. А Божић? И он. А Шегедин? Такође. Једном речју, сви су најбољи, и то су сви свима. Хармонија је потпуна. Естетичко јединство је остварено на опште задовољство. Па, према томе, довољан је и могућ, у том случају, и један часопис који ће ту унисоност да изрази. Разумете ли ме? Дабоме, тако

није. Али тако није у четири ока. Међутим, јавно ја нисам чуо ништа што би било супротно том неугодно схваћеном јединству. Говорим то зато што ми се чини да не постоје политички или »политички« разлози који би дефаворизовали развој књижевности у Хрватској. Битно је, по мени, да постоји у Загребу код писаца бар неки импулс ка другарству, жеља да се један држи другог, да сви буду на окупу. Услед тога још није дошло до видљивих диференцирања, па, следствено, ни до појаве више часописа.

Питање: »Драги друже Давичо, можда није zgodно да вам постављам то питање, али с обзиром на његов значај, поготово за нашу средину, занимало би ме много да чујем ваше мишљење: Који је ваш однос према лирици Мирослава Крлеже? (С. Маричевић).«

Одговор: Сматрам да су *Баладе Петрице Керемпуха* највећи домет не само хрватске поезије већ и југословенске поезије уопште.

Питање: »Што се тиче прозних остварења, имао бих питати много тога, али то није zgodно баш вас, но ипак бих хтио да чујем од вас за слиједиће: Код нас сви пишу. Неки су давали изјаве да, рецимо, ми имамо писце чија се проза може третирати као проза европског ранга. Ја мислим да имамо мало таквих писаца. Шта ви мислите о томе? (В. М.).«

Одговор: Слажем се.

Питање: »Сви наши критичари (Сабљак, Шољан, Миличевић, Павловић) неповољно се изражавају о Флорини. Што сте хтели рећи Флорини (С. М., студент, Загреб).«

Одговор: Ја сам свој посао завршио писањем те збирке. Није на мени да је тумачим. То је посао критичара. Има их и достојнијих од наведених. Један је од њих досад написао приближно оно што *Флора* значи. Зове се Јован Путник. Али он је свој приказ објавио у једном листу који се не чита. Излази у Новом Саду (*Дневник*). Ј. Путник, изгледа, није »слушиста«. Он пише о оном што је пажљиво прочитао и тек када је уверен да је разумео

оно што је прочитао. Колико знам, било је и низ врло позитивних приказа *Флоре* у београдским листовима. Но уверен сам да ће их за пет-шест година бити и много више.

Питање: »Да ли уметник мора бити искрен? Ако мора — зашто? А ако не мора — опет зашто?«

Одговор: Не мора. Ако из неких разлога живот престане да осећа као драму. Али тад престаје да буде уметник.

Питање: »Не чини ли вам се да деперсонализација не представља у ствари дехуманизацију? Наиме, велик дио сувремених књижевника, наших и страних, лишавају »главна лица« (употребљавам овај старомодни израз) својих романа, приповиједака или новела најелементарнијих људских квалитета и претварају их у апстрактне симболе — папирнате лоптице, да узмогну лакше изводити своју интелектуалну еквилибристику. »Ослободивши« се тако тог »баласта« — они у безбројним згуснутим монолозима и дијалозима, конфронтирајући мишљења, у ствари износе свој став према животу, према уметности итд. Добро. Кажу људи да је то сувремено облик романа, или још точније: то је сувремена проза. То је тај тзв. есејистички облик романа.

Нитко паметан не може порећи да се у тим дјелима не пронађе (уз облигатан цинизам или још горе: квазицинизам) покоја заиста вриједна мисао. Енглески романсијер А. Нихлеу нам је нпр. широм отворио »Двери спознаје« и дакако, доста смо тога иза њих спознали. Но ипак, чини ми се да сви ти »вивисектори« и аналитичари још увијек тапкају по периферији живота кријући иза беспријекорне фасаде хиперинтелекта »своју« литерарну, умјетничку импотенцију. Будите љубазни на ми рециите своје мишљење о том проблему (И. Мирић).«

Одговор: Проблем је преопширно постављен, али припућује ме да будем сажетији. Писац првог римског романа Петроније направио је интелектуалистичку књигу, Рабле такође, Волтер је у *Кандиду* полемисао са Лајбницом. Дидровог *Рамовљевог нећака* Енгелс наводи као дијалектичара, Фројд као психоаналисту. Па и Хаксли, мањи пи-

сац од њих, пише интелектуалне романе — но то је само једна линија у развоју романа. Постоји и друга линија: непосреднија, чулнија, и њу и у старој и у савременој литератури пишу многи писци. Али има и таквих романсијера који спајају интелектуалност и чулност. Достојевски. Није потребно да вас подсетим да је он, бар што се мене тиче — највећи романсијер.

Питање: »Зашто сте своју најновију збирку пјесама назвали *Флора*, а не, рецимо, *Фауна*. По мом мишљењу би овај други назив био адекватнији (Ј. Мирић).«

Одговор: Одговорићу и на то питање, али тек пошто ми друг Мирић одговори зашто се не зове, на пример — Ратић. (Смијех и пљесак).

Питање: »1. Са интересом пратимо ваша поетска остварења и баш зато вас молимо да нам нешто кажете о својим последњим дјелима о којима се толико говори и пише.

Зоран Гавриловић у Савременику са тугом констатује да је ваш пут од Хане до *Флоре*, иако пун сазријевања, богаћења културе језика, у ствари пут губљења непосредности, откидања од поезије, пут дања. И нама су многе пјесме из *Флоре* и Човековог човека неразумљиве, па би можда било добро да нам објасните генезу неких од тих пјесама. (Петорица са ПЕТКА).«

Одговор: Видели сте да је у случају *Флоре* и Зоран Гавриловић говорио напамет, јер путем нисам могао да изгубим нешто што на самом почетку свог писања нисам имао, мислим на фамозни свој поетски пад, будући да је *Флора* реплика плакете из 1930. Ако испада да неки критичари софистицирају, није то зато што то желе. Они би хтели да су логични. Зоран Гавриловић, као и други, нису пошли од анализе *Флоре*, коју нису пажљиво прочитали, него од једне логички релативно одрживе искуствене тезе: »Старећи, песник губи непосредност«. Према томе, закључили су погрешно: пошто је *Флора* »старија« од Хане, биће да је и мање непосредна. Али *Флора* је, између осталог, и женско име. А жене крију године. И кад су младе. Критичари који догматичку претерано могаи би да се повремено сете и тог трузизма.

О генези извесних дела? Што се тиче *Флоре*, углавном сам рекао. Што се тиче *Човековог човека*, ствари стоје овако: не знам да ли сте приметили да је књига посвећена Крсти Бајићу, народном хероју, погинулом августа 1944. Вест о његовој јуначкој смрти стигла је на Вис два дана пошто сам се пребацио авионом на то острво са границе Црне Горе, Босне и Србије, позван да као преводилац радим у новооснованом Press-biro-у. Потресен прекомерно погибијом вољеног пријатеља и доброг друга, ја сам почео да пишем, иако то за време рата нисам систематскије чинио. Међутим другови који су то тамо прочитали рекли су ми да су те песме неразумљиве и туђе нама, да су декадентне, и просто-напросто симболичне, неприступачне, двапут шифроване итд. Ја сам остао при уверењу да то тако није, али више нисам радио на тој поеми, него сам је оставио да лежи. Али 1948. године, стицајем околности, нашао сам се у сличној емотивној ситуацији. Био сам опет на мору с једном екипом која је снимала некакав филм. Новине које су саопштиле текст Резолуције дошле су отприлике у исти сат кад и 1944. вест о Крстиној погибији; био сам и тад заспао на сунцу. Нека сенка ми је и тад пала на очи, исто као и онда на Вису, кад ми је једна другарица пришла и саопштила да је Крсто погинуо. А сад ми је (1948) један друг пришао и бацио ми новине ћутке на груди. Вероватно је истоветност ситуације изазвала у мени сећање на Крсту Бајића и ја сам оних дана после Резолуције Ибеа продужио да радим на поеми — тамном дијалогу са мртвим пријатељем. Ја дуго радим своје ствари. Додуше, врло их брзо напишем први пут, али између првог текста и оног који објавим обично прође доста времена. Тако је било и овога пута. Ту сам поему дефинитивно завршио 1951. године и она се појавила крајем 1953. Појавила се у једној ситуацији коју су неки лоши песници хтели да искористе. Неки су писали, као што и сами знате, врло лоше и врло нетачно, врло произвољно и врло недругарски и неколегијално. Они су тумачили *Човековог човека* као некакав памфлет против социјализма, за који сам се ја борио и не престајем да залажем с исто толико спремности на жртву и чистоте колико и сви који су се за њега борили и залагали. Они су то тад, 1954, говорили, иако је очигледно да је *Човеков човек* глорификација наше револуције и нашег националног отпора, и, укратко, поетска одбрана

свега што је мени и не само мени него сваком напредном човеку драго.

Питање: »Познато је да је више ваших ранијих дјела било преводено на стране језике, па вас молимо да нам кажете да ли ће у овој ери преводња наших књижевника на стране језике, нарочито на славенске, бити преведено и које ваше дјело?«

Одговор: Књига *Међу Маркосовим партизанима* преведена је на 7-8 страних језика. Неколико мојих песама штампано је, колико знам, на немачком, енглеском, француском и есперанту. *Песма* би требало да се појави у Варшави и Берлину (Источна зона). Као што видите, и тамо има интересовања за врсту литературе коју пишем. Разумљиво. И тамо се људи ослобађају од нелитерарних и публицистичких схватања уметности. Треба ли рећи да то ослобађање значи, свакако, добит за уметност? Ми у Југославији верујемо да наша искуства могу, нарочито у тим првим тренуцима, да помогну писцима из земаља Источне Европе на путу дестаљинизације, и уверен сам да је то разлог великог интересовања тамошњег света за наше књиге. У СССР-у, Чешкој и Бугарској преводе *Далеко је сунце* и *Корене Д. Ђосића*, као и *Курлане Мирка Божића*. О Андрићу, Краљеви, Б. Попићу, Костићу и другима да и не говорим.

Питање: »Што мислите о нашој савременој поезији уопће, а посебно о поезији наших најмлађих књижевника?«

Одговор: Не мислим. Кад је добра — волим је.

Питање: »Коначно имамо прилику да упознамо лично и вас, који сте, без замјерке, несумњиво најекстремнија и једна од најинтересантијих личности наше посљератне литературе. Користећи се овим мојим првим непосредним контактом с представником београдске књижевне средине, молим вас да ми одговорите на слиједећа питања, наравно уколико буду интересантна и осталој публици Књижевног петка.

1. Књижевност је, према традиционалној дефиницији, »култура језика«. Главна јој је, према томе, зада-

ћа усавршити људски говорни израз, односно израз написане ријечи, тј. ускладити мисли и емоције, које књижевник регистrira ријечима, с оним емоцијама које те ријечи у нама побуђују. Ради се, дакле, о форми која обликује идеју. Ми Хрвати и Срби имамо заједнички или хрватскосрпски или српскохрватски, како хоћете, језик. Међутим, у посљедње вријеме осјећам велику разлику у форми писања хрватских и српских, а што је најинтересантније, поглавито београдских књижевника.

Да ли би икоји хрватски књижевник написао опис запаре на слиједећи начин: «Од зида на дну тукла је запара. Иза њега је Сахара дигнута на куб. Петар се трже: некарска пећ! Ала мори, помисли Борђе, који је имао угисак да му се изнутрица сварила у том казану и да му је бела цигерица обарена заједно с душиником, и да је сав од неке полуистопљене пластичне масе, црне као бакелит.»

Рећи ћете, можда, да се тражи реализма. Али не у овој форми и на овај начин. То, уосталом, није књижевни језик, којему опстанак у књижевности, надм се, није још докинута. Чему «шкартирање бефел-мисли у мозгу скуване као жицици у масном пасуљу», «флиси-папир», «лерлауф», «фосфоресценција од зноја» итд., итд., који се могу наћи готово на свакој страници ваше 600-страничне Песме, кад те ријечи и поредбе не буде у мени никаквих осјећаја? Ја не знам, можда сам слијеп и глух за ваш стил, само се у Хрватској другачије пише. Молим вас — схватите то без икаквог шовинизма и реците ми неколико ријечи о томе, јер ствари треба гледати у очи. Сличну форму примијетио сам код свих новијих београдских писаца, па и код оних најмлађих, с изузетком Слободана Марковића.

2. Човјек најприје сагледа слабе стране, и зато ми не замјерите што сам се најприје позабавио критиком и то тако жучно. Ваша је Песма рефлексни роман, и као такав спада међу наше најбоље те врсте.

3. Како се код вас у Београду афирмирају млади књижевници?

4. Шта мислите о хрватској књижевности уопће, а наполе о оној послеријатној? Да ли сте прочитали Лирику четрдесеторице?

5. Који је ваш суд о књижевнику Васку Попи?»

Одговор: (број 1) Ја бих хтео да честитам другу који је поставио ово питање. Тако млад, а већ зна шта је циљ књижевног језика, па према томе и књижевности. Ја још то не знам. Истина, трудим се да у скромној мери допринесем њиховом постојању, у оном смислу у ком то писци могу: фиксирајући говорни језик, онај који чујемо и онај који се намеће на основу њега као његова могућност. Природно, има неких разлика између говора у Београду и Загребу. Али те диференције не бих тако оштро лучио и не бих рекао да постоји стил београдских и стила загребачких писаца. У Београду живи врло много писаца који пишу слично многим загребачким писцима, као што и у Загребу има приличан број писаца који пишу слично неким београдским писцима. Разлике су условљене више подвајањем на тзв. реалисте и тзв. модернисте, мање, у ствари, превладаним диференцијама на које мислите. Такозвани модернисти се већ годину дана труде да докажу да они нису модернисти, него да су реалисти данашњице. Уметност одувек говори о постојећој реалности. И не може ван ње, иако је апстрактна. Шта подразумевати под реалношћу — јесте њен проблем. Док тзв. «реалисти» иду већ утртним стазама и настављају епигонски да још увек премећу тековине и схватања из XIX века, тзв. модернисти покушавају да искреније, адекватнијим и прецизнијим техникама, кажу истину о свом времену. Тих тзв. модерниста има и у Загребу. Мислите ли да то Ујевић и Крлежа нису? Да то Каштелан и В. Парун нису? Сви они пишу друкчије од Шољана и Сламнига, који су епигони. Гоните ли их зато из литературе? Не. Али не допустите да они прогањају друге.

Одговор број 2: Разликујем и ја лирску од мисаоне поезије, што ми не смета да будем уверен да у свакој лирској поезији има мисли и да у свакој мисаоној лирици, достојној тог имена, има емоција.

Одговор на питање број 3: Верујем исто као и ту или ма где: објављујући оно што пишу.

Одговор на питање број 4: Прочитао сам лирику 40-торице и мислим да није тако лоша како се не прича.

Одговор на 5: В. Попа је, без сумње, један од најдаровитијих песника који су се појавили код нас после револуције. Хоће ли испунити обећања која даје?

Питање: »Шта заправо значи Човеков човек, зар није доста човек, зар то није контрадикција? Показало се да то нитко не чита (В. А., студент).«

Одговор: Ја говорим о социјалистичком, комунистичком човеку, о човеку који није остао у стадију полазне, биолошке сировине, него се подруштвио. Не видим да је то контрадикција. Мислим да они који га не читају — губе.

Питање: »Где и на који начин долазите до својих инспирација. Подузимате ли каква путовања, шетње, истраживања, или живите као обичан човек, па »што вам се деси« (или живите од дојмова из младих дана?).«

Одговор: Живим као обичан човек. Не путујем по инспирације... Не негујем нарочито сећања на детињство. Пишем као што се дише, да освежим крв, осећајности садржајније од ћутње. Дете плаче јер бол који осећа не може да стане сав у њега. И човек пева јер хоће, саопштавајући дивну трагику живота, да спасе себе од своје судбине.

Питање: »Религиозност у умјетничком дјелу. Да ли је религиозност? Етика? Естетика?«

Одговор: Ја сам искључен из VI разреда гимназије зато што сам покушао да уверим катихету, професора етике, да бог који је створио човека по свом облику личи на мајмуна, будући да су први људи, према Дарвину, потицали од тих бића. И када је, на тај мој »мали говор« из претпоследње клупе, он бесно изашао из разреда вичући да ћу бити искључен из свих гимназија у Југославији, ја сам му добацно: Ви онда не знате шта је етика?

За мене, као и за сваког савременог човека, религиозност »не игра«. Питања која она поставља нису реална за данашњег човека, који сматра да веровања морају бити фундирана научно, а не противнаучно или мимонаучно. Наука се не бави проблемом »има бога — нема бога?«. Он је препуштен шоферима интерпланетарних ракета. А зна се, волан је антиметафизичан.

Питање: »Ваше мишљење о савременом роману и о теорији дистанце?«

Одговор: То је механистичка теорија, која пројектује на ван један унутрашњи проблем, проблем транспоновања и осмишљавања доживљајне и доживљене реалности. Истргнут из комплекса питања у вези са стваралачком слободом, он има везе искључиво са способношћу писца да материјализира своју машту, своје доживљаје.

Питање: »Молим да нам одговорите на тврдње Љубише Јоцића да у Флори опонашате Попу и Павловића (Млада култура).«

Одговор: Флора је настала пре но што су Васко и Мија пошли у основну школу, дакле нешто касније но што је Љ. Јоцић изгубио и последњу трунку самопоштовања.

Питање: »Господине Оскаре Давичо, желим искористити ову прилику док сте ту пред нама да вам поставим ова питања и да од вас чујем одговор, који је адекватан вашем ставу према њима:

1. Што мислите о партијности у књижевности, да ли партијност унапређује, гј. обогаћује или кочи развој књижевности.«

Одговор: Господина кога занима моје мишљење о партијности изгледа да не узбуђује чињеница да сам навекао да с господом не говорим о својим партијским уверењима. Мене такве ситнице ипак узбуђују. Савлађујем се. И одговарам. Проблем је тај код нас давно, 1948, практично решен. Јесте, писци манифестују своја уверења, али индиректно, не држећи проповеди. Стаљинистички ждановизам представља у естетици, као и свуда, елефантијазис контроле, наметања садржаја, а тиме и пораст неповерења у све што није директивна, вербална, наредбодавачка, непосредна утилитарност. Неповерење у човекову тоталност свети се у уметности тиме што се њим, неповерењем, чак и кад има за изговор најдобронамерније разлоге објективних нужности, само калдрмише пут у пакао неуметности.

Питање: »Какав је ваш суд о Парнасу Б. Ковачевића, књизи коју је скоро једногласно хрватска јавност осудила као негативну.«

Одговор: Потпуно сам на страни хрватске јавности, и то не само у своје име, него — преносећи вам мишљење целокупне српске јавности — и у њено име. Ковачевић је дао несразмерно много места српским песницима, а несразмерно мало хрватским писцима. Али он није грешио само на црти својих кључева, за које у ФНРЈ нема више брава. Не знам како је успео да за пет векова постојања хрватске поезије на народном језику нађе мање песама и како — много више српских, иако се на савременом српском пева тек нешто више од једног века. Али он је, уз то, лошим хрватским писцима резервисао више места неголи онима који су добри. Ни то не знам како је учинио. Ни зашто. Крањчевић, на пример, има једну до две песме, а Домјанић 7 или 8. То није никакав стварни однос. Крањчевић је велики песник, а Домјанић је исувише мала песничка појава да би заслужио да буде у једној правој антологији. Али Ковачевић је неправедан и према српским песницима. Његов је укус, значи, дефектан. Његов и оних који су му омогућили да ту антологију штампа. Ја не верујем иначе да би могло бити у томе некакве свесне зле намере. Ту има само поетске неписмености, неукуса и естетског кичераја. Жалосно је што тога има. У Београду. И не само у њему. Још жалосније је што се тај неукус намеће, јер се штампа.

Питање: »Бора Павловић на Књижевном петку поставио је питање — „Тко може прочитати Песму до краја?“

Одговор: Сваки који почне да је чита, а није Бора Павловић. Али он је један од ретких песника у Југославији који има смисла за посебан хумор. Хумор је то још нерегистриране подврсте. Бар овде. Можда је регистрован другде. Али то мене не занима.

Питање: »Молим вас да нам одредите свој став према подјели »стари и млади« у нашој књижевној средини, коју форсирају поједини књижевници.«

Одговор: Не делимо се на старе и младе, него на савремене и мање савремене, на напредне и мање напредне писце.

Питање: »Шнајдер је у Загребу испјевао оду Митроворцима Дончевића, а Дело је покопало то »дјело«. Није ли иза једне и друге критике нека лична позадина (са њима?)«

Одговор: Кад бисмо мерили дела једним, јединственијим, естетичким критеријем, сигурно је да Шнајдер не би морао написати оно што је написано. А врло је вероватно да Џацић не би морао, бар не озбиљније, да коригира свој чланак.

Мислим, другови, да сам вас заморио. Захваљујући се организаторима ове вечери, Радничкој библиотеци, ја поздрављам и пажњу с којом сте ме љубазно слушали и заиста велико интересовање које сте показали за питања књижевности, истина мање за она стваралачка, о којима бих више волео да сте ме питали. У сваком случају, хвала вам.

1956.

ДОМБАЈ И ДОНЧЕВИЋ

Дело је од почетка свог излагања било принуђено да повремено скреће пажњу јавности шта се крије иза напада на ново у књижевности. И имало је већ прилике да укаже на морално и интелектуално јадан трбухозборачки карактер анатема којима оперишу реалистички самозванци. У том збору су се непотписаним инвективама највише истакла двојица антимодернистичких крсташа (неке клиничке параноике не рачунамо). Тандем Кош—Јурковић, под претенциозним иницијалима С(итно) З(еза), исполио се баш недавно још једанпут у свој својој књижевној »лепоти« мизерије.

Слава коју су они стекли узнемирила је низ сличних околних голокотри. Па чак и неке који то нису. Новак Симић Домбај* је у *Култури*, књижевном додатку *Вјесника*, направио пре неки месец један испад те кошовске подврсте. А сад се под иницијалима И(ван) Д(ончевић) у књижевној *на-ми*, на шта је деградирана *Република*, појавио и други. И то је лоше написан текст, као све што се већ мутно дрља без уверења и праве ватре. Уцењивачко-прегећи тон тог написа као да је по узоре отишао међу ловце на вештице и спецове за монтирање лажних процеса, иако је очигледно прошло време

* Под псеудонимом Домбај, Новак Симић је објавио тридесетих година у клерикалној *Хрватској ревији* неколико памфлетских написа против Крлеже. Под својим именом је писао похвале истом Крлежи. Својим именом је потписао и једно писмо које ми је својевремено показао Крлежа, писмо у коме признаје, извињавајући се, блатећи се и самопољујући се, да је он — Домбај. Авај!

и макартијевских, и стаљинистичких душебрижних вигилија кад су се иза барикада неког *way of lifea* или погрешних теза о заоштрењу класне борбе у социјализму, изводили научници и уметници пред ванредне суде и стрељали за измишљене злочине науке и уметности. Заувек су та времена прошла захваљујући, великим делом, и херојски интелигентној борби наше Партије.

Ако ћу се, дакле, задржати нешто на уводнику И. Д-а о усамљеништву и усамљеницима, није то зато што то његово писање само по себи заслужује пажњу, него зато што, супротстављајући »символичним белуцима« и осталим песмама објављиваним у *Делу* поезију овог времена, »које се надима снажним ритмом гигања«, времена људи који имају »пред собом тачно одређен циљ«, људи који су »свесни градитељи социјализма, ведри, снажни, одлучни...«, објављује, као илустрацију своје вере у ведру, снажну, одлучну поезију људи који изражавају овај социјализам — стотину стихова Николе Шопа, познатог клерикалца, христољупца и Крлецовог колеге из *Граничара*. Да се разумемо. Шоп је можда мање досадан поета од Крлеца, и последњи сам који би мислио да га не треба штампати. Али тамо где спада. У *Гласнику Свете Цецилије, Светог Фране* и осталих фрањевачко-исусовачких меких срдаца. Не у *Републици*, која није замисљена да буде магацин што ће пропагирати поезију обележену идеологијом трећерадаца и филозофијом бистричких богеца. И ту пропаганду маскирати у уводнике испод пера људи који на речима једно тврде да хоће, а као уредници сасвим друго раде.

Далеко је од мене помисао да И. Д. свесно подваљује и намерно уноси забуну. Али констатујем само да је њему неусамљеничкија и социјалистичкија нескривено клерикална поезија Николе Шопа неголи поезија коју пишу људи у том бар погледу напреднији. Политички ако не и уметнички.

Је ли у питању помањкаше критерија?

У питању је и друго: укус. Укус формиран у некој предратној средњој школи и неразвијан касније, сазнајно необогаћен тековинама уметничких открића и остварења. Укус заспао негде на примерима »савшеног стила« којекаквог »ситног« »перцастог« и »криглашког« псеудореализма.

Па зато тешко оним писцима који осећају да »тај

стила« нема шансе да саопшти комплексну реалност људи у социјализму, писцима који, незадовољни собом, траже а понекад и нађу адекватан поступак и израз. Али не спавају на Готфрид Келеровим ловорикама као да су лично њихове. Траже.

Да не налазе, сигуран сам, наши самозвани реалисти били би мирнији, чак тешитељски расположени према неуспесима прогресивних песника. Оно што их узнемирује, то су остварења. Отуд и опасна игра коју су заиграли у одбрану својих угрожених и превазиђених, дакле мртвих књижевних позиција. Ништа друго.

А да је опасно потезати социјализам и устајати у одбрану његове идеологије, нападајући и идејно напредне песме и песнике, а популаришући клерикалце, чини ми се да је исувише очигледно. Кажем. И не инсистирам.

1956.

НА САСТАНАК СА ИСТОРИЈОМ УМЕТНОСТ УВЕК СТИЖЕ ПРЕРАНО ИЛИ ПРЕКАСНО

— Прве две књиге ваше тетралогije већ су у рукама читалаца...

Шта се догодило? Јесу ли библиотеке добиле наменске кредите? Јесу ли књиге појефтиниале?

— Не, мислио сам...

Рекли сте »у рукама читалаца«, и ја сам на трен пожелео да вас схватим дословно. И шта? Највише ако видим, то је 8000 руку у дворани ове земље. У њој би могло бити и више од 8 милиона читалаца да су цене приступачније. Али хартију хвата фактор осам. Истина, извесне анализе су утврдиле да би и без дотације цене могле бити упола мање кад издаваче не би притискивали извесни инструменти. Знам, нисмо још савладали неписменост; знам да највећи део средстава које заједница данас већ може да одвоји за просвету и културу одлази на примарније потребе но што је белетристика; знам да ће се тек за коју годину остварити у свејугословенским размерама законом већ постојећа обавеза осмогодишњег школовања.

То ће значити огромно, иако ће то тек бити први корак ка претварању потребе за књигом у нужност насушнију од луксуза.

Свестан сам, такође, да ми можете пребацити једностраност. Али полазим од претпоставке која је бар за

писца легитимна, мада знам да не само писце него и целу нашу заједницу море жеље неограниченије но што су могућности које је притишћу својом ограниченошћу. Дозволите ми зато да у оквиру овог разговора довршим свој професионално деформисани сан, изрицањем уверења да ће следеће генерације, имајући друкчије бриге, решити ово наше противуречје, из ког ми који смо се ослободили битнијих и структуралнијих нисмо засад у стању да изађемо.

При постојећој безначајној дифузији књига, све дискусије око литературе имају — да се послужим једним изразом професора Николе Милошевића — више алибијски неголи практичан карактер. Књига је отуда и по нивоу далеко од највећег дела наше могуће публике. Отуда она двоструко иритирајућа равнодушност читалаца за белетрију, и писаца за своје потрошаче. Буре и бонаце наше књижевности што се дешавају у шољици кафе не узнемиравају. Идеолошка метеорологија има право што их не региструје. Волео бих да ти покрети што потресају шоље и шољице добију бар привремено лабораторијски карактер. Да би се у потпуности друга поколења користила искуствима која ћемо ми стећи.

— *Хтео сам да кажем да је о овим двама последњим вашим књигама изречен јавни суд и да...*

Јавни суд? Чудно. Дело, које је једина одбрана писца, понекад је од врсте што почива на још неприхваћеним и неуопштеним претпоставкама. Како онда да га одбрани? Аутори су обично сигурни да ће њихове премисе за педесетак година, чешће и раније, постати саставни део националног ако не и свељудског самопоимања и осећања. То мало теши. Суд текуће критике, онај на који се практично своди и суд јавности, не пати од формализма и углавном суверено прелази преко смисла и значења књижевних дела, не питајући се чак ни да ли је већ успостављен знак једнакости између оног што су његови критички критерији и оног што би могле бити вредности књиге. Не предлажем критичарима да своју оцену поделе на јавнотужилачки и бранилачки део да би препустили читаоцима пресуду. Али у условима који су наши, мислим да би савремене књиге могле да

се појаве заједно са мишљењем на основу којег је издавачки савет одлучио да их објави.

Није потребно рећи да би се такав студиознији и аналитичнији оглед, а не више реферат, претворио у стварну одбрану и да би помогао ако не оном делу добронамерних наших критичара којима брзина понекад не допушта да схвате или прихвате све токове дела, а оно јавности, што ће, у поседу негације, афирмације, али и саме књиге, лакше и исправније формирати свој суд.

— *Можете ли нам нешто одређеније рећи о следећим књигама Робије?*

Тајне се налазе у штампи а последњи део *Бекстава* још није дорађен. На последњој страни прошлонедељне *Политике*, у *Нолитовој* рекламной најави *Робије*, фиксирани су и датуми излазака последње две књиге. Истина, пакошћу тзв. објективног случаја, да не кажем метера или дежурног уредника, тај инсерт је штампан приљубљен уз рекламу за детерцент који се зове као и ја, тако да нисам сигуран да неупућени неће схватити читање *Робије* као »чисто, бело — Оскарево дело«. Но и то је, на крају крајева, мања штета но што је бркање Сапонијиног производа са робијањем. Зато то и спомињем.

— *Како сте замислили, просањали те ваше књиге?*

Не тако једноставно као један недавни *Нинов* есеј. Па ипак, доста просто: ја их обично помислим, а оне себе измисле; ја их замислим, оне себе домисле; ја их напишем, оне себе описују, дописују и у бескрај преписују; ја их сањам, оне ме буде.

Овако речено, то личи на пинг-понг партију. Машке су у рукама партнера. А лопта?

Ње нема. Нема је привидно. Ту је. У њој је све. Њен је садржај присутан, али отворен као и њен облик, као и цели живот, као и ништавио смрти. Та увек отворена лопта је ли писцу мамуза? бич? дизгин? импулс? неприхватање датог света, могућност да се замисли бољи? обавеза да се тај бољи пројекат оствари с обавезом да се после оде даље од оствареног како се не би људи постварили?

Свакако, повод за ово тумачење отворене лопте полази од једне врсте самоосећања у којем схватање себе као незадовољства собом део је самопоимања човека као бојног поља, а самог боја као антагонистичких снага ангажованих да литературом изразе човекову судбину, његову све већу и вишу слободу, што је напор за очовечењем света и свемира.

Не спорим да и у овом веку има доста повода за друкчије кристализације осећања себе, па и за супротне закључке о судбини. Изгледа ми ипак да оно прво држи боље корак са овим временом, да га гура и потеже, вуче и извлачи. То је можда тако. Али мало је писаца којима се не чини понекад да нису сасвим од свога времена. Понекад им изгледа да њихово осећање и разумевање живота долази из простора некакве интермундијалне маште, где ни садржаји ни облици не спутавају незадовољничку силу измишљања; где нико не обезличује ништавило и не нормира људскост ограниченим средствима реалија. Рекао сам: изгледа ми као, јер сам убеђен да то само тако изгледа. Ништа није детерминисано од маште, која је цвет никао из корена што представља однос човек—свет.

— Ви сте писац доследно окренут нашем времену...

Ако сте под нашим временом мислили на ово, не бих се супротставио, али бих с другог краја клацкалице могао да вас упозорим да смо ми временови бар у истој мери у којој ми смемо да време својатамо. Ми смо његово попрште. Оно је наше.

— Ваши јунаци су наши савременици...

Ваши, не моји. Моји се још нису сасвим родили.

— Шта по вама значи бити писац нашег времена и нашег друштва?

Опседнута тврђава што опседа опсађиваче. Писац овог револуционарног времена тако је безумно заљубљен у програме своје епохе да се и сила тог његовог безумља јавља као оштрачко тоцило на коме љубав, оштрећи свој поглед, критички уочава његове туморе.

Не схватите ово дословно. Литература је само делимично критична. Она се не исцрпљује ни у апологији. То је серија одбрана и напада, систем концентричних кругова доживљаја и живота. Порицање је већ у афирмацији, и обрнуто.

— Јесте ли ви такав писац?

Не тражите од мене да као сопствени кадровик дајем себи карактеристике што би подсећале на неке рекламе, ако не увек по неморалу а оно по неукусу.

— У којој сте мери задовољни оним што сте остварили у већ изишлим Гутњама и Гладима?

Процес компримирања једне материје у другу, у материју доживљаја, материје живота у материју речи, није пријатан и лишен је радости. Задовољство се може јавити приликом процеса дистензије, то јест транспонована звучне супстанце у облике и садржине живота. Евентуална естетичка задовољства резервисана су, дакле, за тај други, дистензиони читалачки део стваралачког процеса. Писцу остају само горчине тензије.

— Да ли сте у књизи Глади спровели доследно своју праидеју?

Праидеја пролази кроз фазе недоследности, чију дијалектику чине серије порицања почетног импулса, порицања оног што га је порекло и њихово даље негирање. Ниједна од тих фаза није унапред замишљива до краја. Свака је препуна непредвидљивости и изненађења, и нима се стваралац мора да прилагођава, иначе ће изневерити филогенетику истине у настајању. Не мари што често и сам бива изненађен.

— Живимо у време цивилизације машина. У којој мери она смета делотворној функцији уметности: oplemeњену духа човека и времена?

Ни у којој, под условом да се ваша делотворна функција уметности не сведе на познати инжењеринг душа. Делотворност уметности не може бити непосредна.

Она је крајњелинијска не само зато што су то толико пута написали и изговорили класици марксизма него и зато што из миленијумске праксе знамо да писце њихова инспирација, пред којом су одговорни, никад није позвала нити да изричито манифестују, нити да сакривају своја уверења. Штавише, оно што остаје сакривено и кад је тенденција манифестна, то је сама животна снага дела. Она једина и превазилази сваку свесну интенцију.

Одувек је тако. Уметност има своју историју, али њу не треба бркати са историјом њених својстава и њених стварних вредности. Хоћу да кажем да на састанке са њом, историјом, уметност увек стиже прерано или прекасно. Ретко кад правовремено. То је отуд што она има своје ангажмане у њој, историји. Не с њом, историјом.

— *Историја књижевности нас учи да су готово сва велика књижевна дела настала као негација одређене стварности.*

Зашто? Стварност у којој вибрира књижевно дело: а) није једино политичка стварност, б) није само постојећа стварност, в) није искључиво оно што се обично зове *стварност*. Али човек у уметности није никад неко апстрактно биће. Оно се, то биће, може понашати као да то јесте. Може нас и уверавати да је апсолутно слободно. Оно је увек условљено простором и временом у којима је настало. Па ипак, које књижевно дело никло из жеље за комуникацијом није било и позив на путовања у непознато? Које није порицало извесне још непревазиђене видове колективног начина осећања, мишљења, интуирања? Које није на неки посебан начин минирало и оне обично тако добро заштићене архетипске представе људског рода?

Природа људскости, поновићу и овог пута, није сва од порицања ни цела окренута конзервацији. Само облик у ком се њен негаторски принцип јавља по правилу је потврда. Јесте ли на то мислили кад сте постављали своје питање?

— *Не. Има теоретичара уметности који тврде да она, уметност, не може никуда изван античког круга...*

Чини ми се да нисам чуо за такве теоретичаре, Не знам их. Али знам да каравани пролазе, иако...

— *Ти теоретичари тврде да има неколико античких тема које, углавном, сви уметници варирају и да је све што се изван тога ствара осуђено на регионалност.*

Занимљиво. Прво, зашто би те теме биле одређене само медитеранско-европском антиком, под којом подра­зумевамо изванстанински историјски период? Друго, осуђени на регионалност, у том случају уметници не би имали ништа против тога да у том смислу буду регионалисти својих доживљаја, који су ионако конкретни. Апстрактне, нерегионалне могу бити једино теме. Али оне нису импулсивни подстицаји за стварање. Писци крећу од савремене своје љубави, античка их не мучи, од временски условљене наде, нада по себи не инспирише. Данашња Антигона мора да се зове Мара, Сека, Надежда. Морала би да носи временски регионално име и да говори, тј. живи и умире другачије од античке.

— *Да ли је нека особена појава у светској литератури изузетно привукла вашу пажњу?*

Како да не.

— *Има ли нешто у савременој литератури што вас занима, окупира, фасцинира?*

Занима ме, мислим, више оно чега у њој нема. Окупира ме револуција као стање духа. Фасцинира ме безброј њених изгледа. Опседнут сам њеном ослободилачком сушгином.

1964.

ШОВЕНСТВО ЈЕ ПРИБЕЖИШТЕ ЗА МЕНТАЛНО ЈАЛОВЕ

— Да је већ настала права инфлација ријечи, под-сјетио нас је, баш у овим интервјуима, књижевник Добрица Ђосић; кипар Антун Аугустинчић рече не без горчине: «Чује ли се оно што говоримо?», а ви записасте на почетку Ђутњи: «Кад и речи нестану, двоструку вртешку земље неће више нико умети да покрене. Смрад распадања укуваће се сасвим у ваздух, тама — у решетке». Али какве су ријечи које не би биле безвезан или необавезан разговор? О чему ЗАИСТА не смијемо шутјети данас и на овом простору?

Добрица Ђосић је под капу «инфлације речи» ставио слабиће који понекад можемо бити сви заједно и још понеко од нас који смо стекли навикну да опште или личне неуспехе рабошимо на туђ рачун, окривљујући увек друге, никад себе. Одјеста, у многим од оног што јавно штампамо и емитујемо, да не поменем и оно што одлапаравимо и отћаскавамо приватно, има на претек извлачења од одговорности за оно за шта одговорни је смо. Заборављамо ли да недаће не признају невиност и да најмање помажу они рецепти који моју главобољу лече аспирином које други треба да гута. Не заборавимо: не гледа се зриваво туђим, него сопственим очима. Аугустинчић се љути на последице, на равнодушност, башмебриговићство других. Од свих култова личности најопаснији је онај који бисмо могли назвати окултизмом измишљених и безличних лица. Она, немајући афи-

нитета за феномене уметности и културе, а својевремено наметнута њима и заборављена или, наметнувши се сама одскора, доприноси изједначењу безвредног, открића и кича, смисла и бесмисла. То је у Београду почео да чини Танасије Младеновић са својим *К. новинама* још пре тринаестак година. Измениле су се редакције свих часописа у земљи за то време. Само *К. новине* изгледа да не могу без монументалног, духовног присуства њиховог директора, који се појављује сваког првог по плату. Чини се да ником не смета што се таквим радом од литературе прави оно што једино може — пачавра. Дакако, није он једини који, без осећања за вредност, девалвира све чега се дотакне. Приличан је број људи, свуда по овој земљи, који раде оно за шта немају талента и, радећи тако, антидаровито, не могу бити ни позивани на одговорност. Како да Мира Траиловић, прва дама српске авангарде, одговара за репертоар и режије театра «212», чији је директор, кад се њен општеобразовни ниво осећа код куће само, ваља, у *Elle-y*, *Graziji* и *Политикином базару*, а њене се режије своде на преписивање туђих, париских махом, *mise en scène*-а? У Скерлићевој *Историји српске књижевности* нашао је извесно место Кипријан Рачанин, славан и заслужан по томе што је негде крајем 18. века, у време опште неписмености, преписао један руски буквар. Чини ми се да су времена кипријанских кипријанисања давно прошла. Не зато да би се мало друкчије продужила, подмлађена младеновићевшти-нама и одтраалаисана траиловићевштинама... А онај цитат из *Ђутњи* изван је контекста ових преокупација, и ја...

— Да се вратимо на постављено питање. О чему, питао сам вас, не бисмо смјели шутјети данас и на овом простору?

Питам ја вас: о чему би се шутјети смело у земљи најљудскијих слобода? Али не чини ли вам се да се зла не исцрпљују толико ни неквалификованим говорењем ни квалификованим шутњама које помињете, колико малим смислом за поменуће већ одговорности, чија је последица — дампинг осредњости. На плану уметности и културе? Нисте ли приметили да наша критика, београдска, загребачка, љубљанска, скопска, сарајевска или титоградска, свеједно, махом најласкавије пише о оном

што стваралачки најмање значи. Најбољу штампу у нас има најчешће оно што уметнички не узнемирује; по праву поричемо све што представља вредност. Недавно сам читао критику о једном некад авангардном песнику коме се као врлина модерности приписује смисао за традицију. Кад осмотрите изближе у чему је она код њега, уверићете се да она није чак ни у недовољном елиотовском смислу — нова, поготово она то није у једино могућем значењу — превазилашка конвенције инвенцијом, одбацивањем мртвог, идеолошког средњовековља и ушчувањем оног што као људско и трајно може и данас да опстоји.

— Да ли бисте сада хтели нешто казати о често спомињаном мањку одговорности на плану наших међурепубличких односа?

У литератури?

— Не само у литератури.

Шта да рекнем о малограђанима који се убијају говорећи уплашено да је политика братства у кризи, да је наше јединство уназађено? Право да вам кажем, не разумем их. Ја никад стваралачки спасоносну и револуционарну формулу братства и јединства нисам замишљао као сливање пет или педесет и пет нацијских тела у једно. Такве легуре јединства могле су се видети на рекламним стриповима у благочестивим и христољубивим крвавим временима *једног и троименог народа*. И отада, срећом, никад више. Јединство се не декретира, братство се не купује у конфекцијским самоуслугама. Реч је о процесима који ће трајати учвршћујући везе, економске првенствено, између наших република, везе које ће у равноправности и слободи спајати народе који остају оно што јесу, историјски и културно диференцирани и своји; народе који све своје стваралачке снаге подстичу да изразе оно што им као етничким и политичким ентитетима даје физиономију и посебност.

— Дозволите, споменули сте процесе. Желите ли казати ...?

Да, поменуо сам процесе. Јесам ли рекао да су све живе процесуалности уједно и пуне противуречја?

Казујем то. На пример: нема сумње, осећам се Србином, истоветним са сваким својим земљаком или сурепубликанцем; историју Србије осећам као део своје историје, њене несреће као своје недаће, њене борбе за слободу као своје, њене поразе, издајства, срамоте као најсвојије, али као најсвојије и њене победе, њену уметност, њену поезију. Али истовремено осећам да је то тек део мог самоосећања, ни битнији ни небитнији од другог његовог дела. Идеолошки говорећи, ја сам интернационалиста, марксиста, комуниста. Емоционално, ја не престајем, значи, да постојим на границама СР Србије, занимају ме судбине и уметности других народа, етнички врло удаљених од мог, да не говорим о оним јужнословенским, на које сам осетљивији но на остале. Тачно, осећам се човеком: другом свих људи на овој планети. Друг сам им заиста, али само док се не сударим са црклом мачком националне искључивости, са отужном националном себичношћу, са шовинизмом, са једном од варијаната »ибералеса«, са егоцентричном нетрпељивошћу, са потцењивањем, вребањем и ниподаштавањем других људи и народа, са њиховим пљачкањем и поробљавањем. Нема »вишег« или »највишег« разлога који би тако што могао да оправда, и ја презирем и мрзим све те авети прошлости, сва та вампирска крволочја, све те у националне перушке маскиране личне егоизме израбљивачких класа. Једном речи: ја национално егзистирам као комунистички интернационалиста; комунизам није ту садржај, оно чему би нација била облик. Ни обратно. Ја сам српски комунист, као што сте ви, верујем, хрватски. Шта нас спаја? Шта разавља? Прошлости нам нису исте. У реду. Али ми живимо у садашњости за будућност, а не за прошлост, чак и да усвојимо неапсолутизирајућу Ричардсову формулу о прошлости која одређује садашњост и, свакако, једним својим делом живи у њој. Колики је тај део? Он је варијабилан у односу на нашу националну и будућњарску самосвест. Он може бити врло велик кад смо национално угрожени. Па ако данас чујемо чешће но јуче јадиковке на теме уперене против »оних« с друге стране републиканског граничног пласта, ако се унисоно свуда чују жалбе да нам, рецимо, »јужни брат« отима хлеб из уста, да нам »северни брат« скида скоруп с млека, ако се то чује у свакој од наших република, прво што се ваља упитати јесте: да ли је мо-

гуће да је свака од њих израђована и »исцеђена« на рачун друге или других? И затим: ако такав суд логички није могућ и исправан, откуда ти утисци, те асоцијације, те речи? Нема двојбе, данас гласно говоримо, захваљујући све већој демократској толеранцији, и о оном о чему, пре неколико година, нисмо ни шапутали. Макар и из пијетета према жртвама четничко-усташког дивљања. Али време, како кажу, које буми и оно што бургија неће, није разградило оно што је наша заједничка борба против фашизма саградила...

— *Кад је ријеч о нашим односима, неки покаткад употребљавају ријеч »криза«?*

Не волим реч *криза*, злоупотребљава се.

— *Али ја спомињем неке који је ипак употребљавају?*

Ако неки спомињу кризу у вези с братством и јединством наших народа, то није зато што наша револуција стагнира, него зато што, не стајући, захвата и односи са собом на виши спрат и у шире области појмове које је донела, односе које је створила. »Криза« братства је у том смислу стваралачка и позитивна појава: она нас нагони да са новог нивоа сагледамо уштинне нашег јединства и братства и да у постојеће уградимо небиле још, мање сентименталне можда, али чистије, трајније, дубље, рационално оправданије везане елементе. Корени јој нису економски, него бирократско-административни, то јест они су остаци наше административне свести којом неки мисле да могу да »реше« економске проблеме. Избачене у свет, те идеје, те љутње бирократа падају на »плодно« тло. Дохватају их се малограђани и дају им објашњења каква су имала пробу у предреволуцијским временима. Када су многи имали критичнији став према тим аргументима неголи што га имају данас. Али знајући то а имајући вере у снаге ове револуције, та ме инфлација речи што се у последње време кристалише око међунацијског комплекса не забрињава. Ако не сви који тађе и тупе своје језике трљајући их о филарете те теме, свакако један њихов број чини то из најбољих побуда и тражи, у ствари, нове формуле за

нове односе које наноси реформа, што није, дабоме, само привредна, будући даља мутациона промена нашег револуционарног друштва, што ће донети нове формуле за нове односе, које треба прво уочити, онда открити, затим формулисати, проверити и најзад озаконити. На плану с ког сад водимо овај наш разговор, друже Јозо, чак и инфлација речи може бити и знак свеопштијег интересовања за решења која се тичу свих у нашем систему самоуправљања. Међу примедбама и предлозима, међу критикама које се чују, има и умесног и не, и паметног и не, усвојивог и не. Али има и другог. Докле год буде постојао класни непријатељ, непрепоручљиво је спавање на оба ува. Противник делује свакако. То нас не мора страшити, то нас ионако држи будне у оној мери у којој је то неопходно. Али та постојећа унутрашња будност, општија но што се мисли, нек нас подстиче на тражење што бољих и адекватнијих решења за проблеме на дневном реду.

— *Иако није у изравној вези с овим што сте сад говорили, хтио бих вас питати што мислите о недавно изгласаној резолуцији Друштва књижевника Хрватске о језику?*

Прилично ће нашим унуцима и праунуцима изгледати кампанелистички борнирано понешто што се нама, њиховим виртуелним дедовима и прадедовима, чини оправдано. Ви говорите вашим, хрватским језиком, ја својим, српским. Чињеница да се одавна разумемо без речника и тумача нагнала је наше респективне језичаре и остале филологе да у Новом Саду потпишу пре неку годину договор којим су утврдили научно, уверавали су нас, постојање једног јединственог хрватско-српског или српско-хрватског језика, уз све ситније семантичке, морфолошке и синтактичке разлике међу њима, које су нас позвали да поштудемо. У ту је сврху одштампан и обиман *правпис-ни-реч-ник*.

— *Није ли Рашовић, који је недавно писао о језику, донекле изневјерио управо тај новосадски договор?*

Непознато ми је да ли је у међувремену фамозни Рашовић постао филолошки мудрији и паметнији, у сва-

ком случају његов недавни напис сведочи да је пљунуо на свој потпис. Не мислим да то оправдава Јонкеа да уради исто, сем ако није и он, у међувремену, дошао до неких баснословно проницљивих филолошких открићења. У сваком случају, не мислим да су ту филолози предестинирани да воде писце, који доприносе стварању живог језика, филолози, који обично свуда у свету само нормирају оно што постоји. Не чини ли вам се да је подоста апсурдна ситуација у којој се нашло Друштво књижевника Хрватске клипшући у негативном и позитивном смислу за ониха чије место у области живих језика није предводничко? Латински је мртав језик, не хрватски, разумете? Тиме сам и рекао да ми није свеједно да ли је наш језик мртав, или жив, али да ми је свеједно како ће се звати, под условом да то одобри већина људи који њиме говоре, у свакој од нација којима он припада; дакле, нека одлучи већина; дабоме, без мајоризације.

— *Да ли би се могла недавна резолуција Друштва књижевника Хрватске схватити као потреба новог договора о језику?*

Рекао сам све што о томе мислим. То је мало. На страну то, чињеница је да наш индустријски развитак има своју великосеријску логику и рачуницу (узгред, једна етимолошка дигресија: корен речи рачун долази од латинског *ratio*) и да, мамузан њима, логиком и економиком, гаји врло мало носталгије према слави хрватских и српских средњовековних краљева. Значи ли то с моје стране фуртимашко пледирање за национални ниҳилизам, за брисање националних физиономија? Ни у ком случају. Имао сам прилике да се, управо захваљујући једној загребачкој радио-емисији посвећеној забавном животу у Јапану, уверим колико је амерички капитализам суров чак и у односу на национални карактер и такве ствари какве могу бити забавни програми по токијским ноћним локалимa. Од хиљаду сличних институција у том највећем велеграду — само се у две-три не свира USA-музика. Свуда су на програму космополитски цез-свирачи и певачи; денационализована забава не мора да се сведе на: »Ти, жути, певај како ја, бели, свирам« да би се »певало« интегрисано. Ако је Јапан американизованији но што је Бугарска, рецимо, русифицирана,

упркос свим језичким и другим сродностима између словенских народа, које би требало да допринесу обратном ефекту, то јест да »русифицирају« Бугарску више но што су САД успеле да американизују Јапан, то је зато што је социјалистички систем, будући животнији, уједно и културнији, и има, према томе, кудикамо више разумевања за стваралачки значај разлика у композиту културе и нација, а то значи не само декларативних обзира него и суштинског поштовања за својеврсне односе традиције и стваралаштва, за националне особености које партиципирају и у највишој, најширој, најуниверзалнијој уметности. Проблем не представља пракса универзализације. Капитализам намеће универзалност силом, рутином јачег, бескрупулозношћу моћнијег, не водећи рачуна ни о бити уметности ни о праву сваког народа да буде свој. Тај профитерски начин расуђивања нема ничег заједничког са свеобухватним, хуманистички танкоћутним социјалистичким приступом неизбеживој универзализацији мотива, идејних оквира и уметничких поступака. Једино питање које се у вези с тиме за наше ствараоце може да поставља — није под чијим ће се филозофским стегом одвијати ток универзализације уметности, него на који ће се начин, како, у којој мери инкорпорирати универзално, то јест социјалистичко, у национални израз и памћење народа.

— *Тко ће да нам пружи на то одговор?*

Одговор на то сваки уметник даје својим делом. Независно од тога, чини ми се да идеолошка »оријентација мишљења« нема много везе с областима који и њу саму, ту оријентацију, изражавају. Но, за мене је уједно све јасније да по руданицима искључивих историјских разлика могу корисно да копају само они који неће да »суде« прошлости у име будућности коју изграђују сада, него који хоће да је глорификују.

— *Што би једног дана требала бити ренесанса културе југословенских народа ако та култура, по оцјени њених критичара, није у узлазној фази?*

Рецепти се свим ренесансама пишу накнадно. Ја их немам ни за кога, па ни за себе. Али да права хрват-

ска, српска и остале југословенске уметности данас имају спољње, техничке, објективне услове најповољније за стваралаштво, изван је сваке сумње. Да ће се она најаутентичније, кад је реч о подручју хрватском или српском, наметнути и Србима, и Хрватима уколико је суштински ваљана, упркос језичким и другим разликама, својим социјалистичким растварањем и затварањем, постављањем и распростирањем животних упитника у заградама и ван њих и сугерирањем одговора у духу који постулира сличности у свезаједничким жељама, тежњама, надама, ствар је више него сигурна. Свесни тога, неки писци мањег значаја али већих амбиција, и дрмају толико у националне жице. Мисле да ће им нација из захвалности за то жицање покушати да не заборави оно што је заборава достојно — што је без вредности.

— *Питали сте својевремено: »Како сагледати себе, вечно у покрету који ангажује различите брзине, оне ногу, оне вида, оне разумевања. Јуримо, затворених очију за себе, отворених за простор који грабимо, гутамо и бацамо иза себе...« Дозволите, мислим да је то дијагноза цијеле једне генерације, једног времена, генерације која, могу ли да кажем, има своје страсне поклонике аутомобила или, да употрејибим Маринковићев израз, »жељезних бевевија«. Иако ви лично успијевате да сагледате себе пишући своје књиге, али мислим, превише је оних који грабе простор и немају времена за читање онога што пишете. Да ли то може обесхрабрити писца?*

Може. Ако је писац обесхрабрив. Што не значи исто што и кукавица. Обесхрабрење је инспирисало многе стихове о храбрости као егзистенцијалном сазнању што не пристаје да се задовољи собом и својим сазнањем о напуштености, него се обраћа себи, судбини људскости, чија узлазна линија полази од неприхватања природне судбине у одвајању од природе и судбине, у стварању властитих норми и за себе све мање зависног од природе и за природу, све савладанију и услужнију захваљујући оном што је Хегел назвао човековим »лукавством ума«. Ни у ком случају цитирано место из, ваљда, истог мог романа не претендује да понесе терет »целе једне генерације«. Без обзира на то, ја нисам принципијелно

противник аутомобила, »жељезних бевевија«, и сличног *плевовља*. »*Фића*« поједностављује пешачки живот и »зарабује« неметафизичко време. Ако се њима служе нечитачи, познајем и аутомобилаисте који много читају. Мислим да млади људи данас читају више неголи што су то чинили моји вршњаци кад су бројали још године младости. Читају спорије, пажљивије, прибраније од мојих другова. Они су били *гутачи*; изврстан млади свет данас има више чула за естетско, бира лектуру, не тражи само »*фабулу*«, то у довољној мери пружа филм. Општинска библиотека »Борбе Јовановић«, која се налази у згради у којој станујем, има преко 70 000 чланова. Највећи део творе они до 22 године. Касније се мање чита. Разлози су појмљиви. Непојмљиво је оптуживати напамет читаву генерацију зато што више воли да се провоза од Бановог Брда до Студентског трга у фићи или аутобусу неголи да тих 6 километара отклишше пешке, као некад, све гредом, ногу под ногу, у стилу *преко прече, наоколо ближе*.

— *На еминентном скупу књижевника чланова ПЕН-организација прошле године на Бледу било је много кукњаве због тога што су неки у масовној појави штампане видјели шлогину за литературу. Човек пун реалног оптимизма у односу на инвазију средстава масовне комуникације био је Артур Милер. Казао је: Више него икад, писац данас мора чврсто држати истину у руци. — Које су то истинољубиве снаге које ће му дати подршку?*

Уопштено говорећи, А. Милер је морао мислити на антиратне снаге које постоје и у његовој земљи и свуд у свету. На које би друге рачунао? Не долази ли он из земље која је, неизазвана, напала толике народе у Африци, Азији и Јужној Америци, земље која се ипак исцрпљује трудећи се да где год може заустави ослободилачки ход историје и преврне догађаје на страну архиреакционарне и циничне *рэх americane*, не жаљачући се притом да се служи бомбардерима, нападним бомбама, отровним пливовима и маринзима, плански ескалирајући своју неспособњачку, неефикасну, али не зато и небублачку и некровољачну стратегију.

— *Јесте ли ви присуствовали конгресу ПЕН-организација? Неки говоре да је тај конгрес, поред осталог, много учинио и за манифестацију словенске културе?*

Нисам. Да сам претпостављао да бих својим присуством ишта допринео словеначкој или ма чијој, па чак хрватској или српској култури, не бих жалио време, прекинуо бих био рад на последњој редакцији *Бекстава* и одслушао пажљиво, миран као бубица, све што се рекло на Бледу, а вероватно и сам, с дозволом М. Бора и Ј. Видмара, учествовао у дискусији. По свој прилици бих се потрудио да обојици обришем староставне сузе које су ронили над судбином књиге, ах! књиге, коју масовна средства комуникације тако вандалски немилосрдано утрожавају; убеђен сам да би ми пошло за руком да их утешим и да им објасним да mass media суштински нису безусловни непријатељи добре литературе. Учинио је то место мене А. Милер. Урадио је то немилосрдано. Место да им педагошки објасни како и под којим се условима то дешава и све редом, он им је сурово протрљао нос.

— *Јесте ли читали интервју који је у овој рубрици дао Јосип Видмар? Он је у једном дијелу с доста оштрине говорио и о Добрици Ћосићу. Да ли сте ви можда због тога љути на Видмара?*

Зашто бих био? Био је ненежан и нефер према мом пријатељу Добрици Ћосићу! Тачно. Речник којим се служио притом у складу је с Видмаровим поимањем академског, колегијалног итд., итд. бонтона. Ако вам се чини да му језик није увек био на довољној висини, упозорите га ви. Он понекад уме и да се прилагоди јавном мњењу, обрне ћурак наопако и порекне оно што је рекао раније.

— *Ако ваше упозорење: »Да би се пожелело и истражило непостојеће, довољно је не бити задовољан механичком постојећег« — примијенимо на неке данашње појаве у култури какву имамо, онда сам збуњен. Они који су јучер били неимари те културе оповргавају сами себе и траже непостојеће. А гдје су били раније? Вјерујем да је то питање на устима многих младих људи?*

Ако нешто шкрипи на сектору културе, њени су неимари одговорни за шкрипу више неголи за културу, која не мари ни за шкрипу ни за било шта налик на шкрипте. Одговорност на страну, не треба се љутити на противуречја што се јављају и без којих би сваки развој био немогућ. Препустимо хармонију зато утопистима. Знамо да је буџетској фази финансирања културе одговарала њена још увек данашња организациона формула. Она стварно представља јучерашњицу. Пракса дохотка и самофинансирања културе тражи нове структуралне схеме. Ја не сумњам да ћемо их наћи. Било би заиста неумно захтевати уравниловку у потхватима који су нетрпељиви према њој. Доходак у просвети не би смео да се одређује према успеху наставника, то јест броју прелазних оцена које је дао, јер ће тад и незналице афиширати дипломе и докторате; као што ни лекаре не би требало подстицати да »штеде« у лековима, јер се све болести ипак не лече фијакерпудвером, који је, по мом сазнању, најјефтинији, али не и најуниверзалнији, апсолутни лек са великим Л. У једначини где у познате убрајамо све специфичности дисциплине о којој је реч, као и сам принцип дохотка, непозната је форма коју ће као најадекватнију усвојити пракса. А то је и једино што треба пронаћи да послужи, и то да најбоље могуће добро послужи до даље развојне етапе.

— *Ваше мишљење о двије недавне судске пресуде: о забрани Московљевићева Рјечника и о казни изреченој словенском пјеснику Гајшеку?*

Код нас нема цензуре, али постоји закон који овлашћује јавног тужиоца да затражи забрану штампаних дела што подстичу на међурасну, међунационалну и међуверску мржњу. Јавни тужилац који је затражио забрану Московљевићевог *Речника* и суд који га је забранио били су у праву. Али јавни тужилац који је тражио казну за даровитог словеначког песника Гајшека, и то потакнут тужбом, тврди се, љубљанског бискупа, као и суд који је осудио песме и поету на казну од 14 дана условно, нису били у праву. Стари, десни земљорадник, помало и професор универзитета Милош Московљевић, у око 120 речи у Речнику, који их има пројумачених и акцентованих око 100.000, дао је маха својој

сенилној мржњи према социјализму, али и према братству југословенских народа. С великосрпско-буржоаских позиција он је, на пример, порицао националну егзистенцију Хрватима, Македонцима, Црногорцима и босанско-херцеговачким Муслиманима. Речник је зато повучен из продаје. Гајшек је, напротив, дао маха свом прогресивном, атеистичком погледу на свет. Песник на то има право и ван социјалистичког друштва. Поготово у њему. Треба ли упозорити љубљанског бискупа да је његов православни натколега патријарх Доситије (ако се не варам) 1920-тих година тражио екскомуникацију из цркве и извођење пред суд Растка Петровића зато што је у једном свом стиху рекао о Христу на крсту:

»мушки му знак до колена висии«,

па ипак Растко Петровић није ни екскомунициран ни осуђен. То кажем вама, другови тужноче и судијо!

— *Постали су већ хипертрофирани разговори о шовинизму. Понегдје су и мода. Поготову кад је ријеч о шовинизму код сусједа. Јер, коначно, пријеђимо с ријечи на дјела. А која би дјела била најефикаснија да ти разговори о шовинизму постану у нашим релацијама сувишни.*

Шовинизам је прошлост. Уколико се овде-онде јавља, израз је неадаптираности животу, неприхватања социјалистичких етичких норми, али и глупости, редакционарства унутрашње емиграције, сулудости. Убеђен сам да стваралац, ма какве био врсте, не може бити шовен. Шовенство је прибежиште за ментално јалове. Шта урадити с њима? Кад бих знао, одговорио бих вам и шта ваља учинити са будалама, самоубицама и сличним. У сваком случају, с носиоцима шовинирања не вреди разговарати. Разговори о шовинизму постаће сувишни такође кад из идејне дефанзиве пређемо у идејну офанзиву, кад престанемо да мислимо да је довољно сањати фрижидере, усисиваче за праšину, фиће и трособне станове да би се било социјалиста, кад почнемо да креирамо истински другарске односе с људима — друговима и народима — браћом; кад нас стане да мучи један заједнички неуспех колико и лични; кад престанемо да завидимо; кад научимо да се радујемо успесима Других,

осећајући их, ако не као најличније своје, а оно као успехе пријатеља, знанаца, друга, којег било човека. Кад нас живот учини мање себичним и бољим, тад ће нестати и зла које је квинтесенција свих прозлогености и зала, који су предуго били судбина да не би оставили трага и на човеку који се борио против тих услова, које је ту, на том простору, али не само ту, победио, не да би и даље мрзео човека, крв своје крви, ум свога ума, љубав своје љубави, и то зато што друкчије изговара неко јат или зато што разбија јаја са стране шотке а не са оне шиљате с које га »ми«, увек неки »ми«, разбијамо. Ово с јајима је Свифтово, ја бих вам могао испричати и јадније поводе за »оправдане« шовенске испаде. Али чему? Наша химна, што рекао београдски сатирик Булатовић ВИБ, не почиње са »Хеј, шовени«, него »Хеј, Словени«.

— *Нећу вас питати зашто пишете, него ћу вас питати на кога никад не заборављате кад пишете?*

На сутрашње и прекосутрашње своје читаоце, исто колико и на оне данашње. И једни и други обавезују на извесне релативизације без релативизма и на преданост своме послу и савесност у раду.

— *Коме ћете идуће недеље предати »штафетну палицу« ових наших разговора?*

Другу Милојку Дрүловићу, секретару ЦК СК Србије, ког питам: Не мисли ли да је већ време да удружења каква су она писаца, сликара, композитора постану саставни део неке синдикалне подружнице радника на пољу уметности, будући да је деградација још увек постојећих форми удруживања ових почела с оним тренутком кад је постало јасно да код нас та удружења нису прерасла у ефикасне »трансмисије« идеолошког брифовања (»пумпање« мозга — оп. ур.).

1966.

НАПОМЕНА

У овој књизи сабрани су Давичови есеји, чланци и усмена излагања, од којих је мањи део објављен у периодичној штампи, док већина није никад штампана.

Ближи подаци о прештампаним текстовима налазе се у *Библиографији* на крају ове књиге.

Од усмених Давичових излагања уврштена су: *Стенограм* (са *Књижевног петка* одржаног 1956. у Загребу), *Домбај и Дончевић* (такође са *Књижевног петка* 1956. у Загребу) и *Литература — сложне разлике* (излагање за »Округлим столом« уредника европских књижевних часописа у Београду 1965).

Из књиге *Пре подне* (издање »Прогреса«, Нови Сад, 1960) у овај избор ушли су: *Интервју* (први пут штампано у »Делу« 1961), »Труле кобиле« (први пут штампано у »Делу« 1959) и *Исповест без биографије* (први пут објављено у »Ослобођењу« 1960). Остали текстови из ове књиге уврштени су у XIX књигу Сабраних дела — *Пристојности*.

Остали текстови, настали у разним периодима, објављују се први пут, а датирани су на основу података које је дао аутор. Текст *Питања и потпитања са скицираним одговором* припремљен је за часопис »Дело«, али га редакција није објавила. *Питања и одговори боје фасцикле* писани су за један италијански часопис, али нису послани. *Речи у етар* и *О примедбама критике* емитувани су преко Радио-Београда.

БИБЛИОГРАФИЈА

УВОД

Библиографија Оскара Давича обухвата период од 1925, када се појавио његов први литерарни прилог у часопису »Окна« — Београд, до штампања *Сабраних дела* у издању »Просвете«.

Библиографија је подељена у три групе: оригинална дела (посебна издања и прилози у периодичној штампи), преводи (посебна издања и прилози у периодичној штампи), и литература о Оскару Давичу.

Прве две групе су срећене хронолошки, а у свакој години абecedним редом наслови дела. Дело је нотирано само у оној години када се први пут појавило. Свако ново издање, са свим подацима (место, издавач, година и др.) унето је у продужетку првог издања. На овај начин добија се хронологија објављених дела Оскара Давича, а истовремено и евиденција прештампавања. За ове две групе дат је абecedни регистар наслова. Принцип абecedног сређивања узет је зато да би се добио јединствен регистар за оригинална дела и преводе.

Што се тиче треће групе, т.ј. литературе о Оскару Давичу, она је срећена абecedним редом презимена писаца. Уз њу је дат предметни регистар који открива литературу о животу, раду и појединим делима писца.

Станка Костић
виши библиотекар Универз.
библиотеке »Св. Марковић«

ОРИГИНАЛНА ДЕЛА

A: ПОСЕБНА ИЗДАЊА

1930

- 1 ANATOMIJA, Beograd, izd. *Nadrealista* (Št. »Drag. Gregorić«), 1930, str. 28 + [III]; 8°. [Štampano u 60 primeraka]
- 2 ČETIRI STRANE — I TAKO DALJE. Plakat. Beograd, *Nadrealistička izdanja*, 1930. [Zajedno sa Đ. Kostićem napisao: *Onanizam smrti.*]

1932

- 3 POLOŽAJ NADREALIZMA U DRUŠTVENOM PROCESU (napisali: Davičo, Matić, Kostić). Beograd, *Nadrealistička izdanja*, 1932, str. 176; 8°.

1935

- 4 HORRABIN, J. F: OSNOVI EKONOMSKE GEOGRAFIJE. Preveo S. Proca (O. Davičo). Zagreb, 1935, str. 144; 8° (*Naučna biblioteka*).

1938

- 5 PESME. Beograd, izdanje *Naše stvarnosti* (Št. »Planeta«), 1938, str. 127; 16° (*Naša stvarnost* 2). *Sadržaj:* Detinjstvo; Mladost; Brodolom; Ljubav; Nemir.

— Београд, СКЗ (Шт. »Култура«), 1958, стр. 240; 8° (Кол. Српска Књижевна задруга. Коло LI, књ. 345).

[Са напоменом и белешком о писцу.]

Садржај: Детињство; Младост; Бродолом; Љубав; Немир; Хана.

6 МАН, ТОМАС: БУДЕНБРОКОВИ. Књига 1—2 (Превели с немачког О. Давидовић [О. Давичо] и П. Огњановић [Огњен Прица]), Београд, Единица А. Д. (Шт. »Планета«), 1939, књ. 1, стр. 386; књ. 2, стр. 356; 8° (Библиотека добитника Нобелове награде, 4, 5).

— (Nasl. orig. Budenbrocken). Preveli O. Davidović (Oskar Davidović) i P. Ognjanović (Ognjen Prica), Sarajevo, *Svjetlost* (Št. »Branko Đonović«, Beograd), 1961. Knj. [1], str. 364 + [1]; knj. 2, str. 338 + [1]; 8° (Kol. Džepna biblioteka izabranih dela).

1940

7 SOLOHOV, M: UZORANA LEDINA. Roman. Knj. 1—2 (S ruskog preveo S. Kovačić [O. Davidović]), Zagreb, Št. »Dragutin Behar«, 1940. Knj. 1, str. 271; Knj. 2, str. 247; 8° (Biblioteka nezavisnih pisaca).

1947

8 МЕБУ МАРКОСОВИМ ПАРТИЗАНИМА. Београд, *Култура*, 1947, стр. 381; 8° (Библ. Тридесет дана).
[Награда Комитета за културу и уметност ФНРЈ. *Књижевне новине*, Београд, 9. III 1948, I, 4.]

— Zagreb, *Kultura*, 1948, стр. 328; 8° (Bibl. Trideset dana).

1948

9 DO POBEDE. Filmski scenario. Beograd, *Filmska biblioteka*, 1948, стр. 121 + [1]; 16°.

1949

10 ЗРЕЊАНИН. Поема. Београд, *Ново покољење*, 1949, стр. 125; 8°.

[Награда Владе ФНРЈ. *Борба*, Београд, 31. XII 1949, XIV, 310.]

— Поема. Поговор: Душан Матић, »Песничке мреже Оскара Давича«. Београд, *Просвета*, 1958, стр. 206 + слика аутора + [2]; 8° (Кол. »Бразде«, библ. савремених југословенских писаца. Коло III, 17).

— ЗРЕЊАНИН. Поема. — ВИШЊА ЗА ЗИДОМ. Песме. Београд, *Просвета*, 1963, стр. 154 + [2]; 8° (Кол. библ. »Просвета«. Коло IV, 91).

[Са белешком о писцу]

Садржај: Преговор; ЗРЕЊАНИН. Прва песма: Сушет с погинулим другом у његовом ројном граду; Сећање на првомајски митинг у Избишту; Нови сушет с другом с робије. Друга песма: Долазак у скупну собу; У штрајку глад; Преа невестицу; Шта је видео док је лежао онесвесан од глад; И после. Трећа песма: Опет у ћелији; На саслушању; На мукама; Други монолог; Ноћ пред стрељање у ћелији с таоцима лабарем, хрвачем, монтером, момчићем и студентом; О бекству и правом часу. Четврта песма: Поновни сушет; Прича курира о растанку; Кратки дијалог с непријатељем; Сећање на детињство и младост; На ивници; Живот који не гине. Пета песма: Митинг. ВИШЊА ЗА ЗИДОМ: Србија (1939); У спомен на тамновање Св. Марковића; Самичари; О, што водим росу; Девојци; Три дана пошто сам издржао казну; Стављено у поноћ 16. априла 1941; На растанку; Србија, десет година после.

— Београд, *Просвета*, 1965, стр. 154 + [2]; 8° (Кол. библ. »Просвета«. Коло IV, 91).

— Београд, *Просвета*, 1966, стр. 154 + [2]; 8° (Кол. библ. »Просвета«. Коло IV, 91).

11 ДЕЧАК МИТА. Књига снимања (написали О. Давичо и Радош Новаковић). Београд, производња »Авала филм«, 1950, стр. 288.

12 ВИШЊА ЗА ЗИДОМ. Песме (нацрт корица: П. Милосављевић). Београд, *Ново покољење*, 1950, стр. 198 + [5]; 8° (Савремена поезија).

Садржај: СРБИЈА. Извештај из Србије; У спомен на тамновање; Прошлост; Вечиташу у Митровици; Ноћ радости; Двадесетогодишњица; Девојци; Љубав; Јавни снови; Из таласа; На проплатку; Морнарска песма; На длану ми лежи; Усне; Светло крви; Непријатељи; Гнев; Гласови; Одзив; Лозинка; На растанку; Речи под шлемом; Кажем-смрт, а љубим; Време срца; Бачиарска песма; У сумрак; Незнана сен; Крв ми је борење; Сан у ходу; Рањеник; Одазак; Саућа; Стављено у поноћ; Незнаном другу; Под трешњом на путу; Маслина и чемпрес; Разговор с ветром; Два сонета; Погинулој у мају; За зидом; Жеб; Баење; Логор; Ноћ за жицом; Час; Балада о робу; Страва; Самичари; Адамло; Сањар; Очекивање; Преа стрељање; Љубав самртника; У грозници; Тесна врата; Монолог братра; Песма иза зида; Њеној младости; Суђањ поробљеној отаџбини; О, што волим росу; Пнтам те; Удес; Здравница; И крв; Глад; После мукa; Пятање; Звезда над врхом; Девојци у жици; Свитање; Размаши се снаго; Србија.

— *Нацрт корица:* Edo Murtić. II izdanje. Beograd, *Nolit*, 1959, str. 222 + [2]; 8° (Kol. Savremena poezija).

Садржај: СРБИЈА (Ја знам сва твоја лица; У спомен на тамновање Св. Марковића I—XI); ИЗВЕШТАЈ ИЗ СРБИЈЕ (Извештај из Србије; Прошлост; Тесна врата; Самичар; Песма иза зида; Зеб; О, што волим росу; Крв ми је борење; Ноћ радости; Очекивање; Логор; Светло крви; Глад; Час; Преа стрељање; За зидом; Балада о робу; Питање; И крв...; Непријатељи); АДАМИЛО (Прво—пето веће); САНЈАР; ДВАДЕСЕТГОДИШЊАЦИ (Из таласа; Морнарска песма; На длану ми лежи; Девојци; Љубав; На проплатку; Њеној младости; Усне; У сумрак; Јавни снови; Три дана пошто сам издржао казну; Двадесетогодишњаци); ЗВЕЗДА НАД ВРХОМ (Стављено у поноћ 16. априла 1941; Гласови; Страва; Разговор с ватром; Незнана сен; Незнаном другу који је негде стрељан; Гнев; Рањеник; Сан у ходу; Суђањ у поробљеној отаџбини; Под трешњом на путу; Бденје; Маслина и чемпрес; После мукa; Лозинка; Одзив; Здравница; Звезда над врхом; Свитање; Размаши се снаго); МОНОЛОГ ФРАТРА; КАЖЕМ СМРТ, А ЛЈУБИМ (Слутња; На растанку; Рећи под шлемом; Пнтам те...; Ноћ за жицом; Два сонета са банјичког гробља; Време срца; Песма баџарке; Одлазак; Погинулој у мају; Удес; Девојци у жици; У грозници; Љубав самртника; Кажем-смрт, а љубим; У Тршићу). СРБИЈА (deset godina posle).

Vidi: ZRENJANIN. VIŠNJA ZA ZIDOM. 1963, 1965, 1966.

13 HANA. Pesme. Zagreb, *Zora*, 1951, str. 96; 8° (Kol. Mala biblioteka, 95).

[Sa beleškom o piscu od Gustava Krkleca]

Садржај: Baš Celik; Ljubav; Uranak; željan; U smiraju; Strah; Osećam tu noć; Mesing; Sumpor nestanka; Uzdah; Ubice; Pre no što se rešiš; Između dve vesti; Pozdrav; Tuga; Sunce je tu; Hana; Pijanstvo; Dok dišem; Gost; Glad; Čim sam smeh ugledao; Ti si još dete; Dišeš i igraš; Volim tvoje ruke; Strujanja; Neznanka; Stičan šumu; Nemir; Noć na dlanu; Za Mariju Gorčulan; Nad srcem ubijene; Udovica; Udovica; Prijav sam od bola; Koračnica groblja; Iako je noć; Prijatelji; Nad kamenom; Tragovi; Koračnica sna; Crno podne; Pijanstvo.

14 ПЕСМА УДАРНИКА. Музика Оскара Данона. Текст написао Оскар Давичо. Београд, *Просвета*, 1951, стр. 4 (Kol. Популарне композиције).

15 ПЕСМА. Роман. Београд, *Ново покољење*, 1952, стр. 713 + [1]; 8° (Kol. Савремена проза).

[Награда Савеза књижевника Југославије за најбоље дело у 1952. год. *Борба*, Београд, 30. IV 1953, XVIII, 114.]

— Друго изданје, Београд, *Ново покољење* (Št. »Kultura«), 1953, str. 591 + [2]; 8° (Kol. Savremena proza).

— Треће изданје, Београд, *Nolit*, 1956, str. 482 + [1]; 8° (Kol. bibl. »Nolit«. Jugoslovenski pisci).

— Нацрт за корице: Едуард Степанчић. Четврто издање, Београд, *Нолит*, 1960, стр. 592; 8° (Kol. »Зенит«, 2).

— Мiodrag Bogičević: »Prisutnost pesme« (pogovor). Peto izdanje. Sarajevo, *Svjetlost* (Št. »Grafičar«, Tuzla), 1966, str. 570 + [1]; 8° (Kol. bibl. »Jugoslovenski roman«).

[Drama u dva dela po romanu Oskara Daviča (dramatizacija Pavle Ugrinov i Momčilo Milanov). Beograd, *Stožer*, 1959, str. 82; 8° (Kol. »Scena«, bibl. savremene i klasične drame, 12).]

- 16 ПОЕЗИЈА И ОТПОРИ. Есеји. Београд, *Ново поље* 1952, стр. 110 + [1]; 8° (Кол. Мала књига есеја).

1953

- 17 ČOVEKOV ČOVEK. Stihovi. Београд, *Ново покољење*, 1953, стр. 243 + [3]; 8° (Кол. Savremena поезија).

[Sa bibliografijom autorovih dela]

Sadržaj: Prolog na rtu. I DEO: Pojava vetra; Pojava senke; Prva pojava sna; Druga pojava sna; Prva pojava opisa; Ne razumem; Pojava opasnosti; Prva pojava noći; Pojava prvog svitanja; Pojava uspomene; Prva pojava devojke u senci; Druga pojava devojke; Druga pojava sećanja; Pojava četiri puškomitraljesca; Treća pojava uspomene na jednu od svih gladi; Treća pojava devojke. II DEO: Proveriti; Naslov jedne noći; I Nad ušćem; Nastavak opisa; II Nosači; III Dve grupe; IV Nad Avalom; Celo u noći; Cinjenice; Nestali spomenik; Poternica za sobom; Stojim; Razderana čutnja; Izdržati; Na zalu opet vreme — neprolazno. III DEO: Ono što se ne daje; Većita mladost; Govor za mrtve i žive. IV DEO: Mir; Fijuk u pejzažu; Bez kraja. V DEO: Juriš; Epilog u žizi.

1954

- 18 NASTANJENE OČI. Pesme. Poseban otisak iz 301. knjige *Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Odjel za suvremenu književnost, knj. 1. Zagreb, JAZU, 1954, стр. [4] + 79—111; 8°.

Sadržaj: Dvoje; Karijatida; Vernost mleka; Vreme; Ta smrt; Taoci; Mladost; Zavičaj; Bez odgovora; Šuma; Gatanje; Koji neubijenu ubija ubijenim; Kraj mrtve; Senka u podne; Ničiji gejziri; Stope; Cvet; Umor; Nemoguće; Ponoć bez pet; Poziv; Put; Nered; Kolonom po jedan; Veze; Mesecima; U maršu; Zebnja; Balada o snu seoskih devojaka; Sloboda; Strelci; Koračnica; Vrele magle; Pokret; Zrela i mrtva; Ljubavnik smrti; Izlišna sazvučja; San; Nada; Zenidba; Mokri beočuzi; Mir; Beskonačni konaci; Tren; Neprijateljstva; Dnevno; Dolina; S dalekih otkosa; Kažiprst; Krug.

- Нацрт корица: Душан Ристић. Београд, *Нолит*, 1956, стр. 93 + [5]; 8° (Кол. Savremena поезија).

Sadržaj: Karijatide; Vreme; Dvoje; Put; Taoci; Bez odgovora; Kraj mrtve; Ta smrt; Ponoć bez pet; Zrela i mrtva; Nemoguća; Vernost mleka; Senka u podne; Zavičaj; Mladost; Poziv; Šuma; Koji neubijenu ubija ubijenim; Stope; Cvet; Vezе; Strelci; Kolonom po jedan; San; Koračnica; Ljubavnik smrti; U maršu; Nada; Zebnja; Izlišna sazvučja; Sloboda; Zglob oka; Pokret; Balada o snu seoskih devojaka; Nered; Mesecima; Izlišna sazvučja; Vrele magle; Vatra; Neprolazni glasovi; Gnezdo; Ženidba; Balada o levim razlozima; Tren; Dnevno; Beskonačni konaci; Ničiji gejziri; Mir; Neprijateljstva; Dolina; Kontrast; S dalekih otkosa; Krug; Epičaf.

1955

- 19 ФЛОРА. Песме. Београд, *Нолит* (Шт. »Змај«, Нови Сад), 1955, стр. 128 + [3]; 8° (Кол. Savremena поезија).

Sadržaj: У име биља 1—14; Сећања; Снови у четири усне; Несложни склад; Казна.

- 20 БЕТОН И СВИЦИ. Роман (нацрт за корице и омот израдио Јанко Крајшек). Београд, *Просвета*, 1956, стр. 398 + слика аутора + [2]; 8° (Кол. »Бразде«, библ. savremenih југословенских писаца, књ. 10).

[Са белешком о писцу]

[НИН-ова награда критике за најбољи роман у 1957. години. *Борба*, Београд, 13. II 1957, XXII, 42.]

- Оpreма: Zlatko Prica. Zagreb, *Kultura* (Grafičko preduzeće »Akademija«, Beograd), 1958, стр. 320 + [2]; 8°.

[Sa beleškom o piscu]

- Друго издање. Београд, *Просвета*, 1961, стр. 398 + слика аутора + [2]; 8° (Кол. »Бразде«, библ. savremenih југословенских писаца, 10).

[Са белешком о писцу]

1958

- 21 RADNI NASLOV BESKRAJA. Roman. Београд, *Nolit*, 1958, стр. 494 + [2]; 8° (Кол. Savremena proza).

[Oktobarska nagrada grada Beograda 1958. *NIN*, Beograd, 19. X 1958, VIII, 407.]

- Друго издање. Београд, *Нолит* (Шт. БГЗ), 1964, стр. 592 + [3]; 8°.

- 22 KAIROS. Stihovi. Beograd, *Nolit*, 1959, str. 98 + [3]; 8° (Kol. Savremena poezija).

[Sa popisom autorovih radova.]

Sadržaj: Legenda; Prvi Nemanja Nemirotočivi; Unutrašnja potreba rose; Nesveti Svetić Sava Vračarac; Vrtoglavica p-glavice kraj vrteške; Skalp; Utisak № 2; Film; Povratak; Rečnik još jedne čutnje; Prva nežnost otpora; Prvi glečer otpora; Prva strana žara; Treća koža; Drugi kralj Nemanja Nemirotočivi; Drugi Svetić Sava Vračarac; Zadržani smisao; Treći Nemanja Nemirotočivi; Bekstvo; Predmet dana; Magma; Svici; Zakon; Zanos; Nepristanak; Osećanje bez pitanja; Trenutna stanica ljubavi; Treći trag Nemanje Nemirotočivog; Treći Svetić Sava Vračarac; Hor; Izbezumljen i gladan; Nesaniće; Strast oklevanja; Očajanje; Četvrti Nemanja Nemirotočivi; Četvrti Svetić Sava Vračarac; Oglas; Peti Svetić Sava Vračarac; Peti Nemanja Nemirotočivi; Predmet dana; Posveta smrti; Basna; Neodgovor na upitnik; Sličnosti; San № 2; Još jedan grad; Vrtoglavica vrteške; Podmlađeno sećanje; Na razini priroka dana; Prvi doživljaj smrti uopšte; Srce u neodumici; Propinjanje čela; Poderana mreža; Pribor siromaštva; Zavada; Pijaka vetrova; Skrgut bez zaključka; Obala kilograma; Prva predisповest; Druga predisповest; Zvuk praha; Prva moja smrt; Kairos.

- 23 TROPI. Poezija. Likovna oprema: Miljenko Stančić. Zagreb, *Lykos* (št. »Plamen«, Slav. Brod), 1959, str. 110 sa crtežom autora + [2]; 8° (Kol. Kentaur 1).

Kazalo: Leteći; Oblaci koji nas čine; Zemlja; Reke; Amazon; Obala; Svetlost; Naiman; Vaga; Nepenta; Lama; Vreme; Pejzaž; Snimak pejzaža prilaska; Snimak pejzaža ispred sunca; Snimak pejzaža neočekivanja; Snimak pejzaža vatre; Snimak pejzaža žara; Snimak pejzaža žedi; Snimak pejzaža nedodira; Snimak pejzaža lenosti; Snimak pejzaža čežnje; Snimak pejzaža tuge; Snimak pejzaža trpljenja; Snimak pejzaža beznada; Snimak pejzaža strepnje; Snimak pejzaža prve surovosti; Snimak pejzaža čutnje; Snimak pejzaža neprilagođenosti; Snimak pejzaža termita; Snimak pejzaža danonoćne opasnosti; Snimak pejzaža ivica; Snimak pejzaža damaranja; Snimak pejzaža pejzaža; Snimak pejzaža pod kandžama zveri; Snimak pejzaža održanja; Snimak pejzaža prezira; Snimak pejzaža prkosa; Snimak pejzaža sudbine; Snimak pejzaža protivsudbine; Snimak pejzaža otpora; Snimak pejzaža vraćanja; Snimak pejzaža bez predistorije; Snimak pejzaža poslednjih reči; Treća binjica; Jutro s glavom u zavoju; Zamenice fatamorgane; Ožiljak čutnje; Naselje; Senka ničega; Burma u lomaci; Tropki antitropi; Prokletstvo; Izvor na gustom trgu; Nepri-stajanje na reč zadatu smrti; Na jednom zidu kredom pisalo je to isto samo drukčije; Miris belih očiju; Kajanje; Divljač; Nevinosti; Neoproštalj; Balada o snovima crnog čistača ulica; Sat obezglavljenih senki; Tuga van polja gravitacije; Još jedan svet; To je negde; Obala koju znam pre sebe; Mogućnosti.

- 24 PRE PODNE. Eseji. Novi Sad, *Progres* (št. pred. Jugoslovenskih železnica, Subotica), 1960 (1961), str. 259 + [3]; 8° (Kol. bibl. »Polja«).

Sadržaj: Intervju; Kamen smutnje ili Antibabilon; O tome; Nevinost reči; Crno; »Trule kobile«; Iskušenje poezije; Nekorespondencija s korespondentom; Ispovest bez biografije; Jedno pre podne u kuhinji poetike.

- 25 ЦРНО НА БЕЛО (напрт за корице и омот израдио Јанко Крајшек). Београд, *Просвета*, 1962, стр. 402 + [1] табла са сликом аутора + [2]; 8° (Kol. »Бразде«, библ. савремених југословенских пи-саца, 31).

- 26 GENERALBAS. Scenski roman za neprikazivanje. Beograd, *Nolit*, 1962, str. 280; 8° (Bibl. Orfej 25).

— Beograd, *Nolit* (BGZ), 1962, str. 276 + [4]; 8° (Kol. bibl. »Orfej«, 25).

- 27 БУТЊЕ. Роман. Београд, *Нолит* (Шт. »Култура«), 1963, стр. 336 + [1]; 8°.

- 28 ГЛАДИ. Роман. Београд, *Нолит* (Шт. »Култура«), 1963, стр. 477 + [1]; 8°.

[НИН-ова награда критике за 1964. год. По-литика, Београд, 29. II 1964, LXI, 18104.]

- 29 СНИМЦИ. Песме. Београд, *Нолит* (Граф. преа. »Просвета«), 1963, стр. 214 + [1]; 8°.

Садржи циклусе: Тропи; Сунце без сунцобрана.

- 30 СУНОВРАТИ. Изабране песме (избор и преговор, »Суноврати Оскара Давича«: Раде Константиновић). Нови Сад, *Матица српска*, Београд, СКЗ (Шт. »Будућност«), Нови Сад, 1963, стр. 258 + табла са сликом аутора; 8° (Кол. библи. српска књижевност у 100 књига, 84).

[Са напоменама и библиографским подацима.]

Садржај: Син мутног ловца; Исцвнше роћен; Лозинке; Одбрана; Говорим опет прав; Сан нумера два; Трајање; У име биља; Скраћени тренуци; Издржати.

1964

- 31 ТАЈНЕ. Роман. Београд, *Нолит* (Шт. »Култура«), 1964, стр. 478 + [2]; 8°.
[НИН-ова награда критике за 1965. год. *НИН*, Београд, 28. II 1965, XV, 738.]
- 32 ЗА BORCE 13. МАЈА. Recital. 1944—1964. — *Опрема:* Dido Demajo. Београд, *Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove*, 1964, стр. 14 + [2]; 8°.

1966

- 33 БЕКСТВА. Роман. Београд, *Нолит*, 1966, стр. 360 + [1]; 8°.

Б: ПРИЛОЗИ У ПЕРИОДИЧНОЈ ШТАМПИ

1925

- 34 КА МАНСАРДИ. *Окна*, Београд, 1925, март, стр. 11—13.

1928

- 35 ИЗ РАСТКОВИХ ЗАПИСА. *Трагови*, Београд, 1928, 1, стр. 12—13.

1929

- 36 БРОДОЛОМ (песма). *Трагови*, Београд, 1929, 2, стр. 30—32; *Vudućnost*, Београд, 20. IX 1929, IV, 19; *Urnebesnik. Zbornik pesničkog humora* (Vasko Popa). Београд, *Nolit*, 1960 (Bibl. »Orfej«, 20), стр. 210—211.
- 37 ОСТРВА КОЈА ПЛОВЕ КАО (поезија у прози). *Трагови*, Београд, 1929, 3, стр. 33—42.

1930

- 38 ДИЈАПАЗОН НОБИ (песма). *Немогуће*, Београд, мај 1930, стр. 77—78.
- 39 ПАКЕТ UDALJEN OD MENE CELOM SVOJOM DALJINOM. *Nemoguće*, Београд, мај 1930, стр. 103—105.

1937

- 40 GLAD (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1937, 9—10, str. 31—32; *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 6; *Akordi sa Sutjeske*, Beograd, 1958 (Kol. Ideali), str. 212; *НИН*, Beograd, 19. IV 1959, IX, 433; *Књижевност*, Beograd, 1959, XIV, 7, стр. 125—126.
- 41 LJUBAV (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1937, 9—10, str. 28; *НИН*, Beograd, 12. II 1956, VI, 267; *Призма*, Земун, 1956, I, 1, стр. 1; *Srpski pesnici između dva rata*. Antologija jugoslovenske književnosti (B. Mihajlović). Beograd, *Nolit*, 1956, str. 302, 305; *Problemi*, Zagreb, 1956, II, 7—8, str. 39; *Jugoslavija*, Beograd, 1957, 13, str. 103; *Дневник*, Нови Сад, 1, 2. и 3. V 1959, XVII, 4583; *Књижевност*, Beograd, 1959, XIV, 7, стр. 123; *Сремска новине*, Сремска Митровица, 1, 2. и 3. V 1961, I, 18; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (Vl. Popović, Šime Vučetić). Zagreb, *Naprijed*, 1962, str. 180; *Светлост*, Крагујевац, 14. XI 1963, XXIX, 46; *Srpska i hrvatska poezija XX veka*. Antologija (P. Palavestra). Beograd *Savremena škola*, 1964 (Bibl. Mikrokozma, posebna izdanja, 2), str. 207; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija. Zagreb, *Naprijed*, 1966, str. 180.
- 42 MAJCI (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1937, 9—10, str. 32—33; *Књижевност*, Beograd, 1959, XIV, 7, стр. 126—127.
- 43 NEMIR (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1937, 9—10, str. 28—29; *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 10; *Vidici*, Beograd, XI—XII, 1955, III, 17—18, str. 1; *НИН*, Beograd, 12. II 1956, VI, 267; *Srpski pesnici između dva rata*. Antologija jugoslovenske književnosti (B. Mihajlović). Beograd, *Nolit*, 1956, str. 303—304; *Књижевност*, Beograd, 1959, XIV, 7, стр. 123—124; *Југословенска револуционарна поезија*. Антологија (Избор Мак Диздар). Скопје, *Кочо Рацин*, 1959, стр. 58—59; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (Vl. Popović, Šime Vučetić). Zagreb, *Naprijed*, 1962, str. 179—180, 184; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija. Zagreb, *Naprijed*, 1966, str. 179—180, 184.
- 44 PA IPAK (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1937, 9—10, str. 29; *Књижевност*, Beograd, 1959, XIV, 7, стр. 124.
- 45 SKORO (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1937, 9—10, str. 3; *Декламатор*, Beograd, 1952, стр. 18; *Књижевност*, Beograd, 1959, XIV, 7, стр. 127.
- 46 TRI ZIDA (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1937, 9—10, str. 30—31; *Књижевност*, Beograd, 1959, XIV, 7, стр. 125.
- 47 U NOCI (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1937, 9—10, str. 30; *Глас НФС*, Beograd, 20, 21, 22. IV 1946, V, 245; *Књижевност*, Beograd, 1959, XIV, 7, стр. 124—125.
- 48 VLAKOVI ODLAZE (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1937, 9—10, str. 29—30; *Локомотива*, Beograd, 1959, X, 4, стр. 73.

1938

- 49 DETINJSTVO (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1938, 13—14, str. 136—138; *Антологија српске поезије* (Зоран Мишић), Нови Сад, *Матица српска*, 1956, стр. 293—296; *НИН*, Beograd, 12. II 1956, VI, 267; *Srpski pesnici između dva rata*. Antologija jugoslovenske književnosti (B. Mihajlović), Beograd, *Nolit*, 1956, str. 296—300; *Urnebesnik*, Zbornik pesničkog humora (Vasko Popa), Beograd, *Nolit*, 1960 (Bibl. »Orfej«, 20) str. 209. *Antologija srpske poezije* (Zoran Mišić), Beograd, *Nolit*, 1963 (Bibl. »Orfej«, 28), str. 289.
- 50 PESME TINA UJEVIĆA. *Naša stvarnost*, Beograd, 1938, 13—14, str. 183—187.
- 51 REALIZAM I UMJETNOST (polemika s M. Đilasom). *Kultura*, Zagreb, 1938, III, 7, str. 9—11.

1939

- 52 BEZ NASLOVA (pesma). *Slobodna misao* [Toronto], 1939, IX, 716, стр. 2.

- 53 BROJIM I GLEDAM ZADNJE PRSTE ZORI (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 61—62.
- 54 ČIM SAM JOJ VIDEO PRSA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 53.
- 55 DEKLANSIRANJE MORALA (zajedno sa Đ. Kostićem i D. Matićem). *Nadrealizam danas i ovde*, Beograd, 1939, knj. I, 1, str. 1—6.
- 56 DNEVNIK NIKOLE LALIĆA. *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 5—29.
- 57 ДВЕ ПЕСМЕ (песма). *Жена данас*, Београд, 1939, бр. 20, стр. 4.
- 58 HANO, BARKO MOJA, ZAPLOVIMO PUT TROPA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 53—54.
- 59 IZLAZE IZ MENE CRNA POKOLJENJA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 62.
- 60 JA NE ČUJEM SUNCE, NJEGOV BILJNI SVET (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 62.
- 61 JA NISAM OD IĆA OD KOLENOVIĆA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 59.
- 62 JA SIN MUTNOGA LOVCA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 52.
- 63 JOŠ LAJU PRED KAPIJOM (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 61.
- 64 LJUDI U TUNELU. *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 1, 4, str. 209—221.
- 65 MASAKRI, MASAKRI (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 57—58.
- 66 NEK TVOJE BUDE SVE, DAJ MENI SUNOVRATE (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 60.
- 67 NISAM OD KRALJICA, CARSKIH CAREVIĆA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 59.
- 68 NOĆ UMORNA OD HODA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 54.

- 69 PJESMA (pesma). *Slobodna misao* [Toronto], 1939, IX, 782, str. 3.
- 70 POD RUNOM BONACE MEDVEDI OD LEDA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 60.
- 71 SRBIJA 1939 (pesma). *Naša stvarnost*, Beograd, 1939, 17—18, str. 37—39; *Омладина*, Београд, 7. VII 1951, VII, 28; *Jugoslavija*, Beograd, 1952, 6, str. 21; *Радник*, Београд, 3. VII 1952, III, 115; *Књижевне новине*, Beograd, 2. VIII 1952, V, NS 62; *Декламатор*, Београд, *Дечја књига*, 1952, стр. 35—37; *Граничар*, Београд, 4. VII 1953, VI, 17; *Narodna pozornica*, knj. II, Sarajevo, *Narodna prosvjeta*, 1954, str. 83—85; *Наш весник*, Београд, 11. II 1955, II, 46; *Антологија српске поезије* (Зоран Мишић), Нови Сад, *Магица српска*, 1956, стр. 300—302; *Задружни календар*, Београд, 1956, стр. 181; *Просвета*, Народни календар, Загреб, 1956, стр. 60—61; *Srpski pesnici između dva rata*. Antologija jugoslovenske književnosti (B. Mihajlović), Beograd, *Nolit*, 1956, str. 312—314; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (Vl. Popović, Šime Vučetić), Zagreb, *Naprijed*, 1962, str. 185—186; *Antologija srpske poezije* (Zoran Mišić). Beograd, *Nolit*, 1963 (Kol. bibl. »Orfej«, 28) str. 296—298; *Novija jugoslavenska poezija*. Zagreb, *Naprijed*, 1966, str. 185—186.
- 72 TI NE ZNAŠ DA MRTVI POD BELIM KAMENOM (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 54.
- 73 TOLIKO SAM VIDEO ZALA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 56—57.
- 74 U NOVOJ VIŠNJEVOJ NOĆI (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1939, knj. 2, 7, str. 55.

1940

- 75 BAŠ ČELIK (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 11.
- 76 CRNO PODNE (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 21.

- 77 ČIM SAM SMEH UGLEDAO (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 7.
- 78 БЕЛИЈА (песма). *Слободна реч* [Питсбург], 1944 X, 83, 4; *Граничар*, Београд, 18. IV 1959, XII, 16; *Jugoslavenska revolucionarna poezija*. Antologija. Zagreb, *Lykos*, 1959, str. 103; *Гудель Петар: На звезданим друмовима*. Читанка за VIII р. осн. школе. II издање, Београд, *Завод за издавање уџбеника СРС*, 1967, стр. 144.
- 79 DIŠEŠ I IGRAŠ (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 8.
- 80 DOK DISEM (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 5.
- 81 GOST (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 6.
- 82 IAKO JE NOĆ (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 17.
- 83 KORAČNICA GROBLJA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 16.
- 84 KORAČNICA SNA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 20; *Srpski pesnici između dva rata*. Antologija jugoslovenske književnosti (B. Mihajlović), Београд, *Nolit*, 1956, str. 310—311; *Jugoslavenska revolucionarna poezija*. Antologija (izbor M. Dizdar), Скопје, *Kočo Racin*, 1959, str. 59—60.
- 85 NAD KAMENOM (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 18.
- 86 NAD SRCEM UBIJENE (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 14.
- 87 NEZNANKA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 9.
- 88 NOĆ NA DLANU (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 11.
- 89 PIJANSTVO (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 5.
- 90 PRIJATELJ (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 18.
- 91 PRLJAV SAM OD BOLA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 16.
- 92 SLIČAN ŠUMU (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 9.
- 93 STRUJANJA (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 8.
- 94 TI SI JOŠ DETE (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 7.
- 95 TRAGOVI (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 19.
- 96 UDOVICA I (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 15.
- 97 UDOVICA II (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 16.
- 98 VOLIM TVOJE RUKЕ (pesma). *Pečat*, Zagreb 1940, 3, 13—15, str. 8; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (VI. Popović, Šime Vučetić), Zagreb, *Naprijed*, 1962, str. 184; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija. Zagreb, *Naprijed*, 1966, str. 184.
- 99 ZA MARIJU GORČULAN (pesma). *Pečat*, Zagreb, 1940, knj. 3, 13—15, str. 14.

1945

- 100 БИБЛИОТЕКА — РАТНИ ПЛЕН. *Борба*, Београд, 18. I 1945, X, 17.
- 101 ЦРВЕНА АРМИЈА — СЛОБОДА. *Глас НФС*, Београд, 1. XI 1945, IV, 98.
- 102 ИЗЛОЖБА СЛИКАРСКИХ РАДОВА УМЕТНИКА ПАЛИХ У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ. *Борба*, Београд, 27. III 1945, X, 76.

- 103 КАРИЈЕРА И ПРИМЕР КРАЉЕВСКОГ СЕНАТОРА. *Борба*, Београд, 30. VII 1945, X, 183.
- 104 О ПОЕЗИЈИ БРАНКА БОПИБА. *Борба*, Београд, 15. III 1945, X, 65.
- 105 СА ИЗЛОЖБЕ ФОТОГРАФИЈА О ВЕЛИКОМ ОТАЦ-БИНСКОМ РАТУ И ЗВЕРСТВИМА НЕМАЦА. *Борба*, Београд, 4. III 1945, X, 56.
- 106 ВЛАДИМИР ДЕДИЈЕР: ДНЕВНИК, I КЊИГА (1941—1942). *Борба*, Београд, 15. VII 1945, X, 170.

1946

- 107 БАЛАДА (песма). *Глас НФС*, Београд, 9. V 1946, V, 259; *Политика*, Београд, 1, 2. и 3. V 1955, LII, 15122.
- 108 БАЛАДА О ЗАКЛЕТВИ (песма). *О Стаљину* (написали: Билас, Јаковљев, Давичо), Ваљево, Пропагандно одељење Окружног одбора НФ-а, 1946, стр. 18; *Глас НФС*, Београд, 7. XI 1946, V, 418; *Riječki list*, Rijeka, 7. XI 1947, I, 213.
- 109 BELEŠKE IZ NURNBERGA. *Trideset dana*, Beograd, 1946, IV, 2, str. 134—147; *Trideset dana*, Beograd, 1946, IV, 2, str. 142—157.
- 110 ЧИЊЕНИЦЕ (поводом атентата на мајора Цундера у Трсту). *Глас НФС*, Београд, 21. III 1946, V, 218.
- 111 ДЕВОЈЦИ У ЖИЦИ (песма). *Наша књижевност*, Београд, 1946, I, 1, стр. 49—50.
- 112 ФАШИСТИЧКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ У ТРСТУ. *Глас НФС*, Београд, 31. III 1946, V, 227.
- 113 ИНЖЕЊЕР КОЈИ ЗНА ШТА ЗНАЧИ РЕПУБЛИКА. *Глас НФС*, Београд, 28. VII 1946, V, 328.
- 114 ИЗ ЛОГОРА (песма). *Наша књижевност*, Београд, 1946, I, 1, стр. 48.
- 115 МАЈСКИ МОТИВ (песма). *Глас НФС*, Београд, 1. V 1946, V, 253.
- 116 МОРНАРСКА ПЕСМА (песма). *Наша књижевност*, Београд, 1946, I, 1, стр. 50.
- 117 НАРОД ТРСТА ОСТАЈЕ МИРАН. *Глас НФС*, Београд, 17. III 1946, V, 214.
- 118 НИРНБЕРШКИ КАВЕЗ. *Наша књижевност*, Београд, 1946, I, 3, стр. 330—356. *Ilustrirani vjesnik*, Zagreb, 1946, 35, str. 20.
- 119 ОБИЧАН ИНЦИДЕНТ [утици из Трста у време боравка Међународне комисије]. *Глас НФС*, Београд, 6. V 1946, V, 256.
- 120 ПЕСМА У СПОМЕН НА ТАМНОВАЊЕ И СМРТ СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА. II ДЕО (песма). *Наша књижевност*, Београд, 1946, I, 9, стр. 45—52; *Ilustrirani vjesnik*, Zagreb, 1946, 58, str. 7. [Nagrada Ministarstva prosvete NRS za 1947. *Književnost*, Beograd, 1947, I, 9—10, str. 306.]
- 121 ПЕСМА ЗА ОМЛАДИНСКУ РАДНУ БРИГАДУ (песма). *20 октобар*, Београд, 2. VIII 1946, II, 67.
- 122 ПЛЕБИСЦИТАРНИ КАРАКТЕР САХРАНЕ ШКЕДИНСКИХ ЖРТАВА (писмо из Трста). *Глас НФС*, Београд, 20. III 1946, V, 217.
- 123 ПРЕД СТРЕЉАЊЕ (песма). *Наша књижевност*, Београд, 1946, I, 1, стр. 49.
- 124 ПРЕСУДА ЗА ОСУДУ. *Глас НФС*, Београд, 4. X 1946, V, 387.
- 125 РАЗГОВОР С ВЕТРОМ (песма). *Наша књижевност*, Београд, 1946, I, 1, стр. 51.
- 126 САМИЧАРИМА (песма). *Глас НФС*, Београд, 6, 7, 8. I 1946, V, 155.
- 127 СМАЈО НЕВЕРНИК. *Глас НФС*, Београд, 31. VII 1946, V, 331; *Dnevnik socijalizma*, Zagreb, 1965 (Kol. biblioteka novinarskih dela), str. 34—39.
- 128 СМРТ У ТРСТУ (песма). *Српска ријеч*, Загреб, 1946, IV, 119, стр. 6—7; *Glas Istre*, Rijeka, 22. IX 1946, IV, 332.

- 129 ЗАНОС ТАКМИЧАРА (песма). *Глас НФС*, Београд, I. V 1946, V, 253.
- 130 ЗДРАВИЦА НА ГРАНИЦИ I — II. *Глас НФС*, Београд, од 7. до 8. IV 1946, 233—234.

1947

- 131 БЕЗ ПРЕДАХА (песма). *Књижевност*, Београд, 1947, II, 9—10, стр. 201.
- 132 ДЕВОЈКА ПРЕД ТРЕШЊОМ (песма). *Књижевност*, Београд, 1947, II, 9—10, стр. 194—195.
- 133 DOLAZAK NA SLOBODAN TERITORIJU (beleške iz Grčke). *Trideset dana*, Beograd, 1947, V, 17, str. 90—106; *Riječki list*, Rijeka, od 25. do 29. VI i od 1. do 3. VII 1947, I, 97—104.
- 134 ИЗ ГРЧКЕ (из књиге »Међу Маркосовим партизанима«). *Књижевност*, Београд, 1947, II, 7—8, стр. 13—39.
- 135 КОД ГЕНЕРАЛА МАРКОСА (одломци из књиге »Слободном територијом«). *Народна армија*, Београд, 7. V 1947, III, 161.
- 136 МАЈКА (из књиге »Међу Маркосовим партизанима«). *Омладинска позорница*, Београд, 1947, I, 4—5, стр. 30—38.
- 137 МЕЂУ МАРКОСОВИМ ПАРТИЗАНИМА (одломак). *Омладина*, Београд, 9. XI 1947, V, 89; *Ослобођење*, Сарајево, 12. XI 1947, V, 327; *Front slobode*, Tuzla, 22. XI 1947, V, 143; *Омладински покрет*, Цетиње, 7. III 1948, VIII, 10; *Slobodna Dalmacija*, Split, 26. III 1948, VI, 984.
- 138 НА ТИ ПЛАНИНО (песма). *Књижевност*, Београд, 1947, II, 9—10, стр. 197—199.
- 139 НЕЂУ СА ЗДРАВИЦАМА (песма). *Књижевност*, Београд, 1947, II, 9—10, стр. 200.
- 140 НОБ РАДОСТИ (песма). *Глас НФС*, Београд, 1—2. I 1947, VI, 467.

- 141 ПЕВАМ (песма). *Књижевност*, Београд, 1947, II, 9—10, стр. 201—202.
- 142 ПЕВАМ НАШЕМ ФИЛАМСКОМ ЖУРНАЛУ (песма). *Борба*, Београд, 1. V 1947, XII, 103; *Film*, Beograd, 15. V 1952, III, 30.
- 143 ПОЛАЗАК НА СЛОБОДНУ ТЕРИТОРИЈУ. *Тридесет дана*, Београд, 1947, V, 17, стр. 90—106.
- 144 РЕЧИ ОЖИВЉЕНЕ (песма). *Књижевност*, Београд, 1947, II, 9—10, стр. 190—194.
- 145 SASTANAK S GENERALOM MARKOSOM. *Riječki list*, Rijeka, 24. VIII 1947, I, 149.
- 146 СУЖАЊ ПОРОБЉЕНОЈ ДОМОВИНИ (песма). *Књижевност*, Београд, 1947, II, 9—10, стр. 195—196.
- 147 ТАМНЕ И СВЕТЛЕ ТАЧКЕ (белешке из Грчке). *Рад*, Београд, 20—24. V 1947, III, 60—62.
- 148 ЗНАШ ЦРН ВАЛ (песма). *Књижевност*, Београд, 1947, II, 9—10, стр. 194.
- 149 ЖИВ СИ И УДАРНИЦИ (песма). *Књижевност*, Београд, 1947, II, 9—10, стр. 196—197.

1948

- 150 DOKUMENTARNI FILM U ČAST PETOG KONGRESA PARTIJE »PRAZNIK RADA«. *Književne novine*, Beograd, 7. IX 1948, I, 30.
- 151 ДВАДЕСЕТ И ПРВИ МАРТ (из књиге »Међу Маркосовим партизанима«). 29 новембар, Краљево, 10. II 1948. II, 8.
- 152 GENERAL MARKOS (odlomek iz knjige »Među Markosovim partizanima«). *Srednjoškolac*, Zagreb, 1. I 1948, III, 7.
- 153 IZ BORBE GRČKOG NARODA ZA SLOBODU (iz knjige »Među Markosovim partizanima«), *Pioniri*, Beograd, 1948, V, 3, str. 2—4.

- 154 IZDAJNICI LJUDSKOG RODA. *Književne novine*, Beograd, 9. XI 1948, I, 39.
- 155 МАЈКА ЕВГЕНИЈА (из књиге »Међу Маркосовим партизанима«). *Зора*, Београд, 1948, IV, 40, стр. 10—11.
- 156 NAZIM HIKMET — PESNIK SLOBODE. *Književne novine*, Beograd, 21. IX 1948, I, 32.
- 157 ODGOVOR JUGOSLOVENSКИХ KNJИЗEVNIKA SOV-JETSKIM KNJИЗEVNICIMA F. GLATKOVU, N. TIHONOVU I DRUGIMA (u ime književnika Jugoslavije potpisani: O. Davičo i drugi.). *Književne novine*, Beograd, 27. XII 1948, I, 46.
- 158 ON NIJE VIŠE NESREĆAN (odlomak iz filmskog scenarija). *Film*, Beograd, 1948, 8—9, стр. 20—27.
- 159 ОСЛОБОДИЛАЧКА БОРБА ГРЧКОГ НАРОДА (из књиге »Међу Маркосовим партизанима«). *Дуга*, Београд, 1948, IV, 134, стр. 10—11.
- 160 POBEDONOSNA PESMA PROLETARIJATA. *Književne novine*, Beograd, 5. X 1948, I, 34.
- 161 PRIČA DRUGA JERKA (iz reportaže »Nirnberški kavez«). *Slobodna Dalmacija*, Split, 3. III 1948, VI, 964; *Glas Slavonije*, Osijek, 10. III 1948, VI, 894.
- 162 PRIČA O LERINSKOM OKRUGU (iz knjige »Među Markosovim partizanima«). *Srednjoškolac*, Zagreb, 15. XI 1948/1949, IV, 4.
- 163 SVETLOST MARIBORSKE HIDROCENTRALE. *Književne novine*, Beograd, 14. IX 1948, I, 31.

1949

- 164 »ARGUMENTI« SILE I SNAGA MORALA. *Književne novine*, Beograd, 10. V 1949, II 19.
- 165 БАЛАДА О РОБУ (песма). *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1949, CXXV, књ. 363, 1, стр. 31—37; *Jugoslavenska revolucionarna poezija*. Antologija. Zagreb, *Lykos*, 1959, стр. 112—113; *Odjek*, Sarajevo, 15. II 1964, XVII, 4.

- 166 BELEŠKE NA RUBU »AKTUELNOSTI ZAPADA«. *Književne novine*, Beograd, 25. I 1949, II, 3.
- 167 ДЕВОЈЦИ (песма). *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1949, CXXV, књ. 363, 1, стр. 33.
- 168 DOK DZENTLMENI DZENTLMENUJU. *Književne novine*, Beograd, 6. XII 1949, II, 48.
- 169 DVESTATRIDESET STRELJANIH I JEDNA ZASTAVA. *Književne novine*, Beograd, 1. III 1949, II, 9.
- 170 FRAGMENTI O JEDNOJ FOTOGRAFIJI KOJA SE NE MOŽE IZGUBITI. *Književne novine*, Beograd, 24. V 1949, II, 21; *Задруга*, Београд, 21. V 1952, IV, 170.
- 171 ИЗВЕШТАЈ СЕКРЕТАРА УДРУЖЕЊА ОСКАРА ДАВИЧА О РАДУ У ПРОШЛОЈ ГОДИНИ. *Књижевност*, Београд, 1949, IV, 4, стр. 334—340.
- 172 JOŠ JEDNA REZOLUCIJA. *Književne novine*, Beograd, 5. IV 1949, II, 14.
- 173 МИТИНГ (песма). *Књижевне новине*, Београд, 19. IV 1949, II, 16, 1; *Радница*, Београд, 1950, III, 2, стр. 16 (ћир. и лат.). *Побједа*, Титоград, 20. IV 1959, XVI, 16.
- 174 НА РАСТАНКУ (песма). *Књижевност*, Београд, 1949, IV, 7—8, стр. 25—26; *Културни живот*, Београд, 1951, III, 7—8, стр. 291; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (VI. Popović, Šime Vučetić), Zagreb, *Naprijed*, 1962, стр. 188; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (VI. Popović, Šime Vučetić), Zagreb, *Naprijed*, 1966, стр. 188.
- 175 НЕПРИЈАТЕЉИ (песма). *Књижевност*, Београд, 1949, IV, 7—8, стр. 21—22.
- 176 НЕЗНАНОМ ДРУГУ КОЈИ ЈЕ НЕГДЕ СТРЕЉАН (песма). *Књижевност*, Београд, 1949, IV, 7—8, стр. 24—25.
- 177 СЕЃАЊЕ НА ЈЕДАН ЛЕТЕБИ ЗБОР У ИЗБИШТУ 1929 ГОД. (песма). *Борба*, Београд, 1. V 1949, XIV, 103.

- 178 СРЦЕ КИПАРИА (из књиге »Мебу Маркосовим партизанима«). *Радница*, Београд, 1949, II, 5, стр. 16—17. (ћир и лат.)
- 179 СВЕТАО КРВИ (песма). *Књижевност*, Београд, 1949, IV, 7—8, стр. 22, *Виђење рата* (избор Митра Митровић), Нови Сад, *Матица српска*, Београд, СКЗ (Шт. »Будућност«, Нови Сад), 1965 (Кол. »Српска књижевност у сто књига«, књ. 93), стр. 168.
- 180 У МЕСТУ РОПСТВА (песма). *Књижевност*, Beograd, 1949, IV, 7—8, str. 23—24.
- 181 ЗРЕЊАНИН (одломци поеме). *Књижевност*, Београд, 1949, IV, 1, стр. 25—37. *Слободна Војводина*, Нови Сад, 1. V 1949, VIII, 1407; *Југославија—СССР*, Београд, 1949, 41—42, стр. 8—9; *Омладина*, Београд, 12. XI 1952, VII, 45; *Дечја слободна Војводина*, Нови Сад, 9. X 1952, I, 24 (додатак Слободне Војводине, Нови Сад, 9. X 1952, XI, 2452); *Народна одбрана*, Београд, 8. XI 1952, V, 45; *Mladost*, Beograd, 15. IV 1959, IV, 131; *Зрењанин*, Зрењанин, 18. IV 1959, VIII, 344.

1950

- 182 АДАМИЛО, УХАПШЕН 1916, УМРО 1936. У ЛЕПОГЛАВИ (песма). *Младост*, Београд, 1950, VI, 10, стр. 845—866.
- 183 ДВА СОНЕТА СА БАЊИЧКОГ ГРОБЉА (песма). *Књижевност*, Београд, 1950, V, 1, стр. 26—27; *Зора*, Београд, 1953, 82, стр. 11; *Index*, Novi Sad, 20. IV 1959, II, 7.
- 184 KOSMETIČKI REALIZAM TARTARENA. *Književne novine*, Beograd, 7. III 1950, III, 10.
- 185 НА ИВИЦИ (песма). *Црвена звезда*, Београд, 1950, III, 1—2, стр. 21—22 (ћир и лат.).
- 186 НА SASLUŠANJU (песма). *Ilustrirani vjesnik*, Zagreb, 1950, 229, str. 15.

- 187 НЕЗНАНА СЕН (песма). *Књижевност*, Београд, 1950, V, 10, стр. 337—338.
- 188 О ШТО ВОЛИМ РОСУ... (песма). *Књижевност*, Београд, 1950, V, 10, стр. 337.
- 189 ОДЛАЗАК (песма). *Књижевност*, Београд, 1950, V, 10, стр. 337.
- 190 PISAC I ISTINA. *Književne novine*, Beograd, 31. I 1950, III, 5.
- 191 »POSLEDNJI DAN« (odlomak iz scenarija za film). *Film*, Beograd, 1950, I, 3.
- 192 ПРИЧА КУРИРА О РАСТАНКУ (песма). *Народна милиција*, Београд, 1950, 4, стр. 20.
- 193 РАЊЕНИК (песма). *Књижевност*, Београд, 1950, V, 10, стр. 338.
- 194 SRBIJA 1950 (песма). *Književne novine*, Beograd, 4. VII 1950, III, 27; *Културни живот*, Београд, 1950, II, 7—8, стр. 66—69; *Фронт*, Београд, 1951, VII, 7, стр. 2; *Слободна Војводина*, Нови Сад, 7. VII 1952, XI, 2373; *Полимље*, Пријеполје, 1. V 1959, VII, 240.
- 195 СТАВЉЕНО У ПОНОБ 16 АПРИЛА 1941 НА БРОНЗАНИ ГУЊДУЛИБЕВ СПОМЕНИК, ПОСЛЕ ВЕСТИ О КАПИТУЛАЦИЈИ (песма). *Књижевност*, Београд, 1950, V, 10, стр. 336—337; *Odjek*, Sarajevo, X, 1958, XI, 10; *Front*, Beograd, 17. VII 1966, XXII, 15.
- 196 У СУМПАК (песма). *Књижевност*, Београд, 1950, V, 10, стр. 338.
- 197 VARIJACIJA NA MELODIJU INTERNACIONALE MAJA 1950 (песма). *Književne novine*, Beograd, 1. V 1950, III, 18; *Народни борац*, Сарајево, 30. IV 1953, VI, 184.
- 198 ЗА PARTIJU TITA (reč književnika uoči izbora, sa člancima Iva Andrića, Milana Bogdanovića, Oskara Daviča i dr.). *Književne novine*, Beograd, 14. III 1950, III, 11.
- 199 ЗАТО ТУ ВОЈСКУ ВОЛИМО. *Народна армија*, Београд, 22. XII 1950, VI, 542.

1951

- 200 MARGINALIJA POVODOM JEDNOG VEKOVNOG LJUDSKOG SNA I DANAŠNJIH PREGOVORA O PRIMIRJU. *Književne novine*, Beograd, 10. VII 1951, IV, 28.
- 201 MASLINE I ČEMPRESI (pesma). *Književne novine*, Beograd, 2. I 1951, IV, 1, str. 1.
- 202 НА ДРИНСКОЈ БРАНИ. *Политика*, Београд, 16. XII 1951, XLVIII, 14049; *Izbor srpskog putopisa* (Boško Novaković), Novi Sad, 1961 (Srpska književnost u 100 knjiga, knj. 62), str. 165—175.
- 203 ПОЕЗИЈА И ОТПОРИ (одамак). *Младост*, Београд, 1951, VII, 7—8, стр. 433—480.
- 204 РАЗГОВОР С НАЈМЛАБИМ ПИЛОТОМ ЛОВЦЕМ. *Народна армија*, Београд, 22. XII 1951, VII 645.
- 205 РЕЧИ ПОД ШЛЕМОМ (песма). *Политика*, Београд, 1, 2, 3. I 1951, XLVIII, 13751; *Борба*, Београд, 31. XII 1963, и 1. и 2. I 1964, XXVIII, 360.
- 206 SVETOVNOST I JEDINSTVO (izložba srednjovekovne umetnosti naroda Jugoslavije). *Književne novine*, Beograd, 27. III 1951, IV, 13.
- 207 ВАРИЈАЦИЈЕ НА ВОЈНИЧКУ ЗАКЛЕТВУ (песма). *Крила армије*, Земун, 20. V 1951, IV, 140; *20 Октобар*, Београд, 24. V 1951, VIII, 440.

1952

- 208 CRNI VRH, SUBOTA, 4 SATA UJUTRO, PROLEĆE (iz pripovetke »Ruška«). *Svedočanstva*, Beograd, 1952, I, 1, str. 12—16.
- 209 CRNI VRH, SUBOTA, OBLACI, PROLEĆE (iz pripovetke »Ruška«). *Književne novine*, Beograd, 29. III 1952, V, 53.
- 210 ГОЊЕЊЕ (одамак из романа »Песма«). *Борба*, Београд, 25. V 1952, XVII, 123.

- 211 LEVANTINSTVO: RECIDIV ZLA (odgovor na pismo Miodraga Janičijevića, sa pismom M. Janičijevića). *Svedočanstva*, Beograd, 1952, I, 4, str. 8—9.
- 212 НА ТАВАНУ (из романа »Песма«). *Svedočanstva*, Beograd, 1952, 10, str. 11—12; 11, str. 10—11.
- 213 НЕМА СМРТИ (из романа »Песма«). *Ресвија*, Београд, 11. XII 1952, I, 1.
- 214 О ПАРТИЈИ, ЊЕНИМ ЉУДИМА И КОНГРЕСУ. *Народни студент*, Београд, 19. XI 1952, XVII, 23.
- 215 О ПРОБЛЕМИМА ТЕШЊЕ САРАДЊЕ И ПОВЕЗИВАЊА НАШИХ КУЛТУРНИХ ЦЕНТРА И ЈЕДИНСТВА НАШЕГ КУЛТУРНОГ ЖИВОТА (поводом анкете уредништва НИИ-а, Одговоре дали И. Андрић, М. Ристић, О. Давичо и др.). *НИИ*, Београд, 20. XI 1952, II, 96; 9. XI 1952, II, 97.
- 216 PESMA (odlomci iz romana). *Naprijed*, Zagreb, 5. XII 1952, IX, 50; *Almanah — Poezija, Proza*, Beograd, 1952, str. 82—90; *Виђење рата* (избор Мигра Мигровић). Нови Сад, *Матица српска*, Београд, СКЗ (Шт. »Будућност«, Нови Сад), 1965 (Кол. »Српска књижевност у сто књига«, књ. 93), стр. 152—167.
- 217 PISMO (povodom januarskog broja časopisa *Mladost* za 1952. god.). *Svedočanstva*, Beograd, 5. IV 1952, I, 2, str. 13—14.
- 218 ПОД ЗРЕЊАНИНОВОМ СЛИКОМ (песма). *Декламатор*, Београд, 1952, стр. 120—121; *Змај*, Београд, 1959, VI, 11, стр. 257.
- 219 ПОВОРКА. *Међународна политика*, Београд, 1952, III, 9, стр. 1.
- 220 ПОЗДРАВ (поздрав упућен КПЈ поводом VI конгреса). *Борба*, Београд, 2. XI 1952, XVII, 261.
- 221 RAZGOVORI NA GRADILIŠTU (razgovor vođen na gradilištu fabrike kablova u Svetozarevu sa Pavlović Miodragom, Mihajlović Borislavom, Cosić Dobricom i Davičo Oskarom). *Književne novine*, Beograd, 31. VIII 1952, V, 64.

- 222 RAZGOVORI OVDE (поводом članka Oto Bihalji Merina »Razgovori na Bledskom jezeru«, objavljenog u *Književnosti*, br. 6 za 1952). *Književne novine*, Beograd, 28. IX 1952, V, 66.
- 223 САСЛУШАЊЕ (из романа »Песма«) *Књижевност*, Beograd, 1952, VII 7—8, стр. 8—32.
- 224 SECANJE NA DETINJSTVO I MLADOST (pesma). *Svedočanstva*, Beograd, 1952, I, 5, str. 14.

1953

- 225 ČETIRI PUŠKOMITRALJESKA (pesma). *Nova misao*, Beograd, 1953, I, 9, str. 448—450.
- 226 ERNEST HEMINGWAY: SNEGOVI KILIMANDŽARA. НОРОК, БЕОГРАД, 1953 (prikaz). *Nova misao*, Beograd, 1953, I, 11, str. 829—836.
- 227 JURIŠ (pesma). *Nova misao*, Beograd, 1953, I, 10, str. 616—632.
- 228 КАО 1948, КАО 1941 (поводом одлуке владе САД и Велике Британије о предаји зоне А СТТ и Трста Италији). *Борба*, Beograd, 12. X 1953, XVIII, 256; *Borba*, Zagreb, 13. X 1953, XVIII, 256.
- 229 MIROSLAV KRLEŽA. *Student*, Beograd, 30. XII 1953, XVIII, 28.
- 230 МУРТИЋЕВ »ДОЖИВЉАЈ АМЕРИКЕ« (импресије о једној изложби). *Борба*, Beograd, 14. I 1953, XVIII, 13.
- 231 НА RTU (pesma). *Nova misao*, Beograd, 1953, I, 9, str. 443—448.
- 232 НА ВЕСТ О ЊЕГОВОЈ ПОГИБИЈИ (pesma). *НИН*, Beograd, 13. IX 1953, III, 141.
- 233 НЕОТПОРИ НА DNEVNOM REDU I — V (о односима међу нашим књижевницима). *Nova misao*, Beograd, 1953, I, 1, str. 117—127; 2, str. 260—269; 4, str. 570—580; 5, str. 684—696; 7, str. 132—140.

- 234 О КЊИЖЕВНИМ НАГРАДАМА (анкета). *НИН*, Beograd, 10. V 1953, III, 123.
- 235 ОНО ШТО СЕ НЕ ДАЈЕ (pesma). *Борба*, Beograd, 29. и 30. XI и 1. XII 1953, XVIII, 298.
- 236 ПОГИНУЛО ЈЕ У МАЈУ (pesma). *Зора*, Beograd, 1953, 82, стр. 11.
- 237 PRAVITI IZBOR »ZABAVNE LITERATURE« (omladina i zabavna literatura). *Omladina*, Beograd, 8. VII 1953, VIII, 28.
- 238 RAZGOVOR O »PESMI« (intervju). *Beogradske novine*, Beograd, 8. I 1953, II, 19.
- 239 РАЗГОВОР С АУТОРИМА ТРИ НОВА РОМАНА (Оскар Давичо о »Песми«) — интервју. *Фронт*, Beograd, 1953, IX, 2, стр. 5.
- 240 РАЗМАШИ СЕ СНАГО (pesma). *Радник*, Beograd, 1. I 1953, IV, 141; *Просвета*, Загреб, 1956, XIV, 431, стр. 7.
- 241 STEVAN RAICKOVIĆ: »PESME TIŠINE«. *Bgd. Prosveta* 1952 (prikaz); *Nova misao*, Beograd, 1953, I, 2, str. 302—303.
- 242 СУСПРЕТ С КРАЕЖОМ (први сусрет с Краежом). *НИН*, Beograd, 5. VII 1953, III, 131; *Republika*, Zagreb, 1953, IX, 7—8, str. 597—601; *Крлежа Мирослав: Битка код Бистрице Лесне*. Оскар Давичо: »Први сусрет с Краежом«. Beograd *Просвета*, 1963 (Кол. библ. »Просвета«. Коло четврто, 89) стр. 5—11; *Zbornik o Miroslavu Krleži*. Zagreb, JAZU, Odjel za književnost, 1963, str. 334—338; *НИН*, Beograd, 17. II 1963, XIII, 632.
- 243 TRENUTAK KOJI PEVA »SEVA« S. KULENOVIĆA (prikaz). *Nova misao*, Beograd, 1953, I, 1, str. 132—136; *Савремена поезија* (приредно Св. Лукић), Beograd, *Нолит*, 1966 (Српска књижевност у књижевној критици, 9), стр. 211—217.

244 UMETNOST JEDNE NACIJE SASTAVNI JE DEO NJENIH VISOKIH VREDNOSTI (govor održan prilikom otvaranja izložbe likovnih umetnika, oficira i podoficira u beogradskom Domu armije). *Narodna armija*, Beograd, 31. XII 1953, IX, 756.

245 VEČITA MLADOST (pesma). *Oslobođenje*, Sarajevo, 29, 30. XI 1953, XI, 2233.

1954

246 BALADA O SNU SEOSKIH DEVOJAKA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 97—98.

247 БЕОГРАД ЈЕ... (разговори с књижевницима и уметницима И. Андрићем, Пећом Милосављевићем, Оскаром Давичом и др; о Београду као мотиву за књижевну и ликовну обраду). *Београдске новине*, Београд, 31. XII 1954, III, 123.

248 BESKONAČNI KONACI (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 106.

249 BEZ ODGOVORA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 84.

250 CVET (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 90; *НИН*, Београд, 29. XI 1954, VI, 204.

251 »DALEKO JE SUNCE«. Scenario J. Kulundžića prema romanu D. Čosića, režija R. Novakovića (prikaz filma). *Nova misao*, Beograd, 1954, II, 1, str. 168—172.

252 DNEVNO (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 107.

253 DOLINA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 108.

254 DVOJE (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 79.

255 GATANJE (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 85.

256 IZLIŠNA SAZVUCJA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 102.

257 KARIJATIDA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 80; *НИН*, Београд, 1. I 1955, V, 209.

258 KAŽIPRST (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 109.

259 KOJI NEUBIJENU UBIJA UBIJENIM (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 85—86.

260 KOLONOM PO JEDAN (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 93—94.

261 KORAČNICA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 100.

262 KRAJ MRTVE (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 87.

263 KRUG (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 110—111.

264 LJUBAVNIK SMRTI (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 102.

265 MESECIMA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 95.

266 MIR (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 106.

- 267 MLADOST (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 83; *Srpski pesnici između dva rata*. Antologija jugoslovenske književnosti (B. Mihajlović), Beograd *Nolit*, 1956, str. 301; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (Vl. Popović, Šime Vučetić), Zagreb *Naprijed*, 1962, str. 179; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija. Zagreb *Naprijed*, 1966, str. 179.
- 268 MOKRI BEOČUZI (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 104—105.
- 269 NADA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 103.
- 270 NEKAD (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 93.
- 271 NEMOGUĆE (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 91.
- 272 NEPRIJATELJSTVA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 107.
- 273 NIČIJI GEJZERI (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 88—89.
- 274 POKRET (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 101.
- 275 PONOĆ BEZ PET (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 91.
- 276 POZIV (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 92.
- 277 POZORISTA I POZORIŠTE (o uzrocima krize pozorišne umetnosti kod nas). *Nova misao*, Beograd, 1954, II, 1, str. 94—98.
- 278 PUT (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 93.

- 279 S DALEKIH OTKOSA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 108—109.
- 280 SAN (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 103; *Narodna armija*, Beograd, 18. XII 1964, XX, 1324.
- 281 SENKA U PODNE (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 87.
- 282 SLOBODA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 98; *ННН*, Beograd, 29. XI 1954, IV, 204; *Stihovi i rafali* (izbor Č. Minderovića), Beograd, 1961, str. 17.
- 283 STOPE (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 89.
- 284 STRELICI (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 99.
- 285 ŠUMA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 84.
- 286 TA SMRT (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 82.
- 287 TAOCI (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 82.
- 288 TREN (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 106.
- 289 U MARŠU (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 95—96.
- 290 UMOR (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 90—91.
- 291 VERNOST MLEKA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 80—81.

- 292 VEZE (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 94.
- 293 VRELE MAGLE (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 100.
- 294 VREME (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 81.
- 295 ZAVIČAJ (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 83—84.
- 296 ZEBNJA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 96—97.
- 297 ZRELA I MRTVA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 101—102.
- 298 ŽENIDBA (pesma). *Rad JAZU*, Zagreb, 1954, knj. 301, odeljenje za suvremenu književnost, knj. 1, str. 104.

1955

- 299 EPITAF (pesma). *Delo*, Beograd, 1955, I, 10, str. 460.
- 300 GLUVILO (pesma). *Vidici*, Beograd, XI—XII 1955, 17—18, str. 1.
- 301 KOŠAVA. *Književne novine*, Beograd, 1, 15. V 1955, VI, 5—6.
- 302 NASTAVLJANJE (pesma). *Polja*, Novi Sad, 1955, I, 1, str. 1.
- 303 NEPOMIRLJIVI E. KRAUS (roman Radomira Konstantinovića »Daj nam danas«, Bgd, *Nolit*, 1954). *Delo*, Beograd, 1955, I, 1, str. 98—103.
- 304 НЕПОТПУНА ИСПОВЕСТ (песма). *НИН*, Београд, 27. XI 1955, V, 256.

- 305 NEPRELAZNI GLAGOL (pesma). *Delo*, Beograd, 1955, I, 10, str. 463.
- 306 OBIČAJI SNA (pesma). *Delo*, Beograd, 1955, I, 10, str. 460—461.
- 307 ODLOMCI BEKSTVA (fragment). *Delo*, Beograd, 1955, I, 9, str. 293—322.
- 308 ОРГАН (песма). *НИН*, Београд, 1. V 1955, V, 226.
- 309 ПОЈАВА (ПОЈАВЕ) (песма). *НИН*, Београд, 1. V 1955, V, 226; *Наш весник*, Београд, 25. XI 1955, II, 87.
- 310 ПОПУКА (песма). *НИН*, Београд, 1. V 1955, V, 226.
- 311 ПОТЕРА. *Јединство*, Приштина, 7. IV 1955, XI, 14.
- 312 PRIBLIŽNO PRIZNANJE (pesma). *Delo*, Beograd, 1955, I, 10, str. 464.
- 313 PRILIKE. Razgovori posle deset brojeva (mišljenja o savremenoj jugoslovenskoj književnosti i o časopisu *Delo* Stojana Celića, Dobrice Cosića, Oskara Davića i drugih). *Delo*, Beograd, 1955, I, 10, str. 393—459.
- 314 PROTIV MAGNATA (pesma). *Delo*, Beograd, 1955, I, 10, str. 462—463.
- 315 РАЗЛИКЕ (песма). *НИН*, Београд, 1. V 1955, V, 226.
- 316 REČ NA SVOM PRAGU (pesma). *Delo*, Beograd, 1955, I, 10, str. 464—465.
- 317 SA RADILIŠTA (o literaturi kao sintetičnom izrazu mladićstva i ne samo njega). *Delo*, Beograd, 1955, I, 2, str. 121—139.
- 318 SENKE (pesma). *Delo*, Beograd, 1955, I, 10, str. 461—462.
- 319 ЧОВИ И ПОВОПКЕ. *НИН*, Београд, 1. V 1955, V, 226.
- 320 U IME FLORE (pesma). *Delo*, Beograd, 1955, I, 4, str. 368—374.
- 321 VATRA (pesma). *Delo*, Beograd, 1955, I, 10, str. 461.

- 322 ZA CELOVITOG ČOVEKA I MODERNU KNJIŽEVNOST (o pokretanju časopisa *Delo* i dr.). *Književne novine*, Beograd, 15. II 1955, VI, N. S. 1—2.
- 323 ЗАГРЪАЈ (песма). *НИН*, Београд, 1. V 1955, V, 226; *Призма*, Земун, 1956, I, 1, стр. 1.
- 324 ZAVERA (pesma). *Delo*, Beograd, 1955, I, 10, str. 465.
- 325 ŽICE POD TRAVOM (pesma). *Vidici*, Beograd, XI—XII, 1955, III, 17—18.

1956

- 326 ANATOMIJA (odlomak pesme). *Srpski pesnici između dva rata*. Antologija jugoslovenske književnosti (B. Mihajlović), Beograd, *Nolit*, 1956, str. 293—295; *Urnebesnik*. Zbornik pesničkog humora (Vasko Popa), Beograd *Nolit*, 1960 (bibl. »Orfej«, 20), str. 214—216.
- 327 BOLNICA: ODELJENJE Z[ATOČENIČKO] (odlomak iz romana »Branica«). *Dubrovnik*, Dubrovnik, 1956, II, 2—3, str. 33—36.
- 328 ХАНА (ОДЛОМЦИ ПЕСМЕ). *Антологија српске поезије* (З. Мишић). Нови Сад, *Матица српска*, 1956, стр. 297—299; *Srpski pesnici između dva rata*. Antologija jugoslovenske književnosti (B. Mihajlović), Beograd *Nolit*, 1956, str. 306—309; *Rukovet*, Subotica, 1959, V, knj. 6, 3—4, str. 161—162; *Student* 59, Beograd, 22. IV 1959, XXIII, 13; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (VI. Popović, Šime Vučetić), Zagreb *Naprijed*, 1962, str. 182—184; *Antologija srpske poezije* (Z. Mišić), Beograd *Nolit*, 1963 (Kol. bibl. »Orfej«, 28), str. 293—295; *Odjek*, Sarajevo, 15. II 1964, XVII, 4; *Srpska i hrvatska poezija XX veka*. Antologija (P. Palavestra), Beograd *Savremena škola*, 1964 (Bibl. Mikrokozma, posebna izdanja, 2), str. 206—207; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija. Zagreb, *Naprijed*, 1966.
- 329 JUGOSLOVENSKA ETAPA JEDNOG PUTOVANJA NA BALKAN (o članku A. Solodovnjikova »Putovanje na Balkan«, objavljenom u listu *Literaturnaja Gazeta*, 11. X 1956). *Delo*, Beograd, 1956, II, 11, str. 1504—1510.
- 330 KAMEN SMUTNJE ILI ANTIBABILON. *Delo*, Beograd, 1956, II, 7, str. 838—855.
- 331 KNJIŽEVNICI O REPORTAŽI (anketa. Sadrži mišljenja književnika Iva Andrića, Milana Bogdanovića, Oskara Daviča i drugih.). *Naša štampa*, Beograd, V, 1956, VI, 41.
- 332 NA BELINAMA JEDNE KNJIGE O NOĆI (povodom »Nox Microcosmica« Marka Ristića — prikaz). *Delo*, Beograd, 1956, II, 6, str. 694—709.
- 333 НАСТАЋЕНЕ ОЧИ (песма). *Омладински покрет*, Цетиње, 27. IV 1956, XV, 17—18.
- 334 O POETSKOM U SAVREMENOJ PROZI. *Politika*, Beograd, 29, 30. XI i 1. XII 1956, LIII, 15646.
- 335 ODGOVOR DRUGU ZIHERLU (povodom njegove diskusije na šestom plenarnom sastanku CK SKJ, održanom u Beogradu 14. i 15. III 1956). *Delo*, Beograd, 1956, II, 4, str. 433—438.
- 336 PISATI BOLJE I VIŠE (anketa. Sadrži odgovore Iva Andrića, Oskara Daviča i dr. o njihovim utiscima sa I jugoslovenskog sajma knjiga o novim stremljenjima u savremenoj jugoslovenskoj literaturi i dr. Vodio E. Čengić). *Oslobođenje*, Sarajevo 11. XI 1956, XIV, 3179.
- 337 PISCI GOVORE O SAVREMENOJ KNJIŽEVNOSTI (razgovor vodio V. J. sa književnicima I. Sekulić, D. Maticem, O. Davičom i drugim). *Mladost*, Beograd, 26. XII 1956, I, 12.
- 338 PITANJA OSKARU DAVIČU O NJEGOVOM UMETNIČKOM RADU, KNJIŽEVNOSTI UOPŠTE I DRUGO (odgovori na pitanja učesnika *Književnog petka*). *Vjesnik*, Zagreb, 20. V 1956, XVII, 3490.
- 339 POBUNA STIDA (pesma). *Hid*, Novi Sad, 1956, XX, 6—7, str. 480—489.
- 340 ПОЕЗИЈА И ФОЛКЛОП... (разговор о песничком Бијеналу у Кнокеу). *НИН*, Београд, 14. X 1956, VI, 302.

- 341 ПОЈАВА ЧЕТИРИ ПУШКОМИТРАЉЕСЦА (песма). *Антологија српске поезије* (Зоран Мишић). Нови Сад, *Магица српска*, 1956, стр. 303—307; *Antologija srpske poezije* (Z. Mišić). Beograd, *Nolit*, 1963 (Bibl. »Orfej«, 28), str. 299—303; *Srpska i hrvatska poezija XX veka* (P. Palavestra). Beograd, *Savremena škola*, 1964 (Bibl. »Mikrokozma«, posebna izdanja), str. 208—211.
- 342 ПОПЛАВЕ (из романа »Бетон и свици«). *Инвалидски лист*, Београд, 8. XII 1956, XXIII, 49 (ћир. и лат).
- 343 ПОЗНАНСТВО (песма). *Призма*, Земун, 1956, I, 1, стр. 1.
- 344 RAZGOVOR S OSKAROM DAVIČO O RAZLICI IZMEĐU NJEGOVE PROZE I POEZIJE, EKSPERIMENTISANJU U POEZIJI, »NOVOJ OSEĆAJNOSTI« I DR. (odgovori dati saradniku emisije »Školski radio«). *Jugoslavenski radio*, Beograd, 1956, IV, 46, str. 23—24.
- 345 СКРАЂЕНИ ТРЕНУЦИ (песма). *Призма*, Земун, 1956, I, 1, стр. 1; *Новосадски дневник*, Нови Сад, 4. IV 1956, III, 107 (108).
- 346 SREĆNO I DUGOVEČNO. *Hrvatska riječ*, Subotica, 25. V 1956, XII, 20.
- 347 ŠTA MISLIMO O FESTIVALU (о Plitvičkom festivalu poezije 1956. Sadrži mišljenja Dobriše Cesarića, Oskara Daviča i drugih. Zabeležio E. Pivčević.). *Vjesnik*, Zagreb, 26. VIII 1956, XVII, 3576.
- 348 ТРАЈАНЈЕ (песма). *Problemi*, Zagreb, 1956, II, 7—8, стр. 38.
- 349 У ИМЕ БИЉА (песма). *Антологија српске поезије* (Зоран Мишић). Нови Сад, *Магица српска*, 1956, стр. 308—309; *Antologija srpske poezije* (Zoran Mišić). Beograd, *Nolit*, 1963 (Bibl. »Orfej«, 28), str. 304—305.
- 350 ЗАЈЕДНО (песма). *Problemi*, Zagreb, 1956, II, 7—8, стр. 39.
- 351 ЗАШТО ЈЕ ОБУСТАВЉЕНО ПРИПРЕМАЊЕ »ПЕСМЕ« (са изјавама Милана Боковића и Оскара Давича). *Политика*, Београд, 8. II 1956, LIII, 15361.

1957

- 352 БЕЛОГЛАВИ. *НИН*, Београд, 17. II 1957, VII, 320.
- 353 GLASOVI OKTOBRA. *Delo*, Beograd, 1957, III, 11, str. 541—546.
- 354 ISTOVREMENO VAN DOGAĐAJA. *Oslobođenje*, Sarajevo, 29, 30. XI i 1. XII 1957, XV, 3556.
- 355 »МЕНЕ ЗАНИМА ЧОВЕК КОМУНИСТА, ЧОВЕК ОВЕ ЕПОХЕ КОЈУ ЈЕ КОМУНИЗАМ ОБОГАТИО« (одговори на питања сарадника листа НИН поводом додељивања НИН-ове награде критике. Забележио Д. А.). *НИН*, Београд, 17. II 1957, VII, 320.
- 356 НА VEST O SMRTI DRUGA MOŠE PIJADE. *Delo*, Beograd, 1957, III, 4, str. 617—620; *Almanah Saveza književnika Jugoslavije Poezija-proza za 1957*, Beograd, 1959, str. 72—73.
- 357 »НАШ РОМАН« (анкета. Садржи одговоре Ели Финција, Миодрага Павловића, Зорана Гавриловића, Оскара Давича и других. Забележио Д. Адамовић.). *НИН*, Београд, 29. XI и 8—22. XII 1957, VII, 361—364.
- 358 NOVA PLASTIKA LITERATURE (odgovori O. Daviča na anketu: Vaša vizija sveta). *Oslobođenje*, Sarajevo, 10. II 1957, XV, 3266.
- 359 О КРИЗИ РОМАНА (I Предисторија, II Осећање прошлости код наших романсијера). *Политика*, Београд, 28. VII и 4. VIII 1957, LIV, 15881 и 15888 — Култура - уметност, I, 16 и 17.
- 360 ОДГОВОР НА АНКЕТУ: КОЈА ЈЕ ЛИЧНОСТ ИЛИ УМЕТНИЧКО ДЕЛО НА ВАС ПРЕСУДНО УТИЦАЛО И ЗАШТО? (анкету водио Д. Адамовић). *НИН*, Београд, 31. III 1957, VII, 326.
- 361 ОДГОВОР НА АНКЕТУ: ŠTA JE MODERNO I GDJE GA VIDITE? (sadrži mišljenja Elia Vitorinia, Giuseppa Petronia, Dragiše Živkovića, Henri Lefevra i Oskara Daviča). *Izraz*, Sarajevo, 1957, I, 5, str. 465—473; 6, str. 572—576.

- 362 ODLOMAK. *Student*, Beograd, 25. III 1957, X, 7.
- 363 ПОСЛЕ ЧЕТИРИ ДЕКАДЕ. *НИН*, Београд, 3. XI 1957, VII, 357.
- 364 RAZGOVOR SA SARADNIKOM »VEČERNJEG VJESNIKA« (vođen sa B. Đorđevićem o njegovom književnom radu). *Večernji vjesnik*, Zagreb, 12. X 1957, I, 132.
- 365 СЕБАЊЕ ИЗ ТАМНИЦЕ (о заточењу М. Пијаде у казнионицама у Митровици и Лепоглави. Разговор са сарадником Ненадом Ставијалом.). *Политика*, Београд, 17. III 1957, LIV, 15750.
- 366 ТЕМА БЕЗ ВАРИЈАЦИЈЕ (о имитацији твбих стилова у архитектури). *Борба*, Београд, 27. X 1957, XXII, 296.
- 367 УТОРАК ЦЕО ДАН. *НИН*, Београд, 28. IV 1957, VII, 330.
- 368 ZAGREBAČKI KNJIŽEVNI PETAK (anketa. Sadrži mišljenja Ervina Šinka, Novaka Simića, Oskara Daviča i drugih.). *Mladost*, Beograd, 13. II 1957, II, 18.
- 369 ZAŠTO NE PIŠETE O SPORTU? (anketa. Sadrži mišljenja Dobrice Cosića, Oskara Daviča i drugih o sportskoj tematici u književnosti.). *Književne novine*, Beograd, 3. II 1957, VIII, N, S. 34.

1958

- 370 BALADA O SNOVIMA CRNOG ČISTAČA ULICA (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1329—1330; *Almanah Saveza književnika Jugoslavije za 1958/59*, Beograd, str. 99—100.
- 371 БУРМЕ НА ЛОМАЧИ (песма). *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1958, CXXXIV, књ. 382, 6, стр. 466.
- 372 ЧОВЕК И ЧОВЕЧНОСТ У ЦЕНТРУ ПАЖЊЕ НАЦРТА ПРОГРАМА СКЈ (мишљења Вука Павићевића, Јанеза Становника, О. Давича и других). *Борба*, Београд, 13. IV 1958, XXIII, 101.

- 373 DVANAEST PESAMA (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 4, str. 461—469.
- 374 DVE VRSTE PREDRASUDA U ESTETICI I JEDAN SUBJEKTIVNI FAKTOR (о jugoslovenskoj književnosti pre i posle revolucije). *Međunarodna politika*, Beograd, 1958, IX, 207, str. 13—15.
- 375 ГАГИН САЊ (одломак из романа »Радни наслов бескраја«). *Борба*, Београд, 1. VI 1958, XXIII, 143.
- 376 ХЛЕБ БИЂЕ (песма). *Сусрети*, Цетиње, 1958, VI, 6—8, стр. 536.
- 377 IGRA ŽMURKE SA SOBOM (odlomak iz romana »Radni naslov beskraj«). *Oslobođenje*, Sarajevo, 12. X 1958, XVI, 3843.
- 378 LAMA (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1327.
- 379 LICE BOSNE (о kulturnoj metamorfozi Bosne). *Oslobođenje*, Sarajevo, 12. X 1958, XVI, 3843.
- 380 MILAN KONJOVIĆ, SLIKAR STRASTI SVOG VREMENA. *Polja*, Novi Sad, 1958, IV, 36, str. 1—3.
- 381 МИРИСИ БЕЛИХ ОЧИЈУ (песма). *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1958, CXXXIV, књ. 382, 6, стр. 469.
- 382 NASELJE (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1323—1324.
- 383 NEOPROŠTAJ (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1326—1327.
- 384 NEPENTA (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1327.
- 385 НЕПРИСТАЈАЊЕ НА РЕЧ ЗАДАТУ СМРТИ (песма). *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1958, CXXXIV, књ. 382, 6, стр. 468—469.
- 386 NESTO O BAKSU, O NJEMU I MEŠKAROŠU. *Delo*, Beograd, 1958, IV, 1, str. 16—32.
- 387 NEVINOSTI (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 1, str. 1328—1329.

- 388 NOVI ČOVEK. *Rudar*, Beograd, 1. I 1958, VIII, 157.
- 389 OBALA (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1324; *Колектив*, Бор, 24. VII 1959, XIII, 29.
- 390 ODGOVOR NA ANKETU: KOJU OD SVOJIH PESAMA NAJVIŠE VOLITE? *Adamović, Dragoslav: 65 pesnika odgovara: koju od svojih pesama najviše voli i zašto?* (Antologija) Sarajevo, 1958, str. 29—30.
- 391 ODZIV (pesma). *Oslobođenje*, Sarajevo, 27. VII 1958, XVI, 3777.
- 392 OSEBAJNO RAZUMEVAЊE SVETA (о уметности Милана Коњовића). *Дневник*, Нови Сад, 2. XI 1958, XVII, 4433.
- 393 ПИТАЊА (песма). *Сусрети*, Цетиње, 1958, VI, 6—8, стр. 537.
- 394 ПОГЛЕД НА ВРАТА (песма). *Сусрети*, Цетиње, 1958, VI, 6—8, стр. 536.
- 395 ПОЈАВА VETRA (pesma). *Polja*, Novi Sad, 1958, IV, 28—30.
- 396 ПОСВЕТА (о посвети шеснаестогодишњег Моше Пијаде убележеној у један примерак »Капитала«). *Борба*, Београд, 19. III 1958, XXIII, 76.
- 397 POVODOM ROMANA RADOMIRA KONSTANTINOVICA. *Izraz*, Sarajevo, 1958, II, 12, str. 551—557.
- 398 ПРОКЛЕТСТВО (песма). *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1958, CXXXIV, књ. 382, 6, стр. 467—468.
- 399 РАДНИК КАО МОТИВ У ЛИТЕРАТУРИ И НАША САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ (из дискусије о горњој теми на Радничком универзитету у Београду. Садржи мишљење О. Давича и др.). *Рад*, Београд, 27. XI 1958, XIII, 22—23 (ћир. и лат.).
- 400 SNIMAK PEJZAŽA CUTANJA (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1324—1325.
- 401 SNIMAK PEJZAŽA LENOSTI (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1325.
- 402 SNIMAK PEJZAŽA ODRŽANJA (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1325.
- 403 SNIMAK PEJZAŽA PRILASKA (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1325.
- 404 SNIMAK PEJZAŽA STREPЊE (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1325.
- 405 SNIMAK PEJZAŽA TERMITA (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1326.
- 406 СНИТИ (песма). *Сусрети*, Цетиње, 1958, VI, 6—8, стр. 535.
- 407 ТРОПСКИ АНТИТРОПИ (песма). *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1958, CXXXIV, књ. 382, 6, стр. 467.
- 408 TUDI POLJUPCI (pesma). *Mladost*, Beograd, 30. IV 1958, III, 81.
- 409 TUGA VAN POLJA GRAVITACIJE (pesma). *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1330—1331.
- 410 ТУЖБАЛИЦА У ЗОРУ (песма). *Сусрети*, Цетиње, 1958, VI, 6—8, стр. 536—537.
- 411 U HANGARU. *Delo*, Beograd, 1958, IV, 3, str. 346—362.
- 412 ZDRAVICA — OGNJEVI I RUŽE — (pesma). *Odjek*, Sarajevo, VI — 1958, XI, 6.

1959

- 413 BUĐENJE (pesma). *Žena*, Zagreb, 1959, 4, str. 13.
- 414 ČETVRTI NEMANJA NEMIROTOČIVI (pesma). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 4.
- 415 DOLAZAK U SKUPNU SOBU (pesma). *Jugoslavenska revolucionarna poezija*. Antologija. Zagreb, Lykos, 1959, str. 108—112.
- 416 DRUGI NEMANJA NEMIROTOČIVI (pesma). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 1.

- 417 EZOPOV JEZIK. *Delo*, Beograd, 1959, V, 5, str. 673—674.
- 418 ФРАГМЕНТ О МИШКУ. *Борба*, Београд, 29. и 30. XI и 1. XII 1959, XXIV, 281.
- 419 IZVEŠTAJ IZ SRBIJE (pesma). *Književne novine*, Beograd, 27. III 1959, X, 88—89; *Rukovet*, Subotica, 1959, V, knj. 11, 3—4, str. 163—164; *Jugoslavenska revolucionarna poezija*, Antologija, Zagreb, *Lykos*, 1959, str. 103—105; *Ибарске новости*, Краљево, 22. I 1960, XII, 342.
- 420 JAVNI SNOVI (pesma). *Vidici*, Beograd, X—XI 1959, VII, 46—47.
- 421 JOŠ JEDAN SVET (pesma). *Oslobođenje*, Sarajevo, 1, 2, i 3. V 1959, XVI, 4011.
- 422 КАИРОС (песма). *Колектив*, Бор, 24. VII 1959, XIII, 29; *Novija jugoslavenska poezija*, Antologija (VI. Popović, Šime Vučetić), Zagreb *Naprijed*, 1962, str. 190—191; *Odjek*, Sarajevo, 15. II 1964, XVII, 4; *Novija jugoslavenska poezija*, Antologija (VI. Popović, Šime Vučetić), Zagreb *Naprijed*, 1966, str. 190—191.
- 423 КЊИЖЕВНИЦИ О САВРЕМЕНОМ У НАШОЈ КЊИЖЕВНОСТИ (садржи мишљења Д. Матића, Д. Максимовић, О. Давича и др.). *Инвалидски лист*, Београд, 29. XI 1959, XXXVI, 48 (ћир. и лат.).
- 424 LEGENDA (pesma). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 6.
- 425 ЛЕТЕЋИ (песма). *Борба*, Београд, 1, 2 и 3. I 1959, XXIV, 1; *III jugoslovenski festival poezije*, Zagreb, *Lykos*, 1959, str. 60—61.
- 426 МАТИЧНИ БРОЈ JEDAN. *Oslobođenje*, Sarajevo, 27. IX 1959, XVI, 4135.
- 427 NAMENJENO BIJENALU U KNOKEU (sa tekstem govora pripremljenog za IV Bijenale poezije i tekstem govora održanog u Bijenalu.). *Delo*, Beograd, 1959, V, 10, str. 1223—1232.
- 428 NEKORESPONDENCIJA S KORESPONDENTOM (o karakteristikama savremene književnosti Istoka i Zapada i dr.). *Delo*, Beograd, 1959, V, 12, str. 1401—1421.
- 429 NEMA STVARALAŠTVA BEZ LIČNOSTI KNJIŽEVNIKA SLOBODNIH DA TRAŽE I NAĐU (govor O. Daviča na V kongresu književnika Jugoslavije). *Književna tribina*, Zagreb, 1959, br. 1 (3).
- 430 NEODGOVOR NA UPITNIK (pesma). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 5.
- 431 NESANICE (pesma). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 3.
- 432 NEVINOST REČI. *Delo*, Beograd, 1959, V, 4, str. 453—482.
- 433 O KOŽI KOJU NE NOSIMO. *Lovačka revija*, Beograd, 1959, 4, str. 13—18.
- 434 ОЧАЈАЊЕ (песма). *Колектив*, Бор, 24. VII 1959, XIII, 29.
- 435 ODGOVORI (odgovori na anketu Živojina Todorovića o savremenoj književnosti, književnim uticajima i dr.). *Politika*, Beograd, 4. I 1959, LVI, 16361.
- 436 ODGOVORI NA TEMU IZ NOB (anketa lista. Odgovori Čede Minđeroviћа, Бранка Ђошића, О. Давича и других.). *Инвалидски лист*, Београд, од 4. до 25. VII 1959, XXXVI, 27—30 (ћир. и лат.).
- 437 OGLAS (pesma). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 2.
- 438 PESMA BEZ NASLOVA (pesma). *Mladost* (Auto-put *bratstva i jedinstva*), Niš (Beograd), 14. III 1959, II, 38.
- 439 PIJACA VETROVA (pesma). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 4.
- 440 PODMLAĐENA SEĆANJA (pesma). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 5.
- 441 PORUKA LJUDSKOSTI (iz govora na V kongresu književnika Jugoslavije 1959). *Polja*, Novi Sad, 1959, V, 39, str. 9.

- 442 PREMIJERA BEZ KRITIČARA (sadrži intervju O. Daviča o drami Miroslava Antića »Parastos u belom«). *Književna tribina*, Zagreb, 18. X 1959, 12.
- 443 PRETPOSLEDNJI NEMESEČARSKI POGLED NA MESEC. *Delo*, Beograd, 1959, V, 11, str. 1323—1326.
- 444 ПРИЧА О ТИТУ (сећање из НОБ). *Светлост*, Крагујевац, 22. V 1959, XXV, 21.
- 445 PRVA NEŽNOST OTPORA (pesma). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 2; *Odjek*, Sarajevo, 15. III 1964, XVII, 4.
- 446 PRVI STRAŽILOVSKI SUSRET (odlomci iz razgovora između mladih pesnika i kritičara Petra Džadžića, Miće Danojlića, O. Daviča i drugih, vođenog u Sr. Karlovcima i Novom Sadu od 27. do 30. IX 1959). *Polja*, Novi Sad, 31. X 1959, V, 42.
- 447 RAZGOVOR O POEZIJI I O KRITICI POEZIJE (izjave Dobrice Erića, Vlade Uroševića i drugih o Prvom stražilovskom susretu održanom u Sr. Karlovcima, Stražilovu i Novom Sadu od 27. do 30. IX 1959. Sa odlomcima uvodne reči O. Daviča.). *Student*, Beograd, 7. X 1959, XXIII, 21.
- 448 RAZGOVOR O ROMANU »PESMA« SA SARADNIKOM LISTA. *Subotičke novine*, Subotica, 1. V 1959, XV, 18.
- 449 RAZGOVOR S ČLANOVIMA NEKADASNJE BEOGRADSKJE NADREALISTIČKE GRUPE (sadrži mišljenja Marka Ristića, Dušana Matića, O. Daviča i drugih). *Večernji list*, Zagreb, 28. XI i 1. XII 1959, I, 130.
- 450 РЕЧ У ДИСКУСИЈИ О ПРОГРАМУ СКЈ И КЊИЖЕВНОСТИ: *Сусрети*, Цетинје, 1959, VII, 1, стр. 1—7.
- 451 SIROMASTVO (pesma). *Žena*, Zagreb, 1959, 4, str. 13.
- 452 STRAST OKLEVANJA (pesma). *Književna tribina*, Zagreb, 19. VIII 1959, 8.
- 453 СУСРЕТИ И РАЗГОВОРИ (интервју. Садржи одговоре О. Давича и Григора Витеза на питање редакције о књижевном стварању у провинцији.). *Наша реч*, Лесковац, 1. V 1959, XV, 18—19.
- 454 СУСРЕТИ СА ДРУГОМ ТИТОМ (из успомена др Павла Грегорића, Сергеја Крајгера, Оскара Давича и Владе Шегрта). *Граничар*, Београд, 23. V 1959, XII, 21—22.
- 455 ТО ЈЕ НЕГДЕ... (pesma). *Ослобођење*, Сарајево, 1, 2, 3. I 1959, XVI, 3910.
- 456 ТРАЈНИ ОДЈЕК У ДУШАМА ЉУДИ (о раду Партије у Бихаћу 1931). *Рад*, Београд, 18. IV 1959, XIV, 9 (ћир. и лат.).
- 457 ТРЕЋИ ТРАГ НЕМАНЈЕ НЕМИРОТОЧИВОГ (pesma). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 3.
- 458 TRI PITANJA OSKARU DAVIČO (o književnim ostvarenjima mladih u toku 1958, kulturnom životu Beograda i željama za 1959). *Student* 59, Beograd, 1. I 1959, XXII, 1—2.
- 459 TRULE KOBILE. *Delo*, Beograd, 1959, V, 2, str. 165—184.
- 460 U SPOMEN NA TAMNOVANJE SVETUZARA MARKOVIĆA (pesma). *Jugoslavenska revolucionarna poezija*. Antologija, Zagreb, *Lykos*, 1959, str. 105—107; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (VI. Popović, Šime Vučetić), Zagreb, *Naprijed*, 1962, str. 187—188; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija, Zagreb, *Naprijed*, 1966, str. 187—188.
- 461 UMETNOST I VASPITANJE (iz referata O. Daviča i diskusije na II nacionalnom kongresu za zaštitu dece održanom u Beogradu 1958. god.). *Delo*, Beograd, 1959, V, 1, str. 103—117.
- 462 VEČITAŠU U MITROVICI. *Delo*, Beograd, 1959, V, 5, str. 692—698.
- 463 VISOKO OGLEDALO (pesma). *Žena*, Zagreb, 1959, 4, str. 13.

1960

- 464 ДРАГИ ТИТО! *Борба*, Београд, 12. X 1960, XXV, 243.
- 465 ДРВЕНИ МАЧЕВИ. *Борба*, Београд, 1, 2. и 3. V 1960, XXV, 104.
- 466 ISPOVEST BEZ BIOGRAFIJE. *Oslobođenje*, Sarajevo, 1, 2. i 3. V 1960, XVIII, 4319.
- 467 ЈЕДАН ПОЗДРАВ (о економском и демократском успону Југославије). *Борба*, Београд, 17. IV 1960, XXV, 91.
- 468 KRLEŽA: BITKA KOD BISTRICE LESNE (prikaz). *Telegram*, Zagreb, 30. XII 1960, I, 36.
- 469 NE RAZUMEM (pesma). *Urnebesnik*. Zbornik pesničkog humora. Beograd, *Nolit*, 1960 (Bibl. »Orfej«, 20), str. 213.
- 470 O KOORDINATAMA SENZIBILITETA. *Polja*, Novi Sad, 30. VI 1960, VI, 46.
- 471 O PROBLEMIMA MALE SCENE (anketa. Sadrži mišljenja Borislava Mihajlovića, O. Daviča i dr. Anketu vodio Mirko Ostojić). *Oslobođenje*, Sarajevo, 10. IV 1960, XVII, 4301.
- 472 ПРОПЛОСТ (песма). *Пионери*, Београд, 1. V 1960, XVII, 31.
- 473 PRVI GLEČER OTPORA (pesma). *Urnebesnik*. Zbornik pesničkog humora (Vasko Popa). Beograd, *Nolit*, 1960 (Bibl. »Orfej«, 20), str. 212—213.
- 474 RAZGOVOR O KRITICI VOĐEN U UREDNIŠTVU ČASOPISA DELO (sadrži izlaganja Svete Lukića, Oskara Daviča, Petra Džadžića i drugih). *Delo*, Beograd, 1960, VI, 6, str. 635—673.
- 475 RAZGOVOR U OKTOBRU (sadrži odgovore Dušana Matića, D. Čosića i Oskara Daviča na pitanje redakcije lista o njihovom književnom stvaranju). *Bagdala*, Kruševac, 1960, II, 18—19, str. 18—19.
- 476 SLUTITI, DOZIVATI BUDUĆNOST (о ставу младих људи према садашњости). *Oslobođenje*, Sarajevo, 29, 30. XI i 1. XII 1960, XVII, 4501.
- 477 СУСРЕТ С ПОГИНУЛИМ ДРУГОМ У ЊЕГОВОМ ГРАДУ (песма). *Железничке новине*, Београд, 27. VI 1960, 25—26.
- 478 ZVIŽDUK (pesma). *Urnebesnik*, Zbornik pesničkog humora (Vasko Popa). Beograd, *Nolit*, 1960 (Bibl. »Orfej«, 20), str. 211—212.

1961

- 479 ЦРНО НА БЕЛОМ (мемоари са пута по западној Африци). *Борба*, Београд, од 19. II до 4. V 1961, XXVI, 41—105.
- 480 ГНЕБ (песма). *Просвета*, Загреб, 1961, XVIII, 482, 2.
- 481 GOVORNICA (anketa redakcije časopisa о nekim problemima naše savremene književnosti. Sadrži odgovore Dušana Matića, Oskara Daviča, Milosava Mirkovića i Muharema Pervića.). *Delo*, Beograd, 1961, VII, 1, str. 35—75.
- 482 GOVORNICA (о »Deobama« Dobrice Čosića. Sadrži članke O. Daviča, Milosava Mirkovića i Muharema Pervića.). *Delo*, Beograd, 1961, VII, 5, str. 602—620.
- 483 HLEBNJKOV, VELIMIR: BROJEVI (pesma). Preveo Oskar Davičo. *Moderna ruska poezija* (Priredile: Milica Nikolić, Nana Bogdanović), Beograd, *Nolit*, 1961 (Kol. bibl. »Orfej«), str. 105; *Хлебњиков, Велимир: Краљ времена Велимир I*. Београд, *Просвета*, 1964, стр. 179.
- 484 HLEBNJKOV, VELIMIR: PRIVIĐENJE (pesma). Preveo Oskar Davičo. *Moderna ruska poezija* (Priredile: Milica Nikolić, Nana Bogdanović), Beograd, *Nolit*, 1961 (Kol. bibl. »Orfej«), str. 102—105; *Хлебњиков, Велимир: Краљ времена Велимир I*. Београд, *Просвета*, 1964, стр. 145—148.
- 485 HLEBNJKOV, VELIMIR: ŽDRAL (pesma). Preveli O. Davičo i Olga Vlatković. *Moderna ruska poezija* (Priredile Milica Nikolić, Nana Bogdanović), Beograd, *Nolit*, 1961 (Kol. bibl. »Orfej«), str. 97—102; *Хлебњиков, Велимир: Краљ времена Велимир I*. Београд, *Просвета*, 1964, стр. 168—175.

- 486 INTERVJU (iz neobjavljene knjige »Pre podne«). *Delo*, Beograd, 1961, VII, 4, str. 418—429.
- 487 KAKO SAM POČEO DA PIŠEM (razgovor sa saradnikom lista Danićom Perić). *Glas dece Podrinja*, Šabac, XII 1961, IV, 21.
- 488 ODGOVOR NA PITANJE (o angažovanoj poeziji). *Polja*, Novi Sad, 30. VI 1961, VII, 53—54.
- 489 PRED VJEKOSLAVOM ČUBELIĆEM U BRONZI. *Delo*, Beograd, 1961, VII, 1, str. 76—79.
- 490 PRIPREME ZA »USTANAK« (sećanje na rad u gimnaziji u Bihaću 1931). *Krajina*, Bihać, 9. XI 1961, XV, 142.
- 491 SANJAM, DAKLE BICU (iz romana »Šćaše«). *Vidici*, Beograd, IV—V, 1961, IX, 60—61.
- 492 ŠĆAŠE. *Delo*, Beograd, 1961, VII, 6, str. 678—727.

1962

- 493 ЦРНО, ЦРНО (есеј). *Glas омладине*, Ниш, 22. II 1962, X, 4.
- 494 DAŽDILO JE. *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 3, str. 269—301.
- 495 ДОРГОЛ 1941 (из романа »Песма«). *Београдска недела*, Београд, 16. XII 1962, II, 65.
- 496 FIJUK U PEJZAŽU (pesma). *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (VI. Popović, Šime Vučetić), Zagreb *Naprijed*, 1962, str. 189; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija. Zagreb *Naprijed*, 1966, str. 189.
- 497 ISKUŠENJE POEZIJE (esej). *Naši dani*, Sarajevo, I. I 1962, IX, 110—111.
- 498 IZMEĐU DVE VESTI (pesma). *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (VI. Popović, Šime Vučetić), Zagreb *Naprijed*, 1962, str. 181; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija. Zagreb, *Naprijed*, 1966, str. 181.

- 499 JUGOSLOVENSKA LITERATURA JE MOŽDA U NAJPOVOLJNIJOJ OBJEKTIVNOJ SITUACIJI DA NIVO SAMOSAZNANJA DOŽIVLJENO SINTETIŠE I UOBLICAVA (odgovor O. Daviča na anketu: Kako ste postali pisac?). *Todorović Živojin: Reč imaju pisci sveta*. Knjiga I. Kragujevac, *Svetlost*, št. »Kultura«, Beograd, 1962 (Kol. Misao našeg vremena), str. 65—68.
- 500 KOMUNISTA DONOSI NEŠTO NOVO I MENE U LITERATURI INTERESUJE JEDINO TO NOVO (intervju. Sadrži izjave o književnim, umetničkim i pozorišnim problemima O. Daviča, I. Lalića i drugih.). 4 jul, Beograd, 1962, I, 22, str. 10.
- 501 ONO ŠTO JE OSTALO OD PROLAZNIKA. *Forum*, Zagreb, 1962, I, 3, str. 305—337.
- 502 POZORIŠNE PRILIKE (diskusija o problemima naših pozorišta. Učestvovali O. Davičo, M. Belović, J. Ćirilov i drugi.). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 4, str. 429—468.
- 503 ПРОТИВРЕЧЈА КОЈА НИСУ СУПРОТНОСТИ. *Борба*, Београд, 1, 2. V 1962, XXVII, 119.
- 504 SNIMAK PEJZAŽA ANTROPOLOGIJE (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1409.
- 505 SNIMAK PEJZAŽA BIOGRAFIJE (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1413.
- 506 SNIMAK PEJZAŽA CRNA NOGA (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1410—1412.
- 507 SNIMAK PEJZAŽA GRIGRIJA PROTIV SVEGA (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1420.
- 508 SNIMAK PEJZAŽA IZVEŠTAJA O ISTRAZI NAD GRAVIDNOM GRAVITACIJOM (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 414—415.
- 509 SNIMAK PEJZAŽA JEDNE PROLAZNICE (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1418—1419.
- 510 SNIMAK PEJZAŽA JEDNIH I DRUGIH (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1412—1413.

- 511 SNIMAK PEJZAŽA LEGENDE (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1417.
- 512 SNIMAK PEJZAŽA LJUBAVI (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1416.
- 513 SNIMAK PEJZAŽA LJUBOMORE (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1417—1418.
- 514 SNIMAK PEJZAŽA NEROĐENIH SUZA (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1409—1410.
- 515 SNIMAK PEJZAŽA NUŽNOSTI (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1415.
- 516 SNIMAK PEJZAŽA OPTUŽNICA PROTIV SUNCA (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1416.
- 517 SNIMAK PEJZAŽA PRED BUDUĆNOSTI (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1419—1420.
- 518 SNIMAK PEJZAŽA PRIBLIŽNOSTI (pesma). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 12, str. 1412.
- 519 STRAH (pesma). *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija (VI. Popović, Šime Vučetić), Zagreb, *Naprijed*, 1962, str. 181; *Novija jugoslavenska poezija*. Antologija. Zagreb, *Naprijed*, 1966, str. 181.

1963

- 520 АОРТА (из романа »Глади«). *Борба*, Београд, 30. IV, 1. и 2. V 1963, XXVIII, 119.
- 521 БАЛАДА О ЧЕТИРИ ГРАДА (песма). *Борба*, Београд, 29, 30. XI и 1. XII 1963, XXVIII, 330.
- 522 ГЛАДИ (одломак из романа). *Рад*, Београд, 30. XI, 7. XII, 14. XII, 21. XII 1963, XVIII, 49—52; *Delo*, Beograd, 1963, IX, 8—9, str. 979—992; *НИН*, Београд, 1. III 1964, XIV, 686.
- 523 ХУЛИЈАН ГРИМО. *Борба*, Београд, 30. IV, 1. и 2. V 1963, XXVIII, 119.
- 524 КАКО ЈЕ НАСТАЛА РОЕМА »ZRENJANIN«. 4. jul, Beograd, 8. X 1963, II, 67, str. 8.

- 525 ПИСЦИ ГОВОРЕ (интервју за Радио-Београд водио Н. Дреновац). *Багдала*, Крушевац, 1963, V, 47, стр. 15; *Drenovac, Nikola: Pisci govore*. Beograd, *Grafos*, št. »Kosmos«, 1964, str. 93—97.
- 526 PISCI O SEBI (napisi Oskara Daviča, Desanke Maksimović i drugih). *Delo*, Beograd, 1963, IX, 4, str. 439—446.
- 527 PREDGOVOR ZA KATALOG IZLOŽBE »MILAN KONJOVIĆ«. *Milan Konjović, Salon Moderne galerije, Beograd, 9. XI—31. XI 1963*. Priprema i redakcija kataloga Božica Čosić. Beograd, *Kultura*, 1963 (uporedni tekst na francuskom).
- 528 СНИМАК ПЕЈЗАЖА ИМЕНА (песма). *Политика*, Београд, 30. IV, 1. и 2. V 1963, LX, 17804.
- 529 СНИМАК ПЕЈЗАЖА ОБЛАКА (песма). *Политика*, Београд, 30. IV, 1. и 2. V 1963, LX, 17804.
- 530 СНИМАК ПЕЈЗАЖА ОДЈЕДНОМ (песма). *Политика*, Београд, 30. IV, 1. и 2. V 1963, LX, 17804.
- 531 СНИМАК ПЕЈЗАЖА ОТПОРА (песма). *Политика*, Београд, 30. IV, 1. и 2. V 1963, LX, 17804.
- 532 УСТАВ (песма). *Комунист*, Београд, 28. XI 1963, XXI, 343 (ћир. и лат.).

1964

- 533 BDENJE (pesma). *Odjek*, Sarajevo, 15. II 1964, XVII, 4.
- 534 ДА ЛИ СЕ ПРИМАШ ПАЛИО. *Политика*, Београд, 1. III 1964, LXI, 18105.
- 535 »EDO MURTIĆ«. *Edo Murtić, Salon moderne galerije, Beograd, 5. III—25. III 1964*. Priprema i redakcija kataloga Božica Čosić. Beograd, *Kultura*, 1964 (uporedni tekst na francuskom; [Osam] 8 slikara. *Peintres. Peintres. Umjetnička galerija, Dubrovnik, 20. VII — 15. IX 1964*. Katalog uredio Rajko Kos. Dubrovnik, Umjetnička galerija, 1964 [Sa slikama i uporednim tekstom na francuskom i engleskom].

- 536 LOZINKA (pesma). *Odjek*, Sarajevo, 15. II 1964, XVII, 4.
- 537 НА КОЈИ ЗАДАТАК КРЦУН НИЈЕ ЖУРИО. *Борба*, Београд, 7. XI 1964, XXIX, 307; *Споменица преминулим револуционарима Слободану Пенезићу-Криуну и Светолику Лазаревићу 6. новембра 1964. године*. Титово Ужице, Београд, БГЗ [1965], стр. 73.
- 538 НА САСТАНАК С ИСТОРИЈОМ УМЕТНОСТ СТИЖЕ ПРЕРАНО ИЛИ ПРЕКАСНО (разговор са сарадником листа Михајлом Блечићем поводом добијања НИН-ове награде критике за роман »Глади«). *НИН*, Београд, 1. III 1964, XIV, 686.
- 539 »О PREDLOZIMA ZA RAZGOVOR, O SMISLU I RAZLOZIMA ANGAŽOVANJA DANAS...« Dobrice Cošića (diskusija). *Gledišta*, Београд, 1964, IV, 6—7, стр. 925—986.
- 540 OДВАЈАЊЕ (pesma). *Srpska i hrvatska poezija dvadesetog veka*. Antologija (sastavio P. Palavestra), Београд, *Savremena škola*, 1964 (Bibl. Mikrokozma, posebna izd. 2), стр. 205—206.
- 541 PONOS POKOLJENJIMA. *Petrićević Jozo: Ivo Lola Ribar* (biografija), Zagreb, 1964 (Kol. Inst. za historiju radničkog pokreta. Memoari i biografije), стр. 252—253.
- 542 PREDGOVOR ZA ZBORNİK »HID 1934—1941«. *Hid 1934—1941*, Novi Sad, *Forum*, 1964, стр. 5—21.
- 543 СКИЦА ЗА ЈЕДНО ОД ПРВИХ САСЛУШАЊА КОД СУДСКОГ ИСЛЕДНИКА. *Железничке новине*, Београд, 23. XII 1964, VI, 268; додатак *Мале железничке новине* 5.
- 544 УВЕК НА СТРАНИ ЧОВЕКА (pesma). *Наш колектив*, Крушевац, 21. XI 1964, X, 54.
- 545 ЗА ВОРСЕ 13 МАЈА (odlomci recitala). *13. мај*, Београд, 1964, XVII, 6, стр. 66—81; *Telegram*, Zagreb, 29. V 1964, V, 214.
- 546 ЗА VUKA ST. KARADŽICA (pesma). *Beogradska nedelja*, Београд, 9. II 1964, IV, 125.

1965

- 547 BALADA O ČETIRI PRESTONICE, O PRVA ČETIRI NAŠA GLAVNA GRADA (pesma). *Bihaćka republika*, 4. XI 1942 — 29. I 1943. Knj. I. Zbornik članka, Bihać, Muzej AVNOJ-a i Pounja. Št. »Kultura«, Београд, 1965, стр. 715.
- 548 ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ. *Борба*, Београд, 24, 26. и 27. X 1965, XXX, 293, 295, 296.
- 549 ЛИТЕРАТУРА — СЛОЖНЕ РАЗЛИКЕ (излагање за »Округлим столом« уредника књижевних часописа у Београду). *Борба*, Београд, 1, 2. и 3. V 1965, XXX, 119.
- 550 МАЊЕ РАЗМЕНЕ, ВИШЕ ПРЕВОДА (изјава О. Давича у Паризу о могућностима бољег упознавања литературе две земље). *Дневник*, Нови Сад, 1. IV 1965, XXIV, 6611.
- 551 »ПИСАЦ ЈЕ ДУЖАН ДА СЕ БОРИ ЗА ПРОГРЕСИВНЕ ИДЕЈЕ, ДА СВЕ ПРОШИРУЈЕ, ДОПУЊУЈЕ И РАЗВИЈА ЧОВЕЧАНСТВО (интервју са уредником листа Р. Николићем). *Јединство*, Приштина, 1. V 1965, XXI, 19.
- 552 ПИТАМ ТЕ (pesma). *Виђење рата* (избор Митра Митровић), Нови Сад, *Матица српска*, Београд, СКЗ (Шт. »Будућност«, Нови Сад), 1965 (Кол. »Српска књижевност у сто књига«, књ. 93), стр. 169—170.
- 553 ПОПЛАВА »65«. *Борба*, Београд, од 3. до 8. VII 1965, XXX, 180—185.
- 554 PROTIV KABAĐANILUKA (izvod iz intervjuja za list *Jedinstvo*). *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 26. V 1965, 682.
- 555 ПРОЗА (одломак из »Бекства«). *Борба*, Београд, 28. XI 1965, XXX, 328.
- 556 РАД — МЕРИЛО ВРЕДНОСТИ ЧОВЕКА. *Комунист*, Београд, 25. XI 1965, XXIII, 449 (ћир., лат., македонски и словеначки).

- 557 REORGANIZACIJA SAVEZA KNJIŽEVNIKA (izlaganja na god. skupštini D. Jeremića, D. Čosića, O. Daviča i dr.). *Književne novine*, Beograd, 6. III 1965, XVII, 244.
- 558 ТАЈНЕ (одломак из романа). *НИН*, Београд, 28. II 1965, XV, 738.
- 559 ТО ЈЕ САМО ЗАТО ШТО ИМ СЕ НИКО НЕ СУ-ПРОТСТАВЉА (скраћени интервју с уредником листа *Јединство*). *Свет*, Београд, 25. V 1965, 448.

1966

- 560 АУТЕНТИЧНОСТ КОЈА ФАСЦИНИРА (о Петру Лубарди. Из излагања на свечаној седници Одбора за награду АВНОЈ-а). *Борба*, Београд, 25. XII 1966, XXXI, 353.
- 561 JELOVNIK ANĐELA (odlomek iz romana »Radni naslov beskraja«). *Dvadeset godina jugoslovenske proze*. Knj. I, Zagreb, *Naprijed*, 1946—1966, 1966, str. 207—237.
- 562 POPODNE U REDAKCIJI (dijalog između O. Daviča i Muharema Pervića). *Delo*, Beograd, 1966, XII, 12, str. 1433—1484.
- 563 СТВАРАЛАШТВО КОЈЕ ЈЕ БОРБА ЗА СЛОБОДУ (о Анђуну Аугустинчићу. Из излагања на свечаној седници Одбора за награду АВНОЈ-а). *Борба*, Београд, 18. XII 1966, XXXI, 346.
- 564 ŠOVENSTVO JE PRIVJEŽIŠTE ZA MENTALNO JALOVE (intervju. Vodio Jozo Puljizević). *Vjesnik*, Zagreb, 15. V 1966, XXVII, 6909.
- 565 УМЕТНОШЋУ У СЛУЖБУ РЕВОЛУЦИЈЕ (о Исмету Муџезиновићу. Из излагања на свечаној седници Одбора за награду АВНОЈ-а). *Борба*, Београд, 25. XII 1966, XXXI, 353.

1967

- 566 JAGNJECI PRODOR U SVET (pesma). *Delo*, Beograd, 1967, XIII, 6, str. 702—715.
- 567 ПИСАЦ, ИЗДАВАЧ И ПРОДАВАЦ — КООПЕРАНТИ НА ЗАЈЕДНИЧКОМ ПОСЛУ (интервју). *Борба*, Београд, 2. VII 1967, XXXII, 179.
- 568 POST SKRIPTUM U VEZI SA SVEŽIM LAVOVIMA. *Delo*, Beograd, 1967, XIII, 1, str. 1—20.
- 569 СЛАВЈ С ДНА КОМПЈУТЕРА ИЛИ ДВОПРОМАДЕРНИ СОНЕТ С БАЛАДНИМ РЕФРЕНОМ (песма). *Борба*, Београд, 9. IV 1967, XXXII, 97.

ПРЕВОДИ

А: ПОСЕБНА ИЗДАЊА

1948

- 570 HELLASZ SZIKLAI KÖZÖTT (Među Markosovim partizanima). Fordította Kovács István. Budapest, *Szika kiadás*, 1948, str. 328, 8°.
- 571 HOS MARKOS PARTIZANER (Među Markosovim partizanima). Översatt av S. Suzin. Oslo, *Falken*, 1948, str. 334, 8°.
- 572 MED MARKOSOVIMI PARTIZANI. Prevedel M. R. Ljubljana, *Slovenski knjižni zavod*, 1948, str. 301, 8°.
- 573 МЕЖДУ ПАРТИЗАНИТЕ НА МАРКОС. Превела Лиля Кацкова. София, *Издаелство на Българската работническа партия*, 1948, стр. 322, 8°.
- 574 MIN SIRAETI INSAR MARKOS (Među Markosovim partizanima). Mefat mutealin Rifat Hureti. Birvet, 1948, str. 638, 8°.
(Knjiga je štampana arapskim pismom.)

1949

- 575 FI ZIYARATA ANSARI MARKOS (Među Markosovim partizanima). Predgovor napisao Reif Huri. Bejrut, *Dar-ul-qari' al-Arabi*, 1949, str. 609 + [1] 8°.
(Tekst na arapskom jeziku.)

1957

- 576 BETON IN KRESNICE [nasl. orig.]. Beton i svici. Prevedel Marjan Javornik, Ljubljana, *Cankarjeva založba*, 1957. i (1958), str. 362 + [1], 8°.

1958

- 577 BETON ÉS JANOSBOGARAK (Beton i svici). Regény. Fordította Dudás Kálmán. Budapest, *Europa könyvtadó*, 1958, str. 451, 8°.

- 578 DIE LIBELLE. Roman [nasl. orig.] »Pesma«. Aus dem serbokroatischen Übersetzt von Wolfgang Dohrmann, Berlin, *Aufbau-Verlag*, 1958, str. 730 + [2], 8°.

- 579 ПЕСНА ЖЕГО ЗУЧИЈА (Pesma). Преложила Мариа Круковска. Варшава, *Państwowy Instytut wydawniczy*, 1958, str. 672, 8°.

1959

- 580 THE POEM (Pesma). Translated by Alec Brown. Preface by John Parker. London, *Lincolns — Prager Publishers, Ltd.*, 1959, str. 570, 8° (Col. Modern Yugoslav Novels).
(Printed in Yugoslavia.)

1962

- 581 ČRNO NA BELEM. Potopis po zahodni Afriki [Naz. izvir. Crno na belo]. Prevedel Miroslav Ravbar. Ljubljana, *Glavni odbor Prešernove družbe* (tisk. »Ljudska pravica«), 1962, str. 230 sa crtežom + [2], 8° (Kol. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1963).

- 582 A KÖLTEMÉNY (Pesma). Köt. 1—2. Fordította Herczeg János. Novi Sad, *Forum*, 1962. Köt. 1: str. 403; Köt. 2: str. 405, 8°.

1963

- 583 PESMI (pesme). Prepesnil [in] »Beleška o pesniku« [napisal] Ciril Zlobec (opremil: Jože Brumen), Ljubljana, *Državna založba Slovenije* (Št. »C. P. Delo«), 1963, str. 110 + [2], 8°.

- Sadržaj: Hana, Naseljene oči, Flora, Kairo, Posnetki.

- 584 POEMA (Titl i orig. Pesma). Pörktheti Mehmet Hoxha. Prishtine, *Rilindja*, 1964, str. 584 sa slikom autora + [2], 8° (Kol. »Shkrimtarë jugosllave«).

- 585 GEDICHTE (pesme). Aus dem Serbokroatischen von Miodrag Vukić und Franz Mon. Mit einem Nachwort Poesie Oskar Davičos versehen von Viktor Žmegač. Frankfurt am Main, *Suhr-Kamp Verlag*, 1965, str. 91 + [3], Edition Suhrkamp, 136, 12°.

Sadržaj: Sklavenballade — Kindheit — Schnappschuss von einer Landschaft der Annäherung — Spuren — Unruhe — Erscheinung der Erinnerung — Eindruck № 2 — Basch Tschelik — Sobald ich das Lachen sah — Die Apotheke — Träumer — Trieb — Schappschuss von der Landschaft einer Passantin — Der Bruder — Der Fruch — Gebräuche des Traums — Hanna — Schnappschuss von einer Landschaft schwarzes Bein — Ein Gefühl — Liebe — Im Namen der Pflanzen — Im Spiegel — Schnappschuss von einer Landschaft der Klageschrift gegen die Sonne — Jugend — Legende — Zweites Vorbekentnis — Magma — Keine Antwort — Schnappschuss von der Landschaft einer Biographie — Klang des Pulvers — Enge Tür — Schatten — Schnappschuss von der Landschaft einer Wüstenbahn — Alldruck — Verzweiflung — Anatomie — Autobiographische Skizze.

- 586 ПЕСНА (Pesma). Превел Ташко Георгиевски. Скопје, *Кочо Рацин*, 1965, стр. 515 + [4], 8° (Kol. »Наша савремена проза«).

1966

587 BASEŇ (Pesma). Přelozil Dušan Karpatský. Praha, Odeon, 1966, str. 526 + [2], 8° (Kol. »Klab Stenagu«, 221).

588 ПОЕЗИЈА (избор). Препев, избор и поговор Влада Урошевиќ. Скопје, *Култура*, 1966, стр. 79 + 5, 8° (Савремена лирика).

Садржај: Немир XV, Леток, Час, На рудници, Жед, Србија (1939), Пред да се решиш, Љубав, Хана I, II, III, Траги, Свиреж во пејсажот (V), Двајца, Во колона по еден, Слобода, Враќање да речев тогаш, Сан во селото Боловец, Заедно, Приближно признание, Неодговор, Звездени зарови, Заговор, Глупотија, Обичан на сонот, Разлики, Појави, Прегратка, Бегство, Магма, Минговна станица на љубовта, Караница, Канрос (5), Несогласување со зборот даден на смртта, На еден ѕид пишуваше со креда исто тоа само малку поинаку, Дивеч, Невиности, Снимка на пејсажот недопрен од времето, Снимка на пејсажот на легендата, Снимка на пејсажот на неопределноста, Снимка на пејсажот на последните зборови.

589 TITOLO PROVVISORIO DELL' INFINITO. Romanzo (Radni naslov beskraj). Traduzione di Bruno Meriggi. Milano, Arnoldo Mondadori Editore, 1966, str. 745, 12°.

Б: ПРИЛОЗИ У ПЕРИОДИЧНОЈ ШТАМПИ

1937

590 BALDAŮ (pesma). *La suda stelo*, Slavonski Brod, 1937, VI, 10, str. 74.

1947

591 FÉNYPONTOK ÉS ARNYAK. 7 nap, Szabatka, 30. V 1947, II, 22.

592 MARKOSZ PARTIZANJAI KÖZÖTT. *Magyar szó*, Szubotica, 11. XII 1947, IV, 301; *Iffjúság szava*, Noviszad, 18. IX 1948, IV, 158.

593 NALOGA (odlomak iz »Markosovi partizani«). *Tovariš*, Ljubljana, 1947, III, 51, str. 1219—1220.

594 TENGEZESZEK ÉNEKE (pesma). *Magyar Szó*, Szubotica, 11. XII 1947, IV, 301.

1948

595 DE VORBÁ CU VANTUL (pesma). *Lumina*, Viršet, 1948, II, 3, str. 178.

596 MARKOSZ PARTIZANJAINAL (Részletek a szövetségi kormány által kitűntetett könyvből). *Híd*, Szubotica, 1948, XII, 3, str. 195—199.

- 597 MED MARKOSOVIMI PARTIZANI. *Delavska enotnost*, Ljubljana, 20. II 1948, IV, 8; *Slovenski poročevalci*, Ljubljana, 12. XII 1948, IX.
- 598 PRI MARKOSOVIH PARTIZANIH. *Mladina*, Ljubljana, 28. II 1948, VI, 9.

1949

- 599 MIG AZ URAK URIZALNAK. *Hid*, Szubotica, 1949, XIII, 12, str. 640—649.
- 600 ZRENJANIN (Fragmente din partea IV a: Moartea și noua întâluire — pesma). *Lumina*, Virșet, 1949, III, 4, str. 288—298.

1950

- 601 HÜRİYET ŞAIRI — NAZIM HIKMET (predgovor za knjigu). *Hikmet, Nazım: Sürler ve Taranta Babuya mektuplar*. Skopje, Goze Delčev, 1950, str. 7—9.
- 602 MITING (pesma). *Hid*, Szubotica, 1950, XIV, 1—2, str. 43—50.
- 603 SZERBIA (pesma). *Hid*, Szubotica, 1950, XIV, 8—9, str. 566—571; *Dolgozók*, Noviszád, 5. VII 1955, IX, 26.
- 604 A. ZARKA (pesma). *Hid*, Szubotica, 1950, XIV, 8, str. 155.

1951

- 605 NEM POHARKÓSZÖNTŐ (pesma). *Magyar Szó*, Szubotica, 28. i 29. XI 1951, VIII, 283.

1952

- 606 SERBIA (1939 (pesma). *Yugoslavia*, Beograd, 1952, 6, str. 21.

- 607 SERBIE 1939 (pesma). *Yugoslavia*, Beograd, 1952, 6, str. 21; *Anthologie de la poésie yougoslave contemporaine*. Trad. et avant-propos Zoran Michitch. Paris, Pierre Seghers, 1959, str. 88—90.

- 608 SERBIEN 1939 (pesma). *Jugoslawien*, Beograd, 1952, 6, str. 21.

- 609 THE CHASE (from »Poem«). *Youth life*, Beograd, 1953, 8, str. 31—33.

- 610 EMLÉKEZÉS (pesma). *7 nap*, Szubotica, 22. III 1953, VIII, 12.

- 611 ISMERETLEN (pesma). *7 nap*, Szabadka, 22. III 1953, VIII, 12.

- 612 KÖLTŐ A GESTAPO ELŐTT (odlomak iz »Pesme«). *7 nap*, Szabadka, 22. III 1953, VIII, 12.

- 613 NUK KA VDEKJE (odlomak iz romana »Pesma«). *Jeta e re*, Prishtinë, 1953, V, 1, str. 49—52.

- 614 PESEM (odlomak). *Nasi razgledi*, Ljubljana, 1953, II, 1, str. 13—14.

- 615 PESMA CIMŰ REGÉNYEBŐL. *Hid*, Noviszád, 1953, XVII, 11, str. 692—696.

- 616 ПЕЧА (фрагмент из романа »Песма«). *Радио Скопје*, Скопје, 1953, III, 38, стр. 4; *Прозветена жена*, Скопје, 1953, IX, 4, стр. 10—11; *Алманах поезија-Проза*, Скопје, *Кочо Рацин*, 1954, стр. 95—104.

1954

- 617 RÖLÜM YOKTUR (iz romana »Pesma«). *Birik*, Skopje, 31. X 1954, XI, 256.

- 618 THE ROEM (fragment). *Some Yugoslav noveltists: 1*, Beograd, *Jugoslovenska knjiga*, 1954, str. 21—23.

619 POEME (fragment). *Quelques prosateurs yougoslaves*, Beograd, *Jugoslovenska knjiga*, 1954, str. 21—23.

1955

620 NAJTI MORAMO ENOTEN KRITERIJ (razgovor vođen sa saradnikom lista Cirilom Zlobecom o potrebi jedinstvenog kriterija u svim nacionalnim kulturama). *Ljudska pravica*, Ljubljana, 25. IX 1955, XXI, 225.

1956

621 BETON ES SZIKRAK. *Magyar Szó*, Noviszad, 9. XII 1956, XIII, 335.

622 BETONUL ŞI LICURICII (fragment). *Libertatea*, Virşet, 30. XII 1956, XII, 53.

623 DRUGI POJAV SPOMINA (pesma). *Beseda*, Ljubljana, 1956, V, 1, str. 49—50.

624 ЁS CSILLAMOK. *7 nap*, Szubotica, 29. XI 1956, XI, 49.

625 GOVOR PESNIKA VEKOVIĆA. *Večer*, Maribor, 28. XI 1956, XII, 279.

626 KESON (odlomak iz romana »Beton i svici«). *Mlada pota*, Ljubljana, 1956/1957, V, 8, str. 441—445.

627 NEMIR (pesma). *Beseda*, Ljubljana, 1956, V, 9—10, str. 466; *Delavska enotnost*, Ljubljana, 19. VI 1958, XVII, 26.

328 ПОПЛАВА (песма). *Културни гласник*, Београд, 1956, 12, стр. 42—52 (писано Брајовом азбуком).

129 ПОЗИВ (песма). *Нова Македонија*, Скопје, 29, 30. XI и 1. XII 1956, XII, 3773.

630 PRVI POJAV DEKLICE V SENCI (pesma). *Beseda*, Ljubljana, 1956, V, 1, str. 48—49.

631 САH (песма). *Нова Македонија*, Скопје, 1, 2. и 3. I 1956, XII, 34—56.

632 A SZÉGYEN LAZADÁSA. *Híd*, Noviszad, 1956, XX, 6—7, str. 480—489.

633 ŽICE NAD TRAVO (pesma). *Beseda*, Ljubljana, 1956, V, 9—10, str. 466.

1957

634 AMOUR (pesma). *Youngoslavie*, Beograd, 1957, 13, str. 103.

635 БЕТОН И СВЕТУАКИ (одломак). *Трудебник*, Скопје, 9. III 1957, XII, 11; *Просветена жена*, Скопје, 1957, XIII [3], стр. 12—13; *Студентски збор*, Скопје, 13. IV 1957, V, 28.

636 BETON IN KRESNICE (odlomak iz romana). *Sodobna pota*, Ljubljana, 1957, II, 6, str. 341—348.

637 BÖRTÖNCELLA (pesma). *Ifjuság*, Noviszad, 4. VII 1957, XII, 609.

638 KOLONA PO EDEN (pesma). *Sodobna pota*, Ljubljana, 1957, II, 1, str. 39; *Ljudska pravica*, Ljubljana, 1. V 1957, XXII, 102.

639 KRYEBARDHI (odlomak iz romana »Pesma«). *Rilindja*, Prishtinë, 10. III 1957, XIII, 19.

640 LA LACAJ OKULOJ (pesma). *La suda stelo*, Ljubljana, 1957, XX, 2, str. 29.

641 LIEBE (pesma). *Jugoslawien*, Beograd, 1957, 13, str. 103; *Europa heute*. Antologija. Prev. H. Kesten. München; *Kinohn Verlag*, 1964, str. 581; *Jugoslawische Lyrik der Gegenwart*. Ausgeählt und herausgegeben von Herbert Gottschalk. Gütersloh, *Sigbert Mohn Verlag*, 1964, str. 116.

642 LOVE (pesma). *Yugoslavia*, Beograd, 1957, 13, str. 103; *An Anthology of modern yugoslav Poetry in english Translations*, London, John Calder, 1962, str. 172.

643 ЛЮБОВЬ (песма). *Југославия*, Белград, 1957, 13, стр. 103.

644 NA DELOVNI STRAZI (odlomak iz romana »Beton i svici«). *Večer*, Maribor, 30. IV. 1957, XIII, 101.

645 NE ESTAS MORTO (odlomak iz romana »Pesma«). *La suda stelo*, Ljubljana, 1957, XX, 2, стр. 22—23.

646 ПИСЬМО ИЗ СЕРБИИ (песма). *Поэты Югославии*. Состав. И. Голенищев — Кутузов. Москва, Изд. Иностранной литературы, 1957, стр. 173—175; *Поэты Югославии XIX—XX в.* Москва, Изд. Художественная литература, 1963, стр. 423—425.

647 ПУМПА (одломак из романа »Бетон и свици«). *Разгledi*, Скопје, 24. II 1957, IV, 5.

648 LA RUPE DELL' INDIFFERENZA (песма). *Panorama*, Fiume, 1957, VI, 7—8, стр. 21; *Poesia jugoslava contemporanea*, A cura di Osvaldo Ramous. Padova, Dino Rebellato editore, 1959 (Col. »Biblioteca del Castello«), стр. 87.

649 В ПАМЯТЬ О ЗАКЛЮЧЕНИИ СВЕТОЗАРА МАРКОВИЧА (песма). *Поэты Югославии*. Состав. И. Голенищев — Кутузов. Москва, Изд. Иностранной литературы, 1957, стр. 176—179.

650 В СУМЕРКИ (песма). *Поэты Югославии*. Состав. И. Голенищев — Кутузов. Москва, Изд. Иностранной литературы, 1957, стр. 180.

1958

651 ACCOMPAGNARONO CON LA MUSICA IL PRIMO PASTO DEL FUGGITIVO (razgovor sa saradnikom lista Sergio Turconi em o knjizi »Radni naslov beskraja« i dr.). *La voce del popolo*, Fiume, 10. XII 1958, XV, 286.

652 БАБЕЊЕ ОД ДАЛЕЧИНА (песма). *Разгledi*, Скопје, 1958/59, I, 3, стр. 242.

653 BEIM ABSCHIED (песма). *Du schwarze Erde. Lieder jugoslawischer Partisanen* (Auswahl Ina Jun-Broda), Berlin, Aufbauverlag, 1958, стр. 37.

654 CAS TINE NJEGOVO POIMOVANJE (razgovor sa saradnikom lista Cirilom Zlobecom o savremenoj jugoslovenskoj književnosti i dr.). *Ljudska pravica*, Ljubljana, 12. IV. 1958, XXIV, 86.

655 DEUX SORTES DE PREJUGES ET UN FACTEUR SUBJECTIF EN ESTHETIQUE (Sur la littérature yougoslave, avant et après la Révolution). *Revue de la politique internationale*, Beograd, 1958, IX, 207, стр. 11—13.

656 ДВА ВИДА ПРЕДРАССУДКОВ В ЭСТЕТИКЕ И ОДИН СУБЪЕКТИВНЫЙ ФАКТОР (о югославенской литературе до и после Революции). *Международная политика*, Белград, 1958, IX, 207, стр. 11—13.

657 EMLÉKEZÉS SZVETOZAR MARKOVICS RABOSKODÁSÁRA (песма). *Dolgozók*, Noviszd, 6. XII 1958, XII, 48; *Napjaink éneke*, a modern jugoszláv költészet antológiája, I kötet. N. Sád, Fórum, 1965, стр. 377—378; *Magyar szó*, Noviszd, 30. IV i 1. i 2. V 1966, XXII, 118; *Dolgozók*, Noviszd, 23. XII 1966, XIX, 52.

658 KONJOVIĆ VARAZSA. *Hid*, Noviszd, 1958, XXI, 12, стр. 947—954.

659 МОЖНОСТИ (песма). *Разгledi*, Скопје, 1958/1959, I, 3, стр. 244.

660 НЕВИНОСТИ (песма). *Разгledi*, Скопје, 1958/1959, I, 3, стр. 245.

661 ПЕСМА СЛОБОДЕ (песма). Текст Оскара Давича, музика Ст. Христића. *Културен живот*, Скопје, 1958, III, 1—2, стр. 60—63.

662 ПОЗИЦИЈА: СВЕДОК (одломак из необјављеног романа). *Нова Македонија*, Скопје, 1. 2. и 3. I 1958, XIV, 41—62.

663 СНИМКА НА ПЕЈЗАЖОТ НА ОГАНОТ (песма). *Разгledi*, Скопје, 1958/1959, I, 3, стр. 245.

664 СНИМКА НА ПЕЈЗАЖОТ НА ОТПОРОТ (песма). *Разгledi*, Скопје, 1958/59, I, 3, стр. 243.

- 665 СНИМКА НА ПЕЈЗАЖОТ НА РАБОВИТЕ (песма). *Разгледи*, Скопје, 1958/1959, I, 3, стр. 245.
- 666 СНИМКА НА ПЕЈЗАЖОТ НЕДОПИР (песма). *Разгледи*, Скопје, 1958/1959, I, 3, стр. 243—244.
- 667 SODOBEN ČLOVEK JE ZAME REVOLUCIONAR (odgovor Oskara Daviča na anketu »Kritična umetnost in umetniška kritika« koju je vodio Ciril Zlobec). *Ljudska pravica*, Ljubljana, 1. XI 1958, XXIV, 256.
- 668 SVOBODA (pesma — sa beleškom o piscu od prevo-dioca). *Ljudska pravica*, Ljubljana, 1, 2, 3. i 4. V 1958, XXIV, 103; *Nova obzorja*, Maribor, 1961, XIV, 7—8, стр. 307.
- 669 SZERBIA 1939 (pesma). *Hid*, Noviszd, 1958, XXI 3, str. 192—193; *Magyar Szó*, Noviszd, 7. VII 1963, XX, 184; *Jugosláv kóltők antológiája*. Budapest, Móra Ferenc könyvkiadó, 1963 (Col. A világirodalomgyöngyszemei), str. 521—524; *Felhőjáték*. Noviszd, *Forum*, 1963, str. 90—93.
- 670 TWO KINDS OF PREJUDICES IN AESTHETICS AND A SUBJECTIVE FACTOR (About the Yugoslav literature before and after the Revolution). *Review of international affairs*, Beograd, 1958, IX, 207, стр. 12—15.
- 671 UMETNOST PRI VZGOJI OTROK IN MLADINE. *Sodobna pota*, Ljubljana, 1958, III, 8—10, стр. 342—350.

1959

- 672 AMORE (pesma). *Poesia jugoslava contemporanea*. A cura di Osvaldo Ramous. Padova, *Dino Rebellato editore*, 1959 (Col. »Biblioteca del Castello«), str. 88.
- 673 CELULA (pesma). *Libertatea*, Virset, 29. III 1959, XV, 13; *Lumina*, Virset, 1961, XV, 5, стр. 223—224.
- 674 DADI STELLARI (pesma). *Poesia jugoslava contemporanea*. A cura di Osvaldo Ramous. Padova, *Dino Rebellato editore*, 1959 (Col. »Biblioteca del Castello«), str. 88.

- 675 LE DÉSESPOIR SEREIN (pesma). *Anthologie de la poésie yougoslave contemporaine*. Trad. et avant-propos Zoran Michitch. Paris, *Pierre Seghers*, 1959, str. 91—92.
- 676 ELLENSEGEK (pesma). *7 nap*, Szubotica, 2. VIII 1959, XIV, 32.
- 677 EMLÉKEZÉS AZ IFJÚSÁGRA (pesma). *7 nap*, Szubotica, 22. III 1959, XIV, 13.
- 678 ENFANCE (pesma). *Anthologie de la poésie yougoslave contemporaine*. Trad. et avant-propos Zoran Michitch. Paris, *Pierre Seghers*, 1959, str. 85—88.
- 679 FÖLLOBBANÓ EMLÉK. *7 nap*, Szubotica, 1. V 1959, XIV, 18—19.
- 680 HANNA (pesma). *Anthologie de la poésie yougoslave contemporaine*. Trad. et avant-propos Zoran Michitch. Paris, *Pierre Seghers*, 1959, str. 90—91.
- 681 ICH BIN AUS KEINEM ALTEN HAUS NACH STAMM (pesma). *Ježić Slavko: Eviges Flimmern*. Neue kroatische und serbische Lyrik. Zagreb, *Lykos*, 1959 (Kol. bibl. 100, 1), str. 107—108.
- 682 L'INDEX (pesma). *Anthologie de la poésie yougoslave contemporaine*. Trad. et avant-propos Zoran Michitch. Paris, *Pierre Seghers*, 1959, str. 93.
- 683 KANGA (fragment). *Flaka e vllaznimit*, Skopje, 15. XI 1959, XV, 445; *Jeta e re*, Prishtinë, 1961, XIII, 4, str. 481—491.
- 684 KILOLUK SAHIL (pesma). *Birlik*, Skopje, 30. IX 1959, XVI, 370.
- 685 KINDERJAHRE XX (pesma). *Ježić Slavko: Eviges Flimmern*. Neue kroatische und serbische Lyrik. Zagreb, *Lykos*, 1959 (Kol. bibl. 100, 1), str. 106.
- 686 MEGNYITÓ (govor na »Stražilovskom susretu«, održanom u Novom Sadu od 27. do 30. IX 1959). *Hid*, Noviszd, 1959, XXIII, 12, str. 1049—1053.
- 687 НЕМИР (песма). *Културен живот*, Скопје, 1959, IV, 1, стр. 31; *Современост*, Скопје, 1959, IX, 4, стр. 342—343; *Народна просвета*, Скопје, 15. V 1959, IV, 59.

688. POSNETKI PEPSAZEV (pesma). *Naši razgledi*, Ljubljana, 1959, VIII, 12, str. 293.
689. РАБОТНИОТ НАСЛОБ НА БЕКФАЈОТ (ОДАОМКА). *Трудбеник*, Скопје, 31. I 1959, XIV, 6.
690. REKE (pesma). *Naši razgledi*, Ljubljana, 1959, VIII, 12, str. 293.
691. LE RÊVE DE VEKOVITCH (extrait du «Poème»). *Anthologie de la prose yougoslave contemporaine*. Paris, Seghers, 1959 (Col. Unesco d'auteurs contemporains); str. 69—75.
692. SUCSUZLUK (pesma). *Birlik*, Skopje, 30. IX 1959, XVI, 370.
693. SVETLOBA (pesma). *Naši razgledi*, Ljubljana, 1959, VIII, 12, str. 293.
694. SZERELSEM (pesma). *Magyar szó*, Noviszd, 7. VI 1959, XVI, 134; *Jugosláv költők antológiája*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1963 (Col. A Világirodalom gyöngyszemei); str. 519.
695. TENTATIVE TITLE OF INFINITY. *Some Yugoslav novelists*, 4, Beograd, The Committee for foreign cultural relations, 1959, str. 95—119.
696. TITRE PROVISOIRE DE L'INFINI. *Quelques prosateurs yougoslaves*, 4, Beograd, Commission pour les relations culturelles avec l'étranger (1959), str. 93—120.
697. AZ UTALSÓ FEJEZET (iz romana »Pesma«). *Magyar Szó*, Noviszd, 19. IV 1959, XVI, 92.
698. ZEMLJA (pesma). *Naši razgledi*, Ljubljana, 1959, VIII, 12, str. 293.
- 1960.
699. ARNYEKOK (pesma). *7 nap*, Szubotica, 24. I 1960, XV, 5.
700. BALLADA O NIEWOLNIKU (pesma). *Lyrika jugosłowska*. Warszawa, *Iskry*, 1960, str. 37—38.

701. BETON ÉS JANOSBOGARAK (fragment). *Magyar szó*, Noviszd, 26. VI 1960, XVII, 150; *Dolgozók*, Noviszd, 17. III 1961, XV, 12.
702. MAJDNEM BEISMERES (pesma). *Hid*, Noviszd, 1960, XXIV, 7—8, str. 524.
703. MIŁOŚĆ (pesma). *Lyrika jugosłowska*. Warszawa, *Iskry*, 1960, str. 35—36.
704. O ZMIERZCHU (pesma). *Lyrika jugosłowska*. Warszawa, *Iskry*, 1960, str. 34.
705. POŻEGNANIE (pesma). *Lyrika jugosłowska*. Warszawa, *Iskry*, 1960, str. 33.
706. SZERV (pesma). *Hid*, Noviszd, 1960, XXIV, 7—8, str. 524.
707. VSTANITE V SUZENJSTVO ZAKLETI! (iz poeme »Zrenjanin«). *Borec*, Ljubljana, 1960, XII, 7—8, str. 302.
708. WONOSC (pesma). *Lyrika jugosłowska*. Warszawa, *Iskry*, 1960, str. 31—32.

1961

709. AFRIKAI UTAZAS. *Hid*, Noviszd, 1961, XXV, 6, str. 534—545.
710. A KÖLTEMÉNY. *Hid*, Noviszd, 1961, XXV, 7—8, str. 602—611; *Magyar Szó*, Noviszd, 22. VII 1962, XIX, 200.
711. LETËRSIJA JUEJ ASHT FRYT I ASAJ QË ASHT E PËRBASHKËT PËR NE TË GJITHË (intervju sa saradnikom lista Vehapom Shita). *Rilindja*, Prishtinë, 31. XII 1961. i I. II 1962, XVIII, 989.
712. ПЕСНА. Драма во два дела според романот на Оскар Давичо (драматизација Павле Угринов, Момчило Миланков). *Културен живот*, Скопје, 1961, VI, 2, стр. 37—54.
713. PIESEŃ (dramatizacija »Pesme«). *Nový život*, Petrovec, 1961, XIII, 3, str. 173—189.

- 714 PRIKAZEN ŠTIRIH MITRALJESCEV (pesma). *Per-spektive*, Ljubljana, 1961/62, II, 13, str. 339—342.
- 715 SMEH MI SVOJ OKRENI (pesma — sa beleškom o piscu od prevodioca). *Nova obzorja*, Maribor, 1961, XIV, 7—8, str. 306—307.
- 716 СОНУВАМ, ЗНАЧИ ЌЕ БИДИМ. *Разгледи*, Скопје, 1961, сер. III, IV, 1, стр. 3—12.
- 717 SRBIJA 1939 (pesma — sa beleškom o piscu od prevodioca). *Nova obzorja*, Maribor, 1961, XIV, 7—8, str. 305—306.

1962

- 718 ALKALOM A SZINTÉZISRE (esej). *Magyar Szó*, Noviszd, 9. XII 1962, XIX, 338.
- 719 ELŐSZÓ. *Hid*, Noviszd, 1962, XXVI, 7—8, str. 696—707.
- 720 HYMN (pesma). *An Anthology of modern yugoslav Poetry in english*. Translations. London, John Calder, 1962, str. 172.
- 721 AZ IRODALMI HAGVATÉK. *Magyar Szó*, Noviszd, 9. IX 1962, XIX, 294.
- 722 KANGA (Pesma). Dramë në dy pjesë simbas romanit t' Oskar Davičos (dramatizacija Pavle Ugrinov, Momčilo Milankov). *Pesë pjesë të zghedhuna teatrale. Me tematikë të luftës e revolucionit* (Zgjedbi e përkthen Vehap Shita), Prishtinë, *Rilindja*, 1962 (Kol. Shkrimtarë jugosllavë), str. 5—74.
- 723 NYUGTALANSAG (pesma). *7 nap*, Szubotica, 24. VIII 1962, XVII, 33.

1963

- 724 ANNA LEVELE (iz romana »Pesma«). *Dolgozók*, Noviszd, 8. III 1963, XV, 11.
- 725 БАЛЛАДА О РОБЕ (pesma). *Поэты Югославии XIX—XX в.* Москва, изд. *Художественная литература*, 1963, стр. 421—422.

- 726 GYERMEKKOR XXI (pesma). *Jugoszláv költők antológiája*. Budapest, »Móra Ferenc Könyvkiadó«, 1963 (Col. A Világirodalom gyöngyszemei), str. 517—518.

- 727 HANNA (pesma). *Jugoszláv költők antológiája*. Budapest, »Móra Ferenc Könyvkiadó«, 1963 (Col. A világirodalomgyöngyszemei), str. 520—521; *Napjaink éneke*, a modern jugoszláv költészet antológiája, I. kötet, Noviszd, *Forum*, 1965, str. 247—248.

- 728 КАМЕРА (pesma). *Поэты Югославии XIX—XX в.* Москва, изд. *Художественная литература*, 1963, стр. 416—417.

- 729 САМОЕ СВЯТОЕ. *Советская Белоруссия*, Минск, 6. XI 1963.

- 730 SERBIA 1950 (pesma). *Lumina*, Virset, 1963, XVII, 3, str. 115—118; *Libertatea*, Virset, 1. XII 1963, XIX, 50.

- 731 СЕРБИЯ 1939 (pesma). *Поэты Югославии XIX—XX в.* Москва, изд. *Художественная литература*, 1963, стр. 418—420.

- 732 USTAV 20 GODINA POSLE (iz poeme: »Uvek na strani čoveka«). *Komunist*, Beograd, 28. XI 1963, XXI, 343. (slov.)

- 733 УСТАВ 20 ГОДИНА ПОСЛЕ (из поеме: »Увек на страни човека«). *Комунист*, Београд, 29. XI 1963, XXI, 343. (мак.)

- 734 ВСТРЕЧА С ДРУГОМ. *Правда Востока*, Ташкент, 7. XI 1963.

1964

- 735 COMMUNICAT DIN SERBIA 1939 (pesma). *Poezia iugoslavă contemporană*. Antologija. Panciova, 1964, str. 25—28.

- 736 DÖRT KENTE DĒGIK BALAD (pesma). *Birlik*, Skopje, 13. VIII 1964, XXI, 584.

- 737 DRAGOSTA (pesma). *Poezia iugoslavă contemporană*. Antologija. Panciova, 1964, str. 28—29.
- 738 HANNA (pesma). *Libertateă, Virșet*, 10. V 1964, XX, 20; *Poezia iugoslavă contemporană*. Antologija. Panciova, 1964, str. 29—31.
- 739 HANNA (pesma). *Jugoslawische Lyrik der Gegenwart*. Ausgewählt und herausgegeben von Herbert Gottschalk. Gütersloh, *Sigbert Mohn Verlag*, 1964, str. 113—115.
- 740 IM NAMEN DER PFLANZEN (pesma). *Jugoslawische Lyrik der Gegenwart*. Ausgewählt und herausgegeben von Herbert Gottschalk. Gütersloh, *Sigbert Mohn Verlag*, 1964, str. 108—109.
- 741 ПРЕД ОДХОДОМ (из романа »Песма«). *Руске слово*, Руске Керестур, 27. III 1964, XX, 13.
- 742 RIVOLTA ALLA STORIA. *La Battana*, Fiume, 1964, I, 2, str. 3—16.
- 743 ROZLUČKA (pesma). *L'udový kalendár na priestupný rok 1964*. Petrovec (1963), str. 111.
- 744 SERBIEN 1950 (pesma). *Jugoslawische Lyrik der Gegenwart*. Ausgewählt und herausgegeben von Herbert Gottschalk. Gütersloh, *Sigbert Mohn Verlag*, 1964, str. 110—112.

1965

- 745 CSUPA KÍN, CSUPA ÉJ (pesma). *Napjaink éneke*, a modern jugoszláv költészet antologiaja. I. kötet. N. Sad, *Forum*, 1965, str. 245.
- 746 DITA I DYTE (iz romana »Gladi«). *Rilindja*, Prishtinë, 22. VIII 1965, XXI, 2298.
- 747 DÖRT KENTE DËGIK ŞIIR (pesma). *Sevinç*, Skopje, 1965/66, 3, str. 6.

- 748 KEHR ZU IHM ZURÜCK. *Ein Orden für Argil*. Jugoslawien in Erzählungen seiner besten zeitgenössischen Autoren. Auswahl und Redaktion Milo Dor. Herrenholb (Schwarzwald), *Horst Erdmann Verlag*, 1965, str. 53—63.
- 749 LAŠKA (pesma). *Hlas l'udu*, Petrovec, 7. VIII 1965, XXII, 32.
- 750 LAZ (pesma). *Napjaink éneke*, a modern jugoszláv költészet antologiaja. I. kötet. N. Sad, *Forum*, 1965, str. 246.
- 751 NAGYAPA MEGHALT (pesma). *Napjaink éneke*. A modern jugoszláv költészet antologiaja. I. kötet. N. Sad, *Forum*, 1965, str. 243—244.
- 752 ODJEK (iz poeme »Zrenjanin«). *Borec*, Ljubljana, 1965, XVI, 3, str. 223.
- 753 A PEREM TAJFÓVÉTELE (pesma). *Magyar Szó*, Noviszd, 1, 2, 3. I 1965, XXII, 1.
- 754 SEKRETET (fragment). *Zani i rinise*, Prishtinë, 1965, 5, str. 16.
- 755 ТАЈНИ (одломак). *Руске слово*, Руски Керестур, 5. и 12. III 1965, XXI, 10 и 11.
- 756 TITKOK. 7 nap, Szubotica, 12. III 1965, XX, 10.

1966

- 757 GECEN BIR KADININ PEYZAJ RESMI (pesma). *Sesler*, Skopje, 1966, II, 2, 29.
- 758 OLUMLUK PEYZAJIN RESMI (pesma). *Sesler*, Skopje, 1966, II, 2, str. 28.
- 759 СКИЦА ОД МИТРОВИЧКИОТ ЗАТВОР (дел од романот »Молчења«). *Мисла*, Скопје, 16. XI 1966, I, 12.
- 760 SOGGETTO DEL GIORNO. *Panorama*, Fiume, 1966, 22, str. 23.

ЛИТЕРАТУРА О ОСКАРУ ДАВИЧУ

- 761 ANONIM. Biografija i bibliografija O. Daviča povodom izbora za člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1951—1952*. Knj. 58. Zagreb, JAZU, 1953, str. 275.
- 762 — Дани за песнике (На маргинама Давичовог певања. О »Хани«). *Војводина*, Нови Сад, 1957, II, 2—3, стр. 3.
- 763 — Хоће ли О. Давичо остати сам? (поводом изјаве О. Давича *Јединству*). *Свет*, Београд, 1. VI 1965, 449.
- 764 — Марксистички књижевни двобој (о напредној штампи, о њеним сарадницима М. Крлежи, М. Ристићу, О. Давичу и др.). *Билтен југословенског антимарксистичког комитета*, Београд, 1939, III, 8, стр. 7—10.
- 765 — Морал и патриотизам наших марксиста. — »Српство« господина Давича. *Билтен југословенског антимарксистичког комитета*, Београд, 1938, II, 7, стр. 7—8.
- 766 — Наш комитет пред судом (о спору између *Билтена* и часописа *Живот и рад* због чланка В. Маслеше и О. Давича). *Билтен југословенског антимарксистичког комитета*, Београд, 1938, II, 20, стр. 9—10.
- 767 — Нови реализам у поезији (поводом књиге пјесана О. Давича). *Наше новине*, Загреб, 1939, I, 11, стр. 4—5; 12, стр. 2—3.

- 768 ANONIM. Oskar Davičo: »Bekstva«. *Mladost*, Beograd, 27. IV 1966, XI, 498.
- 769 — »Песме« О. Давича, Београд, *Наша стварност. Наш живот*, Нови Сад, 1938, III, 18, стр. 8.
- 770 — Песме Оскара Давича на немачком. *Политика*, Београд, 9. I 1966, LXIII, 18772; Култура-уметност, X, 450.
- 771 — Признање нашим уметницима (О. Давичо добио НИН-ову награду критике за роман »Глади«). *Политика*, Београд, 29. II 1964, LXI, 18104.
- 772 — Признање нашим уметницима (О. Давичо добио НИН-ову награду критике за роман »Тажне«). *Политика*, Београд, 27. II 1965, LXII, 18462.
- 773 — »Слободна мисао« и г. Оскар Давичо. *Билтен југословенског антимарксистичког комитета*, Београд, 1939, III, 6, стр. 9.
- 774 А. П. Оскар Давичо: »Флора«, Београд, *Нолит*, 1955. *Млада литература*, Скопје, 1956, VI, 3—4, стр. 67—68.
- 775 В. М. Pjesma o revoluciji (О. Davičo: »Pesma«). *Vjesnik NFH*, Zagreb, 21. I 1953, XIV, 2440 (Dodatak — Vjesnik u srijedu br. 38).
- 776 — Un romanzo del nostro tempo (О. Davičo: »Beton i svicik«). *La voce del popolo*, Fiume, 26. XII 1956, XIII, 301.
- 777 БАКАРИЋ, ТОМИСЛАВ. Neorganizirani svijet reči (О. Davičo: »Cutnjek«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Student-ski list*, Zagreb, 18. II 1964, XIX, 5.
- 778 БАНДИЋ, МИЛОШ. О. Давичо: »Пре подне«, Нови Сад, *Прогрес*, 1961; *Политика*, Београд, 27. VIII 1961, LVIII, 17200, Култура-уметност, V, 229.
- 779 — Песник као романописац (О. Давичо: »Песма«). *Књижевност*, Београд, 1954, IX, 7—8, стр. 103—125; *Бандић, Милош, Време романа 1950—1955*, Београд, *Просвета*, 1958, стр. 156—194; *Савремена проза* (приредио М. Бандић), Београд, *Нолит*, 1965 (Кол. »Српска књижевност у књижевној критици«, X) стр. 277—310.
- 780 БАНДИЋ, МИЛОШ. Сан о снази (О. Давичо као песник и романописац »Настањене очи«, »Флора« и »Бетон и свици«). *Књижевност*, Београд, 1957, XII, 7—8, стр. 139—154; 9, стр. 264—273.
- 781 — Снимци виђеног и невиђеног (О. Давичо: »Снимци«, Београд, *Нолит*, 1963). *Политика*, Београд, 29. IX 1963, LX, 17955, Култура-уметност, VII, 347.
- 782 ВЕЋИР, ЂУРО. Balada o snovima crnog čistača ulica (О. Davičo: »Snimci«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Zadarska revija*, Zadar, 1964, XIII, 3, str. 251—252.
- 783 — Otvorena vrata O. Daviča (О. Davičo: »Flora«). *Zadarska revija*, Zadar, 1956, V, 3, str. 213—214.
- 784 БОЧИНА-ИГЊАТОВИЋ, НИРВАНА. Борба кланова (поводом изјаве О. Давича *Јединству* из Приштине). *Свет*, Београд, 15. VI 1965, бр. 451.
- 785 БОГДАНОВИЋ, МИЛАН. Нови роман О. Давича (О. Давичо: »Радни наслов бескраја«, Београд, *Нолит*, 1958). *Политика*, Београд, 9. XI 1958, LV, 16316, Култура-уметност, II, 83; *Богдановић, Милан: »Стари и нови«* (Сабране критике), IV. Београд, *Просвета*, 1961, стр. 150—157.
- 786 БОГИЋЕВИЋ, МИОДРАГ. Glad i borbe (О. Davičo: »Gladi«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Izraz*, Sarajevo, 1964, VIII, 5, str. 562—567.
- 787 — Nastojanja do nerazumljivosti (razmišljanja povodom »Flore« О. Daviča). *Omladinska riječ*, Sarajevo, 14. IV 1956, XII, 522—523.
- 788 — Nova svježina sadržine i forme (uz Davičov »Juriš« objavljen u časopisu *Nova misao*, br. 10 za 1953). *Osiobođenje*, Sarajevo, 18. X 1953, XI, 2195.
- 789 — О. Davičo: »Bekstva«, Beograd, 1966. *Izraz*, Sarajevo, 1966, X, 6, str. 616—621.
- 790 — Riječi ćutnje (О. Davičo: »Cutnjek«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Izraz*, Sarajevo, 1963, VII, 10, str. 302—317.
- 791 — Složenost tajni (О. Davičo: »Tajne«, Beograd, *Nolit*, 1964). *Izraz*, Sarajevo, 1964, VIII, 12, str. 573—578.

- 792 БОГЛИЋ, А(НТЕ). Лирска исповедања једног песника (о Оскару Давичу). *Живот и рад*, Београд, 1938, Нови течај, XI, књ. 26, 8, стр. 292—301.
- 793 ВОХАНЕС, FRANCEK. О Давичо: »Pesem«. *Beseda*, Ljubljana, 1953, II, 3, str. 180—182.
- 794 BORI, IMRE. Dal Micsoról (Oskar Davičo: »Pesma«). *Híd*, Noviszd, 1953, XVII, 2, str. 136—141; *Bori Imre: Az ember keresése* (Tanulmányok). Noviszd, *Forum*, 1960, str. 154—163.
- 795 — Egy jugoszláv nagyregény (о Оskarу Davičу). *Magyar Szó*, Noviszd, 7. III 1965, XXII, 64.
- 796 — Az élet végtelenségének ostroma (О. Davičo »Radni naslov beskrajа«, Beograd, *Nolit*, 1958). *Híd*, Noviszd, 1959, XXIII, 1, str. 65—70; *Bori Imre: Az ember keresése* (Tanulmányok). Noviszd, *Forum*, 1960, str. 177—192.
- 797 — Junak naše epohe (О. Davičo: »Beton i svici«). *Rukovet*, Subotica, 1957, III, 6—8, str. 408—417.
- 798 — Juriš na beskraj života (О Davičo: »Radni naslov beskrajа«, Beograd, *Nolit*, 1958). *Rukovet*, Subotica, 1959, V, књ. VI, 1—2, str. 9—20.
- 799 — Kőltő a végtelenségben (О. Davičo versei). *Híd*, Noviszd, 1956, XX, 6—7, str. 551—554; *Bori Imre: Az ember keresése* (Tanulmányok). Noviszd, *Forum*, 1960, str. 147—153.
- 800 — Korunk hőse (Nem irodalmi jegyzetek Davičo: Beton és jánosbogarak című regényéről). *Bori Imre: Az ember keresése* (Tanulmányok). Noviszd, *Forum*, 1960, str. 164—176.
- 801 — О. Davičo: A Költemény. *Dolgozók*, Noviszd, 8. III 1963, XV, 11.
- 802 БОШКОВИЋ, ВЕЛИЗАР. Психологија Мићине и Вековићеве личности у Давичовом роману »Песма«. *Књижевност и језик*, Београд, 1966, XIV, 3, стр. 289—297.
- 803 БОЖИЧКОВИЋ, ОЛГА. Драматизација Давичовог романа »Бетон и свици« (О. Давичо—А. Огњановић: »Бетон и свици«) *Политика*, Београд, 6. X 1963, LX, 17962.
- 804 БРАЈОВИЋ, Р. Дијалог с Африком (О. Давичо: »Црно на бело«, Београд, *Просвета*, 1962). *Београдска недеља*, Београд, 18. XI 1962, II, 61.
- 805 — Код Оскара — без варница (разговор на трибини »Нова књига«). *Вечерње новости*, Београд, 3. XI 1966, XIV, 4075.
- 806 БРАШАНАЦ, ЧЕДОМИР. Неколико мисли о Давичовој »Песми«. *Млада култура*, Београд, 1953, II, 12, стр. 6.
- 807 БРЕЗАНАЦ, В(ЕСЕЛИН). Оскар Давичо: »Песме«, Београд, изд. *Наше стварности*, 1938. *Јужни преглед*, Скопље, 1938, XII, 10, стр. 386—389.
- 808 BREZOVAR, MARJAN. Od Dončevića do Daviča (О. Davičo: »Beton in kresnice«, prev. Marjan Javornik, Ljubljana, *Sankarjeva založba*, 1957). *Naša sodobnost*, Ljubljana, 1958, VI, 7, str. 662—664.
- 809 БРКОВИЋ, ЈЕВРЕМ. Давичова »Песма« на сцени Титоградског народног позоришта (О. Давичо: »Песма«). *Просвјетни рад*, Цетиње, 1. VI 1959, VI, 11.
- 810 БУЈИЋИЋ, V. Da li smo razumeli Davičovog »čovekovog čoveka«. *Front slobode*, Tuzla, 5. III 1954, XI, 386.
- 811 — »Песма« на сцени Шабачког позоришта. *Глас Подриња*, Шабац, 28. X 1955, XI, 480.
- 812 БУЛАТОВИЋ, БОЖО. Један лош критичар, једна чудна критика и један сувише похваљен суд о њој (О. Давичо: »Песма«). *Сусрети*, Цетиње, 1953, I, 4, стр. 283—287.
- 813 — О. Давичо: »Песме«, Београд, СКЗ. *Борба*, Београд, 22. III 1959, XXIV, 68.
- 814 BULJOVČIĆ, JOSIP. Značajno gostovanje (О. Davičo—Đurković: »Pesma«). *Rukovet*, Subotica, 1956, II, 6, str. 279—282.
- 815 BUNJAC, VLADIMIR. Novi roman O. Daviča (О. Davičo: »Cutnjek«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Republika*, Zagreb, 1963, XIX, 10, str. 472.

- 816 CAR, DUŠKO. Nespornosti ne moraju biti nepremostivi (O. Davičo: »Radni naslov beskrajа«). *Literatura*, Zagreb, 1959, III, 14, str. 1284—1288.
- 817 — Treći roman O. Daviča (O. Davičo: »Radni naslov beskrajа«, Beograd, *Nolit*, 1958). *Petnaest dana*. Zagreb, 1958, II, 12, str. 15.
- 818 CIGANOVIĆ, L. Svijest i volja. Na marginama jednog savremenog romana (o O. Daviču). *Oslobođenje*, Sarajevo, 30. V 1965, XXII, 6103.
- 819 ЦВЕТКОВИЋ, НИКОЛА. Увек нови Давичо (уз најновију збирку песама О. Давича: »Настањене очи«). *Омладински глас*, Лесковац, 1. V 1957, VII, 8.
- 820 — Увек нови Давичо (о збиркама песама »Настањене очи« и »Каирос«). *Наше стварање*, Лесковац, 1966, VIII, 1, стр. 73—92.
- 821 CVITAN, DALIBOR. Dvije knjige pjesama O. Daviča (O. Davičo: »Tropi«). *Književna tribina*, Zagreb, 1959, I, 8, str. 4.
- 822 — O. Davičo: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956. *Republika*, Zagreb, 1957, XIII, 1, str. 31.
- 823 ЧОЛИЋ, МИЛУТИН. »Песма« на сцени, драматизација романа Оскара Давича (премијера у Шабачком позоришту). *Политика*, Београд, 3. XI 1955. LII, 15280.
- 824 ЧОРБЕ, К. Две драматизације (драматизација романа »Песма« од О. Давича). *Нова Македонија*, Скопје, 26. II 1956, XII, 3503.
- 825 Д. Г. Други Давичов (поетски) роман (О. Давичо: »Бетон и свици«, Београд, *Просвета*, 1956). *Инавидски лист*, Београд, 8. XII 1956, XXXIII, 49 (ћир. и лат.).
- 826 Д. В. О. Давичо: »Међу Маркосовим партизанима«, Београд, 1947. *Народна армија*, Београд, 31. I 1948, IV, 240.
- 827 DANOJLIĆ, MILOVAN. Dani za pesnika (o Oskaru Daviču). *Polja*, Novi Sad, 1956, II, 10—11, str. 2.
- 828 DANOJLIĆ, MILOVAN. Davičov čovek sutrašnjice (O. Davičo: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956). *Književne novine*, Beograd, 25. XI 1956, VII, 29.
- 829 — Давичова »Србија«. *Борба*, Београд, 10. V 1964, XXIX, 126.
- 830 — О. Давичо: »Бетон и свици«, Београд, *Просвета*, 1956. *Радник*, Београд, 8. XI 1956, 342.
- 831 — О. Давичо: »Флора«, Београд, *Нолит*, 1956. *Радник*, Београд, 16. VIII 1956, VII, 330.
- 832 — О. Давичо: »Настањене очи«. *Млада култура*, Београд, 15. IX 1955, IV, 34.
- 833 — О. Davičo: »Nastanjene oči«, Beograd, *Nolit*, 1956. *Književne novine*, Beograd, 11. XI 1956, VII, 28.
- 834 — Песник и теме (о схватању смрти у поезији О. Давича). *Војводина*, Нови Сад, 1957, II, 2—3, стр. 15.
- 835 — Поновно виђење (О. Давичо: »Вишња за зидом«). *Наш весник*, Београд, 6. I 1956, III, 93.
- 836 — Smisao življenja je u borbi za ono što nije, a što bi moglo da bude (o O. Daviču). *Front*, Beograd, 17. VII 1966, XXII, 15.
- 837 — Tuga van polja gravitacije (O. Davičo: »Snimci«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Delo*, Beograd, 1963, IX, 11, str. 1358—1366.
- 838 ДАВИЧО, ЛЕО. Наши писци у излозима Источне Немачке (»Песма« О. Давича). *Политика*, Београд, 21. VII 1957, LIV, 15874; Култура-уметност, 15.
- 839 DONAT, BRANIMIR. Konvejer ljubavi (O. Davičo: »Generalbas«, Beograd, *Nolit*, 1962). *Polja*, Novi Sad, 1963, 67, str. 6—7.
- 840 ДРУГОВАЌ, МИОДРАГ. О. Давичо: »Молчења, Гладувања, Тајни«, Београд, *Просвета*. *Културен живот*, Скопје, 1965, X, 8, стр. 29—30.
- 841 ДУЊБИН, ЈОВАН. Поетски земљопис (О. Давичо: »Снимци«, Београд, *Нолит*, 1963). *Дневник*, Нови Сад, 8. IX 1963, XXIII, 6048.

- 842 БИЛАС, МИЛОВАН. Нове позиције надреализма (поводом књиге: »Положај надреализма у друштвеном процесу« од О. Давича). *Развртије*, Никшић, 1932, I, књ. 1, 3, стр. 94—95.
- 843 — О поезији, povodom jedne knjige (поводом »Pesama« О. Давича, Beograd, *Naša stvarnost*, 1938). *Kultura*, Zagreb, 1938, III, 6, str. 11—14.
- 844 — Poetski roman О. Давича (о »Pesmi«). *Nova misao*, Beograd, 1953, I, 1, str. 128—132; *Борба*, Beograd, 1, 2. I 1953, XVIII, 1.
- 845 БУРБЕВИЋ, ГОРДАНА. Песник Давичо. *Студент*, Beograd, 28. XI 1961, XXV, 29—30.
- 846 БУРОВИЋ, ЧЕДО. Оскар Давичо о поезији (поводом Давичове изјаве дописнику *Борбе*, Наску Фрндаићу, после Плитвичког фестивала о проблему поезије уопште). *Савременик*, Beograd, 1956, II, књ. 4, 10, стр. 434—435.
- 847 ЂUROVIĆ, MILOJE. Razgovor s književnikom Oskarem Davičom. *Polet*, Zagreb, 1957/58, V, 4, str. 230—232.
- 848 ЂUROVIĆ, VOJISLAV. Bekstvo sa robije (О. Давичо: »Bekstvo«, Beograd, *Nolit*, 1966). 4 jul, Beograd, 26. IV 1966, V, 201.
- 849 — Prvi aplauz (О. Давичо—А. Огњановић: »Beton i svici«). 4 jul, Beograd, 15. X 1963, II, 68.
- 850 — Teško je biti Davičo (О. Давичо: »Snimci«, Beograd, *Nolit*, 1963). 4 jul, Beograd, 17. IX 1963, II, 64.
- 851 — Неколико речи о прозној литератури из рата (о књижевном стварању Добрице Ђосића, О. Давича и других). *Инвалидски лист*, Beograd, 7. VII 1956, XXXIII, 27 (лаг. и бир.).
- 852 — О. Давичо: »Флора«, Beograd, *Нолит*, 1955. *Стварање*, Цетиње, 1956, XI, 5, стр. 359—363.
- 853 — У zagrljaju svežina (О. Давичо: »Snimci«. Beograd, *Nolit*, 1963). *Traženja*, Niš, 1963, II, 2, str. 28—30; *Стварање*, Цетиње, 1963, XVIII, 11—12, стр. 141—145.
- 854 ЦАЦИЋ, ПЕТАР. »Флора« Оскара Давича. *НИН*, Beograd, 17. VI 1956, VI, 285.
- 855 — Недељни дан под окупацијом (белешка уз роман »Песма« О. Давича). *Млада култура*, Beograd, 1952, I, 4, стр. 2.
- 856 — О. Давичо: »Радни наслов бескраја«, Beograd, *Нолит*, 1958. *НИН*, Beograd, 12. X 1958, VIII, 406; *Džadžić Petar: Iz dana u dan*. Novi Sad, *Progress*, 1962 (Biblioteka »Polja«), str. 56—61.
- 857 — О Давичу (поводом награде за »Глади«). *НИН*, Beograd, 22. III 1964, XIV, 689.
- 858 — Песник опредељен за свет револуције (о Оскару Давичу, реч приликом предаје награде НИН-а за 1964). *НИН*, Beograd, 14. III 1965, XV, 740.
- 859 EGERIĆ, MIROSLAV. Davičov dijalog sa prirodom (О. Давичо: »Snimci«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Izraz*, Sarajevo, 1964, VIII, 1, str. 73—78.
- 860 — Plodne »Cutnje« Oskara Daviča. *Polja*, Novi Sad, 25. X 1963, IX, 70.
- 861 Е(ПЕНРАЈХ), М(АКС). Оскар Давичо. *Политика*, Beograd, 15. XII 1957, LIV, 16019 — Култура-уметност, I, 36.
- 862 FELER, MIROSLAV. »Pesma«, roman О. Давича. *Krugovi*, Zagreb, 1953, 10, str. 865—880.
- 863 — Pisma О. Давичу. *Nova misao*, Beograd, 1953, I, 5, str. 697—707.
- 864 ФИНЦИ, ЕЛИ. Бледа и упрошћена слика стварности (О. Давичо—А. Огњановић: »Бетон и свици«). *Политика*, Beograd, 7. X 1963, LX, 17963.
- 865 — »Песма« у драматизацији Д. Бурковића. *Финци Ели: Више и мање од живота*. Књ. III. Beograd, *Просвета*, 1963, стр. 70—71.
- 866 — »Песма« О. Давича у драматизацији В. Поповића и Момчила Миланкова. *Политика*, Beograd, 27. V 1957, LIV, 15819; Култура-уметност, 7; *Финци, Ели: Више и мање од живота*. Угисци из позоришта. III, Beograd, *Просвета*, 1963, стр. 66—70.

- 867 FOGL, IVAN. O. Davičo: »Pesma«. *Život*, Sarajevo, 1953, II, 7, str. 278—288.
- 868 — Od fundamentalne ideje do bespredmetnog sadržaja (O. Davičo: »Generalbas«, Beograd, *Nolit*, 1962). *Život*, Sarajevo, 1963, XII, 1, str. 100—104.
- 869 FORSTNERIĆ, FRANCE. Bogatenje znanega z poznanim (O. Davičo: »Pesmi«, 1963). *Nova obzorja*, Maribor, 1964, XVII, 8—9, str. 430—432.
- 870 FROL, IVO. Novo u pjesmama O. Daviča (»9 pjesama« u *Našoj stvarnosti* br. 9 i 10). *Znanost i život*, Zagreb, 1937, I, 5—6, str. 266—272.
- 871 GANZA, MATE. Razmišljanja o svijetlu očiju (o poeziji O. Daviča). *Vidik*, Split, 1957, IV, 13, str. 43—46.
- 872 GAVRAN, DR. FR. IGNJACIJE. »Svetovnosti i jedinstvo« i ostala otkrića Oskara Daviča (povodom članka objavljenog u *Književnim novinama* 27. III 1951). *Dobar pastir*, Sarajevo, 1951, II, 3—4, str. 396—400.
- 873 ГАВРИЛОВИЋ, ЗОРАН. Целина и делови (О. Давичо: »Тајне«, Београд, *Нолит*, 1964). *Политика*, Београд, 23. VIII 1964, LXI, 18278 — Култура-уметност, VIII, 382.
- 874 — Једна значајна књига (О. Давичо: »Бутњек«, Београд, *Нолит*, 1963). *Политика*, Београд, 23. VI 1963, LX, 17856 — Култура-уметност, VII, 323.
- 875 — Нови роман О. Давича (О. Давичо: »Radni naslov beskraja«). *Knjiga i svet*, Beograd, XI 1958, II, 12.
- 876 — О. Давичо: »Бетон и свици«, Београд, *Просвета*, 1956. *Борба*, Београд, 13. XI 1956, XXI, 303.
- 877 — О. Давичо: »Флора«, Београд, *Нолит*, 1956. *Савременик*, Београд, 1956, II, књ. 3, 5, стр. 609—614.
- 878 — О. Давичо: »Песма«. *Резија*, Београд, 1953, I, 2, стр. 3.
- 879 — Сјајан ритам О. Давича (О. Давичо: »Глади«, Београд, *Нолит*, 1963). *Политика*, Београд, 2. II 1964, LXI, 18077 — Култура-уметност, VIII, 354; *Савремена проза* (приредио М. Бандић), Београд, *Нолит*, 1965 (Кол. »Српска књижевност у књижевној критици«, X), стр. 322—331.
- 880 ГАВРИЛОВИЋ, ЗОРАН. Узор ангажовања литературе (о стваралаштву О. Давича). *НИН*, Београд, 28. II 1965, XV, 738.
- 881 GLIGORIĆ, VELIBOR. Nova knjiga lirike Oskara Daviča (prikaz zbirke pesama »Višnja za zidom«). *Književne novine*, Beograd, 23. I 1951, IV, 4.
- 882 — О. Давичо: »Бетон и свици«. *Савременик*, Београд, 1957, III, књ. 5, 1, стр. 97—100.
- 883 — »Песма« Оскара Давича. *НИН*, Београд, 10. V 1953, III, 123.
- 884 — Поема »Zrenjanin« О. Давича. *Književne novine*, Beograd, 18. X 1949, II, 42.
- 885 GLUMAC, BRANISLAV. Kroz bol i stoicizam (O. Davičo: »Cutnje«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Vjesnik*, Zagreb, 25. IX 1963, XXIV, 5964.
- 886 — О. Давичо: »Generalbas«, Beograd, *Nolit*, 1962. *Vjesnik*, Zagreb, 19. XII 1962, XXIII, 5686.
- 887 ГЛУШЧЕВИЋ, ЗОРАН. На бескрајној траци имагинације (О. Давичо: »Снимци«, Београд, *Нолит*, 1963). *НИН*, Београд, 27. X 1963, XIII, 668.
- 888 ГОДИЋ, СТЈЕПАН. О. Давичо: »Тропи«, *Лисос*, Загреб 1959. *Сусрети*, Цетиње, 1960, VIII, 2, стр. 151—154.
- 889 GOLOB, ZVONIMIR. »Baš-čelik« Oskara Daviča (o integraciji umetničke pesme). *Telegram*, Zagreb, 18. I 1963, IV, 143.
- 890 — Marginalije na rubu »Hane« i »Čovekovog čoveka« (o delima O. Daviča). *Mogućnosti*, Split 1959, VI, 11, str. 942—958; 12, str. 1031—1037.
- 891 — О. Давичо: »Čovekov čovek«. *Vjesnik*, Zagreb, 24. I 1954, XV, 2764.
- 892 — О. Давичо: »Pre podne«, Novi Sad, *Progres*, 1960. *Telegram*, Zagreb, 13. X 1961, II, 77.
- 893 — *Zasvodi me, ljubavi* (o ljubavi u poeziji O. Daviča). *Izraz*, Sarajevo, 1959, III, 4, str. 380—394.

- 894 GORDIĆ, SLAVKO. Značajan datum našeg romana (O. Davičo: »Ćutnje«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Index*, Novi Sad, 14. XII 1963, VI, 75.
- 895 GOTOVAC, VLADO. O. Davičo: »Flora«. *Krugovi*, Zagreb, 1956, 4—5, str. 201—202.
- 896 ГРБИЋ, ДРАГОСЛАВ. О. Давичо: »Човеков човек«. *Млада култура*, Београд, 14. I 1954, III, 18, стр. 3.
- 897 — О. Давичо: »Песма«. *Београдске новине*, Београд, 11. XII 1952, I, 15.
- 898 — Сан који нема дна ни руба (о поезији О. Давича). *Млада култура*, Београд, 10. III 1953, II, 10, стр. 3.
- 899 GREBNAR, BORIS. Roman Oskarja Daviča »Pesem«. *Naši razgledi*, Ljubljana, 1953, II, 6, str. 15—17.
- 900 HARPANJ, МИХАЛО. Davičov poetski svet. *Index*, Novi Sad, 20. III 1965, VIII, 95.
- 901 H(ERGEŠIĆ), I. O. Davičo: »Među Markosovim partizanima«. *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1948, I, 1, str. 172—173.
- 902 HRADIL, JOŽE. O prevodu romana O. Daviča: »Beton in kresnice« v madžarščino. *Naši razgledi*, Ljubljana, 1959, VIII, 10, str. 251—252.
- 903 И. Б. Революција на старту (поводом новог романа О. Давича »Бекства«). *Сремске новине*, Сремска Митровица, 4. V 1966, VI, 279.
- 904 IGNJATOVIĆ, DRAGOLJUB. Моć и одговорност стиха (O. Davičo: »Snimci«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Književne novine*, Beograd, 4. X 1963, XV, NS 207.
- 905 — Рећи, асоцијације, апстракције (O. Davičo: »Generalbas«, Beograd, *Nolit*, 1962). *Književne novine*, Beograd, 14. XII 1962, XIV, 186.
- 906 ИЛИЋ, Р. Песма о »Песми« (по роману Оскара Давича драматизација В. Поповића и М. Миланкова). *Панчевац*, Панчево, 30. XII 1955, IV, 159.
- 907 ИЉИНА, Т. Ч. Романы Оскара Давича. *Литература славјанских народа*, Москва, 1962, 7, стр. 73—92.
- 908 ИНБИЋ, Т. О. Давичо: »Настањене очи«, Београд. *Нолит*, 1956. *Борба*, Београд, 6. XI 1956, XXI, 296.
- 909 IVANOVIC, VASKO. »Beton i svici«. Neka razmišljanja o metodu i ličnostima. *Vidici*, Beograd, 1. II 1957, V, 24—25.
- 910 ИВАЊИ, ИВАН. »Песма« О. Давича, њени критичари и »шунд« литература. *Омладина*, Београд, 5. VIII 1953, VIII, 32.
- 911 — Реч је о начину (писмо редакцији поводом памфлета Љубише Јоцића против књиге песама »Флора« од О. Давича у листу *Млада култура* 1956). *Млада култура*, Београд, 7. VI 1956, V, 46.
- 912 — Роман »Песма« Оскара Давича. *Омладина*, Београд, 24. XII 1952, VII, 51.
- 913 Ј. Р. О. Давичо: »Бетон и свици«, Београд, *Просвета*, 1956. *Побједа*, Титоград, 3. II 1957, XIV, 6.
- 914 ЈАЌОСКИ, В. — КРАЛЕВСКИ, Б. Романите на Оскар Давичо. *Студентски збор*, Скопје, 26. XII 1964, XV, 38—39.
- 915 JANIĆIJEVIĆ, JOVAN. Poezija snova i rečitosti (O. Davičo: »Snimci«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Savremeni*, Beograd, 1964, X, knj. 19, 4, str. 419—421.
- 916 JANOS, BANYAL. O. Davičo: »Ćutnje«, Beograd, 1963. *Ifjúság*, Novisad, 31. X 1963, XIX, 35.
- 917 ЈЕФТИЋ, МИЛОШ. Једна истина о савремености (O. Davičo: »Бетон и свици«, Београд, *Просвета*, 1956). *Напред*, Ваљево, 29. XI 1956, X, 434.
- 918 JELIĆIĆ, ŽIVKO. Betonirani svici Oskara Daviča (O. Davičo: »Beton i svici«). *Mogućnosti*, Split, 1956, III, 12, str. 954—965.
- 919 — Ršavac Oskara Daviča (O. Davičo: »Beton i svici«). *Slobodna Dalmacija*, Split, 19. XII 1956, XIV, 3682.
- 920 JEREMIĆ, LJUBIŠA. Davičov Davičo. *Odjek*, Sarajevo, 15. IV 1967, XX, 8.
- 921 — О критичком приступу Davičovim romanima. *Vidici*, Beograd, III 1964, XII, 83.

- 922 JEREMIĆ, LJUBIŠA. Skica za kritičko razmišljanje o Davičovoj »Robiji«. *Vidici*, Beograd, 1967, XV, 107, str. 1—2.
- 923 ЈОЦИЋ, ЉУБИША. Није довољна само—форма (памфлет на књигу О. Давича »Флора«). *Млада култура*, Београд, 13. V 1956, V, 45.
- 924 ЈОВАНОВИЋ, БОРБЕ. Историја једног пропадања (Томас Ман: Буденброкови, прев. П. Огњановић [Огњен Прица] и О. Давидовић [Оскар Давичо]. Библ. Нобелових награда, Београд, 1939). *Преглед*, Сарајево, 1940, XIV, књ. 16, 195, стр. 169—174.
- 925 ЈОВАНОВИЋ, РАШКО. Трновити путеви револуције (О. Давичо: »Глади«, Београд, *Нолит*, 1963). *Књижевност*, Београд, 1964, XIX, 3, стр. 248—251.
- 926 ЈОВАНОВИЋ, ЖИВОРАД П. Оскар Давичо (из необјављеног: »Биографско-библиографског речника српских писаца«). *Сусрети*, Цетиње, 1957, V, 10, стр. 785—790.
- 927 ЈОВИЋИЋ, VLADO. О. Davičo: »Сутње«, Beograd, 1963. *Narodna armija*, Beograd, 16. VIII 1963, XIX, 254.
- 928 — Оскар Давичо — На скелама будућности »и невидљив зрачим«. *Глас Подриња*, Шабац, од 3. X до 14. XI 1963, XIX, 869—875; *Јовичић Владимир*. *Земљаци*, Шабац, »Дом Вера Благојевић«, 1965, стр. 6—47.
- 929 К. Змајева награда за 1959. уручена Оскару Давичо. *Дневник*, Нови Сад, 28. I 1960, XVIII, 4809.
- 930 КАПЕТАНОВИЋ, МИОДРАГ. Романи Оскара Давича. *Огледи Завода за унапређивање школства СР Црне Горе*. Титоград, 1964, IV, 1, стр. 58—71.
- 931 КАРАУЛАЦ, МИРОСЛАВ. Одбрана Африке (О. Давичо: »Црно на бело«, Београд, *Просвета*, 1962). *Борба*, Београд, 16. IX 1962, XXVII, 256.
- 932 — У орбити љубави (О. Давичо: »Генералбас«, Београд, *Нолит*, 1962). *Борба*, Београд, 25. XI 1962, XXVII, 326.
- 933 KETIG, TOMISLAV. Projekt za budući obračun (O. Davičo: »Generalbas«, Beograd, *Nolit*, 1962). *Delo*, Beograd, 1963, IX, 2, str. 201—206.
- 934 KISIĆ, ČEDO. Davičo osluškuje epohu (O. Davičo: »Beton i svici«). *Izraz*, Sarajevo, 1957, I, 1, str. 58—60.
- 935 KISIĆ, OSTOJA. Mladi Davičo. *Delo*, Beograd, 1967, XIII, 1, str. 126—138.
- 936 — O. Davičo: »Robija«, Beograd, 1966. *Delo*, Beograd, 1966, XII, 7, str. 955—971.
- 937 КЛАЈН, ХУГО. »Песма« О. Давича у Атељеу 212. *Борба*, Београд, 26. V 1957, XXII, 142.
- 938 КНЕЖЕВИЋ, ДАНИЛО. Есеј о Давичу. *Млади дани*, Врбас, 15. III 1957, VI, 8—9.
- 939 — Odlomak nedorečene istine (o životnom i presničkom radu O. Daviča). *Polja*, Novi Sad, 1957, III, 6—7, str. 3 i 8.
- 940 КОМАТИНА, МИЛИЈА. Како да се избере себеси (О. Давичо: »Бутње«, Београд, 1963). *Комунист*, Београд, 8. XI 1963, XXI, 340.
- 941 — Како изабрати себе (О. Давичо: »Бутње«, Београд, *Нолит*, 1963). *Комунист*, Београд, 7. XI 1963, XXI, 340 (ћир. и лат.).
- 942 KOMNENIĆ, MILAN. O nekim momentima Davičove »Robije«. *Delo*, Beograd, 1964, X, 10, str. 1490—1498.
- 943 — Ostvarivanja velike zamisli (O. Davičo: »Gladi«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Delo*, Beograd, 1964, X, 1, str. 123—127.
- 944 — Tragalački imperativi O. Daviča (O. Davičo: »Generalbas«, Beograd, *Nolit*, 1962). *Student*, Beograd, 18. XII 1962, XXVI, 31; *Studentski list*, Zagreb, 26. II 1963, XVIII, 6.
- 945 KONSTANTINović RADOMIR. Pentagram III. Produžiti bez sebe (o »Kairoso« O. Daviča). *Delo*, Beograd, 1966, XII, 1, str. 41—43.
- 946 — »Sunovrati« Oskara Daviča (predgovor za izabrane pesme Oskara Daviča). *Delo*, Beograd, 1963, IX, 6, str. 703—712. *Савремена поезија* (приредио Св. Лукић). Београд, *Нолит*, 1966 (Српска књижевност у књижевној критици, 9) стр. 199—208.

- 947 KONJAR, VIKTOR. O. Davičo: »Radni naslov beskraja«. *Mlada pota*, Ljubljana, 1958/1959, VII, 9, str. 546—548.
- 948 КРАЉ, МИЛО. Поводом једног написа у *Сусретима* (полемика око романа О. Давича). *Сусрети*, Цетиње, 1953, I, 5—6, стр. 388—389.
- 949 KREŠIĆ, A. Impresije običnog čitaoca (O. Davičo: »Pesma«). *Revija*, Beograd, 1. IV 1953, 8.
- 950 KRKLEC, GUSTAV. Legenda o Daviču (tekstomontaža povodom zbirke »Čovekov čovek« u izdanju *Nopok*, Beograd, 1953). *Krklec Gustav: Lica i krajolici*. Zagreb, *Zora*, 1954 (Suvremeni pisci Hrvatske) str. 208—212; *Krklec Gustav: Pisma Martina Lipnjaka iz provincije*. Zagreb, 1956, str. 116—120.
- 951 KRNJEVIĆ, HATIDŽA. Ka nezavisnosti i nevinosti reči (O. Davičo: »Generalbas«, Beograd, *Nolit*, 1962). *Izraz*, Sarajevo, 1963, VII, 7, str. 57—59.
- 952 — Tragika i lepota Davičovog udesa. Davičovi »Su-povrati«. *Naši dani*, Sarajevo, 2. V 1964, XI, 179—180.
- 953 KRNJEVIĆ, VUK. Beskraju u susret (O. Davičo: »Su-povrati«, Novi Sad—Beograd, *Matica srpska*, 1963). *Odjek*, Sarajevo, 15. II 1964, XVII, 4.
- 954 — Говор колективне свести (нови роман О. Давича »Бекства«). *Борба*, Београд, 3. IV 1966, XXXI, 91.
- 955 — O. Davičo: »Pesme«. *Izraz*, Sarajevo, 1959, III, 3, str. 278—281; *Књижевност између два рата*. Књ. II. Београд, *Нолит*, 1966 (Српска књижевност у књижевној критици, 8), стр. 459—463.
- 956 — Пјесме О. Давича (O. Davičo: »Flora«). *Oslobođe-nje*, Sarajevo, 29. VIII 1956, XIV, 3105.
- 957 — Poslednji razlozi otpora (O. Davičo: »Nastanjene oči«). *Mladost*, Beograd, 5. XII 1956, I, 9.
- 958 — Zrenjanin — Noć u glasu (O. Davičo: »Zrenjanin«, Beograd, *Prosveta*, 1958). *Izraz*, Sarajevo, 1959, III, 5, str. 520—524.
- 959 КУЈУНЦИЋ, МИОДРАГ. О. Давичо: »Бетон и сви-ци«, Београд, *Просвета*, 1956. *Трибуна*, Нови Сад, 4. XI 1956, III, 138.
- 960 — O. Davičo: »Beton i svici«. *Studentski list*, Zagreb, 8. XII 1956, XII, 15.
- 961 КУШИЋ, СЛОБОДАН. Б. Јовановић, О. Давичо и Б. Костић: »Трагови«. *50 у Европи*, Београд, 1929, март [стр. 17—18].
- 962 KVAZIMODO BRAUN, ISTVAN. Oszkár Davicso és D. Czoszics önmagukról, szabadszagról scerelemről. *7 nap*, Szubotica, 5. VII 1959, XIV, 28.
- 963 LADAN, TOMISLAV. Između lirske žurnalistike i lir-ske hermetike (o pjesmama O. Daviča). *Književnik*, Zagreb, 1961, III, sv. 2, 27, str. 370—377; *Ladan To-mislav; Zoon graphicon*. Eseji i kritike. Sarajevo, *Veselin Masleša*, 1962 (Kol. bibl. »Naša knjiga«), str. 93—102.
- 964 LADIK, IVO. Poema »Zrenjanin« Oskara Daviča. *Hr-vatsko kolo*, Zagreb, 1950, III, 2, str. 332—337.
- 965 LAUŠIĆ, JOZO. Davičo u novom svijetlu (O. Davičo: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956). *Vidik*, Split, 1957, IV, 12, str. 48—49.
- 966 — Davičov »Beton i svici«. *Slobodna Dalmacija*, Split, 21. XI 1956, XIV, 3658.
- 967 — O svicima koji nisu betonirani (povodom napisa Živka Jeličića u *Mogućnostima*, br. 12/56, o romanu O. Daviča »Beton i svici«). *Vidik*, Split, 1957, IV, 13, str. 55—57.
- 968 LAZIĆ, BRANISLAV. Delo snažnog umetničkog zama-ha (O. Davičo: »Gladi«, Beograd, *Nolit*, 1963). *4 jul*, Beograd, 1964, III, 87, str. 12.
- 969 ЛАЗИЋ, ЛАЗА. О Давичо: »Човеков човек«. *Радник*, Београд, 7. I 1954, V, 194.
- 970 ЛАЗИЋ, ЖИКА. Ни одбрана, ни напад (о делима Оскара Давича). *Млада култура*, Београд, 23. V 1957, VI, 59.
- 971 — Социјалистички роман (O. Davičo: »Бетон и сви-ци«). *НИН*, Београд, 25. XI 1956, VI, 308.

- 972 LEHPAMER, MARKO. Pjesma života (O. Davičo: »Pesma«). *Polet*, Zagreb, 1958/59, VI, 9—10, str. 573—574.
- 973 L(EVI) S(AMUEL). Književno pismo (povodom Zogovićevoг prikaza pjesama O. Daviča). *Kultura*, Zagreb, 1937, II, br. 8—9.
- 974 LIPNJAK, MARTIN. U obranu čitalačke publike (o Oskaru Daviču). *Narodni list*, Zagreb, 8. XI 1953, IX, 2607.
- 975 LUBARDA, VOJISLAV. Traganje za ljudskošću (O. Davičo: »Gladi«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Oslobodjenje*, Sarajevo, 8. III 1964, XXI, 5661.
- 976 LUKIĆ, SVETA. O. Davičo: »Flora«, Beograd, *Nolit*, 1955. *Delo*, Beograd, 1956, II, 7, str. 958—963.
- 977 LUKIĆ, VITOMIR. »Pesma« na sceni Sarajevskog pozorišta. *Naši dani*, Sarajevo, 18. V 1956, IV, 25.
- 978 LUKOVIĆ, DUBRAVKA. O. Davičo: »Beton i svici«. *Dubrovnik*, Dubrovnik, 1957, III, 1—2, str. 95—96.
- 979 M, Б. Нови човек Оскара Давича (O. Давичо: »Радни наслов бескраја«, Beograd, *Нолит*, 1958). *Инвалидски лист*, Beograd, 7. II 1959, XXXVI, 6 (ћир. и лат.).
- 980 M, Б. O. Давичо: »Радни наслов бескраја«, Beograd, *Нолит*, 1958. *Транспорт*, 19. XI 1958, XIV, 47.
- 981 M. A. Изгледи и остварења наше младе књижевности (о младима у српској књижевности године 1940). *Правда*, Beograd, 1940, XXXVI, 12768.
- 982 M. C. Давичова »Песма« на сцени Народног позоришта. (До премијере није далеко.). *Борба*, Beograd, 26. I 1956, XXI, 22.
- 983 МАЂAREVIĆ, VLADO. Dramatska poema Revolucije (»Pesma« O. Daviča u izvedbi Ateljea 212). *Teatar*, Zagreb, 1958, IV, 3, str. 34—35.
- 984 MAJDAK, ZVONIMIR. Jedna nova Afrika (O. Davičo: »Crno na belo«, Beograd, *Prosveta*, 1962). *Republika*, Zagreb, 1963, XIX, 4, str. 183.
- 985 MAJDAK, ZVONIMIR. Zahuktalost u laboratoriju (O. Davičo: »Snimci«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Telegram*, Zagreb, 25. X 1963, IV, 183.
- 986 MAJSTOROVIB, STEVAN. Jedna poetska proza и наши књижевни хоризонти (о роману »Песма« O. Давича). *НИН*, Beograd, 28. XII 1952, II, 104.
- 987 МАКАВЕЈЕВ, ДУШАН. Шта мислимо о Мићи (још неколико мисли о Давичовој »Песми«). *Народни студент*, Beograd, 29. IV 1953, XVIII, 10.
- 988 МАКСИМОВИЋ, ЈОВАН. Давичова »Песма« (разговор са Д. Бурковићем, драматизатором и редитељем). *Новосадски дневник*, Нови Сад, 8. II 1956, III, 100.
- 989 — Давичова »Песма« у драматизацији и режији Дим. Бурковића (премијера у Српском народном позоришту). *Новосадски дневник*, Нови Сад, 22. II 1956, III, 102.
- 990 — За човека и за идеју (нови, други роман O. Давича из тетралогije о робији — »Глади«). *Вечерње новости*, Beograd, 27. I 1964, XII, 3219.
- 991 МАКСИМОВИЋ, МИОДРАГ. Давичов тријумф (романом »Тажне«, својим двадесет четвртим делом, O. Давичо по трећи пут освојио НИН-ову награду критике). *Илустрована политика*, Beograd, 1965, VIII, 330.
- 992 — Двадесет треће дело песника O. Давича (O. Давичо: »Глади«, Beograd, *Нолит*, 1963). *Илустрована политика*, Beograd, 1964, VII, 273, стр. 239.
- 993 — Двадесет пето дело O. Давича (O. Давичо: »Бекства«, Beograd, *Нолит*, 1966). *Илустрована политика*, Beograd, 1966, IX, 387.
- 994 МАРКОВИЋ, МИЛИВОЈЕ. Младости борбе непрестана (O. Давичо: »Глади«, Beograd, *Нолит*, 1963). *Гледишта*, Ниш, 1964, 5—6, стр. 77—80.
- 995 — На врелу поезије (uvod u razmišljanje о поезији Oskara Daviča). *Putevi*, Banja Luka, 1964, X, 6, str. 529—549.
- 996 — O. Davičo: »Тажне«, Beograd, *Nolit*, 1964. *Rukovet*, Subotica, 1965, XI, knj. 17, 3—4, str. 102—107.

- 997 **МАРКОВИЋ, МИЛИВОЈЕ.** Снага ћутње (О. Давичо: »Ћутње«, Београд, *Нолит*, 1963). *Стремљења*, Приштина, 1963, IV, 5—6, стр. 555—558; *Kulturni radnik*, Zagreb, 1963, XVI, 12, стр. 47—48.
- 998 **MARTINOVIĆ, JURAJ.** Eсеји о поезији и поезија у есејима (О. Давичо: »Пре подне«, Нови Сад, *Прогрес*, 1961). *Путеви*, Банија Лука, 1962, VIII, 1, стр. 84—86.
- 999 — Песникова ангажованост и искуства (О. Давичо: »Пре подне«, Нови Сад, *Прогрес*, 1961). *Глас омладине*, Ниш, 22. II 1962, X, 41.
- 1000 — Пјесник као свједок (о Оскару Давичу). *Путеви*, Банија Лука, 1961, VII, 2, стр. 187—191.
- 1001 **МАТИЋ, ДУШАН.** Давичове песничке мреже. *Матић Душан: На тапет дана*. Нови Сад, *Магица српска*, 1961 (Кол. библ. »Данас«), стр. 41—50.
- 1002 **MESIČEK IVAN.** Актуален србски роман (О. Давичо: »Бетон и креснице«, прев. М. Јаворник, Љубљана, *Сопкарјева založba*, 1958). *Nova obzorja*, Maribor, 1959, XII, 1—2, стр. 78—79.
- 1003 **MISANOVIĆ, SLAVKO.** Ели Финци о »Pesmi« О. Давича. *Život*, Сарајево, 1953, II, 8, стр. 391.
- 1004 **МИЋОВИЋ, ВЕЉКО.** »Песма« у Титоградском позоришту (О. Давичо—Д. Бурковић). *Сусрети*, Цетиње, 1959, VII, 6—7, стр. 604—607.
- 1005 **МИХАИЛОВИЋ, АЛЕКСАНДАР—ДИМИТРИЈЕВИЋ, КОСТА.** Оскар Давичо, романописац. *Средњошколац*, Загреб, 10. IX 1952, II, 9.
- 1006 **МИХАЈЛОВИЋ, БОРИСАВ.** Белешка о Оскару Давичу уз »Песме«. *НИН*, Београд, 12. II 1956, VI, 267.
- 1007 — О. Давичо: »Човеков човек«. *НИН*, Београд, 1. I 1954, IV, 156.
- 1008 **МИХАЛИЋ, SLAVKO.** Љепота изборне људскости (О. Давичо: »Cutnje«, Београд, *Nolit*, 1963). *Telegram*, 1962. *Telegram*, Zagreb, 19. X 1962, III, 130.
- 1009 — О. Давичо: »Crno na belo«, Београд, *Prosveta*, 1962. *Telegram*, Zagreb, 19. X 1962, III, 130.
- 1010 **МИХАЛИЋ, SLAVKO.** Роман као пјесма (О. Давичо: »Generalbas«, Београд, *Nolit*, 1962). *Telegram*, Zagreb, 25. I 1963, IV, 144.
- 1011 **MILAČIĆ, BOŽO.** Ана, Саша, Рима, женски likovi из Давичових романа »Pesma« и »Бетон и свци«. *Žena*, Загреб, 1958, 12, стр. 9—10.
- 1012 — Нови роман О. Давича (О. Давичо: »Radni naslov beskraja«, Београд, *Nolit*, 1958). *Vjesnik*, Загреб, 26. X 1958, XIX, 4318.
- 1013 — Ововремене варијације (о О. Давичу). *Izraz*, Сарајево, 1958, II, knj. III, br. 3, стр. 241—261; *Milačić Božo: Vrijeme i poezija*, Загреб, 1961, стр. 179—206.
- 1014 — Свједок новог времена (О. Давичо: »Radni naslov beskraja«, Београд, *Nolit* 1958). *Izraz*, Сарајево, 1959, III, 1, стр. 59—63.
- 1015 — Темелји и жртве. Роман о ентузијазму градитеља или о моралу (О. Давичо: »Бетон и свци«). *Vjesnik u srijedu*, Загреб, 12. XII 1956, V, 241.
- 1016 **MILIČEVIĆ, NIKOLA.** Сумње (О. Давичо: »Flora«). *Vjesnik u srijedu*, Загреб, 4. IV 1956, V, 205.
- 1017 **MILIVOJEVIĆ, D.** О Давичо: »Pesma«. *Podravska revija*, Копривница, 1953, I, 1, стр. 11—13.
- 1018 **MILORADOVIĆ, MIRKO.** Дижем два прста (писмо Велибору Глигорићу поводом његовог чланка о роману Оскара Давича »Бетон и свци«, објављеног у часопису *Savremenik*, br. 1/57). *Student*, Београд, 14. I 1957, XX, 1.
- 1019 — Од чега полази песник (о О. Давичу). *Београдска недеља*, Београд, 29. XII 1963, III, 119.
- 1020 — Репортажа без граница (О. Давичо: »Crno na belo«, Београд, *Prosveta*, 1962). *Oslobođenje*, Сарајево, 21. X 1962, XIX, 5166.
- 1021 — Револуционарни политички роман (О. Давичо: »Тајне«, Београд, *Нолит*, 1964). *Борба*, Београд, 23. VIII 1964, XXIX, 231.
- 1022 — Револуционарни роман (критичари о награбеним романима — о романима О. Давича). *НИН*, Београд, 28. II 1965, XV, 738.

- 1023 МИЛОРАДОВИЋ, МИРКО. Револуционарно о револуционарима (О. Давичо: »Глади«, Београд, *Нолит*, 1963). *Борба*, Београд, 15. III 1964, XXIX, 73.
- 1024 — Роман о комунистичкој слободи (О. Давичо: »Бекства«, Београд, *Нолит*, 1966). *НИН*, Београд, 10. IV 1966, XVI, 796.
- 1025 — U oko savremenosti (О. Давичо: »Radni naslov beskrajа«, Beograd, *Nolit*, 1958). *Polja*, Novi Sad, 1. I 1959, V, 37.
- 1026 MILOSAVLJEVIĆ, PETAR. Pesnička avantura O. Daviča. *Polja*, Novi Sad, 1967, XIII, 103, str. 3—4
- 1027 MINDEROVIĆ, ČEDOMIR. Nova Davičova mistifikacija. *Književne novine*, Beograd, 29. XII 1961, XII, 161.
- 1028 — Pjesme O. Daviča, Beograd, izd. *Naše stvarnosti*, 1938. *Radnik*, Zagreb, 1938, III, 93, str. 2.
- 1029 — Povodom Davičovih »Koordinata senzibiliteta«. *Književne novine*, Beograd, 12. VIII 1960, XI, NS, 125.
- 1030 МИРКОВИЋ, МИЛОСАВ. Давичо одмах испред нас (О. Давичо: »Настањене очи«, Београд, *Нолит*, 1956). *Студент*, Београд, 29. X 1956, XIX, 13.
- 1031 — Davičovi »Samičari«. *Delo*, Beograd, 1964, X, 5, str. 768—773.
- 1032 — Energija i čežnja (О. Давичо: »Sunovrati«, Novi Sad—Beograd, *SKZ*, 1963). *Izraz*, Sarajevo, 1964, VII, 1, str. 85—87.
- 1033 — Генералбас, нови роман О. Давича (О. Давичо: »Генералбас«, Београд, 1962). *Београдска недеља*, Београд, 9. XII 1962, II, 64.
- 1034 — Љубав и Хана, најпролећнија (поводом нових издања раних песама О. Давича). *НИН*, Београд, 5. VII 1959, IX, 444; *Mirković, Milosav: O esteticici, o etici, o tici*. Novi Sad, 1962 (Kol. bibl. »Polja«), str. 132—136.
- 1035 — О. Давичо: »Cutnje«, Beograd, *Nolit*, 1963. *Delo*, Beograd, 1963, IX, 8—9, str. 1090—1092.
- 1036 MIRKOVIĆ, MILOSAV. O. Davičo: »Pesme«. *Mladost*, Beograd, 14. I 1959, IV, 118.
- 1037 — О. Давичо: »Пре подне«, Нови Сад, *Прогрес. Борба*, Београд, 27. VIII 1961, XXVI, 220.
- 1038 — О. Давичо: »Radni naslov beskrajа«. *Mladost*, Beograd, 10. XII 1958, III, 113.
- 1039 — О поезији, о Давичу, опет (О. Давичо: »Флора« Београд, *Нолит*, 1955). *Студент*, Београд, 6. IV 1956, XIX, 5.
- 1040 — О свицима много о бетону мало (О. Давичо: »Бетон и свици«). *Студент*, Београд, 17. XII 1956, XIX, 19.
- 1041 — О што волим росу (приказ песме Оскара Давича). *Видици*, Београд, 10. XII 1954, II, 10.
- 1042 — Поподне читајући »Pre podne« О. Давича. *Polja*, Novi Sad, 30. IX 1961, VII, 55.
- 1043 — Роман бучан као радиониште (О. Давичо »Радни наслов бескраја«, Београд, *Нолит*, 1958). *Борба*, Београд, 14. XI 1958, XXIII, 286.
- 1044 — Роман о младом човеку (О. Давичо: »Песма«, Београд, 1952). *Народни студент*, Београд, 17. XII 1952, XVII, 27.
- 1045 — Sa puta po Africi (О. Давичо: »Crno na belo«, Beograd, *Prosveita*, 1962). *Delo*, Beograd, 1962, VIII, 11, str. 1378—1380.
- 1046 — Unutrašnja pobjeda rose (о поезији О. Давича). *Mirković, Milosav: O esteticici, o etici, o tici*, Novi Sad, 1962 (Kol. bibl. »Polja«), str. 144—150.
- 1047 — Вук Рсвац или јунак нашег доба (О. Давичо — А. Огњановић: »Бетон и свици«). Премијера у Савременом позоришту. *Београдска недеља*, 13. X 1963, III, 108.
- 1048 — »Zrenjanin« О. Давича. *Mirković, Milosav: O esteticici, o etici, o tici*, Novi Sad, 1962 (Kol. bibl. »Polja«), str. 137—143.

- 1049 MIRKOVIĆ, MILOSAV. Životom kao radnim naslovom (junaci u Davičovim romanima). *Odjek*, Sarajevo, 15. II 1964, XVII, 4.
- 1050 MIŠIĆ, MILUTIN. Dramatizacija poezije (O. Davičo: »Zrenjanin« u izvođenju KUD »Ivo Lola Ribar«). *Student*, Beograd, 19. XII 1961, XXV, 32.
- 1051 МЛАДЕНОВИЋ, ТАНАСИЈЕ. »Откровења« Оскара Давича (О. Давичо: »Човеков човек«, Београд, Нолит, 1953). *Књижевне новине*, Београд, 11. II 1954, I, 5.
- 1052 НИКОЛИЋ—МИЦКИ, ДРАГОСЛАВ. Све је то тачно, али... (поводом изјаве О. Давича *Јединству* из Приштине). *Свет*, Београд, 8. VI 1965, бр. 450.
- 1053 НОВАКОВИЋ, БОШКО. Поезија Оскара Давича (поводом књига песама »Вишња за зидом« и »Хана«). *Политика*, Београд, 31. XII 1951, XLVIII, 14062.
- 1054 NOVAKOVIĆ, M. O. Davičo: »Pesma«, Beograd, *Nolit*, 1956. *Vjesnik*, Zagreb, 31. III 1959, XX, 4448.
- 1055 NOVAKOVIĆ, OLIVER. Rastočena pesma. Đurkovićeва dramatizacija i režija Davičove »Pesme«. *Naša scena*, Novi Sad, 5. IV 1956, X, 111.
- 1056 NOVAKOVIĆ, RADOŠ. »Poslednji dan« od O. Daviča i Vlad. Pogačića. *Književne novine*, Beograd, 10. XI 1951, IV, 43.
- 1057 NOVAKOVIĆ, SLOBODAN. O. Davičo—A. Ognjanović: »Beton i svici«. Premijera u savremenom pozorištu. *Mladost*, Beograd, 30. X 1963, VIII, 368.
- 1058 O. P. *Naša stvarnost*, prikaz broja posvećenog Španiji s naročitim osvrtom na pesme O. Daviča. *Znanost i život*, Zagreb, 1937, I, 2—3, str. 143—144.
- 1059 ОБРАДОВИЋ, Р(АТКО). Наша модерна књижевност (поводом збирке песама Оскара Давича у издању *Наше стварности*). *Југословенски студент*, Београд, 1940, I, 1, стр. 5.
- 1060 ОГЊАНОВИЋ, ДРАГУТИН. Мисловен замах и распон на чулата (О. Давичо: »Флора«, Београд, *Нолит*, 1956). *Разгледи*, Скопје, 22. IV 1956, IV, 9, (61).
- 1061 ОГЊАНОВИЋ, ДРАГУТИН. Непресушна поетска ватра (један вид поезије Оскара Давича). *Стремљења*, Приштина, 1963, IV, 1, стр. 9—20.
- 1062 — О поезији О. Давича. *Polja*, Novi Sad, 1957, III, 6—7, str. 10—12.
- 1063 OSTOJIĆ, KARLO. Pobjeda i opasnosti (O. Davičo: »Flora«). *Književne novine*, Beograd, 15. IV 1956, VII, NS 13.
- 1064 PALAVESTRA, PREDRAG. Beogradska književna jesen (o »Pesmi« O. Daviča). *Oslobođenje*, Sarajevo, 9. XII 1956, XIV, 3205.
- 1065 — Izgubljena mera ukusa ili kako se Oskar Davičo obračunava sa kritičarima. *Književne novine*, Beograd, 3. XII 1961, XII, 159.
- 1066 — Nadrealizam danas i ovde (O. Davičo: »Pre podne«, Novi Sad, *Progres*, 1961). *Književne novine*, Beograd, 8. IX 1961, XII, NS 153.
- 1067 — Osavremenjeni mit (O. Davičo: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956). *Mladost*, Beograd, 14. XI 1956, I, 6.
- 1068 — »Pozitivni« junak (O. Davičo: »Radni naslov beskraja«, Beograd, *Nolit*, 1958). *Književne novine*, Beograd, 10. X 1958, IX, 77.
- 1069 PARUN, VESNA. Bratimljenje poezije i vremena (o poemi O. Daviča »Čovekov čovek«). *Polja*, Novi Sad, 28. II 1961, VII, 51.
- 1070 ПАШИЋ, ФЕЛИКС. Могућност отпора (О. Давичо: »Бугњек«, Београд, *Нолит*, 1963). *Борба*, Београд, 14. VII 1963, XXVIII, 192.
- 1071 PAVEŠIĆ, FRANJO. Davičo, Kostić, Matić: »Položaj nadrealizma u društvenom procesu«, Beograd, Nadrealistička izdanja, 1932. *Hrvatska revija*, Zagreb, 1932, V, 11, str. 725.
- 1072 PAVLETIĆ, VLATKO. Borac za novo u poeziji (prikaz poeme »Zrenjanin« O. Daviča). *Izvor*, Zagreb, 1950, III, 2, str. 129—138; *Pavletić, Vlatko: Analiza bez koje se ne može*. Zagreb, *Zora*, 1961 (Kol. Suvremeni pisci Hrvatske), str. 224—245.

- 1073 PAVLETIĆ, VLATKO. O. Davičo: »Pesma«. *Magazin*, Zagreb, 1955, 10, str. 27—28.
- 1074 PAVLOVIĆ, LUKA. Bez kriterija (O. Davičo: »Beton i svici«). *Oslobođenje*, Sarajevo, 24. II 1957, XV, 3280.
- 1075 — Davičova »Pesma«, Đurkovićeva dramatisacija u Sarajevu. *Naša scena*, Novi Sad, 1956, X, 114—115, str. 18.
- 1076 — Na mostobranu ideja (o esejistici O. Daviča). *Oslobođenje*, Sarajevo, 21. X 1962, XIX, 5166.
- 1077 — Novi eseji O. Daviča (O. Davičo: »Pre podne«, Novi Sad, *Progres*, 1961). *Izraz*, Sarajevo, 1961, V, 11—12, str. 530—534.
- 1078 — Oskar Davičo. *Oslobođenje*, Sarajevo, 2. XI 1958, XVI, 3861.
- 1079 — Radoznao istraživački duh (povodom NIN-ove nagrade O. Daviču). *Oslobođenje*, Sarajevo, 7. III 1965, XXII, 6019.
- 1080 — Roman O. Daviča: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956. *Oslobođenje*, Sarajevo, 14. XI 1956, XIV, 3182.
- 1081 PAVLOVIĆ, MIODRAG. O napretku emocije (povodom »Hane« O. Daviča). *Svedočanstva*, Beograd, 1952, I, 11, str. 12—13; *Павловић Миодраг: Покови поезије* (есеји). Beograd, СКЗ, 1958, стр. 50—57.
- 1082 ПЕИЋ, БРАНКО. Оскар Давичо »Бетон и свичи«, Beograd, *Просвета. Разгледи*, Скопје, 18. XI 1956, III, 24 (76).
- 1083 — Поетска апологија постојања (O. Давичо: »Флора«). *Наш весник*, Beograd, 27. VII 1956, III, 121; *Život*, Sarajevo, 1956, V, 7—8, str. 532—535.
- 1084 ПЕЈАТОВИЋ, П. »Песма« O. Давича у Атељеу 212. *Млада култура*, Beograd, 23. V 1957, VI, 59.
- 1085 РЕЈОВИЋ, АЛЕКСАНДАР. Нови човек Оскара Давича (O. Davičo: »Radni naslov beskraja«, Beograd, *Nolit*, 1958). *Student* 58, Beograd, 25. XI 1958, XXI, 21.
- 1086 ПЕНЧИЋ, САВА. O. Давичо: »Радни наслов бескраја«, Beograd, *Нолит*, 1958. *Стварање*, Цетиње, 1959, XIV, 2, стр. 147—149.
- 1087 ПЕРОВИЋ, П(РЕДРАГ). Наћи изгубљену природу (O. Давичо: »Настањене очи«, Beograd, *Нолит*, 1956). *НИН*, Beograd, 21. X 1956, VI, 303.
- 1088 PEROVIĆ, STJEPAN. Prilog diskusiji o Davičovoj »Pesmi«. *Krugovi*, Zagreb, 1953, 3, str. 245—251.
- 1089 ПЕРОВИЋ, СРЕТЕН. O. Давичо: »Каирос«, Beograd, *Нолит*, 1959. *Сусрети*, Цетиње, 1959, XVII, 11, стр. 897—900.
- 1090 ПЕРВИЋ, МУХАРЕМ. Исповест без биографије (O. Давичо: »Пре подне«, Нови Сад, *Прогрес*, 1960). *НИН*, Beograd, 10. IX 1961, XI, 557.
- 1091 — O. Davičo: »Radni naslov beskraja«, Beograd, *Nolit*, 1958. *Delo*, Beograd, 1958, IV, 11, str. 1439—1449; *Савремена проза* (приредио М. Бандић), Beograd, *Нолит*, 1965 (Кол. »Српска књижевност у књижевној критици«, X), стр. 311—321.
- 1092 — Veliki savremeni roman (O. Davičo: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956). *Student*, Beograd, 12. XI 1956, XIX, 15.
- 1093 PEŠIĆ, RADIVOJE. Boravak na crnom kontinentu (O. Davičo: »Crno na belo«, Beograd, *Prosveta*, 1962). *4 jul*, Beograd, 1962, I, 15, str. 11.
- 1094 PETROV, ALEKSANDAR. Davičove »Tajne« (O. Davičo: »Tajne«, Beograd, *Nolit*, 1964). *Savremenik*, Beograd, 1964, X, knj. 20, 12, str. 538—540.
- 1095 — Ličnosti i problemi Davičove proze. *Savremenik*, Beograd, 1964, X, knj. 19, 5, str. 496—510; *Савремена проза* (приредио М. Бандић), Beograd, *Нолит*, 1965 (Кол. »Српска књижевност у књижевној критици«, X), стр. 332—357.
- 1096 — U žiži epohe (O. Davičo: »Bekstva«, Beograd, *Nolit*, 1966). *Savremenik*, Beograd, 1966, XII, knj. 24, 7, str. 232—235.
- 1097 PETROVIĆ, EMIL. Davičovo oduženje socijalističkoj izgradnji (O. Davičo: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956). *Život*, Sarajevo, 1956, V, 12, str. 872—873.

- 1098 PETROVIĆ, ZORAN. Ka davičovskom romanu (O. Davičo: »Generalbas«, Beograd, *Nolit*, 1962). *Danas*, Beograd, 1962, II, 42, str. 10—11.
- 1099 — Davičo — Pre i posle podne. Ka poetici O. Daviča. *Danas*, Beograd, 1961, I, 13, str. 16—17.
- 1100 POGAČNIK, BOGDAN. Poezija Revolucije (O. Davičo—D. Đurković: »Pesma«). *Delo*, Ljubljana, 3. XII 1960, II, 329.
- 1101 POPOV, RAŠA. Jedna nenapisana utopija. Faustovski problem u naše vreme (O. Davičo: »Generalbas«, Beograd, *Nolit*, 1962). *Delo*, Beograd, 1963, IX, 2, str. 193—200.
- 1102 — O. Davičo: »Crno na belo«, Beograd, *Prosveta*, 1962. *Mladost*, Beograd, 26. IX 1962, VII, 311.
- 1103 — O. Davičo: »Pre podne«, Novi Sad, *Progres*, 1961. *Mladost*, Beograd, 25. X 1961, VI, 263.
- 1104 POPOVIĆ, BOGDAN. Poučna i laka lektira (O. Davičo: »Crno na belo«, Beograd, *Prosveta*, 1962). *Književne novine*, Beograd, 21. IX 1962, XIV, 180.
- 1105 POPOVIĆ, BRUNO. Literarna atrakcija (povodom prikaza romana O. Daviča »Beton i svici« od strane Dalibora Cvitana, objavljenog u časopisu *Republika* br. 1 za 1957). *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 1. V 1957, VI, 261.
- 1106 — Novi romani O. Daviča (O. Davičo: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956). *Narodni list*, Zagreb, 18. XI 1956, XII, 3537.
- 1107 — O. Davičo: »Flora«. *Narodni list*, Zagreb, 15. IV 1956, XII, 3355.
- 1108 ПОПОВИЋ, ДУШАН. Давичо—Ђурковић: »Песма«. *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1956, II, књ. 377, 3, стр. 271—276; Поповић Душан: *Сцена и стварност*, Нови Сад, Матица српска, 1959, стр. 73—80.
- 1109 POPOVIĆ, JOVAN. Poetska reportaža o Grčkoj (O. Davičo: »Među Markosovim partizanima«, Beograd, 1947). *Književne novine*, Beograd, 24. II 1948, I, 2.
- 1110 ПОПОВИЋ, МИЛОВАН. Анационални вођи (о комунистичкој акцији на Универзитету и О. Давичу). *Идеје*, Београд, 23. II 1935, I, 15; *Хришћанска мисао*, Београд, 1935, I, 1, стр. 16.
- 1111 ПОТОКАР, ТОНЕ. О. Давичо: »Beton in kresnice«. *Ljudska pravica*, Ljubljana, 25. XII 1956, XXII, 303.
- 1112 PRELAS, MIRKO. Otpori i sukobljavanja (O. Davičo: »Gladi«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Mogućnosti*, Split, 1964, XI, 6, str. 616—622.
- 1113 PRICA, ČEDO. O. Davičo: »Nastanjene oči«, Beograd, *Nolit*, 1956. *Literatura*, Zagreb, 1957, 2, str. 253—260.
- 1114 ПРОТИЋ, МИОДРАГ. Давичова песма о нашој револуцији. *Видици*, Београд, 1953, I, 2, стр. 7.
- 1115 — Догађаји на београдским сценама (Оскар Давичо—Александар Огњановић: »Бетон и свици«). *Књижевност*, Београд, 1964, XIX, 1, стр. 60—61.
- 1116 ПУHALO, DUŠAN. O. Davičo: »Među Markosovim partizanima«. *Mladost*, Beograd, 1948, IV, 3, str. 242—244.
- 1117 PUTNIK, JOVAN. Knjiga otkriva nepoznato (O. Davičo: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956). *Rad*, Beograd, 26. I 1957, XI, 2.
- 1118 — Мост између себе и себе (О. Давичо: »Флора«). *Новосадски дневник*, Нови Сад, 4. IV 1956, III, 107 (108).
- 1119 ПУВАЧИЋ, ДУШАН. Сутња као отпор и ситња као казна (O. Davičo: »Cutnje«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Književne novine*, Beograd, 12. VII 1963, XV, 201.
- 1120 — Robija kao deo sudbine (O. Davičo: »Gladi«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Književne novine*, Beograd, 17. IV 1964, XVI, 221.
- 1121 РАЦКОВ, ИВАНКА. Друга премијера мабарске драме (»Песма« О. Давича — драматизација Д. Ђурковића, преводилац К. Дуаор), *Дневник*, Нови Сад, 21. X 1964, XXIII, 6452; *Rukovet*, Subotica, 1964, X, књ. XVI, 11, str. 721—722.

- 1122 РАДАК, ДУШАНКА. »Хана« Оскара Давича. *НИН*, Београд, 4. XI 1951, I, 44.
- 1123 RADENKOVIĆ, JEZDIMIR. Beskrajna žeđ »Supovrata« (O. Davičo: »Supovrati«. Novi Sad—Beograd, SKZ, 1963). *Delo*, Beograd, 1964, X, 5, str. 820—822).
- 1124 РАДОСАВЉЕВИЋ, ДРАГИША. Пукла је и та тиква (поводом изјаве О. Давича *Јединству* из Приштине). *Свет*, Београд, 8. VI 1965, бр. 450.
- 1125 РАДОВИЋ, БУЗА. Елиптичне реченице и искази код савремених писаца (О. Давичо: »Бетон и свици«). *Књижевност и језик*, Београд, 1961, VIII, 4, стр. 430—440.
- 1126 РАЈКОВИЋ, МИН. Greh O. Daviča (поводом сонета »Ljubav« од O. Daviča). *Radničke novine*, Beograd, 1938, 8, str. 4; 10, str. 4.
- 1127 РАНКОВ, МИРОСЛАВ. Оскар Давичо: »Флора«. *Млади дани*, Врбас, 1. VI 1956, V, 7.
- 1128 РЕЂЕР, ДРАСКО. O. Davičo: »Flora«. *Polja*, Novi Sad, 1956, 4—5, str. 6.
- 1129 — Прочитано од истог читаоца (O. Давичо: »Бутње«, Београд, *Нолит*, 1963). *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1964, CXI, књ. 393, 4, стр. 360—366.
- 1130 РИБАР, Б(УРИЦА). »Песме« Оскара Давича. *Студент*, Београд, 1938, II, 13, стр. 4.
- 1131 РИСТИЋ, МАРКО. Четири стране — и тако даље (Једна плакета и један плакат. Надреалистичка издања Београд, 1930). *Политика*, Београд, 11. II 1930, XXV, 7821.
- 1132 — Маргиналије (разматрања о савременој југословенској књижевности). *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1929, CIII, књ. 319, 3, стр. 340—352; књ. 320, 2, стр. 205—219; књ. 321, 1, стр. 54—69; књ. 322, 2, стр. 184—196.
- 1133 РИСТОВИЋ, ЗОРАН. Драма извођена једном (поводом изјаве О. Давича *Јединству* из Приштине). *Свет*, Београд, 15. VI 1965, бр. 451.
- 1134 РОТКОВИЋ, РАДОСЛАВ. Други роман О. Давича: »Бетон и свици«, Београд, *Просвета*, 1956. *Сусрети*, Цетиње, 1957, V, 1, стр. 59—62.
- 1135 — Још о Давичу. *Побједа*, Цетиње, 28. II 1954, XI, 19.
- 1136 — Поезија и метафора у »Човековом човеку« О. Давича. *Сусрети*, Цетиње, 1954, II, 3, стр. 237—239.
- 1137 — »Поезија из петних жила« (O. Давичо: »Човеков човек«, Београд, *Нолит*, 1953). *Побједа*, Цетиње, 24. I 1954, XI, 7.
- 1138 SL. Ž. M. O. Davičo: »Beton si licurici«. *Lumina*, Virset, 1957, XI, 1—2, str. 41—45.
- 1139 СЕЛЕНИЋ, СЛОБОДАН. Блесак социјалистичке романтике. Премијера у Савременом позоришту на Црвеном крсту (O. Давичо—А. Огњановић: »Бетон и свици«). *Борба*, Београд, 8. X 1963, XXIII, 278.
- 1140 — Оскар Давичо—Димитрије Бурковић: »Песма«. Драматизација. *Борба*, Београд, 20. V 1960, XXV, 118.
- 1141 SEQUI, EROS. Scrittori della nostra generazione Oskar Davičo. *Panorama*, Fiume, 1953, II, 9, str. 19.
- 1142 СИМИЋ, СВЕТИСЛАВ. Давичов Мића (импресије). *Сусрети*, Цетиње, 1953, I, 3, стр. 193—195.
- 1143 СИМОВИЋ, МИЛАДИН. Да ли смо преа тренутком истине (поводом изјаве О. Давича у *Јединству*). *Свет*, Београд, 15. VI 1965, 451.
- 1144 СМИЉАНИЋ, ДОБРОСЛАВ. Принципи једне књиге (O. Давичо: »Пре подне«, Нови Сад, *Прогрес*). *Сусрети*, Титоград, 1962, X, 12, стр. 1157—1161.
- 1145 SRECKO, DIJANA. Davičova »Pesma«. *Slobodna Dalmacija*, Split, 21. IV 1953, XI, 2550.
- 1146 СТАЈИЋ, САВА. O. Davičo, Čovek okrenut svetu revolucije. *Front*, Beograd, 28. III 1965, XXI, 7.
- 1147 СТАМБОЛИЋ, МИЛОШ. Необуздана игра постојања (O. Давичо: »Флора«). *Видици*, Београд, IV—V, 1956, IV, 22—23.

- 1148 СТАМЕНКОВИЋ, ВЛАДИМИР. Безначајни остаци романа. Премијера драматизације »Бетон и свици« у Савременом позоришту (Оскар Давичо—Александар Огњановић: »Бетон и свици«). *НИН*, Београд, 13. X 1963, XIII, 666.
- 1149 СТАРДЕЛОВ, ГЕОРГИ. О. Давичо: »Работен наслов на бескрајот«, Београд, *Нолит*, 1958. *Современост*, Скопје, 1959, IX, 1, стр. 81—84.
- 1150 СТЕФАНОВИЋ, ДРАГ. »Песма« Оскара Давича. *Наша стварност*, Крагујевац, 1953, V, 1—2, стр. 4 и 10.
- 1151 — Подударња у романима Оскара Давича (о романима »Песма« и »Бетон и свици«). *Књижевност и језик*, Београд, 1957, IV, 5—6, стр. 201—206.
- 1152 СТОЈАДИНОВИЋ, ДРАГАН. Боје епохе. За поновно читање романа О. Давича (о књижевном стварању О. Давича). *Стремљења*, Приштина, 1961, II, 1, стр. 66—78; 2, стр. 164—174.
- 1153 — Dimensionet e heshtjes (O. Davičo: »Cutnje«). *Rilindja*, Prishtinë, 18. VIII 1963, XIX, 1575.
- 1154 — Edhe nji vepër e suksesshme Davičos (O. Davičo: »Tajne«). *Rilindja*, Prishtinë, 19. VII 1964, XX, 1905.
- 1155 — Tittuli i punës së pafundsis (O. Davičo: »Radni paslov beskrajа«). *Rilindja*, Prishtinë, 15. II 1959, XV, 65.
- 1156 СТОЈАНОВИЋ, МИРКО. Литература се пише за вас или »Отпад« (поводом изјаве О. Давича у *Јединству*). *Свет*, Београд, 8. VI 1965, 450.
- 1157 СТОЈКОВИЋ, БОРИВОЈЕ. Социјална поезија Оскара Давича: »Песме«, Београд, изд. *Наша стварност*, 1938. *Правда*, Београд, 1938, XXXIV, 12011.
- 1158 СТОЈОВИЋ, МИЛОРАД. Давичова »Песма« (премијера у Титоградском народном позоришту). *Побједа*, Титоград, 31. V 1959, XV, 22.
- 1159 SZELI, ISTVAN. O. Davičo: »Beton i svici«. *Magyar Szó*, Novi Sad, 1, 2, i 3. I 1957, XIV, 1.
- 1160 ŠČEPANOVIĆ, BRANKO. Roman o komunisti (O. Davičo: »Cutnje«, *Nolit*, 1963). 4. jul, Beograd, 16. VII 1963, II, 55.
- 1161 ШЕБЕК, МАРКО. Давичов Вук Рсавац. *Годишњак бјелопольске гимназије*, Бијело Поље, 1956, 2, стр. 41—42.
- 1162 ШИЈАКОВИЋ, МИОДРАГ. Давичова »Песма« на Новосадској позорници. *Наш весник*, Београд, 20. IV 1956, III, 107.
- 1163 SIMENC, STANE. Roman o junaku naših dni (O. Davičo: »Beton in kresnice«). *Naši razgledi*, Ljubljana, 1958, VII, 11, str. 273.
- 1164 SINDIĆ, MILJKO. Cutnje i gladi Davičovog beskrajа (O. Davičo: »Cutnje«). *Putevi*, Banja Luka, 1964, X, 6, str. 558—566.
- 1165 — Poezija tajne i tajna poezije (o romanima O. Daviča: »Cutnje«, »Gladi« i »Tajne«). *Putevi*, Banja Luka, 1965, XI, 2, str. 158—165.
- 1166 ШИРИЛОВ, ПЕТАР. Молчење послано од говорот (О. Давичо: »Гутње«, Београд, 1963). *Трудбеник*, Скопје, 8. XII 1963, XVIII, 49.
- 1167 ŠNAJDER, Đ[URO]. O. Davičo: »Među Markosovim partizanima«, Beograd, 1947. *Izvor*, Zagreb, 1948, I, 3, str. 146—149.
- 1168 ШОЛАЈА, СТЕВО. О. Давичо, »Флора«, Београд, *Нолит*, 1956. *Омладина*, Београд, 30. V 1956, XII, 966.
- 1169 ŠOLJAN, ANTUN. O. Davičo: »Flora«, Beograd, *Nolit*, 1956. *Republika*, Zagreb, 1956, XII, 3, str. 59.
- 1170 STEKOVIĆ, LUKA. O. Davičo: »Flora«. *Novine mladih*, Zagreb, 7. IV 1956, XV, 15 (564).
- 1171 ШУЈИЦА, БОЖИДАР. Мишеви устали на лава. Слава им! (поводом изјаве О. Давича у *Јединству*). *Свет*, Београд, 15. VI 1965, 451.
- 1172 ŠVAGELJ, D. O pjesniku koji je prenapučen životom (o Oskaru Daviču). *Novosti*, Vinkovci, 18. IX 1957, VI, 44.

- 1173 Т. О. Давичо: »Флора«, *Омладински покрет*, Титоград, 20. IV 1956, XV, 16.
- 1174 Т. С. О. Давичо: »Flora«. *Studentski list*, Zagreb, 10. IV 1956, XI, 6.
- 1175 ТАНМИШЧИЋ, HUSEIN. Oskar Davičo ili poetika budnosti (О. Давичо: »Sunce bez suncobrana«). *Izraz*, Sarajevo, 1963, VII, 1, str. 83—85.
- 1176 ТАУТОВИЋ, РАДОЈИЦА. »Нечитко писмо без адресе«. Огуђење поетског израза (О. Давичо: »Флора«). *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1956, 132, књ. 378, 1—2, стр. 81—87; *Tautović, Radojica: Čin. Kritički ogledi*. Sarajevo *Veselin Masteša*, 1967, str. 134—142.
- 1177 ТИМЧЕНКО, НИКОЛАЈ. Нови роман Оскара Давича: »Бутње«, Београд, *Нолит*, 1963. *Књижевност*, Београд, 1963, XVIII, 10, стр. 400—402.
- 1178 — *Podvig se nastavlja* (О. Давичо: »Gladi«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Vidici*, Beograd, 1. II 1964, XII, 81—82.
- 1179 — *Traganja Oskara Daviča* (О. Давичо: »Sunovrati«, Novi Sad—Beograd, *SKZ*, 1963). *Delo*, Beograd, 1964, X, 3, str. 467—471.
- 1180 ТОМИЋ, НЕНАД. О. Давичо: »Настањене очи«. *Сусрети*, Цетиње, 1955, III, 9, стр. 605—606.
- 1181 ТОМОВИЋ, РОБЕРТ. О. Давичо: »Pre podne«, Novi Sad, *Progres*, 1960. *Naše teme*, Zagreb, 1961, V, 10, str. 1547—1550.
- 1182 ТОШОВИЋ, РИСТО. Мит или стварност (О. Давичо: »Бетон и свици«, Београд, *Просвета*, 1956). *Политика*, Београд, 23. XI 1956, LIII, 15640.
- 1183 — На новом путу (О. Давичо: »Флора«). *Политика*, Београд, 8. VI 1956, LIII, 15473.
- 1184 — »Песма« — Први роман Оскара Давича. *Политика*, Београд, 11. XII 1952, XLIX, 14361.
- 1185 ТРАИЛОВИЋ, МИРА. Ne zbog napada na ličnost (izjava M. Trailović, reditelja i upravnika »Ateljea 212«, povodom dijela intervjua O. Daviča *Vjesniku* od 15. V 1966). *Vjesnik*, Zagreb, 22. V 1966, XXVII, 6916.
- 1186 TRIFKOVIĆ, RISTO. Između četiri tamnička zida (О. Davičo: »Robija«, »Cutnje«, »Gladi«, »Tajne«, »Bekstva«, Beograd, *Nolit*, 1963—1966). *Oslobodenje*, Sarajevo, 10. VII 1966, XXII, 6501.
- 1187 — О. Давичо: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956. *Odjek*, Sarajevo, 1. II 1957, VIII, 1—2.
- 1188 — О. Давичо: »Snimci«, Beograd, *Nolit*, 1963. *Oslobodenje*, Sarajevo, 19. I 1964, XXI, 5615.
- 1189 ТУЦАКОВИЋ, ЗОРИЦА. Мића из Давичове »Песме«. *Стражилово*, Нови Сад, 1953, II, 12, стр. 3.
- 1190 УЈЕВИЋ, ТИН. Прекретничке дијалектике метаморфозе надреализма (о надреализму код Н. Бора и Џ. Џојса и њиховом утицају на М. Ристића, Кочу Поповића и О. Давича). *Књижевна Крајина*, Бања Лука, 1932, III, 6, стр. 459—465.
- 1191 УРОШЕВИЋ, ВЛАДА. Поетските вертикали на Оскар Давичо. *Разгледи*, Скопје, 1965/66, VIII, 3, стр. 197—203; *Давичо О.: Поезија* (избор). Препев, избор и поговор Влада Урошевић, Скопје, *Култура*, 1966 (Савремена лирика), стр. 69—76.
- 1192 В. Б. О »Песми« О. Давича. *Транспорт*, Београд, 3. VI 1953, IX, 23.
- 1193 — Un nou roman al lui (О. Давичо: »Cutnje«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Lumina*, Virșet, 1963, XVII, 6, str. 430—431.
- 1194 V. K. Pesma je svaki ljuti odgovor nečoveštvu (О. Davičo: »Pesma«). *Glas Slavonije*, Osijek, 5. IV 1953, XI, 2462.
- 1195 ВАРОШЛИЈА, БРАНКО. »Песна« од Давича во Прилеп. *Разгледи*, Скопје, 1959/60, II, 3, стр. 314—316.
- 1196 VELMAR—JANKOVIĆ, SVETLANA. О. Davičo: »Nastanjene oči«, Beograd, *Nolit*, 1956. *Delo*, Beograd, 1956, II, 11, str. 1517—1521.
- 1197 VEGLIANI, FRANCO. Nel limbo gli scrittori jugoslavi (о Оскару Давичу). *Successo*, Milano, 1963, V, 11, str. 44—50.

- 1198 VEREŠ, SAŠA. Mjera slobode. O podvigu Vuka Rsavca — istini našoj i njegovoj (o ličnosti Davičovog romana »Beton i svici«). *Krugovi*, Zagreb, 1957, VI, 4, str. 321—324.
- 1199 VOJVODIĆ, RADE. Vreme iluzija (O. Davičo: »Generalbas«, Beograd, *Nolit*, 1962). *Duga*, Beograd, 1962, 886, str. 41.
- 1200 VOLK, PETAR. Karneval u nama i izvan nas (O. Davičo—A. Ognjanović: »Beton i svici«). Premijera u Savremenom pozorištu. *Književne novine*, Beograd, 18. X 1963, XV, 208.
- 1201 VUČETIĆ, Š(IME). »Pjesme« Oskara Daviča, Beograd, 1938. *Naši dani*, Knin—Šibenik, 1938, I, 2, str. 64—66.
- 1202 VUČETIĆ, V. Premijera »Pesme« O. Daviča. *Slobodna Dalmacija*, Split, 29. IV 1959, XVI, 4410.
- 1203 VUČKOVIĆ, RADOVAN. Revolucija i ljubav. O junacima Davičovih dela (uz novo izdanje Davičove »Pesme«). *Izraz*, Sarajevo, 1961, V, 3, str. 236—242.
- 1204 VUKADINOVIĆ, BOŽO. Davičo i Novi (odlomak iz eseja »Da li je živ avangardizam«). *Vidici*, Beograd, X, 1963, X, 78.
- 1205 — Jedno pre podne sa Davičom. *Danas*, Beograd, 1961, I, 12, str. 1617.
- 1206 — Karibu, uhuru! (O. Davičo: »Crno na belo«, Beograd, *Prosveta*, 1962). *Danas*, Beograd, 1962, II, 38, str. 9.
- 1207 — Vrač tegljač (O. Davičo: »Pre podne«, Novi Sad, *Progres*). *Vidici*, Beograd, X—XI, 1961, IX, 62—63.
- 1208 VUKOVIĆ, ĐORĐIJE. Bitka sa zidom (O. Davičo: »Čutnje«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Vidici*, Beograd, 13. I 1964, XII, 81—82.
- 1209 — Drugorazredna proza (o »Bekstvima« O. Daviča). *Студент*, Beograd, 26. IV 1966, XXX, 13—14.
- 1210 — Sinteza istorijskog i pjesničkog iskustva (O. Davičo: »Gladi«, Beograd, *Nolit*, 1963). *Stvaranje*, Cetinje, 1964, XIX, 3, str. 355—362.
- 1211 VULETIĆ, VITOMIR. O. Davičo: »Beton i svici«, Beograd, *Prosveta*, 1956. *Polja*, Novi Sad, 1957, III, 1.
- 1212 Z. M. Egzotika i refleksije (O. Davičo: »Tropi«, Zagreb, *Lykos*, 1959). *Studentski list*, Zagreb, 15. XII 1959, XIV, 21.
- 1213 — Najveći roman naše nove književnosti (»Pesma« O. Daviča). *Glas rada*, Zagreb, 25. VI 1953, IX, 26.
- 1214 ZLOBEC, CIRIL. Oskar Davičo. *Naši razgledi*, Ljubljana, 1959, VIII, 12, str. 292.
- 1215— Resnicna umetnost (O. Davičo: »Beton in kresnice«). *T. T.*, Ljubljana, 1. V 1958, VI, 17; *Ljudska pravica*, Ljubljana, 15. V 1958, XXIV, 113.
- 1216 — Zapis o Oskarju Daviču. *Nova obzorja*, Maribor, 1961, XIV, 7—8, str. 304—305.
- 1217 ZOGOVIĆ, R(ADOVAN). Jedno novo književno ime (prikaz pjesama O. Daviča). *Kultura*, Zagreb, 1937, I, 5.
- 1218 ЗОРИФ, ПАВАЕ. Две збирке песама О. Давича: »Каипрос«, Београд, *Нолит*, »Тропи«, Загреб, *Ликос*. *Савременик*, Београд, 1959, V, књ. 10, 10, стр. 1034—1040.
- 1219 — Неуспех Оскара Давича (О. Давичо: »Радни наслов бескраја«, Београд, *Нолит*, 1958). *Савременик*, Београд, 1958, V, књ. 8, 11, стр. 468—471.
- 1220 ŽMEGAČ, V. Anmerkungen zur Poesie Oskar Davičos (Nachwort). *Davičo, Oskar: Gedichte*. Aus dem Serbo-kroatischen von M. Vukić und Franz Mon. Frankfurt/Main, *Suhr Kamp Verlag*, 1965, str. 83—91.

РЕГИСТРИ

АБЕЦЕДНИ РЕГИСТАР НАСЛОВА

- Accompagnarono con la musica il primo pasto del fuggitivo, 651
- Адамило, ухапшен 1916, умро 1936, у Лепоглави (песма), 12, 182
- Afrikai utazás, 709
- Alkalom a szintézisze (esej), 718
- Amazon (pesma), 23
- Amore (pesma), 672
- Amour (pesma), 634
- Anatomija, 1, 326
- Анна Леделе, 724
- Аорта, 520
- »Argumenti« sile i snaga morala, 164
- Аргувéкок (pesma), 699
- Аутентичност која фасцинира, 560
- Бачиарска песма (песма), 12
- Балада (песма), 107
- Балада о четири града (песма), 521
- Balada o četiri prestonice, o prva četiri naša glavna grada (pesma), 547
- Балада о робу (песма), 12, 165
- Balada o snovima crnog čistača ulica (pesma), 23, 370
- Balada o snu seoskih devojaka (pesma), 18, 246
- Балада о заклетви (песма), 108
- Baldaú (pesma), 590
- Ballada o niewolniku (pesma), 700
- Балада о робе (песма), 725
- Báseň, 587
- Basna (pesma), 22
- Vaš čelik (pesma), 13, 75
- Vdenje (pesma), 12, 533
- Бдење од далечина (песма), 652
- Beim Abschied (pesma), 653
- Бекства (роман), 33
- Bekstvo (pesma), 22
- Beleške iz Nirnberga, 109
- Beleške na rubu »Aktuelnosti Zapada«, 166
- Белоглави, 352
- Београд је..., 247
- Beskonacni konaci (pesma), 18, 248
- Beton és jánosbogarak, 577, 701
- Beton es szikrák, 621
- Бетон и светулки, 635
- Бетон и свици (роман), 20
- Beton in kresnice, 576, 636
- Betonul și licuricii, 622
- Bez kraja (pesma), 17
- Bez naslova (pesma), 52
- Bez odgovora (pesma), 18, 249

Без предаха ... (песма), 131
Библиотека — ратни плен,
100
Bolnica: odeljenje Z [atočeni-
čkom], 327
Börtöncella (песма), 637
Бродоом (песма), 5, 36
Brojim i gledam zadnje prste
zori (песма), 53
Буђење (песма), 413
Бурме на лобањи (песма),
23, 371

Celo u noći (песма), 17
Celula (песма), 673
Chase, 609
Communicat din Serbia 1939
(песма), 735
Crni vrh, subota, 4. sata uju-
tro, proleće, 208
Crveni vrh, subota, oblaci, pro-
leće, 209
Црно, црно (есеј) 24, 493
Црно на бело, 25
Црно на белом, 479
Crno podne (песма), 13, 76
Црвена армија — слобода,
101
Csupa kín, csupa éj (песма),
745
Cvet (песма), 18, 250

Час (песма), 12
Čas in njegovo pojmovanje,
654
Četiri puškomitraljesca (пе-
сма), 225
Četiri strane — i tako dalje
(plakat), 2
Četvrti Nemanja Nemiroto-
čivi (песма), 22, 414
Četvrti Sveti Sava Vračarac
(песма), 22
Čim sam joj video prsa (пе-
сма), 54

Čim sam smeh ugledao (пе-
сма), 13, 77
Чињенице, 17, 110
Човек и човечност у центру
пажње нацрта програма
СКЈ, 372
Čovekov čovek (stihovi), 17
Crno na belem, 581

Гелија (песма), 78
Гутње (роман), 27

Да ли се примаш шалио, 534
Dadi stellari (песма), 674
»Daleko je sunce«, 251
Daždilo je, 494
De vorba cu vântul (песма),
595
Дечак Мита (књига снима-
ња), 11
Deklanširanje moralâ, 55
Désespoir serein (песма), 675
Detinjstvo (песма), 5, 49
Deux sortes de préjugés et un
facteur subjectif en esthétique,
655
Девојци (песма), 10, 12, 167
Девојци у жици (песма), 12,
111
Девојка преа трешњом (пе-
сма), 132
Дијапазон ноћи (песма), 38
Dišeš i igraš (песма), 13, 79
Dita i dyte, 746
Divljač (песма), 23
Dnevnik Nikole Lalića, 56
Dnevno (песма), 18, 252
Do pobede (filmski scenario),
9
Dok dišem (песма), 13, 80
Dok džentlmeni džentlmenu-
ju, 168
Dokumentarni film u čast Pe-
tog Kongresa Partije »Praz-
nik rada«, 150

Dolazak na slobodan teritorij,
133
Dolazak u skupnu sobu (пе-
сма), 415
Dolina (песма), 18, 253
Дорхол 1941, 495
Dórt kente dégik balad (пе-
сма), 736
Dórt kente dégik šiir (песма),
747
Драги Тито!, 464
Dragosta (песма), 737
Druga pojava devojke (пе-
сма), 17
Druga pojava sećanja (пе-
сма), 17
Druga pojava sna (песма),
17
Druga predispevest (песма),
22
Drugi kralj Nemanja Nemiro-
točivi (песма), 22, 416
Drugi pojav spomina (песма),
623
Drugi Sveti Sava Vračarac
(песма), 22
Дрвени мачеви, 465
Два сонета са Бањичког
гробља (песма), 12, 183
Два вида предрасудков в
эстетике и один субъекти-
вны фактор, 656
Двадесет и први март, 151
Двадесетогодишњица (пе-
сма), 12
Dvanaest pesama (песма),
373
Dve grupe (песма), 17
Две песме (песма), 57
Dve vrste predrasuda u este-
tici i jedan subjektivni fak-
tor, 374
Dvestatrideset streljanih i je-
dna zastava, 169
Dvoje (песма), 18, 254

»Edo Murtić«, 535
Ellenségek (песма), 676
Előszó, 719
Emlékezés (песма), 610
Emlékezés az ifjúsagra (пе-
сма), 677
Emlékezés Szvetozar Marko-
vics raboskodására (песма),
657
Enfance (песма), 678
Epilog u žiži (песма), 17
Epitaf (песма), 299
Ernest Hemingway: Snegovi
Kilimandžara, 226
És csillámok, 624
Ezopov jezik, 417

Фашистичке демонстрације
у Трсту, 112
Fénypontok és árnyak, 591
Fi ziyarata ansári Markòs, 575
Fijuk u pejzažu (песма), 17,
496
Film (песма), 22
Флора (песме), 19
Föllobbanó emlék, 679
Фрагмент о Мишкју, 418
Fragmenti o jednoj fotografi-
ji koja se ne može izgubiti,
170

Гагин сан, 375
Gatanje (песма), 18, 255
Gecen bir kadinin peyzaj re-
smi (песма), 757
Gedichte (песме), 585
General Markos, 152
Generalbas (roman), 26
Glad (песма), 12, 13, 40
Глади (роман), 28, 522
Гласови (песма), 12
Glasovi oktobra, 353
Gluvilko (песма), 300
Гнев (песма), 12, 480

Гоњење, 210
Gost (pesma), 13, 81
Govor pesnika Vekovića, 625
Govor za mrtve i žive (pesma), 17
Govorim opet prav (pesma), 30
Govornica — o »Deobama« D. Cosića, 482
Govornica — o problemima savremene književnosti, 481
Gyermekkor XXI (pesma), 726

Hana (pesme), 13, 328
Hanna (pesma), 680 (fr.), 727 (mađ.), 738 (rumun.), 739 (nem.)
Hano, barko moja, zaplovimo put tropa (pesma), 58
Hellász sziklái között, 570
Hleb biće (pesma), 376
Hlebnjikov, Velimir: Brojevi (pesma), 483
Hlebnjikov, Velimir: Privide-
nje (pesma), 484
Hlebnjikov, Velimir: Ždral (pesma), 485
Hor (pesma), 22
Horrabin, J.F.: Osnovi eko-
nomske geografije, 4
Hos Markos partizaner, 571
Хулијан Гримо, 523
Hürriyet şairi — Nazim Hik-
met, 601
Hymn (pesma), 720

И крв (pesma), 12
Iako je noć (pesma), 13, 82
Ich bin aus keinem alten Haus
nach Stamm (pesma), 681
Igra žmurke sa sobom, 377
Im Namen der Pflanzen (pe-
sma), 740
Index (pesma), 682

Intervju, 486
Инжењер који зна шта значи
република, 113
Irodalmi hagvaték, 721
Iskušenje poezije (esej), 24,
497
Ismeretlen (pesma), 611
Ispovest bez biografije, 24,
466
Istovremeno van događaja,
354
Isuviše rođen (pesma), 30
Iz borbe grčkog naroda za
slobodu, 153
Из Грчке, 134
Из логора (pesma), 114
Из путне бележнице, 548
Из Расткових записа, 35
Из таласа (pesma), 12
Izbezumljen i gladan (pesma),
22
Izdajnici ljudskog roda, 154
Izdržati (pesma), 17, 30
Izlaze iz mene crna pokolje-
nja (pesma), 59
Izlišna sazvučja (pesma), 18,
256
Изложба сликарских радова
уметника палих у Народо-
нослободилачкој борби
102
Između dve vesti (pesma),
13, 498
Izveštaj iz Srbije (pesma), 12,
419
Извештај секретара Оскара
Давича о раду у прошлој
години, 171
Izvor na gustom trgu (pe-
sma), 23

Ja ne ćujem sunce, njegov
biljni svet (pesma), 60
Ja nisam od ica od kolenovi-
ća (pesma), 61
Ja sin mutnog lovca (pesma),
62

Jagnjeći prodor u svet (pe-
sma), 566
Јавни snovi (pesma), 12, 420
Један поздрав, 467
Једно пре подне у кухинји
poetike, 24
Јеловник андела, 561
Још један град (pesma), 22
Још један svet (pesma), 23,
421
Још једна резолуција, 172
Још лају пред капијом (pe-
sma), 63
Југословенска етапа једног
putovanja на Balkan, 329
Југословенска литература је
možda у најповољнијој си-
туацији да ниво самосазна-
ња доживљено синтетише и у-
облици (anketa), 499
Јуриш (pesma), 17, 227
Јутро с главом у завоју (pe-
sma), 23

Ка мансарди, 34
Kairos (stihovi), 22, 422
Kajanje (pesma), 23
Kajman (pesma), 23
Kako је nastala poema »Zre-
njanin«, 524
Како сам почео да пишем,
487
Kamen smutnje ili Antibabi-
lon, 24, 330
Камера (pesma), 728
Kanga, 683, 722
Као 1948, као 1941, 228
Karijatida (pesma), 18, 257
Каријера и пример краљев-
ског сенатора, 103
Казна (pesma), 19
Кажем — смрт а љубим (пе-
сма), 12
Kažiprst (pesma), 18, 258
Kehr zu ihm zurück, 748
Keson, 626
Kiloluk sahil (pesma), 684

Kinderjahre XX (pesma), 685
Književnici o reportaži (an-
keta), 331
Književnici o savremenom u
našoj književnosti, 423
Код генерала Маркоца, 135
Кoji neubijenu ubija ubijenim
(pesma), 18, 259
Kolona po eden (pesma), 638
Kolonom po jedan (pesma),
18, 260
Költemény, 582, 710
Költő a Gestapo előtt, 612
Komunista donosi nešto novo
i mene u literaturi intere-
suje jedino to novo (inter-
vju), 500
Konjović varázsa, 658
Koračnica (pesma), 18, 261
Koračnica groblja (pesma),
13, 83
Koračnica sna (pesma), 13, 84
Kosmetički realizam Tartare-
na, 184
Košava, 301
Kraj mrtve (pesma), 18, 262
Krlježa: Bitka kod Bistrice
Lesne, 468
Krug (pesma), 18, 263
Krv mi је borenje (pesma),
12
Kryebardhi, 639

La lacaj okuloj (pesma), 640
Lama (pesma), 23, 378
Láška (pesma), 749
Láz (pesma), 750
Legenda (pesma), 22, 424
Легенди (pesma), 23, 425
Letérsija juej asht fryt i asaj
që asht e përbashkët për
ne të gjithë, 711
Levantinstvo: recidiv zla, 211
Libelle (roman), 578
Lice Bosne, 379
Liebe (pesma), 641

Литература — сложене раз-
лике, 549
Логор (песма), 12
Love (pesma), 642
Lozinka (pesma), 12, 30, 536

Ljubav (pesma), 5, 12, 13, 41
Љубав самртника (песма), 12
Љубавник смрти (песма), 18
264
Љубовь (песма), 643
Људи у тунелу, 64

Магма (pesma), 22
Мајси (pesma), 42
Мајднем beismeres (pesma),
702

Мајка, 136
Мајка Евгенија, 155
Мајски мотив (песма), 115
Ман, Томас: Бунденброкови, 6
Мање размене, више прево-
да, 550

Marginalija povodom jednog
vekovnog ljudskog sna i da-
pašnjih pregovora o primir-
ju, 200

Markosz partizánjai között,
592

Markosz partizánjainál, 596
Masakri, masakri (pesma), 65
Masline i čempresi (pesma),
12, 201

Matični broj jedan, 426
Med Markosovimi partizani,
572, 597

Међу Маркосовим партиза-
нима, 8, 137
Megnyitó, 686

Мене занима човек комуни-
ста, човек ове епохе коју
је комунизам обогатио, 355
Mesecima (pesma), 18, 265

Mesing (pesma), 13
Между партизаните на Мар-
кос, 573

Míg az urak urizálnak, 599
Milan Konjović, slikar strasti
svog vremena, 380

Milošć (pesma), 703
Min siraeti insar Markos, 574
Mir (pesma), 17, 18, 266
Мириси белих очију (песма),
23, 381

Miroslav Krleža, 229
Miting (pesma), 173; 602
(mađ.)

Mladost (pesma), 5, 18, 267
Mogućnosti (pesma), 23
Mokri beočuzi (pesma), 18,
268

Монолог фратра (песма), 12
Морнарска песма (песма),
12, 116

Можности (песма), 659
Murtićev »Doživljaj Amerike«,
230

Na belinama jedne knjige o
noći, 332

Na delovni straži, 644
На длану ми лежи (песма),
12

На Дринској брани, 202
На ивици (pesma), 185

На једном зиду kredom pi-
salo je to isto samo drukči-
je (pesma), 23

На који задатак Крпун није
журио, 537

На пропланку (песма), 12
На растанку (песма), 10, 12,
174

Na razini priroka dana (pe-
sma), 22

Na rtu (pesma), 231
Na saslušanju (pesma), 186

На састанак с историјом
уметност стиже прерано
или прекасно, 538

Na tavanu, 212
На ти планино... (песма),
138

На вест о његовој погибији
(песма), 232

Na vest o smrti druga Moše
Pijade, 356

Na žalu opet vreme neprolaz-
no (pesma), 17

Nad Avalom (pesma), 17
Nad kamenom (pesma), 13,
85

Nad srcem ubijene (pesma),
13, 86

Nad ušćem (pesma), 17
Nada (pesma), 18, 269

Nagyara meghalt (pesma),
751

Najti moramo enoten kriterij,
620

Naloga, 593
Namenjeno bijenalu u Kno-
keu, 427

Народ Трста остаје миран,
117

Насеље (песма), 23, 382
Naslov jedne noći (pesma),
17

Nastanjene oči (pesme), 18,
333

Nastavak opisa (pesma), 17
Nastavljanje (pesma), 302

»Наш роман« (анкета), 357
Nazim Hikmet — pesnik slo-
bode, 156

Ne estas morto, 645
Ne razumem (pesma), 17, 469

Нећу са здравницама (песма),
139

Nek tvoje bude sve, daj meni
sunovrate (pesma), 66

Nekad (pesma), 270
Nekorespondencija s kores-
pondentom, 24, 428

Nem pohárköszöntő (pesma),
605

Нема смрти, 213

Nema stvaralaštva bez ličnosti
književnika slobodnih da
traže i nađu, 429

Nemir (pesma), 5, 13, 43; 627
(slov.), 687 (mak.)

Nemoguće (pesma), 18, 271
Neodgovor na upitnik (pe-
sma), 22, 430

Neoproštaj (pesma), 23, 383
Neopori na dnevnom redu
I—V, 233

Неперта (песма), 23, 384
Непомирљиви Е. Краус, 303

Непотпуна исповест (песма),
304

Neprelazni glagol (pesma), 305
Непријатељи (песма), 12, 175

Neprijateljstva (pesma), 18,
272

Непристајање на реч задату
смрти (песма), 23, 385

Nepristanak (pesma), 22
Nered (pesma), 18

Nesapica (pesma), 22, 431
Несложни склад (песма), 19

Nestali spomenik (pesma), 17
Nesveti Svetić Sava Vračarac
(pesma), 22

Nešto o Baksu, o njemu i meč-
karošu, 386

Nevinost reči, 24, 432
Nevinosti (pesma), 23, 387; 660
(mak.)

Незнана сен (песма), 12, 187
Neznanka (pesma), 13, 87

Незнаном другу који је негде
стрељан (песма), 12, 176

Ničiji geizeri (pesma), 18, 273
Нирнбершки кавез, 118

Nisam od kraljica, carskih ca-
revića (pesma), 67

Noć na dlanu (pesma), 13, 88
Ноћ радости (песма), 12, 140

Noć umorna od hoda (pesma),
68

Ноћ за жицом (песма), 12
Nosачи (pesma), 17

Nova plastika literature (an-
keta), 358

Novi čovek, 388

Nuk ka vdekje, 613
Nyugtalanság (pesma), 723

Њеној младости (pesma), 12

O књижевним наградама
(анкета), 234
O koordinatama senzibiliteta,
470
O koži koju ne nosimo, 433
O кризи романа, 359
O Партији, њеним људима и
Конгресу, 214
O поетском у савременој
прози, 334
O поезији Бранка Ђопића, 104
O predlozima za razgovor, o
smislu i razlozima angažo-
vanja danas ... Dobrice Co-
sića (diskusija), 539
O problemima male scene (an-
keta), 471
O проблемима тешње сарад-
ње и повезивања наших
културних центара и је-
динства нашег културног
живота, 215
O што волим росу... (пес-
ма), 10, 12, 188
O tome, 24
O zmierzchu (pesma), 704
Obala (pesma), 23, 389
Obala kilograma (pesma), 22
Obala koju znam pre sebe
(pesma), 23
Običaji sna (pesma), 306
Обичан инцидент, 119
Oblaci koji nas čine (pesma),
23
Очајање (pesma), 22, 434
Очекивање (pesma), 12
Odbrana (pesma) 30
Odgovor drugu Zihlerlu, 335
Odgovor jugoslovenskih knji-
ževnika sovjetskim književ-

nicima F. Glatkovu, N. Tihop-
ovu, i dr., 157
Одговор на анкету: која је
личност или уметничко
дело на вас пресудно ути-
цало и зашто?, 360
Odgovor na anketu: koju od
svojih pesama najviše voli-
te?, 390
Odgovor na anketu: šta je
moderno i gdje ga vidite?,
361
Odgovor na pitanje, 488
Одговори (анкета), 435
Odgovori na temu iz NOV-a
(anketa), 436
Odjek, 752
Одлазак (pesma), 12, 189
Odlomak, 362
Odlomci »Bekstva«, 307
Odvajanje (pesma), 540
Odziv (pesma), 12, 391
Oglas (pesma), 22, 437
Olüm Yoktur, 617
Olumluk peyzajin resmi (pes-
ma), 758
On nije više nesrećan, 158
Onanizam smrti, 2
Ono što je ostalo od prolaz-
nika, 501
Ono što se ne daje (pesma),
17, 235
Орган (pesma), 308
Осећајно разумевање света,
392
Osećam tu noć (pesma), 13
Osećanje bez pitanja (pesma),
22
Ослободилачка борба грчког
народа, 159
Ostrva koja plove kao, 37
Ožiljak ćutnje (pesma), 23
Pa ipak (pesma), 44
Paket udaljen od mene celom
svojom daljinom, 39

Pejzaž (pesma), 23
Perem tájfvétele (pesma),
753
Pesen, 614
Pesma (roman), 15, 216
Pesma bez naslova (pesma),
438
Pesma című regényeből, 615
Pesma иза зида (pesma), 12
Pesma слободе (pesma), 661
Pesma у спомен на тамнова-
ње и смрт Светозара Мар-
ковића, II део (pesma), 120
Pesma ударника, 14
Pesma за омладинску радну
бригаду (pesma), 121
Pesme, 5
Pesme Tina Ujevića, 50
Pesmi, 583
Песна, 586, 616, 712
Peti Nemanja Nemirotočivi
(pesma), 22
Peti Svetici Sava Vračarac
(pesma), 22
Певам... (pesma), 141
Певам нашем филмском жур-
налу (pesma), 142
Pieseň, 713
Piésň jého zucia, 579
Pijaca vetrova (pesma), 22,
439
Pijanstvo (pesma), 13, 89
Писац, издавач и продавац
— кооперанти на заједнич-
ком послу (интервју), 567
Pisac i istina, 190
»Писац је дужан да се бори
за прогресивне идеје, да
све проширује, допуњује и
развија човечанство« (ин-
тервју), 551
Pisati bolje i više (anketa),
336
Писци говоре (интервју), 525
Pisci govore o savremenoj
književnosti (intervju), 337
Pisci o sebi, 526
Pismo, 217

Письмо из Србији (pesma),
646
Питајте ме (pesma), 12, 552
Питања (pesma), 12, 393
Pitanja Oskaru Daviču o nje-
govom umetničkom radu,
književnosti uopšte i dr.,
338
Pjesma (pesma), 69
Плебисцитарни карактер са-
хране Шкединских жрта-
ва, 122
Pobedonosna pesma proletari-
jata, 160
Pobuna stida (pesma), 339
Pod runom bonace medvedi
od leda (pesma), 70
Под трешњом на путу (пес-
ма), 12
Под Зрењаниновом сликом
(pesma), 218
Podgerana mreža (pesma), 22
Podmlađeno sećanje (pesma),
22, 440
Poem, 580, 618
Poema, 584
Poeme, 619
Поезија, 688
Поезија и фолклор..., 340
Поезија и отпори (есеји),
16, 203
Погинулој у мају (pesma),
12, 236
Поглед на врата (pesma), 394
Појава (појаве) (pesma), 309
Појава четири пушкомитра-
љесца (pesma), 17, 341
Pojava opasnosti (pesma), 17
Pojava prvog svitanja (pes-
ma), 17
Pojava senke (pesma), 17
Pojava uspomene (pesma), 17
Pojava vetra (pesma), 17, 395
Pokret (pesma), 18, 274
Полазак на слободну тери-
торију, 143
Položaj nadrealizma u društve-
nom procesu, 3

Ponoć bez pet (pesma), 18, 275
 Ponos pokoljenjima, 541
 Poplava (pesma), 628
 Поплава »65«, 553
 Poplave, 342
 Popodne u redakciji, 562
 Поручка (pesma), 310
 Poruka ljudskosti, 441
 После четири декаде, 363
 После мучка (pesma), 12
 »Poslednji dan«, 191
 Posnetki pejisažev (pesma), 688
 Post skriptum u vezi sa »Sve-
 žim lavovima«, 568
 Посвета, 396
 Posveta smrti (pesma), 22
 Потера, 311
 Poternica za sobom (pesma), 17
 Поводом романа Radomira
 Konstantinovića, 397
 Поворка, 219
 Povratak (pesma), 22
 Поздрав (pesma), 13, 220
 Позиција: сведок, 662
 Poziv (pesma), 18, 276; 629
 (mak.)
 Познанство (pesma), 343
 Pozorišne prilike, 502
 Pozorišta i pozorište, 277
 Пожегнанье (pesma), 705
 Praviti izbor »Zabavne litera-
 ture«, 237
 Pre no što se rešiš (pesma), 13
 Pre podne (eseji), 24
 Пре одходом, 741
 Преда стреланье (pesma), 12,
 123
 Пред Vjekoslavom Čubelićem
 u bronzi, 489
 Predgovor za katalog izložbe
 »Milan Konjović«, 527
 Predgovor za zbornik »Hid
 1934—1941«, 542
 Predmet dana (pesma), 22

Premijera bez kritičara (in-
 tervju), 442
 Пресуда за осуђу, 124
 Pretposlednji nemesečarski
 pogled na mesec, 443
 Pri Markosovih partizanih, 598
 Približno priznanje (pesma),
 312
 Pribor siromaštva (pesma),
 22
 Прича друга Jerka, 161
 Прича курира о расанку
 (pesma), 192
 Прича о Lerinskom okrugu,
 162
 Прича о Тигу, 444
 Prijatelj (pesma), 13, 90
 Prikazen štirih mitraljescev
 (pesma), 714
 Prilike, 313
 Pripreme za »Ustanak«, 490
 Prljav sam od bola (pesma),
 13, 91
 Проклетство (pesma), 23, 398
 Prolinjanje čela (pesma), 22
 Прошлост (pesma), 12, 472
 Protiv kabadahiluka (inter-
 vju), 554
 Protiv magnata (pesma), 314
 Противречја која нису су-
 протности, 503
 Proveriti (pesma), 17
 Проза, 555
 Prva moja smrt (pesma), 22
 Prva nežnost otpora (pesma),
 22, 445
 Prva pojava devojke u senci
 (pesma), 17
 Prva pojava noći (pesma), 17
 Prva pojava opisa (pesma),
 17
 Prva pojava sna (pesma), 17
 Prva predisповест (pesma), 22
 Prva strana žara (pesma), 22
 Prvi doživljaj smrti uopšte
 (pesma), 22
 Prvi glečer otpora (pesma),
 22, 473

Prvi Nemanja Nemirotočivi
 (pesma), 22
 Prvi pojav dekluce v senci
 (pesma), 630
 Prvi Stražilovski susret, 446
 Пумпа, 647
 Put (pesma), 18, 278

Работниот наслов на бес-
 крајот, 689
 Rad — merilo vrednosti čo-
 veka, 556
 Radni naslov beskrajа (ro-
 man), 21
 Radnik kao motiv u literaturi
 i našа savremena književ-
 nost, 399
 Рањеник (pesma), 12, 193
 Razderana ćutnja (pesma), 17
 Razgovor o kritici vođen u u-
 redništvu časopisa *Delo*, 474
 Razgovor o »Pesmi« (inter-
 vju), 238
 Razgovor o poeziji i kritici
 poezije, 447
 Razgovor o romanu »Pesma«
 sa saradnikom lista, 448
 Разговор с ауторима три но-
 ва романа (интервју), 239
 Razgovor s članovima neka-
 dašnje beogradske nadrea-
 lističke grupe, 449
 Разговор с најмлађим пила-
 том ловцем, 204
 Razgovor s Oskarom Davičo o
 razlici između njegove proze
 i poezije, eksperimentisanju
 u poeziji, »novoj osećajnos-
 ti« i dr., 344
 Разговор с ветром (pesma),
 12, 125
 Razgovor sa saradnikom *Ve-
 černjeg vjesnika*, 364
 Razgovor u oktobru, 475
 Razgovori na gradilištu, 221
 Razgovori ovde, 222

Разлике (pesma), 315
 Размаши се снаго (pesma),
 12, 240
 Realizam i umjetnost, 51
 Рец на свом прагу (pesma),
 316
 Реч у дискусији о програму
 СКЈ и књижевности, 450
 Речи оживљене (pesma), 144
 Речи под шлемом (pesma),
 12, 205
 Речник једне ćutnje (pesma),
 22
 Reke (pesma), 23, 690
 Reorganizacija Saveza knji-
 ževnika, 557
 Réve de Vekovitch, 691
 Rivolta alla storia, 742
 Rozlučka (pesma), 743
 Rupe dell' indifferenza (pe-
 sma), 648

S dalekih otkosa (pesma), 18,
 279
 Са изложбе фотографија о
 Великом отаџбинском рату
 и зверствима Немаца, 105
 Sa radilišta, 317
 Самичарима (pesma), 10, 12,
 126
 Самое святое, 729
 San (pesma), 18, 280; 631
 (mak.)
 San No. 2 (pesma), 22, 30
 Сан у ходу (pesma), 12
 Sanjam, dakle biću, 491
 Сањар (pesma), 12
 Саслушање, 223
 Sastanak s generalom Mar-
 kosom, 145
 Sat obezглавлjenih senki (pe-
 sma), 23
 Сећања (pesma), 19
 Сећање из тамнице, 365
 Сећање на детинство i мла-
 dost (pesma), 225

Сећање на један летећи збор
у Избишту 1929. г. (песма),
177
Sekretet, 754
Senka ničega (pesma), 23
Senka u podne (pesma), 18,
281
Senke (pesma), 318
Serbia 1939 (pesma), 606
Serbia 1950 (pesma), 730
Serbie 1939 (pesma), 607
Serbien 1939 (pesma), 608
Serbien 1950 (pesma), 744
Сербия 1939 (песма), 731
Sin mrtvog lovca (pesma), 30
Siromaštvo (pesma), 451
Skalp (pesma), 22
Скица од Митровичкиот за-
твор, 759
Скица за једно од првих са-
слушања код судског и-
следника, 543
Skogo (pesma), 45
Скраћени тренуци (песма),
30, 345
Славј с дна компјутера или
двоадамерни сонет с ба-
ладним рефреном (песма),
569
Sličan šumu (pesma), 13, 92
Sličnost (pesma), 22
Sloboda (pesma), 18, 282
Slutiti, doživati budućnost, 476
Слутња (песма), 12
Смајо неверник, 127
Smeh mi svoj okreni (pesma),
715
Смрт у Трсту (песма), 128
Snimak pejzaža antropologije
(pesma), 504
Snimak pejzaža bez predisto-
rije (pesma), 23
Snimak pejzaža beznađa (pe-
sma), 23
Snimak pejzaža biografije
(pesma), 505
Snimak pejzaža сна нога
(pesma), 506
Snimak pejzaža čežnje (pe-
sma), 23
Snimak pejzaža ćutanja (pe-
sma), 23, 400
Snimak pejzaža damaranja
(pesma), 23
Snimak pejzaža danonoćne
opasnosti (pesma), 23
Snimak pejzaža grigrija protiv
svega (pesma), 507
Снимак пејзажа имена (пе-
сма), 528
Snimak pejzaža ispred sunca
(pesma), 23
Snimak pejzaža ivice (pesma),
23
Snimak pejzaža izveštaja o
istrazi nad gravidnom gra-
vitacijom (pesma), 508
Snimak pejzaža jedne prolaz-
nice (pesma), 509
Snimak pejzaža jednih i dru-
gih (pesma), 510
Snimak pejzaža legende (pe-
sma), 511
Snimak pejzaža lenosti (pe-
sma), 23, 401
Snimak pejzaža ljubavi (pe-
sma), 512
Snimak pejzaža ljubomore
(pesma), 513
Snimak pejzaža nedodira (pe-
sma), 23
Snimak pejzaža neočekivanja
(pesma), 23
Snimak pejzaža neprilagođe-
nosti (pesma), 23
Snimak pejzaža nerođenih
suza (pesma), 514
Snimak pejzaža nužnosti (pe-
sma), 515
Снимак пејзажа облака (пе-
сма), 529
Снимак пејзажа одједном
(песма), 530
Snimak pejzaža održanja (pe-
sma), 23, 402

Snimak pejzaža optužnica
protiv sunca (pesma), 516
Снимак пејзажа отпора (пе-
сма), 23, 531
Snimak pejzaža pod kandža-
ma zveri (pesma), 23
Snimak pejzaža poslednjih
reči (pesma), 23
Snimak pejzaža pred buduć-
nosti (pesma), 517
Snimak pejzaža prezira (pe-
sma), 23
Snimak pejzaža približnosti
(pesma), 518
Snimak pejzaža prilaska (pe-
sma), 23, 403
Snimak pejzaža prkosa (pe-
sma), 23
Snimak pejzaža protiv sudbine
(pesma), 23
Snimak pejzaža prve surovo-
sti (pesma), 23
Snimak pejzaža strepnje (pe-
sma), 23, 404
Snimak pejzaža sudbine (pe-
sma), 23
Snimak pejzaža termita (pe-
sma), 23, 405
Snimak pejzaža trpljenja
(pesma), 23
Snimak pejzaža tuge (pesma),
23
Snimak pejzaža vatre (pe-
sma), 23
Snimak pejzaža vraćanja
(pesma), 23
Snimak pejzaža žara (pesma),
23
Snimak pejzaža žeđi (pesma),
23
СНИМЦИ (песме), 29
Снимка на пејзажот на ор-
ганот (песма), 663
Снимка на пејзажот на отпо-
рот (песма), 664
Снимка на пејзажот на ра-
бовите (песма), 665
Снимка на пејзажот недопир
(песма), 666
Снити (песма), 406
Снови и поворке, 319
Snovi u četiri zida (pesma),
19
Sodoben človek je zame re-
volucionar, 667
Soggetto del giorno, 760
Сонувам, значи ќе бидим, 716
Srbija 1939 (pesma), 10, 71;
717 (slov.)
Srbija 1950 (pesma), 10, 12,
194
Srce Kiparia, 178
Srce u nedoumici (pesma), 22
Srećno i dugovečno, 346
Стављено у поноћ 16 априла
1941 на бронзани ГУНАУЛИ-
ЊЕВ споменик, после вести
о капитулацији (песма),
10, 12, 195
Stevan Raičković: »Pesme
tišine«, 241
Stojim (pesma), 17
Stope (pesma), 18, 283
Strah (pesma), 13, 519
Strast oklevanja (pesma), 22,
452
Страва (песма), 12
Strelci (pesma), 18, 284
Strujanja (pesma), 13, 93
Стваралаштво које је борба
за слободу, 563
Sučuzluk (pesma), 692
Sumpor nestanka (pesma), 13
Sunce je tu (pesma), 13
Сунуврати (изабране песме),
30
Сусрет с Крлежом, 242
Сусрет с погинулим другом
у његовом граду (песма),
10, 477
Сусрети и разговори (интер-
вју), 453
Сусрети са другом Титом, 454
Сужањ поробљеној домовини
(песма), 12, 146

Светло крви (песма), 12, 179
Svetloba (pesma), 693
Svetlost (pesma), 23
Svetlost Mariborske hidrocentrale, 163
Svetovnost i jedinstvo, 206
Svici (pesma), 22
Свитање (песма), 12
Svoboda (pesma), 668
Szégyen lázadása, 632
Szerbia 1939 (pesma), 669
Szerbia 1950 (pesma), 603
Szerelem (pesma), 694
Szerv (pesma), 706

Šćaše, 492
Škrkut bez zaključka (pesma), 22
Šolohov, M.: Uzorana ledina, 7
Šovenstvo je pribežište za mentalno jalove (intervju), 564
Šta mislimo o festivalu, 347
Šuma (pesma), 18, 285

Ta smrt (pesma), 18, 286
Tajne (roman), 31, 558
Tajni, 755
Тамне и светле тачке, 147
Taoci (pesma), 18, 287
Тема без варијације, 366
Tengezészek éneke (pesma), 594
Tentative title of infinity, 695
Тесна врата (песма), 12
Ti ne znaš da mrtvi pod belim kamenom (pesma), 72
Ti si još dete (pesma), 13, 94
Titkok, 756
Titolo provvisorio dell'infinito (roman), 589
Titre provisoire de l'infini, 696
To je negde (pesma), 23, 455

To je samo zato što im se нико не супротставља (интервју), 559
Toliko sam video zala (pesma), 73
Tragovi (pesma), 13, 95
Trajanje (pesma), 30, 348
Trajni odjek u dušama ljudi, 456
Трећа брњица (песма), 23
Трећа кожа (песма), 22
Трећа појава девојке (песма), 17
Трећа појава успомене на једну од свих глади (песма), 17
Трећи Светић Сава Врачарач (песма), 22
Трећи траг Немање Немиро-точиовог (песма), 22, 457
Tren (pesma), 18, 288
Trenutak koji peva »Seva« S. Kulenovića, 243
Trenutna stanica ljubavi (pesma), 22
Три дана пошто сам издржао казну (песма), 10
Tri pitanja Oskaru Davičo (intervju), 458
Tri zida (pesma), 46
Тропи (поезија), 23
Тропски антитропи (песма), 23, 407
Trule kobile, 24, 459
Tudi poljupci (pesma), 408
Tuga (pesma), 13
Tuga van polja gravitacije (pesma), 23, 409
Тужбалица у зору (песма), 410
Two kinds of prejudices in aesthetics and a subjective factor, 670
У грозници (песма), 12
U hangaru, 411

У име биља (песма), 19, 30, 349
У име Флоре (песма), 320
У маршу (песма), 18, 289
У месту ропства (песма), 180
У ноћи (песма), 47
У овој вишњевој ноћи (песма), 74
У смирај (песма), 13
У спомен на тамновање Светозара Марковића (песма), 12, 460
У сумрак (песма), 12, 196
Ubica (pesma), 13
Удес (песма), 12
Udovica I. (pesma), 13, 96
Udovica II. (pesma), 13, 97
Umetnost i vaspitanje, 461
Umetnost jedne nacije sastavni je deo njenih visokih vrednosti, 244
Umetnost pri vzgoji otrok in mladine, 671
Уметношћу у службу револуције, 565
Umor (pesma), 18, 290
Unutrašnja potreba rose (pesma), 22
Uranak (pesma), 13
Усне (песма), 12
Ustav (pesma), 532
Ustav 20 godina posle, 732 (slov.), 733 (mak.)
Utalsok fejezet, 697
Utisak No. 2. (pesma), 22
Уторак цео дан, 367
Uvek na strani čoveka (pesma), 544
Uzdah (pesma), 13
В память о заключении Светозара Марковича (песма), 649
В сумерки (песма), 650
Vaga (pesma), 23
Varijacije na melodiju Internacionalne maja 1950 (pesma), 197

Варијације на војничку за-клетву (песма), 207
Vatra (pesma), 321
Večita mladost (pesma), 17, 245
Вечиташћу у Митровици (песма), 12, 462
Vernost mleka (pesma), 18, 291
Veze (pesma), 18, 292
Visoko ogledalo (pesma), 463
Вишња за зидом (песме), 12
Владимир Дедијер: Дневник. I. књига (1941—1942), 106
Vlakovi odlaze (pesma), 48
Volim tvoje ruke (pesma), 13, 98
Vrele magle (pesma), 18, 293
Vreme (pesma), 18, 23, 294
Време срца (песма), 12
Vrtoglavica poglavice kraj vrteške (pesma), 22
Vstanite v suženjstvo zakleti!, 707
Встреча с другом, 734
Wonošć (pesma), 708
Za borce 13 maja (recital), 32, 545
Za celovitog čoveka i modernu književnost, 322
Za Mariju Gorčulan (pesma), 13, 99
Za partiju Tita, 198
Za Vuka St. Karadžića (pesma), 546
Za zидом (песма), 12
Zadržani smisao (pesma), 22
Zagrebački književni petak (anketa), 368
Загрљај (песма), 323
Zajedno (pesma), 350
Zakon (pesma), 22
Zamenica fatamorgane (pesma), 23

Zanos (pesma), 22
 Занос такмичара (pesma), 129
 Zárka (pesma), 604
 Зашто је обустављено при-
 премање »Песме«, 351
 Zašto ne pišete o sportu?
 (anketa), 369
 Зато ту војску волимо, 199
 Zavada (pesma), 22
 Zavera (pesma), 324
 Zavičaj (pesma), 18, 295
 Zdravica — Ognjevi i ruže —
 (pesma), 12, 412
 Здравница на граници I—II,
 130
 Zebnja (pesma), 18, 296
 Zemlja (pesma), 23, 698

Знаш при вал... (pesma), 148
 Zrela i mrtva (pesma), 18,
 297
 Зрењанин (поема), 10, 181;
 600 (рум.)
 Звезда над врхом (pesma), 12
 Zvižduk (pesma), 478
 Zvuk graha (pesma), 22

Жећ (pesma), 12
 ženidba (pesma), 18, 298
 Žice nad travo (pesma), 633
 Žice pod travom (pesma), 325
 Жив си и ударници (pesma),
 149

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР ЛИТЕРАТУРЕ О ОСКАРУ ДАВИЧУ И ЊЕГОВИМ ДЕЛИМА

ДАВИЧО, ОСКАР (1909—), 792, 795, 818, 827, 836, 861,
 863, 880, 928, 935, 938, 939, 970, 974, 981, 1013, 1078, 1132,
 1135, 1141, 1146, 1172, 1190, 1197, 1204, 1214, 1216

Аутобиографска грађа, 526, 962

»Баш челик«, 889

»Бекства«, 768, 789, 848, 903, 954, 993, 1024, 1096, 1186, 1209

»Бетон и свици«, 776, 780, 797, 800, 808, 822, 825, 828, 830,
 876, 882, 902, 909, 913, 917, 918, 919, 934, 959, 960, 965,
 966, 967, 971, 978, 1002, 1011, 1015, 1018, 1040, 1067, 1074,
 1080, 1082, 1092, 1097, 1105, 1106, 1111, 1117, 1125, 1134,
 1138, 1151, 1159, 1161, 1163, 1182, 1187, 1198, 1211, 1215

»Бетон и свици« — сценска извођења, 803, 849, 864, 1047,
 1057, 1115, 1139, 1148, 1200

Библиографска грађа, 761, 926

Биографска грађа, 761, 926

»Црно на бело«, 804, 931, 984, 1009, 1020, 1045, 1093, 1102,
 1104, 1206

»Четири стране«, 1131

»Човеков човек«, 810, 890, 891, 896, 950, 969, 1007, 1051, 1069,
 1136, 1137

»Путње«, 777, 790, 815, 840, 860, 874, 885, 894, 916, 927, 940,
 941, 997, 1008, 1035, 1070, 1119, 1129, 1153, 1160, 1164,
 1165, 1166, 1177, 1186, 1193, 1208

Есејист, 1076

»Флора«, 774, 780, 783, 787, 831, 852, 854, 877, 895, 923, 956,
 976, 1016, 1039, 1060, 1063, 1083, 1107, 1118, 1127, 1128,
 1147, 1168, 1169, 1170, 1173, 1174, 1176, 1183

»Генералбас«, 839, 868, 886, 905, 932, 933, 944, 951, 1010, 1033,
1098, 1101, 1199

»Глади«, 786, 840, 879, 925, 943, 968, 975, 990, 992, 994, 1023,
1112, 1120, 1165, 1178, 1186, 1210

»Хана«, 762, 890, 1053, 1081, 1122

Интервјуи, 221, 238, 239, 337, 338, 344, 347, 351, 355, 364, 365,
372, 442, 446, 447, 448, 449, 453, 458, 475, 487, 500, 538,
550, 551, 554, 559, 564, 567, 620, 651, 654, 711, 805, 846, 847

»Јуриш«, 788

»Каирос«, 820, 945, 1089, 1218

Књижевне награде:

1. Комитета за културу и уметност ФНРЈ, 8
2. Министарства просвете НРС, 120
3. НИИ-ова награда критике, 20, 28, 31, 355, 771, 772,
857, 858, 991, 1079
4. Октобарска награда града Београда, 21
5. Савеза књижевника Југославије, 15
6. Владе ФНРЈ, 10
7. Змајева награда, 929

»Координате сензибилитета«, 1029

»Љубав«, 1126

»Међу Маркосовим партизанима«, 826, 901, 1109, 1116, 1167

»Настањене очи«, 780, 819, 820, 832, 833, 908, 957, 1030, 1087,
1113, 1180, 1196

»О што волим росу«, 1041

»Песма«, 775, 779, 793, 794, 801, 802, 806, 812, 838, 844, 855,
862, 867, 878, 883, 897, 899, 910, 912, 949, 972, 986, 987,
1011, 1017, 1044, 1054, 1064, 1073, 1088, 1142, 1145, 1150,
1151, 1184, 1189, 1192, 1194, 1195, 1203, 1205, 1213

»Песма« — сценска извођења, 809, 811, 814, 823, 824, 865,
866, 906, 937, 977, 982, 983, 988, 989, 1003, 1004, 1055,
1075, 1084, 1100, 1108, 1121, 1158, 1162, 1202

»Песме«, 767, 769, 807, 813, 843, 869, 955, 1006, 1028, 1036,
1059, 1130, 1157, 1201

Песник, 767, 770, 780, 799, 827, 834, 845, 870, 871, 893, 898,
900, 939, 963, 973, 995, 1000, 1001, 1019, 1026, 1034, 1046,
1058, 1059, 1061, 1062, 1099, 1114, 1191, 1220

»Положај надреализма у друштвеном процесу«, 842, 1071

»Последњи дан«, 1056

»Пре подне«, 778, 892, 998, 999, 1037, 1042, 1066, 1077, 1090,
1103, 1144, 1181, 1207

Преводилац, 4, 6, 7, 483, 484, 485, 924

»Радни наслов бескраја«, 785, 796, 798, 816, 817, 856, 875,
947, 979, 980, 1012, 1014, 1025, 1038, 1043, 1068, 1085,
1086, 1091, 1149, 1155, 1219

»Робија«, 922, 936, 942, 1186

Романописац, 779, 780, 851, 907, 914, 921, 930, 1005, 1022, 1049,
1095, 1146

»Самичари«, 1031

»Снимци«, 781, 782, 837, 841, 850, 853, 859, 887, 904, 915,
985, 1188

»Србија«, 829

»Сунце без сунцобрана«, 1175

»Суноврати«, 946, 952, 953, 1032, 1123, 1179

»Тајне«, 791, 840, 873, 991, 996, 1021, 1094, 1154, 1165, 1186

»Трагови«, 961

»Тропи«, 821, 888, 1212, 1218

У анкетама, 215, 234, 237, 247, 331, 336, 358, 360, 361, 368,
369, 390, 423, 435, 436, 471, 481, 488, 499, 667

У дискусијама, 313, 335, 340, 399, 441, 461, 474, 482, 502, 549,
549, 557, 562

У полемикама, 51, 211, 222, 763, 764, 765, 766, 773, 784, 812,
872, 911, 920, 923, 948, 967, 973, 1018, 1027, 1052, 1065,
1105, 1110, 1124, 1133, 1143, 1156, 1171, 1185

У преводима, 770, 838, 902

»Вишња за зидом«, 835, 881, 1053

»Зрењанин«, 884, 958, 964, 1048, 1072

»Зрењанин« — сценска извођења, 1050

САДРЖАЈ

НЕУТРОНИ

Неутрони	9
О самоћама	20
У Бечу, у Паризу (после предавања)	24
Из путне бележнице	32
Намењено IV бијеналу у КНОКЕУ	50
Литература — сложене разлике	61
Скице за дневник	68
Две странице из <i>Нотеса</i>	73
Љубав као опште у посебном	76
Ситуирање у времену или колосек провале облака	86
Теме за биографију	90
Интервју	99
Родно место	111
Белешка после случајног сусрета с једним старим другом	134
»Труде кобиле«	139
Исповест без биографије	158
О неписању дневника	164

УСМЕНО ПИСМЕНО

Преко телефона	185
»Мене занима човек комуниста, човек ове епохе коју је комунизам обогатио«	191
Питања и потпитања са скицираним одговорима	198
Без извињења	218
Речи у етар (једног ветровитог дана) уз ветар	222

Питања и одговори боје фасцикле	229
О примедбама критике	237
На питање »Поља«	239
Стенограм	242
Домбај и Дончевић	258
На састанак са историјом уметност увек стиже прерано или прекасно	261
Шовенство је прибежиште за ментално јалове . . .	268
Напомена	283

БИБЛИОГРАФИЈА

Оригинална издања

А. Посебна издања	VII
Б. Прилози у периодичној штампи	XVII

Преводи

А. Посебна издања	LXVII
Б. Прилози у периодичној штампи	LXXI

Литература о Оскару Давичу . . . . .

LXXXIX

Регистри

Абecedни регистар наслова	CXXIX
Предметни регистар литературе о Оскару Давичу и његовим делима	CXLV

ОСКАР ДАВИЧО

НОТЕС

*

Технички уредник
Боривоје Миладиновић

Коректори
Вера Кокић
Косана Танасковић

*

За издавача
Издавачко предузеће ПРОСВЕТА
Београд, Добрачина 30

Штампа
Београдски графички завод
Београд, Булевар војводе Мишића 17